

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

DE DANSKE BYERHVERV

I TEKST OG BILLEDER

KØBENHAVN

I HOVEDKOMMISSION HOS LEHMANN & STAGE

P. PETERSENS BOGTRYKKERI (EGMONT H. PETERSEN)

MCMIV

BERING LIISBERG

BYENS OG NÆRINGSLIVETS
UDVIKLING GENNEM TIDERNE

Kongens Stalde.
 Longangen.
 Skanse (med gammelt Taarn & Køge Barfred)
 ved Farveriet, d. e. hvor nu Kedelhuset og Brandstationen ligger.
 Galgen.
 Kalvebodstrand.

Vor Frue Kirke.
 St. Peters Kirke.
 Raadhus.
 Gammel Strand.
 Universitetet.
 Helligaands Kirke.

Kansterens Gaard.
 siden Regensen. Rosenborg
 under Bygning.
 St. Clara Kloster Kirke
 Fuglestangen.

Østervold.

Skibe til Ankers ved
 St. Anne Bro.

Skanse, hvor det gamle
 Svolvhus stod, nu
 Christian IV.s Bryghus.

Vartegnet
 paa Havfrugrunden.

Indsejling
 til Tøjhus-
 havnen.

Tøjhuset
 med Tøjhus-
 havnen.

Galehus,
 nu en Del af
 det ny kgl.
 Bibliotek.

Proviantgaard,
 nu Rigsarkiv.

Drabanttaarnet.

Kgl. Majsts.
 Slagterhus.

Københavns Slot.

Kongesøj
 med
 Blaataarn.

Slotsbroen med
 Porthuset.

Kgl. Majsts.
 Vedhave.

Slotspladsen.

Porthus ved Højbro.
 Højbro med Højbrostræde.
 Renteriet og Toldboden.

Holmens Bro.

Færgestræde.
 Ved Stranden.
 St. Nicolai Kirke.
 Admiralgaard og Skipper-
 boder.
 Holmens Ankersmedie og
 Strymandsskole, fra 1619
 Holmens Kirke.

Forhen
 Vingaarden.

Revieret, hvor-
 af siden Reve-
 rens-gade fik
 Navn.

Østerport med
 Bastionen (paa nuv.
 Kongens Nytorv).
 Scjllhus, en Del staar endnu som
 Billedhuggerateliers bag Charlottenborg.

Kgl. Majsts. lange Reberbane.

Bremerholm.

Køllhalingsplads.

PANORAMA AF KØBENHAVN,

OPTAGET 1611 AF CHRISTIAN IV.s HOFMALER JAN V. WYCK

INDLEDNING

KØBENHAVN er en Handelsby. Den heldige Beliggenhed ved Hovedvejen til Østersøen skylder den sin Tilblivelse, sit Navn og sin Udvikling. Til Handelen og især til Handelen paa Østersøen har Københavns Historie til alle Tider været knyttet.

I 1043, fortæller Knyttingesaga, havde Magnus den Gode overvundet Svend Estridsen i et Søslag ved Aarhus. Han forfulgte den flygtende Svend Øster paa og fandt ham igen med Resterne af hans Flaade i Øresund »ved Havn«.

Det er første Gang, at det Sted, hvor senere København voksede frem, nævnes i Historien. Af den Maade, hvorpaa det sker, tør man vel slutte, at der ikke her fandtes nogen egentlig By, da i saa Fald dens Navn sikkert var bleven nævnet, men derimod, at der her laa en almindelig kendt Havn, en Havn, som — hvad det var Fremtiden forbeholdt at vise —, kun ventede paa en Forandring i de gamle Handelsforhold i Østersøen for at blive endnu mere kendt og endnu mere søgt og give Anledning til Fremvæksten af en By.

I Oldtiden synes Weichselfloden at have været den store Handelsvej, der forbandt Syd med Nord. Store Møntfund paa Bornholm og Gulland viser, at Handelen den Gang — ligesom langt senere — gik over disse Øer. Siden blev det Nordvest-Tysklands Floder, ad hvilke Handelen gik, og da i det 9de Aarhundrede det svenske Rige var bleven grundet i Novgorod i Rusland, førtes Handelen — særlig med Østens kostbare Pelsværk — over Visby paa Gulland og herfra Vester paa til Danmarks ældste Handelsstad, Hedeby ved Slien. Herfra gik da Varerne op til Ribe og derfra paa ny med Skib ned ad de tyske Floder.

For Nutidsøjne kunde dette synes en lang og mærkelig Omvej. Men man maa erindre, at Østersøens sydlige Kyster var beboet af de hedenske og vilde Slaver. Fra

Riga-Bugten til Weichselmünde boede Letter og Ester, fra Weichselmünde og hen til Sønder-Jyllands Sydgrænse boede Venderne — alle sammen Folk, der drev Agerbrug, Fiskeri og Sørøveri, men som efter alt at dømme ikke synes at have drevet Handel eller at have haft Anlæg derfor.

I det 12te Aarhundrede blev Vendernes Magt brudt. Nord fra begyndte de Danske at besøge dem paa deres egne Kyster, og Syd fra og Øst fra gjorde den sachsiske Hertug, Henrik Løve, sig til Herre over store Strækninger af deres Land, som koloniseredes og kristnedes. En Række Søstæder blev anlagt ved Flodmundingerne, — Lybæk allerede 1142, — Østersøens sydlige Kystlande fik efterhaanden en civiliseret Befolkning med en udviklet Borgerstand, der med stor Iver drev Handel og andet Byerhverv. Og da Valdemar den Store og Bisp Absalon havde rensel Havet for Sørøvere, ødelagt de vendiske Byer og erobret deres Hovedstad, blev de tidligere Hærgnings- og Plyndringstog snart afløst af fredelige Handelsrejser, og Øresund bliver en Handelsvej, ad hvilken Købmænd alle Vegne fra søger til de store Fangstpladser og Sildemarkeder i Sundet og det sydlige Skaane.

FØRSTE HOVEDAFDELING.

KØBENHAVN UNDER BISPESTAVEN

I.

HAVN OG KØBENHAVN. BYENS ANLÆG OG ÆLDSTE TOPOGRAFI

I 1167 stævnedes en norsk Vikingellaade ind mod Havn. I den lange Tid — 123 Aar — som er gaaet siden Magnus den Godes Kamp med Svend Estridsen, veed Historien eller Sagaerne intet at mælde om Havn, men vi tager næppe fejl, naar vi efter det gamle Ord: Hvor Byttet er, ville Rovfuglene forsamles, gør den Slutning, at der altid var noget at hente, hvor Vikinger gjorde Strandhug. Selv om man ikke med Bestemthed tør henlægge det store Haløremarked, som nogle vil, til Havn eller rettere til Landgrunden Rævshalen paa Amagers Nordkyst, veed vi, at der ved Gamle-Bodehavn — i Nærheden af St. Nicolai Kirke — og siden ved Gammel-Strand har været holdt et aarligt Sildemarked, hvor ikke blot Sild, men Varer af alle Slags blev forhandlet, og det samme har de norske Vikinger, der hyppig gjorde Strandhug paa disse Kyster, sikkert ogsaa vidst.

Men hvad Erling Skakke og Orm Kongsbroder, — thi saa fornemme Mænd var det dengang, som drev Sørøveri — ikke vidste, det var, at man ikke længer saa ustraffet som fordem kunde nærme sig de danske Kyster. Ude fra Søen saae alt vel ud som sædvanligt. Den gamle Kongsgaard »Østergaard«, som skulde forsvare Indløbet til Havn, laa der som før med sin kongelige Foged, der skulde have Opsyn med de urolige Markedsgæster og opkræve Bodepenge og andre Afgifter paa Kongens Vegne. Dog, ham var de ikke vant til at tage Hensyn til, og Østergaard havde vist ikke i lange Tider formaaet at standse dem i deres Færd.

Men da de kom ind under Land, saae de paa Kysten en væbnet Skare, rede til at tage imod dem. Det var Biskop Absalon og hans Huskarle, der her for første Gang forsvarede Bispens Jord mod Rigets Fjender. Ti kort forinden havde Absalon faaet Havn med omliggende Jordegods til Gave af Valdemar den Store.

Om Grunden til at Kongen overdrog netop denne Del af Sjælland til sin Ven og Kampfælle veed vi intet. Af en eller anden Aarsag maa den have haft Betydning for Biskop Absalon, hvis Livsværk det blev at rejse sit Fædreland af dets dybe Vanmagt, og som førte det igennem netop ved sin personlige Deltagelse i Kampen mod de vendiske Sørøvere. Vi sætter da Gaven af Havn i Forbindelse med Absalons store Arbejde for Fædrelandet, et Arbejde, der jo for en væsentlig Del bestod i »at

ligge ude« og holde Udkig med Fjenderne. Men fra Havn kunde der bedre end fra noget andet Sted paa Sjælland holdes Øje med Venderne. Alene ved Anlægget af Borgen ved Havn naaede Absalon sit første Maal: Sørøverne vovede sig ikke mere saa trygt som før ind i Sundet, den ny og vigtige Handelsvej, og »Landets Indbyggere finge« — som Sakso siger — »Tryghed til Sejling og Havn.«

Men den kloge og indsigtfulde Statsmand har haft et Maal endnu. Han saa klart, at dette Sted, der uden Tvivl i Aarhundreder havde været kendt og søgt som en fortrinlig Havn, ejede Betingelser for Anlægget af en By som intet Sted i Sundet.

Allerede i Oldtiden synes der at have været en Boplads paa dette Sted. Ved Udgravning er der fremkommet Rester af en Landingsbro saa højt oppe i Land — mellem Silkegade og Østergade — at den maa have tilhørt et langt ældre Tidsrum, end det i hvilket Havn første Gang dukker frem i Historien. Muligvis er det denne Landingsbro, der har givet Købmagergade dens ældste Navn, Bjørnebrogade, hvilket vilde tyde paa en meget tidlig Bebyggelse. Men dette skal vi lade ligge og vende os til Havn og hvad der vides om Havn paa Biskop Absalons Tid.

I 1294 saa vel som senere, da Handels- og Havnelivet for længe siden var flyttet hen mod Vest til Gammel-Strand, forekommer Betegnelsen »Gamle Bodehavn«. Det Navn leder straks Tanken hen paa Fiskepladsen »Havn« med sine Sildemarker og de ved disse uundværlige Boder, d. e. Træhytter eller Skur, og omkring Gamle Bodehavn maa Oprindelsen til Byen da rettelig søges.

Selv om der er Tale om en Havn, maa vi ikke vente nu i vore Dage at finde den i umiddelbar Nærhed af Vandet. Jordbundsforholdene har i den Grad forandret sig i og ved København, at hvad der for 800 Aar siden laa ved Vandet, nu ligger maaske højt oppe i Land. Paa den Tid, da Absalon blev Herre over København, har Strandlinien omtrent gaaet langs Løngangsstræde ned over Vandkunsten, midt imellem Kompagnistræde og Magstræde, Læderstræde og Gammelstrand, tæt Sonden om St. Nicolai Kirke, omtrent mellem Vingaardsstræde og Dybensgade og videre Øster paa.

Umiddelbart bag Kirken, mellem nuv. Nicolaigade og Holmensgade, faldt der et Vandløb ud i Stranden, en Aa, der kom oppe fra Ferskvandssøerne uden for Byen og fra det sumpede Morads mellem nuv. Trinitatis Kirke og Hauserplads, om hvilket Vandløb vi endnu mindes ved Navnet »Pustervig«, og i Mundingen af dette Vandløb, hvor der ved Udgravning er fundet Bolværker med Fortøjningsringe, maa Gamle Bodehavn søges.

Langs hele den angivne Kystlinje laa der, ude i det brede Sund mellem Amager med den langt mod Nord udskydende Grund, Rævshalen, en Række Holme og Øer. De er i Tidens Løb alle blevne landfaste, undtagen Slotsholmen. Den sidste af disse Holme, der blev landfast (1864) med det øvrige København, var Gammel-Holm eller Bremerholm, der laa lige over for Aaløbets Udmunding. Borg- eller Slotsholmen bestod oprindeligt af to eller flere forskellige Holme.

Mellem Bremerholm og Stranden løb der et Sund, vistnok det ældste, Nordost, til Gamle Bodehavn. Ved dette laa Kongsgaarden »Østergaard«, dels vel for at beskytte dette Indløb, dels for at hævde Kongens Høihedsret over Stranden i Markedstiden. Dens Plads kan nøjagtig bestemmes, det er nuv. Nr. 6 i Vingaardsstræde. I umiddelbar Nærhed heraf mindede endnu for faa Aar siden Navnet Reverensgade, for-

vansket af Revierensgade, som brugtes om den nordligste Del af Laksegade, samt endnu Navnet Dybensgade om hine gamle Tider, da Københavns Red og Havn laa her. I Krumningen af Laksegade har man endnu en bestemt Angivelse af Retningen af Havnen, eller »Dybet« mellem Bremerholm og Land.

At dette Sted allerede tidligt i Oldtiden blev bekendt som en udmærket Havn, er ikke underligt. Her var en sikker Ankerplads med Læ for alle Vinde, en rolig Losseplads i Munden af et Ferskvandsløb, og endelig var her, — hvad der i hine urolige Tider var af stor Betydning, — en Grund, der strakte sig langt ud i Søen, og bag hvilken man i lang Afstand kunde se enhver, der nærmede sig Stedet, og tage sine Forholdsregler i Tide.

I Egnen Syd og Øst for Nicolai Kirke, der sandsynligvis var til, allerede inden Absalon blev Stedets Herre, mellem Vingaardsstræde Nr. 6 og Højbroplads, maa vi altsaa tænke os det store Røre og den store Travlhed i Markedstiden. Ogsaa paa Holmene ude i Sundet har der været Boder og sandsynligvis Saltepladser, og det er uden Tvivl om denne Virksomhed, vi endnu har et Minde i den gamle Betegnelse Bremerholm, hvor særlig de Bremer Købmænd modtog og saltede deres Sild.

Det aarlige Marked holdtes fra St. Bartholomæusdag til St. Dionysius, d. v. s. fra 24de August til 9de Oktober. Her mødtes i den rigtige Sildetid, da Silden stod i saa tætte Stimer i Sundet, at man kunde tage den med Hænderne, Købmænd fra alle Kanter og bragte fremmede Landes mere forfinede Produkter til Torvs. Ti Markedshandelen var dengang den eneste Form for Købmandskab, og man kunde paa Markederne faa alt muligt at købe, lige til Krigsfanger, der solgtes som Trælle. Men uden for Markedstiden laa alt hen i øde Stilhed og Ro.

Det var sandsynligvis i Markedstiden, at den ovennævnte norske Vikingeflaade under Erling Skakke og Orm Kongsbroder stævnede ind mod Havn. Paa den Tid var der jo samlet alt, hvad der kunde friste raske Vikinger, men Angrebet blev — for første Gang i lange Tider uden Tvivl — forpurret, og snart efter opførte Biskop Absalon en Fæstning, et Taarn, paa en af Holmene i Stranden. Det var ikke en Befæstning af Byen, der paabegyndtes her, det var et Taarn til Værn for Sjælland, som Sakso siger, men dog i første Række til Værn for Havn. Det var oprindeligt et Vagttaarn, hvor han agtede at holde en fast Besætning, der altid kunde være paa Udkig efter Sørøvere og altid være klar til at løbe ud og møde dem i Søen, inden de fik Foden paa Land.

Flere Aar senere fortæller Sakso atter om Stedet, men i saadanne Udtryk, at der maa være foregaaet en Forandring. De utallige Mængder af smaa, glatte Rullesten, som nu sendes fra Stevns Klint til Porcellainsfabrikation i Udlandet, var dengang et kærkomment Kasteskyts for den nye Borgs Herre, og Absalon hentede selv i egen Person en Ladning af dem til Forsvar af »den Borg, som han havde anlagt i Købmændenes Havn.«

Det er første Gang, at Byen nævnes med dette Navn i Historien. Men længere henne i samme Beretning benytter Sakso en anden Betegnelse, som det er af Vigtighed at holde fast. Efter at have bragt sin Ladning vel i Havn, gik Absalon op paa sin Borg, hvor han tog sig et Bad. Og fra Badstuen hørte han Folkene udenfor snakke sammen om, at der kom et Sørøverskib ned gennem Sundet Nord fra. I en Fart fik han nogle Klæder kastet paa sig, lod sit eget Skib hale ud igen, indhentede tilligemed sin Staller, d. e. sin Vaabenfælle, Niels, Sørøverne, fangede dem og

lod deres Hoveder hugge af og sætte paa Stager paa Murene af den »Absaloniske By,« hvor Sjællænderne kort i Forvejen havde opsat andre Sørøveres Hoveder til Skræk og Advarsel.

Det lille Havn er altsaa nu blevet til den Absaloniske By Købmannhavn.

Det er uden for al Tvivl, at den Sikkerhed og Tryghed, som Absalon havde skaffet de danske Farvande, alene og sammen med sin Konge og Ven, meget hurtigt har forøget Tilstrømningen af Handelsmænd til Havn. Det var da atter kun en naturlig Følge deraf, at Markedspladsen blev for lille, og at Biskop Absalon som Stedets Herre maatte være betænkt paa at foretage en Udvidelse. Men denne Udvidelse medførte Anlægget af en ny By, »den Absaloniske By,« Købmannhavn.

Der er et Forhold endnu, som sandsynligvis gjorde sig gældende som medvirkende til et nyt Anlæg. Gamle Bodehavn, som laa i Mundingen af et Vandløb med mange Krumninger og kun ringe Fald, viste Tilbøjelighed til at sande til, saaledes som vi ser, at hele Sundet eller Dybet mellem Land og Bremerholm i Løbet af de følgende 300 Aar sandede til, saa der i 1527 kunde tales om et Vadested Syd for Vingaardsstræde, hvor tidligere Indløbet til Havnen havde været.

Samtidig med at Biskop Absalon anlagde den nye By paa Bakken mod Vest og afstak Torvet og Gaderne, flyttede han Havnen fra Aamundingen ind mod Vest til Sundet mellem Landet og Borgholmen, eller med andre Ord til Gammel-Strand.

Gammel-Strand var ikke dengang det samme som nu. Kystlinien gik — som alt fremført — omtrent midt imellem Læderstræde og den Gade, som nu kaldes Gammel-Strand, og Læderstræde er maaske eller sandsynligvis opstaaet ved, at Boderne langs Stranden er gaaet over til at blive faste Huse. Bugten mellem Borgholmen og Land, hvis Hovedlinier endnu angives af Kanalerne omkring Slotsholmen, var i det hele taget for bred og for aaben til at bruges som egentlig Havn; — der var jo Indløb til den baade Nord fra gennem den gamle Indsejling til Gamle-Bodehavn, og Øst fra gennem gamle Bodedyb mellem Borgholmen og Bremerholm — det var mere en sikker Red. Selve Havnen laa længere mod Vest i Læ af en lav Holm, der laa paa Nordsiden af Borgholmen, omtrent hvor nu Nybrogade er. Selve Skibsbroen, Ladbrogade, efter hvilken Ladbrogade, der førte til den, har faaet Navn, maa søges umiddelbart Vest for nuværende Knabrogade og mellem Kompagnistræde og Magstræde.

Ved denne Flytning af Havnen ud til en frisk Havarm, hvor Vandet stadig strømmede igennem, saa Nord fra og saa Syd fra, skaffede Absalon sin nye By en Havn og en Ankerplads, der gjorde Gavn og Fyldest i omtrent et halvt Aartusinde, eller lige til Christian IV. udvidede Havnen til Toldboden.

Det er ikke blot Saksos Udtryk »den Absaloniske By,« der leder til at antage, at Biskop Absalon, hvor stor en Bebyggelse der end kan have været i Forvejen ved Havn, har grundlagt det egentlige København, men det er tillige Byens overordentlig hurtige Udvikling. Den gik saa hurtigt frem, at man ikke kan tænke sig den overladt til sig selv; man faar langt snarere Indtrykket af, at den fremragende Roskildebisp, der paa saa mange Omraader fremmede Landets Kultur i Almindelighed, med sin myndige og ledende Haand har iværksat en planmæssig Udvidelse og et, mulig efter Forbilleder i Udlandet dannet, Ny-Anlæg af sin By.

Den eneste Oplysning om Københavns Topografi, som man henter i Doku-

menterne fra de første 200 Aar af Byens Historie, er den, at der findes Mur, Planker og Grave, altsaa en Befæstning, omkring den. Det meddeles af Sakso, hvor han beretter, at de halshuggede Sørøveres Hoveder blev sat op paa Murene af den Absaloniske By til Skræk og Advarsel for Ligesindede. Heraf fremgaar det, at Murene maa have været nær ved Stranden, og det siges ogsaa udtrykkeligt i et Skøde af 1292. I 1254 tales der om Byens Planker og andetsteds om dens Grav. Man finder altsaa, at den, som naturligt var, snart er bleven befæstet og, — ligesom endnu langt ned i Tiden — har været omgivet dels af Mur (nede ved Stranden, hvor man kunde vente det haardeste Stød), og dels af Planker længere oppe i Land. Men hvor denne Befæstning, eller med andre Ord Byens Grænse, har gaaet, kan man kun danne sig en Forestilling om gennem Slutninger.

Det ligger da nær at antage, at det Vandløb, der i sin Munding dannede Gamle Bodehavn, i Byens ældste Tid var dens Grænse mod Øst med Støtte mod Østergaard ved Stranden. Vandløbet, der omkring Aar 1600 var svundet ind til en lille Rende, som blev ledet ud til Stranden mellem Boldhusgade og Fortunstræde, omtrent paa samme Sted hvor i sin Tid »Dybet« havde ført ud til den senere Ankerplads ved Gammel-Strand, har gaaet op gennem Christen Bernikovsgade og Gammel-Mønt, — der endnu 1572 betegnes som et »for Dynd og Vandflod ufremkommeligt Stræde« — og omtrent ad Vognmagergade til det store »Putz«, hvoraf Pustervig har Navn. Til dette »Putz« eller Morads omkring Trinitatis Kirke var der Tilstrømning af en Aa, der fra nuv. Sortedamsø er strømmet ind mellem Tornebuskegade og Gotersgade.

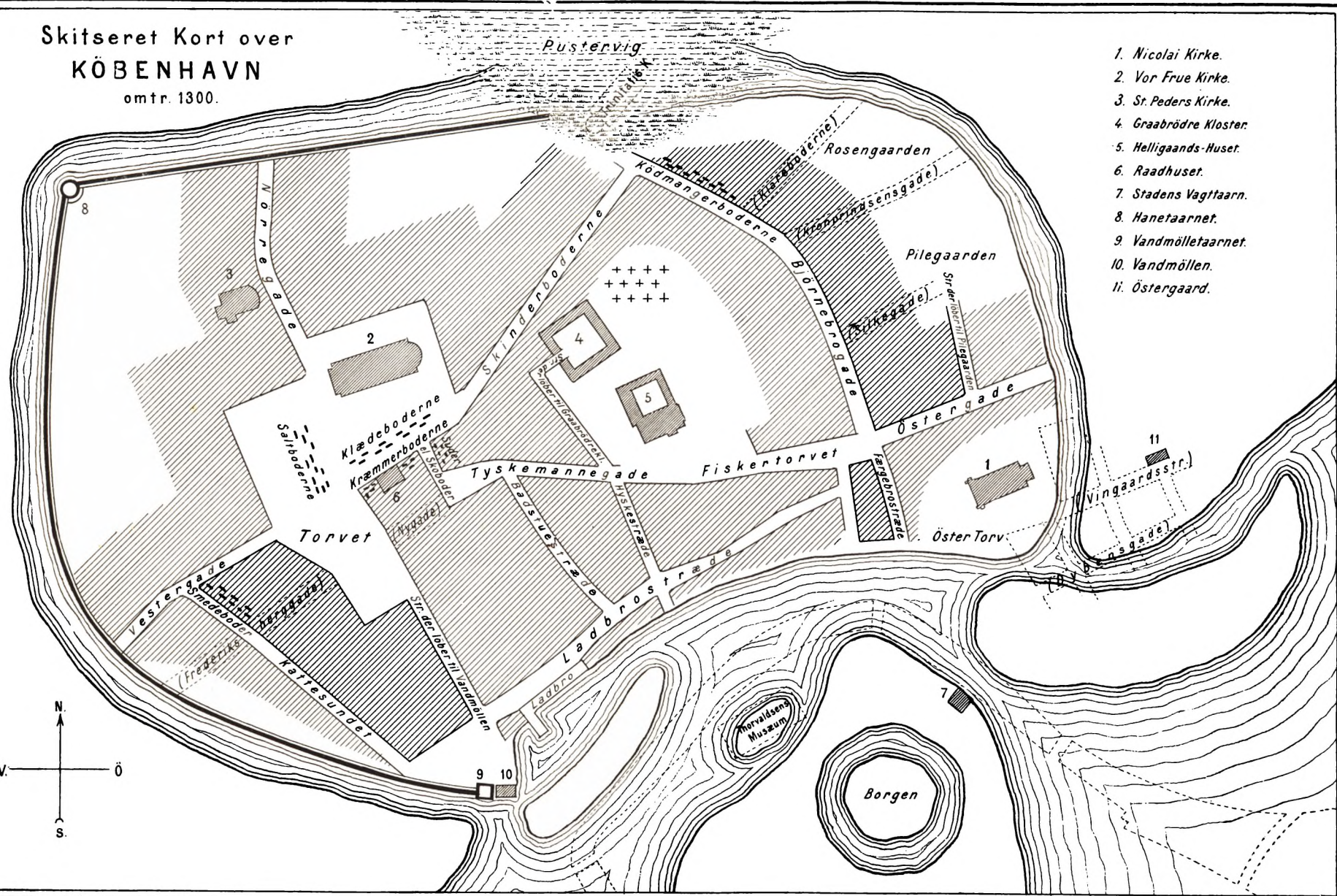
Inden for dette Vandløb har der altsaa fra Stranden og i nogen Afstand fra den gaaet en Mur, der længere oppe i Land er bleven afløst af Planker. Fra det omtalte Morads fulgte Befæstningslinien omtrent Retningen af Krystalgade, hvis oprindelige Navn »Skidenstræde« atter lige op til Nutiden mindede om de mudrede og stinkende Rester af det gamle Vandløb, der fandtes her i Stadens ældste Tid, hen til nogle smaa Søer eller Damme, Vest og Nord for St. Peders Kirke. Herfra førte en gravet Rende, af hvilken der er truffet Spor ved Udgravninger, bag den vestlige Husrække paa Gammeltorv og over Vandkunsten ned til Kattesund. Denne gamle københavnske Betegnelse, der nu er overført paa den Gade, som i sin Tid førte ned til Sundet, har intet med Husdyret Kat at gøre; Kattesund er Sundet med de lave og flade Holme eller Øer (Katte), der lige ragede op over Vandet.

Byens Udstrækning langs Stranden har saaledes været bestemt omtrent ved de nuværende Gader Holmsgade mod Øst og Gaasegade mod Vest. I Bredden har den strakt sig fra Stranden og op til Krystalgade (før Skidenstræde) — Landemærket, der netop betegner Afslutningen mod Landet, mod Nord.

I Løbet af det XIII. Aarhundrede viste det sig, at Københavns Befæstning lod adskilligt tilbage at ønske, og i 1290 blev der foretaget en ny Befæstning, hvis sandsynlige Grænser er aflagt paa omstaaende skitserede Kort. De faste Holdpunkter her er Hane- eller Hjørnetaarnet, der blev afdækket ved Voldsløjfningen 1874 og siden nedrevet, samt Vandmølletaarnet, der stod paa Vandkunsten lige ud for Ejendommen Nr. 1. Den gamle Grav, — Tværgraven, kunde man kalde den, — fra Dammene ved St. Peders Kirke til Moradset ved Trinitatis, blev opgivet som Fæstningslinie, men bevaret som Afløbsrende, og en ny Grav blev anlagt længere ude, som vist paa Kortet, med Mur og Planker indenfor. Men for at skaffe mere

Skitseret Kort over KÖBENHAVN

omtr. 1300.

1. Nicolai Kirke.
2. Vor Frue Kirke.
3. Sr. Peders Kirke.
4. Graabrødre Kloster.
5. Helligaands-Muser.
6. Raadhuser.
7. Stadens Vagtaarn.
8. Hanetaarnet.
9. Vandmølletaarnet.
10. Vandmøllen.
11. Østergaard.

Vand i de nye Grave, og rindende Vand, blev der tilført Graven umiddelbart ved Hanetaarnet en Ledning fra den langt fremskydende Vig af Peblingsøen. Strømmen i Gravene blev nu saa kraftig, at der længe kunde drives flere Møller ved den.

Det er disse to faste Holdepunkter, Hanetaarnet og Vandmølletaarnet, der i Forbindelse med den ældste Gadefortegnelse i København (fra Slutningen af det XIV. Aarhundrede) har gjort det muligt at rekonstruere et Kort over Byen fra omtrent Aar 1300. Det maa antages, at København, der alt dengang havde udvidet sig til at have fire Kirker, paa den Tid havde faaet de fleste af de Gader, der anføres mod Slutningen af Aarhundredet.

Det vil ses, at Byen i sin hele Længde gennemskares af den Gade, der stadig Aarhundreder igennem har hævdet sig som Hovedgade, om end under forskellige Navne. Mod Øst hed den Fisketorvet eller Fisketorvegade og længere henne Tyskemannegade. Oprindelig har den vist mundet ud paa Gammeltorv omtrent ved nuv. Skoubogade. Nygade er først anlagt under Christian V., og baade Skoubogade (oprindelig Skobodegade), Klædeboderne og Saltboderne var fra først af Bode- eller Teltgader paa Torvet.

Østergade nævnes først 1492, men var maaske som navnløs Gade til allermindst 100 Aar forinden. Færgebrostræde var sandsynligvis til, i alt Fald som en Sti, ned til Møndrik- eller Færgebroen, der altsaa har ligget mellem Højbro og »Ved Stranden«. Mod Vest udgik, som nærmeste Forbindelsesvej mellem den ældste Del af Byen ved Gamle-Bodehavn og den nye Havn, Ladbrosstræde, der førte hen til Ladbrosbroen, d. e. Skibsbroen, omtrent midt i nuværende Kompagnistræde. Ladbrosstræde hedder i sin forvanskede Form Læderstræde, men dens vestlige Del blev forandret til Kompagnistræde, da Købmændenes Lavs- eller Kompagnihus blev opført her i umiddelbar Nærhed af Havne- og Handelslivet.

Tværs paa disse Gader førte Badstuestræde og Hyskestræde ned til Stranden. Badstuestræde eksisterede sikkert allerede, om end den ikke nævnes, ti Badstuen er uden Tvivl lige saa gammel som Staden, selv om den først forekommer i Dokumenter omkring 1380. Hyskestræde er en af Byens aller ældste Gader. Det betyder det Stræde, der løber ned til de »Häuschen«, »Hysken« eller Vandhuse, — man har jo for Resten ogsaa paa Dansk Ordet et »Lille-Hus«, — som det var heldigst at have i Nærheden af rindende Vand, og som i de fleste Byers Barnealder altid findes fjernet fra Boligerne.

Mod Vest laa Torvet, der oprindelig har strakt sig maaske fra Stranden op til Vor Frue Kirke, som blev opført tidligt i det XIII. Aarhundrede, idet Grundlæggeren, Absalons Efterfølger som Biskop i Roskilde, Peder Sunesen, døde allerede 1214. Lige over for Kirken og skilt fra den ved Kirkegaarden samt de to Rækker Boder, Kræmmerboderne og Klædeboderne, der senere gik over til at blive en fast Gade under det samme Navn, laa Raadhuset, uden Tvivl nuv. Nr. 47 i Skindergade, hvis vestlige Del til for nogle Aar siden endnu hed Klædeboderne. Denne Gade fortsattes i Skinderboderne, som mod Øst førte videre i det maaske noget senere Graabrødrestræde, ned til Slagterboderne paa Bjørnebrogade. Det er disse Slagterboder, — i Tidens Sprog Kødmanagerboder, der siden i forvansket Form gav Gaden sit nyere Navn, Kødmanager — Købmagergade.

Saltbodernes Bodegade paa Torvets Nordside fortsattes mod Nord i Nørregade.

Mellem den og Vandløbet, ned langs det senere Skidenstræde og Nord for Frue Kirke, laa Degnegaarden, paa det nuv. Universitets Grund.

Paa den store Plads mellem Tyskemannegade og Skinderboderne laa Helligaandshospitalet, der blev opført af Biskop Johannes Krag 1296, samt Graabrødre-kloster, stiftet 1235 af Peder Sunesens Søster, Grevinde Inger af Regenstein.

Strækningen Øst for Bjørnebrogade laa hen som store Haver og Marker, Pilestræde minder endnu ved sit Navn om den landlige Bebyggelse, — ligesom Grønnegade, der dog ikke er den samme Gade som nu og ikke kan bestemmes nøjere; — begge førte de ind til Pilegaarden. Nord for denne Strækning, altsaa i Eggen omkring nuv. Klareboder, der ikke eksisterede den Gang, laa Rosengaarden, hvis Navn senere blev overført paa den hele Strækning mellem Klareboderne og Nørreport.

Paa Kortet er kun antydnet Plankebefæstning fra Hanetaarnet til Vandmølle-taarnet paa den ene Side og til det store Morads paa den anden Side. Der veed man, at der i alt Fald til Dels har været en saadan. Sandsynligheden taler for, at der har været en lignende Befæstning paa Byens Østgrænse, men derom vides for Tiden intet.

II.

STRID OM EJENDOMSRETTE TIL KØBENHAVN.

BYENS ÆLDSTE HISTORIE.

Den nye By voksede hurtigt. Man maaler det ikke blot paa, at den knap 80 Aar efter sit Anlæg havde faaet tre nye Kirker, Vor Frue, St. Peder og St. Clemens, den sidste laa vist uden for Byen, men nok saa meget paa den Rolle, den straks begynder at spille i Kampene mellem Kirken og Kronen, og paa den Skinsyge, den snart bliver Genstand for fra Østersøstædernes Side.

Det var sikkert den fædrelandssindede Biskop Absalons Overbevisning, at København vilde kunne blive til større Gavn for Landet ved at stilles under den kirkelige Magt end ved at lægges under Kronen. Han troede, at der i Gejstligheden, blandt den aandelige Magts Mænd, altid vilde være større Overlegenhed og mere virkelig Sans og Interesse for Fædrelandets Anliggender, end hos Kongerne og de mange Kongssemner, der ofte kun forfulgte rent personlige og egennyttige Formaal. Saaledes modnedes hans Beslutning at skænke Staden til Roskilde Bispestol. Borgen i København forbeholdt han sig for Livstid, men det øvrige Gods synes at være tilfaldet Bispestolen med det samme. Af de mangfoldige pavelige Bekræftelsesbreve, med hvilke Absalon søgte at sikre Bispestolen det ubestridte Herredømme over København, ser man bedst, hvor meget denne Sag laa ham paa Hjerte.

Det var det varme Venskab mellem Valdemar den Store og Absalon, der havde frelst Danmarks Rige fra Undergang og Opløsning og lagt Grunden til Valdemarernes Stortid. Men det gode og lykkebringende Forhold mellem Kronen og Kirken blev ikke af lang Bestand. Der maa sikkert tidlig have ytret sig Misfornøjelse hos Kongerne med, at København saaledes for bestandig var bleven Kronen berøvet, Kongerne havde ikke een Stad, der kunde maale sig med den. De ældgamle Byer

inde i Landet, Ringsted i Sjælland, Odense paa Fyn og Viborg i Jylland, der var opstaaet som Midtpunkter for den udelukkende agerdyrkende Befolkning, kom ikke op i Betydning ved Siden af en Søstad og Handelsstad, der ikke blot laa midt i Riget med en udmærket Havn umiddelbart ved en stor Vandvej, men fra hvilken man let kunde komme til enhver Plads i Landet, og med den hurtigste Forbindelse fra de andre Landsdele tværs gennem Sjælland til de danske Landskaber Øst for Sundet. Det var sandsynligvis Københavns Værdi som det nærmeste Overfartssted paa den lige Linie mellem Roskilde og Lund, som gav Stedet særlig Værdi for Absalon, efter at Vendernes Hærgninger var ophørt.

Dertil kom endelig, at den rask opblomstrende By lovede at blive en rig Indtægtskilde for den, der besad den. Og Kirken var ikke mindre lysten efter jordisk Gods end Kronen.

Under Valdemar den Stores Sønner og Efterfølgere, Kongerne Knud og Valdemar Sejr, hører man ikke meget om København. Dog synes den sidste at have opholdt sig en Del i og ved Byen, — paa Kongsgaarden i Serridslev, en Landsby, der laa umiddelbart uden for Byen, omtrent hvor man nu finder Botanisk Have og Østre Anlæg, — man kunde maaske næsten sige, at Kongen snusede om Byen som Katten om den varme Grød. Og dobbelt pinligt maatte det være, at vide Byen i Kirkens Vold, naar man saae, at København ogsaa af Udlandet blev betragtet som det naturlige Midtpunkt i Riget, det Sted, hvor man søgte hen, naar man havde noget vigtigt at udrette. Det maatte være ydmygende for den danske Konge saaledes ikke at være Herre i sit eget Hus, naar der kom fremmede Gæster, og det kom der allerede den Gang af og til.

Saa længe den myndige Valdemar Sejr levede, gik det dog af uden Voldsomheder. Han modtog 1228 i København den norske Skule Jarl, der kom hertil med et glimrende Følge og blev forlenet med en Del af Halland. Fem Aar tidligere havde han ogsaa været her, den Gang med en Flaade paa 13 Skibe, men var draget hjem igen, da han straks var bleven mødt med Nyheden om, at Grev Henrik havde taget den danske Konge til Fange. Men efter Kong Valdemars Død begyndte Striden. Hans Efterfølger Erik Plovpenning var i Byen Aaret efter sin Tronbestigelse, uden Tvivl i Anledning af den med Broderen, Hertug Abel, udbrudte Krig, i hvilken Lybek stod paa Hertugens Side. Under saadanne Forhold var den faste Borg i København og den gode Havn endnu vigtigere for Kongen end ellers. Erik Plovpenning har aabenbart ikke stolet paa den daværende Biskop i Roskilde, Niels Stigsen, der var en nær Slægting af Absalon, og for at være sikker paa Herredømmet over Byen, bemægtigede han sig den og forjog Niels Stigsen.

Dette skete i 1247. Sandsynligvis har Kongen haft Vished for eller Mistanke om, at Hvidslægten holdt til med Hertugen, saaledes som det senere blev lagt tydeligt for Dagen. Eller ogsaa har maaske Kongens Fremfærd over for Niels Stigsen og hans Besættelse af denne By, der tidlig betragtedes som en af Bispestolens største Klenodier, givet den første Anledning til den skæbnsvangre Strid mellem Kronen og den mægtige Hvideæt, til hvilken flere af Roskildebisperne og de to Ærkebisper, Jakob Erlandsen og Jens Grand, hørte.

Allerede Aaret efter ankrede en lybsk Flaade foran København, ført af den mandhaftige Borgmester, Alexander Soltwedel, der var Hertug Abels Forbundsfælle. Borgen blev indtaget, Byen stormet, plyndret og til Dels lagt i Aske. Slottet blev i

KØBENHAVN PAA FREDERIK II.S TID, SET FRA AMAGER. EFTER BRAUNS »BYERNES BOG«.

1. Vester Port. — 2. Nørre Port. — 3. Vor Frue Kirke. — 4. Slottet. — 5. Slottets Porthus. — 6. Toldbod, senere Renteri. — 7. Helligaandskirken. — 8. Stadens Vagthus (sandsynligvis det gamle Taarn ved Bommen). — 9. Kongens Smedie paa Holmen (nu Holmens Kirke). — 10. St. Nicolai Kirke. — 11. Holmen. — 12. Østerport. — 13. Istaarnet (vistnok det samme Taarn, der tidligere kaldes »Smarhætten«, men som laa Syd og ikke Nord for Øster Port). — 14. Færgebroen paa Amager (urigtigt i Forklaringen, der skriver sig fra en langt senere Tid end Billedet, kaldet St. Annæ Bro). — 15. Det Sted, hvor senere Børsen blev bygget, — 16. Det Sted, hvor

senere Børsgaven, nu Slotsholmsgade, findes. — 17. »Der staar nu« (i Følge Forklaringen) »Boldhuset, Kiørbitz, Gabels, Bjelkes og Skakis (d. e. Schak's) Gaarde og Sukkerhuset, d. v. s. nu Kancellibygningen, Ministerialbygninger m. m. m. samt Sukkerhuset lige over for Børsen. — 18 angives i Forklaringen fejlagtigt som det Sted, hvor Børnehuset paa Christianshavn senere blev opført. Snarere er det Indsejlingen til den lille Havn »Grønnegaards Havn« Syd for Knippelsbro. — 19. Bygninger, som hører til Slottet. — 20. »Her synes paa de Tider at have været en Toldbod.«

KØBENHAVN PAA FREDERIK II.s TID, SET FRA VEST. EFTER BRAUNS »BYERNES BOG«.

1. Nørre Port. — 2. St. Peders Kirke. — 3. Vor Frue Kirke. — 4. Helligaandskirken. — 5. Raadhuset. — 6. St. Nicolai Kirke. — 7. Vester Port. — 8. Kongens Smedie. — 9. Slottet. — 10. Amal-

ger. — 11. Stadens murede Galge. — 12. Bro over Ladegaardens Afløb til Stranden (senere kaldet Rosenaaen). — 13. St. Jørgens Gaard (i Forklaringen sikkert urigtigt kaldet Gammelt Teglværk). — 14.—15. Stadens Mur og Rundeler.

Bund og Grund ødelagt, hedder det, og Lybekkerne, der nok vidste, at det var Borgen, som havde givet Ly til Byen, der alt kunde gælde for deres Medbejler paa Handelens Omraade, har sikkert med god Villie sprængt Stenene fra hinanden. Ogsaa Kirkerne gik det ud over; de plyndredes for deres hellige Kar, Bøger, Prydelser og Helgenskatte. Det var sandsynligvis især denne Adfærd, der bragte Gejstligheden i Harnisk imod Fjenderne, ti det hedder udtrykkeligt, at der var mange Gejstlige mellem de Fangne.

Kongen var ikke selv personlig tilstede, da den fjendtlige Flaade kom for Byen. Men paa Efterretningen om Angrebet ilede han hid og kom tidsnok til at fratage Lybekkerne fire store Skibe, ladede med Bytte fra den erobrede By.

Erik Plovpenning blev dræbt i August 1250, inden den pavelige Bulle om Bannlysning over ham og dem, der havde hjulpet ham at frarive Bispestolen København, var kommet til Danmark. Og da den kom, var den for saa vidt unødvendig. Hertug Abel havde bestøget Tronen og set sig nødsaget til atter at afstaa København til den ham venlige Bispestol.

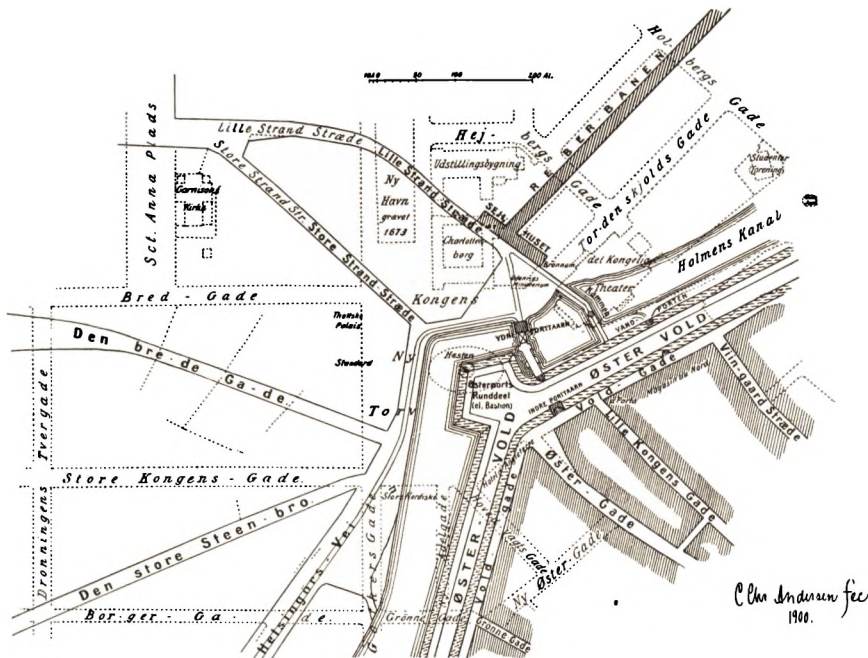
Det var første Gang, at Københavnerne havde set en fjendtlig Flaade foran deres By. Men det skulde ikke blive den sidste. Næsten ved enhver Opblussen af Striden mellem Kirken og Kronen gik det i første Række ud over den. Jakob Erlandsen, der havde bragt den omtalte Bulle hjem fra Rom, var imidlertid bleven Stadens Herre og havde straks tonet Flag ved at nægte Kristoffer I. at aabne Københavns Porte for ham, da han, flygtende efter sit Nederlag ved Skælskør, kom foran Byen. Og 1257 kom Kong Hakon Hakonsen af Norge med en stor Flaade og ankrede op i Rævshaleddybet 26. Juni. Kong Hakon var Biskoppens Forbundsfaelle og er sikkert kommet for at støtte ham mod et Parti i Byen selv eller mulig mod Borgerne i det hele. Ti Københavns Borgere holdt vist altid med Kongen mod deres kirkelige og virkelige Herre. Hakon maa imidlertid have faaet en anden Opfattelse af Forholdene ved Selvsyn; ti da Kongen tillige med Ærkebispem, Fyrst Jærmer af Rygen og andre Stormænd tre Dage senere kom til Byen, begyndte han straks med at give Kongen seks Dage til at underhandle i, inden han skred til Angreb. Men under Underhandlingerne gik han ganske over paa Kongens Side, sluttede et Venskabs- og Forsvarsforbund med ham og gik i Land og satte sig til at drikke med ham i hans Telt. »Hvilket behagede alle vel« siger den norske Saga, »undtagen Ærkebispem og Fyrst Jærmer.«

Det norske Angreb blev saaledes til intet. Men kun to Aar senere kom Fyrst Jærmer med en Flaade, og denne Gang vilde det ikke gaa saa let. I Mellemtiden var Jakob Erlandsen bleven fængslet, og 9. Februar 1259 havde Roskildebispem Peder Bang, som Svar paa denne Voldshandling over for en Kirkens Mand, lyst hele Sjællands Stift i Ban fra sin Stad København. Derpaa var han flygtet over til Rygen, der siden Vendens Erobring var en Del af Sjællands Bispedømme, og fik her Jærmer, der styrede Landet som den danske Konges Vasal, til at ruste sig imod København, som i 1257 var bleven besat af kongelige Tropper. Jærmer skulde hjælpe Biskoppen til sin By igen, og Bispem skulde hjælpe ham til at faa sin tilkommende Svigersøn, Hertug Erik af Sønder-Jylland, paa den danske Trone.

Den 18. April satte Jærmer sine Tropper i Land, og en eller to Dage senere brød han ind i København, hvis Modstandskraft saaledes ikke har været synderlig stor. Stedet, hvor han brød igennem Plankerne, laa paa Vestfronten, mellem Hane-

taarnet og Vesterport, omtrent ved Studiestræde, og kaldtes endnu længe i Folkemunde Jærmers Gab. Da senere, omtrent 1528, et Fæstningstaarn blev bygget her udenfor, gik Jærmers Navn over paa det. Men Jærmers Taarn blev snart forvansket til Helmers Taarn, og som saadant eksisterer det endnu, om end som Ruin. Da Kong Hakon af Norge, ihukommende sit Løfte til Kristoffer I. ved Mødet i 1257 om Hjælp og Bistand, i Juli 1259 kom til København med en Flaade, fandt han atter Byen ødelagt og Borgen nedbrudt.

Under Krigen mellem Kong Erik og de Fredløse synes København snart at have været i de Kongeliges Magt, snart i Biskoppens, som stod paa de Fredløses

KORT OVER GAMLE ØSTERVOLD OG ØSTERPORT

SAMT FORSTADEN UDEN FOR DENNE, HVOR SENERE KONGENS NYTORV BLEV ANLAGT

Indtil 1647 stod Københavns Østerports yderste Portlaarn paa Kongens Nytorv midt imellem »Hesten«, der staaar paa Spidsen af Bastionen til venstre for Porten, og det kgl. Teater. Dette er til Dels bygget i den gamle Stadsgrav og paa den »Kam«, et svært Murværk, der gik tværs over Graven. Vejen fra Østerport førte over til Midten af Sejlhuset, hvorfra endnu en Del staaer bag Charlottenborg (og bruges som Billedhuggerateliers) og bøjede af der og gik videre ad nuværende Lille Strandstræde, der tillige med Store Strandstræde førte ud til St. Annæ Bro og Toldboden. Helsingørsvejen eller »Den store Stenbro's Forlængelse« kan endnu spores i Skraagaden i Nyboder. De nuværende Gader er vist med punkterede Linier.

Side, og Københavnerne har sikkert haft haarde Tider at gennemgaa. Dog har de ikke tabt Modet. Da saaledes den norske Konge, Erik Præstehader, i Sommeren 1289 med en Flaade kom foran Byen og lagde sig i Rævhaleydybet, blev han afholdt fra at angribe den ved Borgernes faste Holdning og maatte nøjes med at hæрге paa Amager og Hveen. Men i alle Tilfælde har Byen lidt under den Standning af Handel og Søfart, der var en Følge af de Fredløses og deres Forbunds-

KONGENS NYTORV 1745.

a. Helligaandskirken. b. Vor Frue Kirke. c. St. Peders Kirke. d. Grams Hotel. e. Trinitatis Kirke.
f. Hovedvagt. g. Reformert Kirke. h. Rosenborg.

KONGENS NYTORV OMR. 1865.

Gethuset, den militære Højskole.

Kgl. Teater.

Hotel du Nord.

Hotel d'Angleterre.

Charlottenborg.

fæller, Nordmændenes Hærgninger og Sørøverier, der mindede om Vendernes før Absalons Tid.

I en Vise om »Nordens sidste Viking«, den norske Sørøver Alf Erlingsen, som vi kender fra Ingemann som den frygtelige »Mindre-Alf«, fortælles der om disse Røvertog, der gjorde de danske Farvande øde:

Og Sonden sejle de tyske Mænd
baade med Mel og Malt.
Men Alf han ligger i Øresund,
han tager det fra dennem alt.

Og om Maaden, hvorpaa den raske Viking gaar frem, fortælles der videre et andet Sted:

Alf han staar i Fremmer-Stavn,
han ser de Kogge (Sejlskibe) for København.
Kender I Alf?

Alf han ser udi Søen saa vide,
han veed den Sti, som Skib monne skride.
Kender I Alf?

»Hisset ser jeg de Kogge ni,
det bliver mit Gods, som der er udi!«
Kender I Alf?

Visen fortæller saa videre, hvorledes han alene roede i en Baad ud til Skibene, lovede Skipperne at vise dem, hvor de kunde fange den frygtede Mindre-Alf, men kastede sin Maske med et og stod for de stakkels, fredelige Søfolk som den frygtede Fribytter selv, der snart havde gjort rent Bord.

Hr. Alf han hug, til han var mod (d. e. mødig),
han stod i 15 Ridderes Blod.

Det er nu kun for at pynte paa hans Bedrift, at Skipperne og deres Folk bliver til Riddere. Den Overdrivelse kan man sagtens finde sig i, naar man ellers kan gaa ind paa, at han er ene om det hele.

Saa tog han alle de Kogge ni
og sejled dermed fra Danmark fri.
Kender I Alf?

Og der kom Tidend' til Rostock ind,
da blegned mangan en Rosen-Kind.
Kender I Alf?

Der græd Enker og der græd Børn,
dem havde gjort fattig den skadelig Ørn.
Kender I Alf?

Det var altsaa Rostocker Skibe, der var paa Vej til det store Marked ved Skanør og Falsterbo, som det gik ud over. Men fem Aar senere blev Ørnen stækket. Da blev Tønsberg Jarlen fanget paa et lignende Togt, halshugget og stejlet ovre ved Helsingborg.

*

*

*

Uagtet man ikke har nogen direkte Beretning om, at der er foretaget Angreb paa København i denne Periode, har saadanne dog stadig maattet befrygtes, og Aaret efter Erik Præstehaders truende Flaadebesøg eller med andre Ord i 1290 tog Københavns Borgere fat paa at befæste deres By, der sandsynligvis ved denne Lejlighed fik den Udstrækning og de Grænser, som er vist paa det skitserede Kort over Byen omtrent 1300, Side 14. En forsvarlig og ny Befæstning kunde jo holde Fjender ude baade af den ene og den anden Slags, og Københavns Borgere har vist netop paa den Tid omgaaedes med store Planer om at afkaste det gejstlige Herredømme og komme ind under Kronen. Striden mellem den og Kirken var saa hæftig som aldrig før, efter at Kongen — Erik Menved — 1294 havde ladet Ærkebispem, Jens Grand, fængsle. Et Par Maaneder senere er Kongen i København, og her udsteder han en Skrivelse til Byens Borgere, der nok kunde tyde paa en Forbindelse mellem ham og Borgerne. Først takker han dem for den Troskab, hvormed de har tjent ham, og for deres faste Holdning over for Rigets og hans Fjender under disses talrige Angreb samt for de Løfter, de har givet ham om en lignende Holdning i Fremtiden. Og til Gengæld lover ham dem, »naar de skulde komme til at fængsle hans Fjender eller fratage dem deres Gods«, at han da vil holde dem skadesløse for alt, hvad de maatte komme til at lide derved.

Aaret efter udbrød der et, vist nok længe i Forvejen forberedt Oprør i Byen. Dens Herre var den Gang Johannes Krag, der imod Kongens Ønske var blevet Biskop i Roskilde 1290. Det var sandsynligvis for at minde Borgerne om deres Pligter, at Biskoppen — ligesom hans Formand Jakob Erlandsen i 1254 — gav en Stadsret, eller rettere en Række Lovbestemmelser om Borgernes Forhold over for deres Herre og de Straffe, de ifaldt i Tilfælde af Overtrædelse. Den blev udgivet 29. Januar, men virkede ganske modsat sin Bestemmelse. Ti den Paragraf, hvormed den begyndte, indeholdt et Forbud mod at holde Gilder eller lignende Sammenkomster i Staden. Men netop Udelukkelsen af den Ret, som Borgerne havde i alle de kongelige Byer, til at slutte sig sammen i fælles Interesser eller for at opnaa Enighed og dermed større Styrke paa forskellige Omraader, maatte betragtes og føles af Københavns Borgere som en Slags Umyndiggørelse, der harmede og krænkede dem dybt. Og stolende paa Kongens tydelige Ord om at holde dem skadesløse, om de »kom til« at fængsle hans Fjender, lod de Stormklokken lyde, samledes bevæbnede og i store Hobe paa Stranden lige over for Borgen og begyndte at skyde »skarpe Pile« over paa den med Blider eller Kastemaskiner. Man kan sikkert

KONGENS NYTORV OMR. 1845.

Dette Billede af Kongens Nytorv ved Vintertid, udført efter Kittendorfs smukke Litografi, vil hos adskillige fremkalde Erindringen om en københavnsk Forlystelse, som ikke kendes mere, nemlig Skillings-Kaneturene »omkring Hesten«. Efter at Trærne (se S. 22) i »Krisen«, som den indhegnede Plads om Statuen kaldtes, af Frederik V. var skænket til Baron Otto Thott, paa hvis Herresæde Gaard de endnu danner en prægtig Allé, fandtes der ingen Beplantning paa Torvet før i 50erne af forrige Aarhundrede.

heraf slutte, at Højbro endnu ikke den Gang har været til, da i saa Fald uden Tvivl det første Angreb var blevet rettet imod den.

Borgen tog imidlertid ingen Skade af Bombardementet, men Bispens Udsendinge, som skulde søge at standse Urolighederne, synes at have lidt en ilde Medfart af de vrede Borgere; nogle Købmandsskibe, der tilhørte den tyske Ridderorden i Preussen, blev plyndret, men om Oprørets Gang og dets Afslutning vides intet. Om det er Banstraalen eller Bispens Overlegenhed med Hensyn til Troppestyrke der har virket, er os ukendt, men sikkert er det, at det var Biskoppen, der gik af med Sejren, og Byens Borgere kom i et Afhængighedsforhold til deres gejstlige Herrer som aldrig før.

*

*

*

I det følgende Aarhundrede ser vi, hvorledes København i stadig stigende Grad er det Punkt i Riget, hvor vigtige Møder holdes og betydningsfulde Bestemmelser tages. Endnu en Gang, i 1306, forsøgte Nordmændene et Angreb paa Byen, men blev slaaet tilbage, og tre Aar senere, ligeledes i København, sluttes der Fred mellem Danmarks og Norges Konger og Aftaler blev truffet om en Forlovelse mellem den norske Hertug Magnus (siden kaldet Smek) og Prinsesse Ingeborg, en Datter af den norske Kong Hakon, der selv var til Stede ligesom Kong Erik af Danmark og Kong Birger af Sverige.

Erik Menved synes i det hele at have været Herre over København, uden at man dog ved, hvornaar og hvorledes han har faaet Byen i Vold. Efter et Bondeoprør i Sjælland i Aaret 1313 var han sandsynligvis selv i Staden, ti i dette Aar, hedder det i en gammel Krønike, lod Kongen mange Bønder hænge uden for København. Samme Aar var Hansestæderne atter ude efter Byen. En stor Flaade gik op i Sundet, flere Byer blev plyndret og brændt, og naar det udtrykkeligt hedder, at Amager blev hærget, og København saaledes forblev uantastet, kan man maaske slutte, at det var de kongelige Troppers Nærværelse i Byen, der afholdt de griske Fjender fra et Angreb.

I 1329 gjorde Grev Johan den Milde af Holsten sig ved en Krigslist til Herre over Byen, og i 17 Aar sad der nu holstenske og andre tyske Lensmænd paa Københavns Hus. De skaltede og valtede, som dem lystede, og brød sig ikke en Døjt om Biskoppen af Roskilde og hans Klager.

Straks efter at Valdemar Atterdag var kommet paa Tronen i 1340 bevægede han Biskop Jens Nyborg af Roskilde til at overlade sig Københavns Hus og By, for at han dog kunde have en formel Ret til at faa Fodfæste paa Sjælland. Overdragelsen skulde kun gælde for to Aar, og Kongen maatte selv om at faa nogen Glæde deraf. Men den snilde Konge forstod at klare sig. Han pantsatte sin Ret til København til nogle tyske Adelsmænd, blandt hvilke Markvard Stove og Konrad Plessen for 7000 Mark rent Sølv. Penge havde Kongen i Øjeblikket mest Brug for, — senere hen kunde der maaske aabne sig Lejlighed til paa en nemmere Maade at komme i Besiddelse af den vigtige By.

Om denne Pantsætning af Byer og Landsdele hedder det i den svenske Rimkrønike:

End var de Danske skyldige dessen
en, som hed Konrad von Plessen,

at betale i kølnisk Vægt fri
 Tre Tusinde lødige Mark og femti.
 Og havde han derfor til Borge (i Pant)
 Købmannehavns Hus og Gorghe (Gurre)
 Roskild' to Dele og Bytaarnet ved Købmannehavn
 og disse efterskrevne Herreder ved Navn:
 Sømme Herred og lille Herred
 og Tune Herred, disse tre er det.

Det synes, som om Kong Valdemar har haft Lyst til at have en Haand i Hanke med Holstenerne i København. I 1342 blev Bytaarnet, som vist maa være Hane-taarnet, belejret af hans Tropper, der imidlertid kom i Klemme, da Holstenerne fik Hjælp ude fra. Men i sidste Øjeblik viste der sig en Redningsmand. Det var Fredrik von Lochen, en Adelsmand fra Schwaben i Kongens Tjeneste, der kom til med friske Tropper og slog baade Hjælpetropperne og Besætningen, der gjorde Udfald ved »Blidebro«. Men Bytaarnet formaaede han ikke at tage.

En østerrigsk Digter har besunget denne Kamp, desværre uden at give nogen som helst Oplysning om Slaget selv eller Stedet, hvor det stod, men vi tager neppe fejl, naar vi bestemmer Stedet som den vestlige Del af Ørstedsparken, hvor et Vandløb førte fra Peblingsøen til Byens Grav tæt vesten for Bytaarnet, (se Side 14) og over hvilket der — i alt Fald senere — førte en Bro, der passende kunde være den saakaldte Blidebro. Men om Kampen synger Peter Suchenwirt:

Man hört von den Galandern
 gar wenig süsses singen,
 nur die scharffen Klingen
 die gaben auf den Helm Klang.

hvilket kan gengives paa Dansk:

Der hørtes ingen fagre Ord,
 kun Sværdes Klang paa Skjolde.

Først i 1346 kom Kongen, — atter med Sværd i Haand — i Besiddelse af København, der havde lidt forfærdeligt under de Fremmedes Herredømme. Og det første Kongen gør, da han atter er Herre over Byen, er da ogsaa at bekræfte alle de Friheder, som Borgerne i Byen i Tidens Løb havde faaet af hans Forgængere, idet han takker dem for den Redelighed og Uforsagthed, som Raadet og alle Borgere havde vist ham og hans Tilhængere.

Under de vanskelige Tider var Roskildebisperne ikke saa ivrige efter at hævde deres Ret til Byen som ellers, og Kong Valdemar forblev i uhindret Besiddelse af den. 1359 fejrede han her med stor Højtidelighed sin Datters, den seksaarige Margretes Trolovelse med den norske Kong Hakon, og fire Aar senere stod deres Bryllup eller rettere den officielle Tilkendegivelse af det med stor Herlighed i København. Brudeparret selv blev rigtignok i al Hast og følgende Tarvelighed viet paa Varberg i Halland, medens den Hustru, som Kong Valdemars Fjender vilde paatvinge den

norske Konge, under et snedigt Paaskud blev holdt tilbage paa Bornholm, hvor Storm og Vind havde drevet hende ind paa Rejsen til Bryllupet.

Skaffede Kongens Besiddelse af Byen saaledes dens Borgere Fester og Fornøjelser at glæde sig ved, saa fulgte der andre Ting med, der ikke var saa behagelige. I 1368 begyndte den store Krig med det mægtige Hanseforbund samt Holsten, Mecklenborg og Sverige. Af Bestemmelsen i Forbundstraktaten mellem Hansestæderne og Hertugen af Mecklenborg, om at Københavns Hus (Borgen) skulde nedbrydes og ødelægges, ser man bedst, hvor farlig en Handelsmedbejler Hansestæderne ansaa København for at være, og det har sikkert været med inderlig Glæde, at de i Juli 1369, efter at Byen 2. Maj Aaret forinden var bleven erobret og ødelagt, sendte deres Stenhuggere herop for ganske at jævne Københavns Hus med Jorden. Fra Lybek kom der 20, fra Stralsund 10, Rostock 8, Wismar 5 og Greifswalde 4. Og 30. November 1369, da Freden blev sluttet, var der heller ikke Sten paa Sten af Københavns Hus.

Efter Valdemar Atterdags Død 1375 inddrog Biskop Niels Jepsen straks den ødelagte By under Bispestolen uden Indsigelse fra Dronning Margrete, og den blev nu 40 Aar i Ro under denne. Men under alle de urolige Begivenheder, der havde fulgt hinanden Slag i Slag de første 75 Aar af det XIV. Aarhundrede, var det blevet aabenlyst for alle, at Landets Tarv krævede, at København var i Kronens Haand. Da derfor Biskop Peder Jensen Lodehat 1416 afgik ved Døden, gjorde Kong Erik af Pommern sig til Herre over Borgen og Byen og paastod, at København uretmæssig var bleven Kronen berøvet, idet Biskoppen Niels Jepsen efter Kong Valdemars Død havde »taget den med Vælde« og derved lagt for Dagen, at han ikke havde nogen lovlig Ret til den. Herimod paastod Roskildebispens, at Kong Valdemar kun havde haft Byen og Borgen til Laans i de vanskelige Tider. Men det var ikke længer som i gamle Dage. Ærkebispens i Lund, den kloge og dygtige Peder Lykke, stod paa Kronens Side, og der var heller ingen Tvivl om, at de verdslige Raader i Rigsraadet gjorde det samme i dette Spørgsmaal. Og uagtet Roskilde-Bispestol sikkert havde den soleklareste formelle Ret til Byen, formaaede den dog ikke paa Grund af Tidens Krav og de særlige Forhold at gøre denne Ret gældende. Trods alle Protester blev København nu i Kronens Besiddelse.

III.

NÆRINGSLIVETS OPKOMST. — BYENS BEFOLKNING.

Det var, som ovenfor omtalt, de fremmede Købmænd, der kom hertil paa Silde-markedets Tid, som havde givet Byen Navn og været den væsentligste Anledning til dens Opkomst. Men hvis der ikke havde været andet end Sildene og den med deres Omsætning forbundne Handel med alle Slags Varer, der drog Købmændene til Stedet, vilde København sikkert have lidt samme Skæbne som Falsterbo og Skanør, der en kort Tid, — fra Slutningen af det XII. Aarhundrede omtrent til Midten af det XVI. — var en af Europas mest levende Handelspladser, for derefter at synke hen i

Glemsel og Tomhed. En saadan Tilstrømning som i denne Periode til Falsterbo og Skanør har der vel aldrig været til Havn eller København paa Silkemarkedets Tid; en fransk Rejsende fra Midten af det XIV. Aarhundrede fortæller, at der i Markedsmaanederne var 300,000 Mennesker beskæftiget her, alene med at fange Sild. Man kunde i Frederik I.s Tid, da Fiskeriet alt var i Aftagende, endnu tælle mellem 7000 og 8000 Baade under Skaanes Vestkyst og mellem 37,000 og 38,000 Fiskere. Hertil kom saa yderligere de mangfoldige Mennesker, der havde med Silden at gøre, naar den først var kommet i Land, og som i Modsætning til de i Reglen danske Fiskere oftest var Tyskere, nemlig Salttere, Pakkere, Vragere og Bødkere samt endelig Søfolkene paa den store Mængde Skibe, der stævnede hid baade fra Øst og Vest. De

KONGENS NYTORV 1903.

stidste, fra Hansestæderne ved Vesterhavet og de engelske Byer, betegnedes som »Omlandsfarere«, det vil sige dem, der sejlede uden om Skagen og det frygtede Jydske Rev. Og naar Markedstiden nærmede sig, kunde man i tyske Østersø-Havne se løsnaglige Kvinder i Mængde hyre Skib og begive sig over til Markedet, hvor det efter Tidens Skik gik vildt nok til med Drik og Dobbelt, Slagsmaal og anden Voldsomhed.

Hvis det er rigtigt, hvad nogle Oldforskere have ment, at det i Oldtiden berømte Haløremarked har været holdt paa Amagers nordlige Kyst, der løb ud i en Pynt og kaldtes Rævshalen, har Havn tidligere været Vidne til en lignende Virksomhed, om ikke saa storslaaet, som den ved Falsterbo og Skanør i det nævnte Tidsrum. Og endnu 200 Aar efter at Absalon havde bygget Borgen, var Fiskeriet saa rigeligt, at der ikke længer var Plads til dets Udøvelse. I det XIV. Aarhundrede lægges Fiskeriet fra den hurtigt opvoksende By ud til Dragør, og kun Navnet Bre-

merholm bliver tilbage som et Minde om den Tid, da Bremerkøbmændene havde deres Fid eller Bodeplads her. Det vil altsaa sige, at Byen i denne Tid har udviklet sig saa meget, at dens Borgere ikke kunde nøjes med det Købmandskab, der kunde drives i den korte Tid, Silkemarkedet varede og medens de fremmede Købmænd laa her. Nu kom der hele Aaret rundt Skibe til Byen, bragte fremmede Landes Varer hertil og førte vore egne Frembringelser med tilbage; lidt efter lidt begyndte ogsaa den danske Skibsfart at gøre sig gældende saa vel som den danske Handel, men foreløbig var det mest de fremmede Købmænd, der besørgede Omsætningen.

Det var nu ikke saa let en Sag som i vore Dage for Fremmede at faa Lov til

at opholde sig i en By. Man maatte være forsigtig med, hvem man gav Lov til at tage Bolig inden for Byens Volde til Hverdag, — een ondsindet Mand var jo nok baade til at stikke Byen i Brand og lukke dens Porte op for en Fjende. Paa den anden Side var en fremmed Mand, der ikke havde noget »Lejde« eller Beskærmelsesbrev fra Byens Herre, meget ilde stedt. Byens Borgere var beskyttede ved Byens særlige Ret, men det var Fremmede ikke. Nogen offentlig Anklagemyndighed fandtes endnu ikke, og det var nærmest en privat Sag, om man vilde have en Forbrydelse straffet. Blev f. Eks. en Mand dræbt, var det ikke Øvrigheden, men hans nærmeste Slægt og Venner, der sørgede for at faa rejst Sag imod Drabsmanden. En fremmed Købmand maatte altsaa i København »søge sin Fred« hos Biskoppen som Stadens Herre; men da det vilde være farligt at give Fremmede Lov til at eje Hus og Jord i Byen, hvormed der jo fulgte Indflydelse paa Byens Sager, blev de fremmede Købmænd nødt til at leje sig ind hos Byens Borgere, baade for deres eget Vedkom-

mende og for deres Varers. Det var i Reglen ugifte Folk, Svende, som var udsendt af Købmændshuse eller Købmændsforeninger i deres Hjemstavn, og da de maatte betale en Afgift til Magistraten af et Pund Peber af hver Bod, som de fik Lov til i 3 Dage at opslaa paa Gaden, fik de Betegnelsen Pebersvende, der senere er gaaet over i Sproget som Betegnelsen for ugifte Mænd. De fremmede Handelsmænd kaldtes »Gæster«, og de, der blev liggende Vinteren over, kaldtes »Liggere«. I Begyndelsen var de fremmede Købmænd sikkert alle Gæster, og først efterhaanden blev de Liggere. Navnet paa Byens Hovedgade, Tyskemannegade (senere Vimmelskaftet), der først kommer for i Dokumenter fra Slutningen af det XIV. Aarhundrede, men sikkert er meget ældre, er ikke noget afgjort Bevis for, at Gæsterne, der saa godt som alle var Tyskere, paa den Tid, da Navnet opkom, havde fast Bolig her og altsaa var Liggere. Det kan lige saa godt have sin Oprindelse fra Gæsternes Boder. Ti i Markedstiden, hvad enten Gæsterne lejede sig ind hos Borgerne eller boede om Bord paa deres Skibe, havde de deres Udsalg fra Boder, som de havde slaaet op paa Gaden, og det ligger nær at antage, at de fremmede Købmænd lige saa godt den Gang som senere har haft Øje for »Strøgets« Betydning og særlig har holdt til her.

Det var især Hansestæderne ved Østersøen, frem for alle Stettin, Wismar og Stralsund, der sendte Købmandssvende til København. Der dannede sig i disse Byer Handelsforeninger eller Handelsselskaber for Handelen paa København, og ligesom der fandtes Bergensfarer-Kompagnier og Skaanfarer-Kompagnier, fandtes der ogsaa Københavnsfarer-Kompagnier, hvis Udsendinge altsaa først som Gæster siden som Liggere varetog deres Interesser i Byen. De synes ikke at have haft Lov til at handle paa Torvet de to ugentlige Torvedage, Onsdag og Lørdag, i alt Fald ikke i Begyndelsen, ifølge den Bestemmelse i de ældre Stadsretter (1254 og 1294), der forbød dem sætte Skamler eller Kramdiske op paa Torvet med Handelsvarer. Selv Fødevarer maatte Gæsterne ikke købe paa Torvet. »Ingen Gæst maa paa Torvet købe Korn i Skæppe eller Flæsk til Borgernes Skade; det maa alene Borgerne«, hedder det i den ældre Stadsret, og ej heller maa nogen Borger i Byen købe for Gæsterne, hvorved disse vilde faa Varerne bedre og billigere. Da den næste Stadsret gives 40 Aar senere, synes man at have gjort Erfaringer om, at Gæsterne forstod at gaa uden om Bestemmelserne, ti der hedder det endvidere, at den Gæst, der køber Fisk eller andre spiselige Ting før den bestemte Torvetid, mister, hvad han har købt. Senere fik dog Gæsterne Lov til at købe Madvarer paa Torvet til en bestemt Tid, efter at Byens Borgere havde forsynet sig. Handelen med deres egne Varer synes at have været tilladt alene fra Boderne paa Gaden og fra Gæsternes Boliger eller Pakhuse, saa længe Markedet varede. Men ogsaa her gjaldt der Bestemmelser, der gik ud paa at lægge saa mange Baand som muligt paa Gæsternes Handelsfrihed. Blodige (d. v. s. friske) Huder maatte de ikke købe, ej heller ugarvede Skind, og af Lærred og Klæder maatte de kun sælge saa meget, som der kunde tages under Armen af Køberen.

Torvehandelen var altsaa, som det synes, forbeholdt Byens Borgere alene. For at sikre sig imod at en Ordstrid, som saa let kan opstaa mellem Køber og Sælger, skulde udarte til almindeligt Slagsmaal, — ti i hine Tider stod behjærtede Folk ikke med Hænderne i Lommen og saa paa, at det gik en Ven eller Slægtning ilde, men alle tog Parti for eller imod, — var der sat tredobbelte Bøder for at »krænke

Torvefreden«. Var det i hin lovløse Tid i Almindelighed Tilfælde, at der ikke var langt fra Ord til Handling, saa gjalt det sikkert særligt paa Torvedagene, hvor der var langt mere Anledning til Strid og Uenighed end ellers. Og det var sikkert en meget betimelig Foranstaltning at sætte tredobbelte Bøder for enhver Forbrydelse, der blev begaaet under Torvetiden. Det, der voldte mest Ufred, var naturligvis som endnu i vore Dage paa Torvene Køberens Utilfredshed med den købte Vare; det laa nær for den misfornøjede at give sine Følelser Luft, og var der først faldet et Ord, der med god Villie kunde forstaaes som Snyderi eller lignende, var Slagsmaalet et Øjeblik efter i fuld Gang. Det vidner derfor om Menneskekundskab hos Byens højjærværdige Herre, naar Bispens i Stadsretten giver særlige Bestemmelser om Handeler, som af en eller anden Grund ønskes ugjort. Havde man haft den købte Vare Natten over i sit Hus, nyttede det ikke at komme og vilde give den tilbage. Saa stod Handelen ved Magt, lige saa vel som naar der var drukket »Lidkøb« paa en Handel. Nu om Stunder kan man høre Handelsfolk paa Marked eller Torv opfordre til »at drikke« paa en Handel; der bruges da gerne den forvanskede Form »at drikke Ligkøb«. Lid er et gammelt nordisk Ord for stærk Drik, og man kunde vel i nyere Sprog nærmest gengive »Lidkøb« ved Ølkøb eller Dramkøb, da det jo dog var Reglen at tage en Dram eller et Glas Øl, til Tider vel begge Dele, paa Købet. I Lande, hvor Vin er den gængse Drik mellem Menigmand, hedder det i Overensstemmelse hermed at drikke Vinkøb paa en Handel. — Men havde man kun beseglet Handelen med et Haandtryk eller Haandsalg, som det hed, kunde den misfornøjede Part forlange, at den skulde gaa tilbage samme Dag, dog kun imod at han erlagde Modparten 2 Øre, hvilket ikke svarer til samme Møntbetegnelse i vore Penge, men som paa Stadsrettens Tid (1294) har haft en Værdi af 4 Lod Sølv. Ved en Handel, som endnu ikke er ganske afsluttet, siger man endnu, at man har det eller det »paa Haanden«, det vil sige, at Handelen kan gaa tilbage endnu, og fra den gamle Skik at give hinanden Haanden paa en Handel, »Handsel«, stammer sikkert den ejendommelige Spytten paa de modtagne Penge, som Sælgekoner den Dag i Dag anvender ved Gammel Strand og andre Steder, hvor gammel Sæd endnu holdes i Ære. Ti ved at spytte paa de modtagne Penge gjorde man dem lykkebringende og mærkede dem paa en egen personlig Maade som sine. Man troede derved at binde dem til sig, saa man ikke vilde blive nødt til at give dem fra sig igen, ved at Køberen forlangte, at Handelen skulde gaa tilbage. Spytningen skulde saaledes paa en hemmelighedsfuld Maade give en Handel samme Retskraft, som Lidkøbet gav den aabenlyst og juridisk.

Det var vel i Reglen Landets egne Frembringelser, der blev bragt til Torvs paa Torvedagene, og som oftest kun saadanne Ting, som svarede til Datidens faa og simple Fornødenheder. Den store Stab af Sælgerne var Omegnens Bønder, der — ligesom i langt senere Tider — kom til Staden og falbød deres Kød og Flæsk, Korn, Smør, Fedt og Talg, Humle, Malt, Huder, Trækul og Vadmel, Fjerkræ, Heste og Hornkvæg. Fiskerne mødte med deres Fisk, ferske, saltede, tørrede og røgede, og Byens Haandværkere med deres forskellige Frembringelser. De fremmede Varer, som væsentlig kom hertil ved det store aarlige Marked, har vel ogsaa paa Torvedagene figureret i de indenlandske Købmænds Boder. Fra Sverige kom der Jærn, Kobber, Tin og Bly, fra Preussen og Østersøstæderne bl. a. Øl, Tjære og Hamp; fra Rusland Pelsvarer, Voks og Honning; og fra de flanderske og engelske Byer endelig kom der Klæde og Tøjer, Lærreder, Olie, Ris ved Siden af Sæber og Lys,

Handske, Traad og Garn, Peberkager, Sennep samt Metalarbejder som Kedler og Kogekar, som de hjemlige Haandværkere ikke endnu var i Stand til at forfærdige. Endvidere bragte Omlandsfarerne store Mængder af Vin, — baade fransk og tysk (rhinsk) — og Salt hertil.

Samtidig med at Handelsselskaberne i de tyske Byer fik mere og mere fast Fod i København, udvikledes der en indenlandsk Handelsstand. Den udenrigske Handel eller rettere Handelen med udenrigske Varer var sikkert for største Delen i Hænderne paa de fremmede Købmænd, og den indenlandske Handel besørgedes af Landets egne Børn. I København havde saaledes alene Byens Borgere Lov til at handle med Landbefolkningen. De havde Toldfrihed i Handelen paa Malmø og andre væsentlige Toldlettelser. Paa Markederne paa Dragør og Skanør maatte Købmænd fra København — i Modsætning til Gæsterne — drive forskelligt Købmandskab og blandt andet »skære«, det vil sige forhandle Klæde, hvilket ansaas for den fineste og fornemste Gren af al Handel.

Den udenrigske Handel var dog ikke udelukkende i Hænderne paa de fremmede Gæster. Allerede omkring Aar 1300 omtales Borgere fra København i tyske Byer, og de har sikkert kun søgt dertil for Handelens Skyld. I Stadsretten af 1294 synes der at gøres Forskel paa »Købmænd«, der vistnok er danske, og hvem det forbydes at sælge Varer fra Skihene eller fra Broen; de skulde derimod faldbyde dem paa Torvet, hvilket netop var »Gæsterne« forbudt. I 1319 fritages endvidere Københavns Borgere for en ny Told, der paalægges Gæsterne, men samtidig advares de imod at indføre Gæsters Varer i Skib sammen med deres egne, da det bliver at anse som Toldsvig. I 1340 finder vi endelig en københavnsk Handlende, Mester Didrik, sandsynligvis en Skrædder eller Overskærer, Klædehandler, der er død i Frisland, og om hvis Gods der føres Korrespondance gennem Raadet i Lybek.

I Løbet af det XIV. Aarhundrede var der kommet saa mange tyske Købmænd hertil som Liggere, at de kunde træde sammen i et fælles Samfund til Værn for deres Interesser, gensidig Hjælp og Fornøjelse, og det Tyske Kompagni blev stiftet. Hvilket Aar det skete, vides ikke; det nævnes første Gang 1382, da der blev vedtaget nogle Bestemmelser, der endnu er bevarede, og i hvilke det udtrykkelig hedder, at Kompagniet væsentlig er stiftet af Købmænd fra Wismar, Stettin og Stralsund. Kompagnihuset laa i Tyskemannegade eller, som vi vilde sige, paa Amager-torv, tæt ved Hjørnet af Hyskenstæde, der mulig oprindelig er opstaaet som en Gang fra en Smøge bag Kompagnihusets Gaard ned til de omtalte Huse ved Stranden.

Et halvhundrede Aar senere træffer vi første Gang det Danske Kompagni eller Købmandsgilde, der nævnes første Gang i Kristoffer af Bayerens Stadsret 1443. Der gives her Bestemmelser om, hvorledes der skal forholdes med Valg af Embedsmænd i Tyske og Danske Kompagni, og der tilføjes, at paa samme Maade som i det sidste skal Embedsbesættelsen foregaa i »alle andre gamle og skellige Gilder og Samfund, som af Alder været haver i København«.

Denne Jævnførelse af Danske Kompagni med »andre gamle Gilder«, som fra Alders Tid har været i København, gør det sandsynligt, at Danske Kompagni er adskilligt ældre end 1443. Det har uden Tvivl alt været i Virksomhed, inden Tyske Kompagni blev stiftet. Det danske Gildevæsen, saaledes som det bestod i det XII.—XIII. Aarhundrede som nedarvet fra de hedenske højtidelige Offergilder, og gennem

den stærke Forbindelse med England under Knud den Store i høj Grad paavirket af Kristendommens Broderskabsfølelse, var en særlig nordisk Institution. Det var det danske Gildevæsen, der paavirkede Østersølandene og ikke omvendt. Det Tyske Kompagni er sikkert, for saa vidt som det dannede et »Gilde«, der ved Siden af at være et verdsligt Handelsselskab optraadte som et Broderskab med religiøs Karakter, dannet med et dansk Gilde som Forbillede. Og i Stadsretten af 1294 omtales jo alt Gilder som eksisterende i København, idet de var Genstand for Biskoppens Misfornøjelse og kun kunde faa Lov til at bestaa med hans særlige Tilladelse.

»Gilderne« var i hine haarde og barbariske Tider, hvor Hedenskabets Raahed og Vildskab endnu stadig brød frem gennem Kristendommens tynde Dække, saa at sige Planteskolerne for Kulturens og Menneskelighedens spæde Spirer. Gejstligheden, der skulde være Folkets Lærere, stod endnu paa et saare lavt Trin; man har Eksempel paa, at en Gejstlig i København, — en Degn — i Midten af det XIII. Aarhundrede kunde slaa sig paa Røverhaandværket. Og saa lovløse var Tiderne, at Byens Borgere, i Stedet for at rejse Sag mod den forbryderske Degn og gaa Rettens Vej, foretrak at tage sig selv til rette og hængte ham paa hans egen Dørstolpe. Naar det gik saaledes med det grønne Træ, hvorledes skulde det saa gaa med det visne? Vi ser da ogsaa, at Byens Borgere — eller enkelte af dem — under Kong Kristoffers svage Regering gav sig til at drive Sørøveri og 1329 plyndrede et engelsk Skib fra Newcastle upon Tyne ved »Les Reves«, det er Rævshalen umiddelbart uden for Byens Havn.

Man skulde tro, at Samfund, der — som Gilderne — søgte at virke opdragende paa sine Medlemmer, maatte være velsete af Stadens kirkelige Herre, men netop det modsatte var Tilfældet. Vi kan vist med Sikkerhed formode, at det var Biskoppernes Forbud mod Gilder i Staden, der laa til Grund for Oprøret 1294. Og i det første Stykke af den Stadsret, som samme Aar beseglede Bispens Sejr over Borgerne, læses i første Linie, at alle Gildelag og Sammenkomster af lignende Art, af hvad Navn nævnes kan, skal være forbudt i den biskoppelige By, »eftersom man ikke blot skal fly det Onde selv, men al Lejlighed og Anledning til Ondt«.

Som de Onder, der gerne fulgte med Gilderne, angives S sammensværgelser, Mened og Lediggang. Den sidste er som bekendt Roden til alt Ondt og Djævelens Hovedpude, men det er dog vist særlig den Selvstændighedsaand, der besjælede Gilderne, som gav Biskopperne den største Anledning til Frygt. Det gejstlige Overherredømme var, som vi har set, ikke meget yndet i København, hvor man nærmest følte det som en Ydmygelse at være Kirken undergivet, i Stedet for som Borgerne i de mere frit stillede, kongelige Købstæder at være Kongen og Kronen underlagt. Saa længe Kongerne lokkede for Byernes Borgere, og det gjorde de, lige til det var ude med det biskoppelige Herredømme i Staden, havde Biskoppen al Grund til at frygte, at man i Gilderne vilde være saare lydhør over for deres Lokken, — derfor er sikkert med god Grund S sammensværgelse og Mened, det vil her sige Brud paa det undersaatlige Lydighedsforhold til Biskoppen som Stadens rette Herre, sat først imellem de Onder, som Gilderne har til Følge.

Gilderne — paa Latin *Convivia*, det er: festlige, højtidelige Drikkelag — var i Reglen stiftede under en eller anden Helgens Navn, Gud til Ære og Brødrenes Sjæle til Saligheds Frelse. Broderskabs-Ideen var det væsentlige og bærende i dem. Brødrene forsvarer hinanden i Nød og Fare, staar hinanden bi i Retssager, sørger for,

at den dræbte Gildebroders Død bliver sonet eller hævnnet, giver de Døde en hæderlig Begravelse, holder Messe for deres Sjæle, — kort sagt støtter og hjælper hinanden i Liv og Død. Tre Gange om Aaret holdtes der Gildestævne, ved Pinse, Jul og Fastelavn. Naar Laget var holdet ved disse tre Stævner, skulde Brødrene holde Messe for alle døde Brødre og for alle kristne Sjæle, een Gang i vor Frue og een Gang i Graabrødre Kloster-Kirke. For en Broder, der døde, hvad enten det var i Staden eller i fremmed Land, skulde der ligeledes holdes tre Messer i sidstnævnte Kirke.

Ved Siden af var Gilderne som en Slags Skoler for høvisk Opførsel og god Tone. Hvis en Broder saarede eller slog en anden i Kompagniet, skulde han bøde 16 Pund Voks og en Tønde Øl, og den som talte ilde om sin Broder og sagde Ting, der gik paa Æren, skulde bøde en halv Læst Øl. Hvo, som spildte mere Øl, end der kunde dækkes med en Haand, hvo, som gav Oldermænd knubbede Ord under Laget, gav Møde med Spyd eller Sværd eller gav sig til at spille Hasard, maatte atter spytte i Bøssen, — et Udtryk, der netop er hentet fra Livet i Gilderne, og som blev benyttet med en spøgefuld Hentydning til den ellers i Kompagniet, som ved alle Drikkelag, af og til forekommende Maade at »spy« paa. For at alt kunde gaa ordentligt til, valgtes der ved hvert Gilde to bestemte Skænkere, og kun de og ikke andre maatte skænke ved Bordene. At drikke tværs over Bordet var ligeledes forbudt, man maatte kun drikke sin Nabo til, saa Bægrene stadig kunde gaa rundt. Naar Oldermænden bød det, skulde Gildet høre op, og den levnedes Drikkelse bringes ned i Kælderen igen. Brødrene havde Lov at byde Gæster med, men skulde staa inde for den Skade, som Gæst kunde volde. De kunde ogsaa tage deres Hustruer og Døtre med imod at betale for dem som for andre. Den Broder, der giftede sig, skulde give Kompagniet en Tønde Øl, og ved en Broders Død valgtes Oldermænden 8 Brødre til at vaage over Liget og andre 8 til at bære Liget til Kirke samt bestemte, hvem der skulde følge. Ingen maatte forlade Graven, før Liget var jordet. For at Brødrene kunde komme standsmæssigt i Jorden havde Kompagniet anskaffet et »Boldek«, det er et stateligt Ligklæde, vistnok til at brede over Kisten, samt 4 Lys til at stille omkring den.

Samtidig med at man gennem disse Bestemmelser for det Tyske Kompagni, — for de danske Gilder, som det var dannet efter, gjaldt der ganske tilsvarende Bestemmelser — faar et lille Indblik i det borgerlige Liv i Slutningen af det XIV. Aarhundrede, kan vi gennem den oftomtalte Jordebog af 1380 gøre os en Forestilling om Københavns Befolkning. Paa Grundlag af denne Jordebog har man beregnet Folkemængden til omtrent 4000 Sjæle. Byen har endnu ikke rejst sig efter den haarde Skæbne, der overgik den 1368; der opremses stadig i Jordebogen »øde Grunde«, det vil sige Hustomter, som laa ubebyggede hen efter Ødelæggelsen, der sandsynligvis ogsaa har tyndet stærkt ud i Befolkningen. De sidste halvhundredes Aars Uroligheder maa vel i det hele antages at have været en betydelig Nedgangsperiode for Byen, — en Nedgangsperiode, der endda ikke endte med den store Ulykke i 1368. Ti 10. Juli 1386 — fortæller en gammel Optegnelse — brændte St. Peders Kirke med sine to Klokker tillige med Frue Kirkes fire Klokker samt en Del af Byen.

Takket være den gode, gamle Skik at betegne en Mand ved hans Hjemstavn

AMAGERTORV OMTRENT 1750

eller hans Haandtering, faar vi ikke saa lidt at vide om Københavns Befolkning gennem Jordebogens Navneopremsning. Lysten til at give Folk et særligt Kendingsnavn, der — selv om det i Virkeligheden var et Øgenavn — dog betegnede sin Mand, viser sig ogsaa her. Vi finder baade Peder Kærlingøre og Niels Langhen, baade Jens Knivløs og Andreas Guldpenning, Anders Stærke og Jonas Grummekarl, Jens Puge (Puk er det gamle Ord for Nisse) Niels Drukken og Niels Værrer. Maaske mindre betegnende, men i alt Fald bedre klingende, var Familienavne som Gris, Hest, Fugl, Flue, Svale, Ravn, Stud og Ulv, Frost, Krafse, Kruse, Kanne og Bagge, af hvilke vist nok de sidste var adelige. I Stadsretten var det Adelen forbudt at have Ejendom i København, ti »Herremændene« var Kongens Mænd og agtedes ikke for Bispens Venner. En borgelig Kvinde, der ægtede en Herremand, skulde rømme Byen og sælge sit Gods til Borgerne inden tre Maanedre, saa bange var Biskoppen for, at Adelen skulde komme til at eje Grund i Staden. Naar man derfor af Jordebogen ser, at der opregnes flere Adelsmænd som bosatte i Byen, kan det sikkert kun forklares ved de senere Tidens Ugunst, da først de tyske Panthavere og siden Kongen havde været Herrer i Byen.

Mere Udbytte har man af de Navne, der angiver deres Bæreres Hjemsted eller Haandtering. Det viser sig da, at Tyskerne, af hvilke vel de fleste var Handelsmænd eller Haandværkere, — særlig Skomagere — var i meget stort Mindretal. Byen havde omtrent 25 Skomagere og en halv Snes Skræddere, en 5—6 Smede, 2 Sporemagere, 1 Guldsmed, 1 Skinder, 1 Sadelmager, 1 Murer, 1 Tømrer, 1 Bødker, 1 Maler, 1 Rebslager og 1 Dynemager. Til at sørge for de daglige Fornødenheder for de Borgere, der levede under for smaa Forhold til selv at kunne brygge og bage, var der en 5—6 Bagere, 2 Møllere og 1 Brygger. Kunde man ikke nøjes med det tørre Brød, saa kunde man hos Mikkell Aalekarl faa Aal, ligesom Flækkesild hos Niels Flækkesild, røget Kød hos Bodil Bradryger, Grøntsager hos Luce (Lucie) Kaalkone og Mælk hos Hans Kærnemælk. Hans Læge og Klaus Badstuemænd, — af Badstuemænd var der sikkert flere, selv om denne alene nævnes, — tog sig af Borgernes Sundhed, og slog deres Kunst ikke til, og Naturen til sidst krævede sin Ret, puttede Tidlige Dødegraver endelig Folk i Jorden.

Det maa antages, at man har fundet det unødvendigt af betegne Byens store, velkendte Handelsmænd som saadanne i Jordebogen, der kun opviser tre »Institores«, det er Handlende og særlig Smaahandlende. Veksler, der endnu langt op i det XV. Aarhundrede udstedtes paa Latin, gik sandsynligvis igennem den Jakob Jøde, der dengang boede i Byen, hvor han sagtens kun taalttes paa Grund af hans Races tidligt skattede Dygtighed som Finansmænd.

Nede ved Havnen, hvor Vejerboden, der allerede omtales som oprettet 1281, laa, i umiddelbar Nærhed af Ladbrogade, mellem Snaregade og Kompagnistræde, kunde man vente at træffe Verner Pundere, der forestod Vægten. Dette var Byens Vægt for grove Varer, der lossedes fra Skib, hvorimod Gødert og Sivert »Stenvejere«, maaske paa Torvet, besørgede Afvejningen af Bøndernes Varer i den daglige Omsætning. Ved Havnen havde vel ogsaa Hakon Tolder sin Virkeplads ligesom de Drivere og Dragere, som Jordebogen nævner. For Ro og Orden sørgede Jakob Bysvend og Tor Vægter efter Evne, og i Krig og Fejdetid maatte man haabe, at Hans Blidemester og Skytterne havde deres Skyts i Orden.

*

*

*

AMAGERTORV 1904

I Jordebogen udmærkes ingen med Betegnelsen Borgmester eller Raadmand, men saadanne var dog alt paa denne Tid i Virksomhed i Byen. Fra det Øjeblik Staden blev udskilt fra Landet rundt omkring den og fik sin egen Jurisdiktion, havde Bispens Foged paa Borgen paa sin Herres Vegne ført det øverste Tilsyn med Borgene og deres By, hvis Selvstændighed i Begyndelsen sikkert kun var ringe. Omtrent hundrede Aar efter Borgens Anlæg omtales for første Gang Byens Raad, der 1292 bestod af 12 Borgere, af hvilke to havde den Pligt at vogte Byseglet, der ikke maatte hænges under noget Dokument, Byen vedkommende, før dets Indhold var undersøgt af Bispens Foged paa Borgen. Biskoppen, der selv beskikkede til Raadet, hvem han fandt egnet dertil, havde saaledes stadig Haand i Hanke med Byens Sager, og Raadmændene maatte »ved Gud, Jomfru Maria og alle Helgene« sværge at ville holde den Lov og Ret, som Biskoppen giver Staden, styre deres Embede og rette sig efter Loven uden Persons Anseelse, øjeblikkelig underrette Bispens om alt, hvad der sættes i Værk mod ham og Kirkens Ejendomme, aabenbare for deres Embedsbrødre alle onde Anslag mod Byen og dens Beboere og kun meddele Biskoppen Raadets hemmelige Vedtægter.

Omtrent hundrede Aar senere igen, nemlig 1368, nævnes der for første Gang Borgmestre i København. I Reglen var der to, stundom dog fire, og i Reglen valgtes de mellem Raadmændene, i Lvis Forhandlinger de førte Forsædet. I Krig førte Borgmestre og Raad Befaling over Borgernes vaabenføre Mandskab, foer i Ledning til Hest og førte adeligt Vaaben. Det var som Følge deraf kun de fornemste blandt Borgerne, der blev sat ind i Raadet og kunde opnaa at blive Borgmestre, nemlig Handelsmændene, og det er først i Slutningen af det XV. Aarhundrede, at vi finder en Haandværker i Raadet. Da der ikke kom Tyskere ind i det, maa den indfødte Handelsstand allerede 1292 have været talrig nok til selv at besætte alle Pladserne i Raadet. Den Række Protokoller over Raadets Forhandlinger, som efter Biskoppens Bud blev paabegyndt dette Aar, de saakaldte »Stadsbøger«, der har indeholdt uvurderlige Bidrag til Byens Historie, er desværre bleven fortæret i en af de store Ildebrande, der har gjort København til en i historisk Henseende fattig By.

Noget af det, som vistnok harmede Københavnerne mest i Forholdet til deres Stadsherre, var, at de ikke som Landets andre Borgere stod under deres Landsdels almindelige Ret, men under den gejstlige Ret. Naar et Par Borgere i 1258 tog sig i den Grad selv til Rette, at de, som foran berørt, hængte en Degn, en Kirkens Mand, paa hans Dørstolpe, er det sikkert et Udtryk for, hvad vi kender andetsteds fra, at Gejstligheden, der havde en saa haard Haand at tage paa andre med, var meget eftergivende, naar det gjaldt en af deres egne, hvorover Borgerne let kunde komme i Harnisk. I øvrigt synes det endog, at Københavns Borgere i den ældste Tid ikke havde deres Værneting i Byen selv, men blev stævnedes til Roskilde. Men i hvert Fald i Slutningen af det XIII. Aarhundrede har Byen sit eget Tingsted, og Borgerne blev stævnet til Bytinget eller til »Endebod«, den yderste Ende af Skibsbroen, hvor Sø- og Handelssager blev afgjort. Stævningen skulde ske ved en Bysvend, der bar en Stav, som var prydet, ikke med Stadens, men med Biskoppens Mærke. Bytinget forestodes af Byfogeden, der blev valgt af Bispens Foged paa Borgen i Forening med Magistraten. Bytinget blev holdt under aaben Himmel i Raadhusets umiddelbare Nærhed, ved dets ene Gavl som oftest, og var begrænset af de

fire Tingstokke eller Tingbænke, paa hvilke Byfogeden og Vidnerne, Stokkemændene, sad, medens den Anklagede stod paa den saakaldte »Tyvesten«.

Paa Torvet i Raadhusets Nærhed fandtes Retterstedet, hvor Halshugningen foregik — Hængning fandt vist i Reglen, i alt Fald senere, Sted uden for Byen — samt »Kagen«, en Pæl, ved hvilken Forbrydere, der skulde piskes eller »kagstryges«, blev bundne. Endvidere fandt man ogsaa her Byens Halsjærn og »Stok«, det vil sige Gabestokken, der især blev brugt til urolige Markedsgæster.

Ogsaa paa anden Maade var København stillet ringere end Landets øvrige Købstæder. Her tilfaldt af alle de større Bøder Halvdelen Byen og Halvdelen dens Herre, Kongen. Men i København tog Biskoppen de to Trediedele, og Byen selv fik kun den ene Trediedel. Paa den anden Side beholdt den de mindre Bøder, 9-Skillingsbøderne, ubeskaaret til eget Brug, men de battede ikke meget ved Siden af 40-Marksbøderne, der ofte fordobledes.

Den faste Byskat, der aarlig lignedes paa Borgerne efter Formue og Lejlighed, og betaltes ved Mortendagstid, var i lang Tid 100 Mark Sølv*). I Midsommergæld betaltes der af hvert Ildsted, altsaa af hver Familie 2 Sterling (omtrent 16 Penninge); desuden gav hver Familie aarlig 4 Penninge til Fogeden, for at han skulde holde Tyve i Forvaring, fra det Øjeblik de blev grebne indtil den første Tingdag. Denne Afgift, der saaledes ydedes for den offentlige Sikkerhed, kaldtes Tyvestød.

Af Bygningerne paa den gamle Markedsplads ved Stranden ydedes der Jordskyld til Biskoppen — 1 Sterling af hver Grund — og til Kommunen gaves der af Husene paa dennes Jorder, — altsaa mellem de gamle Salte- og Markedspladser og Voldene — en lignende Afgift.

Endelig var der Næringskatterne. Af dem, der deltog i Høstfiskeriet, fik Biskoppen den saakaldte Bartolomæitold, af hver Skude 1 Grot. Ølkonerne, — det var i Reglen Kvinder, der fik Tilladelse til at skænke Øl, — betalte hvert Halvaar Stadens Herre en Afgift af 2 Øre. Hver Fisker gav 1 Tønde Sild af Vinterfiskeriet, Slagterne hver Søndag Kød til 1 Sterlings Værdi, Bagerne hver Uge 1 Brød til 1 Skilling lybsk, desuden maatte de fede Biskoppens Svin. Skomagerne skulde garve, hvad Læder, Biskoppen og hans Folk paa Borgen havde Brug for, samt hver levere et Par færdige Sko ved St. Nicolai Dag.

For at forsvare Bispen og Kirkens Ejendom kunde alle Borgere udbydes med Vaaben, til Skibs eller til Hest. Dog kunde de fordre ikke at føres længere bort fra deres By end een Dags Rejse. Og naar Biskoppen vilde over til Skaane, skulde der altid være en Skude og tolv Maad rede til at føre ham over.

Om Byens Ydre faar vi paa et væsentligt Punkt Besked i Jordebogen. I hele Staden nævner den kun fire Stenhuse, et paa Nørregade, to i Tyskemannegade og et, hvis Beliggenhed ikke kan angives. De fleste Huse har saaledes endnu paa gammel nordisk Vis været opført af Træ, — »Bullhuse« eller »Bulstuer«, som de kaldtes, — eller, hvad der var langt uanseligere, været klinet af Ler. Set paa Afstand har København saaledes i Slutningen af det XIV. Aarhundrede ikke gjort noget overvældende Indtryk. Oven over Byens »Stakit« eller »Planker«, der kun ved Stranden, ved

*) 1 Mark Sølv var lig 8 Øre, 1 Øre lig 3 Ørtuger, 1 Ørtug 10 Penninge. Oprindeligt var 1 Mark Penninge (240 P.) lig 1 Mark, d. e. $\frac{1}{2}$ Pd. 15-lødig Sølv; men allerede 1256 var Mønten saa forringet, at der paa 1 Mark Sølv gik omtr. $\frac{3}{4}$ Mark Penninge.

Vandmøllen og ved Byens Taarn støttede sig til større Murværk, har først de græs- og løgbegroede Tage paa Lerhusene og Træhusene vist sig, og højt op over dem har de fire Stenhuse og de fem Kirker — Vor Frue—, St. Nikolai—, St. Peder—, St. Klemens samt Graabrødre Kirke og Kloster knejset med deres faste Stenmure og røde Tage. Ingen af Kirkerne kan antages at have haft Taarn endnu; naar det i 1386 udtrykkelig hedder, at St. Peders Kirke brændte samt vor Frue Kirkes fire Klokker, saa viser det netop, at Klokkerne hang i Klokketabel og kunde brænde, uden at Kirken brændte med, men hvor Klokkerne hang i Klokketabel, var der

LANGEBRO OMTRENT 1750. SET FRA AMAGERSIDEN.

næppe noget Taarn. Af Taarne var der Byens Taarn, antagelig »Hanetaarnet«, omtrent paa det højeste Sted i Byen, Vandmølletaarnet ved Voldens Afslutning mod Havet i Vest (nu paa Vandkunsten), Taarnet ved Havnebommen paa Borgholmen, skraas over for den nuv. Slotskirke, samt endelig selve Borgens Taarn, om det da var rejst igen efter Lybakkernes Bedrift i 1368.

Det var sagtens alt sammen kun smaat og ringe nok. Men bag Byen, om man saa' den fra Land, rullede Sundet sine blanke Bølger. Flokken af Skibe, der gik frem og tilbage mellem Østersøen og de store Have, blev større og større, — København laa ved en af Verdenslivets Alfarveje. Noget af Færdslen derudefra maatte kunne ledes ind til Havnen mellem Byen og Holmen, der var som skabt til at være Station paa Vejen. Men den, der skulde kunne formaa at drage Byen med ind i det store Handelsrøre, der saa at sige ytrede sig umiddelbart uden for dens Dør, maatte have en Arm, der rakte videre, end Biskoppens af Roskilde.

ANDEN HOVEDAFDELING

KØBENHAVN UNDER KRONEN

A

FRA INDDRAGELSEN TIL REFORMATIONEN

HANDELENS UDVIKLING — CHRISTJERN D. II.s PLANER — HAANDVÆRKERNE —
DEN NYE TID

VED de Privilegier, som Erik af Pommern nogle Aar efter Byens Inddragelse under Kronen gav dens Borgere, »for Troskab, Villighed og Tjeneste, som vi hidtil befundet have af dem,« blev København endelig stillet paa lige Fod med Landets øvrige Købstæder. Og paa Grund af dens Beliggenhed og særlige Forhold varede det ikke længe, inden den havde taget Luven fra dem alle og sejlet dem langt agterud. »Hos Landets Herrer og Konger,« siger en Forfatter i det XVIII. Aarhundrede, »vidste Fru København saaledes med sin fortrinlige Skønhed at indsmigre sig og vedligeholde de fordelagtige Tanker, man havde fattet om hende, at Fyrsterne ikke vilde give Slip paa hende.«

Det har uden Tvivl været Synet af de store rigtlastede Handelsflaader, som ved Foraars- og Midsommertide gled gennem Sundet, denne alfare Vej gennem de danske Kongers Rige for Verdenshandelen, der har bragt Erik af Pommern ind paa den Politik, som blev bestemmende for Danmarks Udvikling i lange Tider, den Politik, der gik ud paa at beskatte Hansestædernes blomstrende Skibsfart og Handel til Fordel for den danske Krone og samtidig derved fremme de danske Købstæders Udvikling. Men for at naa dette Maal var det nødvendigt at være fuldstændig Herre over Sundet. Det var kun den, der var Herre over København, og det var sikkert den væsentligste Bevæggrund for Erik af Pommern, da han endelig vovede det dristige Skridt og lagde Byen under Kronen. Snart efter hører vi, at Landskrone bliver anlagt; Malmøhus bliver bygget; den faste Borg, Krogen, umiddelbart ved Sundet og langt fremskydende i dette, bliver opført til Afløsning af det gamle, brøstfældige Flynderborg oppe i Land, og en ny Borg bliver opført i København paa Holmen, hvor i sin Tid Absalon havde bygget sit Taarn mod Venderne. I Helsingborg var der alt en stærk Fæstning, — paa Sundets Østkyst som paa dets Vestkyst laa der nu Borge nok til at holde Stand mod Hansestæderne, om de skulde faa ondt i Sinde. I 1426, da alt er færdigt, byder Kongen saa endelig, at alle udlændiske Skibe, der sejler gennem hans Rige, skal stoppe op ved Helsingør, under Krogens Kanoner, og betale en Afgift for at faa Lov til at passere, — med andre Ord, Øresundstolden bliver indført.

En saadan Hæmsko paa deres Handel og Skibsfart vilde de stolte Hansetæder ikke finde sig i, og Aaret efter, i Juli Maaned 1427, ankrede en stor lybsk Flaade paa Reden for København. Den skulde afventen »Bay-Flaaden«, der kom fra de franske Havne med rig Last, og sandynligvis tage Hævn over København, i Fald denne Flaade blev tvunget til at betale Told ved Helsingør. De havde vistnok ventet at finde alle de Skibe, som de Danske raadede over, oppe ved Helsingør for at tvinge Bay-Flaaden til at stoppe op, men saa' nu, at der foran København laa en Række Skibe, rede til at tage imod dem. De danske Fartøjer, »Barser«, beskrives udtrykkelig som smaa og lave ved Siden af de store lybske »Kogger«. Under Kampen, som paafulgte, og som endte med et fuldstændigt Nederlag for Lybækkerne, stod den ventede Bay-Flaade Sundet ind, og dens 46 Skibe, der med deres Ladning sattes til en Værdi af 400,000 Mark Sølv, faldt alle i Kong Eriks Haand.

Dette er det første os bekendte Udslag af den unge Kongebys Magt som Sundets Dronning,

LANGEBRO 1899. SET FRA AMAGERSIDEN.

men Lybækkerne tænkte kun paa at hævne Nederlaget og tilintetgøre denne farlige Medbejler til Handelsherredømmet i Norden. I det følgende Foraar, 6. April 1428, kastede en ny og større Flaade Anker uden for København. 260 Skibe med 12,000 Mand om Bord skulde være Fuldbyrderne af Lybækkernes frygtelige Hævn. Men ligesom 2. April 1801 lagde de Danske en Række Blokskibe ud, og inden Solen gik ned, var det fjendtlige Angreb afslaaet og Lybækkerne drevet paa Flugt. I omtrent 100 Aar fik Byen nu Fred for Hanserne.

København har sandsynligvis i den forholdsvis fredelige Tid, der fulgte efter Valdemar Atterdags Tid, udviklet sig overordentlig stærkt. Adelsstanden, der talte Landets rigeste Mænd, havde hidtil ikke haft Tilladelse til at bo i Byen. Nu, efter at den var bleven Kongens By, faldt dette bort, og flere og flere Adelsmænd flyttede til København og købte sig Gaarde der. Det gav Haandværkerne mere at bestille, Handelen voksede og Velstanden forøgedes. Fra Kristoffer af Bayerns Tid bliver Københavns Slot Kongefamiliens egentlige Hjemsted, og Kongens hyppige Ophold i Byen, de kongelige Bryllupper og store Festligheder som f. Eks. Kroningen, der fra Aarhundredets Midte altid foregaar i København, trækker en Mængde Fremmede til Byen, hvilket altsammen bidrager til dens Udvikling og Fremgang. Og endelig bliver Byen under Christjern I. Sædet for Universitetet, der drager Danmarks og Norges studerende Ungdom i stort Antal til Staden.

Til den Uafhængighed i det Ydre, som det lykkedes København at hævde over for det mægtige Lybæk, svarer i det Indre en gradvis Indskrænkning af de fremmede Købmænds Indflydelse, en Indskrænkning, der til sidst endte med den københavnske Handelsstands Uafhængighed af de Fremmede. Under Erik af Pommern viser der sig de første Spor af en hollandsk Konkurrence over for Hansestæderne, og Erik af Pommern saa vel som Kristoffer af Bayern, der begge viste stor Omsorg for Handels- og Næringslivet, begunstigede alle Vegne Nederlænderne og Englænderne paa Lybækkernes Bekostning. Et gammelt Vers viser imidlertid, at Kong Kristoffer heller ikke skaanede dem, naar de ikke vilde rette sig efter hans Forgængers Paabud om Sundtolden, der paa en saa let Maade bragte Penge i Kassen:

»Af alle sine Riger samled' han Folk
og lod tage mangan Kog og Holk (forskellige Slags Skibe)
af Høllænder og Engelske i Øresund.
De Købmænd angre det lange Stund!
Han fik der Gods over al Maade,
desværre maatte Købmændene lade (lade det ske).
Mest alle de Huse i København vare
fyldtes med Graaskind og Købmandsvare.«

En Tid trak der endog et stort Uvejr fra Danmark op over Lybæk, idet Kristoffer af Bayern tænkte paa at gøre et Tog mod den stolte Handelsby og atter lægge den ind under Danmark, som det var sket under Valdemar Sej. Men Døden overraskede Kongen, inden Tanken kom til Udførelse.

Et sikkert Vidnesbyrd om den stærke Udvikling, den københavnske Handel har haft i det XV. Aarhundrede, er den Omstændighed, at den danske Købmandsstand ikke blot formaaede at hævde sig over for de fremmede Købmænd, men til

sidst fik Overtaget. I andre nordiske Byer var Forholdet det modsatte. I Bergen var f. Eks. de tyske Handlende og Haandværkere i Virkeligheden Herrer i Byen. I Stockholm havde, som det betegnende fortælles, de Fremmede bemægtiget sig alle Byens Embeder, saa der ikke stod andre aabne for Landets egne Børn, end Stillingerne som Mestermænd og Rakker. I København opnaaede Tyskerne aldrig at komme ind i Raadet. De fremmede Købmænd, — Gæster og Liggere — var fra Stadens første Tid stadig Genstand for megen Paapasselighed, og der blev stedse vedtaget Bestemmelser, der sigtede til at holde dem inden for passende Grænser. Under Pantsættelsernes Tid naaede Tyskernes Indflydelse sit Højdepunkt, hvilket blandt andet gav sig til Kende ved Oprettelsen af Tyske Kompagni. Men allerede Kristoffer af Bayern beklipper dets Frihed og bestemmer 1443, at ingen maa vælges til Oldermænd, uden at Slotsfogeden og Byens Magistrat havde godkendt Manden, med andre Ord, Kompagniet blev stillet under Tilsyn af de stedlige Myndigheder. Og omtrent 30 Aar senere gik Christjern I. endnu haardere frem imod det, idet han 1475 paabød dets Ophævelse og forbød de fremmede Købmænd at opholde sig i København Aaret rundt. Den Tilladelse, de hidtil fra gammel Tid havde haft til at overvintre i Byen som »Liggere«, faldt saaledes bort. De maatte for Fremtiden kun som »Gæster« komme her med første aabne Vande om Foraaret, blive her Sommeren over og fare bort igen inden St. Andreas Dag (d. 30. November). De skulde bo hos Byens Borgere og have Kost og Hus hos dem og ikke andre Steder; de maatte ikke handle med Bønderne og ikke gøre Borgerne Forkøb. Og da det gamle Forbud stadig stod ved Magt, at Byens Folk ikke maatte handle med de fremmede Købmænds Penge, lige saa lidt som Gæst maatte handle med Gæst, maatte nødvendigvis enhver Fremmed, som vilde drive Handel i Byen Aaret rundt, fremtidig tage Borgerskab og nedsætte sig i København som selvstændig Købmænd.

De tidligere Liggere, der kun som et fremmed Element havde staaet i mere direkte Forbindelse med deres Hjemsted i Tyskland end med den By, hvor de havde faaet Lov til at opslaa deres Bopæl, blev saaledes ved et kongeligt Paabud forvandlet til københavnske Borgere. Det Tyske Kompagni, deres tidligere Samlingssted, blev som en Følge deraf ophævet som unødvendigt, og de nye Borgere henvises til det Danske Kompagni.

Der er ingen Tvivl om, at der ved dette Paabud, som hævede København til en selvstændig Handelsby, er blevet tilført Byen en Mængde Borgere, der var dygtige og erfarne Handelsmænd. Men til Trods herfor og til Trods for al Opmuntring og Omsorg for Handelsvæsenet fra Kongemagtens Side, lykkedes det dog ikke at bringe den danske Handel op i Højde med Hansestædernes. Kristoffer af Bayern og Christjern I. var stadig afhængige af de pengemægtige Købmandsbyer, hvis Virksomhed paa saa mange Maader bragte Kronen Indtægter, og de formaaede ikke at frigøre sig for dem til Baade for deres egne Undersaatter. Det er først ved den hollandske og engelske Konkurrence, som især begunstigedes af Kong Hans, at der dæmmes op mod Hansestædernes Indflydelse. Kong Hans sluttede en Overenskomst med den russiske Czar Ivan Vasilievitsj, ifølge hvilken Hansestædernes Magt i Rusland pludselig blev tilintetgjort, — et meget haardt Slag for dem. Og det var ligeledes Kong Hans, der udviklede den danske Orlogs-Flaade med det Maal for Øje selv at blive Herre paa Østersøen. Disse Bestræbelser fandt deres Afslutning i Christjern II.s storartede Planer om at gøre København til Midtpunktet for hele Østersø-

handelen, hvortil den havde langt flere Betingelser end Hansestaden Lybæk. Det var kun sørgeligt, at de politiske Begivenheder skulde udvikle sig saaledes, at disse Planer, netop som de skulde til at træde ud i Virkeligheden, blev kuldcastede tilige med Borgerkongens Regimente.

Man mærker i disse Christjern II.s Planer, at Verden ved de store Opdagelser er blevet større, end den var før. Tidligere gik Kongernes Syn aldrig ud over Sejladsen paa Østersøen, Vesterhavet eller »inden disse Riger«, — Christjern II. derimod sen-

LANGEBRO 1904. SET FRA AMAGERSIDEN.

der 1517 trykte Indbydelser til hollandske, engelske, russiske, franske, skotske og italienske Handlende om at komme og nedsætte sig i København og lover dem store Privilegier. Han søger at interessere Datidens største Handelshuse, Fuggerne i Augsburg og Florens og Popius Occo i Amsterdam for sine Planer, kalder de driftigste danske Købmænd til Hovedstaden og lover at indskyde store Summer i deres Forretninger. Og samtidig flytter han Toldstedet i Sundet fra Helsingør til Hovedstaden for at drage den betydelige Trafik, til hvilken de forbisejlende Skibe gav Anledning, til København, og gør sin kloge og handelskyndige Raadgiverinde, Sigbrit fra Holland, til Direktør for Toldvæsenet.

Tre Aar senere, da Kongen havde faaet Stockholm i sin Magt, fik hans Planer

fastere Form, og umiddelbart efter det stockholmske Blodbad samlede han Købmænd fra København og Malmø med Stockholms Magistrat, og sammen med disse vedtog han i December 1520 Oprettelsen af et Handelsselskab, der skulde dannes med Hansestæderne som Forbillede. Der skulde være fire Hovedoplagssteder eller Stabelstæder; paa hvert af disse Steder skulde en Faktor bestyre Handelen og særlig sørge for, at der altid var tilstrækkeligt Oplag af Varer fra de nordiske Riger — Kobber og Elsdyrhuder fra Sverige, Limfjordssild og Bajsalt, saltede Huder og Talg fra Danmark — i København og i Stockholm samt i en By i Finland, som endnu ikke var fastsat. Herfra skulde saa disse hjemlige Produkter føres ud til den fjerde af Selskabets Stabelstæder, en By i Nederlandene, fra hvilken man saa atter med egne Skibe kunde indføre, hvad Befolkningen havde Brug for i de nordiske Lande. Og fra den hollandske Plads kunde derefter de nordiske Varer bringes videre ud i Verden.

Det er første Gang vi møder Forstaaelse af Betydningen af et nærmere, paa fælles Interesse grundet Sammenhold mellem de nordiske Riger, og det siges udtrykkeligt, at Handelsselskabet var dannet »paa det at disse tre Riger skulle herefter blive tilhobe udi en evig Fred og Eendragt.« Men der blev desværre ikke Stunder til, at dette Træ, der lovede at bære saa gode og heldbringende Frugter for Norden, kunde fæste Rod, — tre Aar senere flygtede Christjern II. fra København under Graad og Jammer fra den største Del af Byens Befolkning.

Fra ældgammel Tid var de handlende Borgere i København delt i tre Lav, Købmændene eller Vantsniderne, Kræmmerne og Bryggerne, hvortil senere som det fjerde kom Skippernes Lav. Af disse hævdede Vantsniderne — af det plattyske Ord for Klæde, Gewant, altsaa Klædehandlerne — fra den ældste Tid og langt ned i Aarene den første og fornemste Plads. Det var dem, der, inden endnu Gaderne ved Markedspladsen var blevet faste Gader og kun bestod som Rækker mellem Boderne, havde haft den fornemste Plads i »Klædeboderne« lige over for Raadhuset, det var dem, der dannede Klædebodlavet, og det var dem alene, der raadede over Kompagnihuset, selv om andre af Byens Borgere kunde, i alt Fald i en senere Tid, faa Lov til at benytte det ved festlige Lejligheder. Af dette gamle Klædebodlav er det endnu bestaaende kgl. Københavnske Skydeselskab og Danske Broderskab en direkte Ætling. Men ogsaa andre optoges i det i Tidens Løb, baade fyrstelige og adelige Personer foruden en Mængde Borgere, der ikke havde noget med Klædebodlavet at gøre som saadant.

Købmændene indskrænkede sig dog ikke til at handle med Klæde alene. De var tillige Hørkræmmere og Kornhandlere og drev i denne Egenskab Grossererhandel, medens de i Klæde og Silkekram drev baade Grosserer og Detailhandel. Dog maatte de af Hensyn til Skrædderne ikke sælge syede Varer.

I København kender ingen længer Betegnelsen Købmanden; han er ikke i Forbindelse med det store Publikum, som køber for Dagens og Øjeblikkets Behov, han er endnu Grosserereren, saaledes som han oprindeligt var det. Kræmmeren er stadig den staaende københavnske Betegnelse for Detaillisten. I Provinserne derimod gaar man til Købmanden endnu, om end Forholdet er i Færd med at skifte Karakter. Og hist og her kendes endnu i Provinserne de gammeldags, store Købmandsforretninger, hvor der paa een Gang drives Isenkram-, Manufactur-

og Kolonialhandel ved Siden af Handel med Tømmer, Korn og Kul, — ganske paa samme Maade som i hine Tider Kræmmerne i København drev Detailhandel med alle mulige Varer »for saa vidt det ikke stred mod andre Lav.« I Kræmmerens Bod kunde man finde alle mulige Kramvarer, Venetianske og Nordsøiske, Nürnbergske og Brunsvigske, »Silkekram og Gyldenstykke, Bliant¹⁾, Saien²⁾, Kamlot³⁾, Makei⁴⁾, Arrask⁴⁾, Sardug⁶⁾, Dvælg⁷⁾« og al anden Slags Kram, foruden Lærreder, baade Alen- og Stykkevis, og Dynevaar. Der var ægte Perler og »Unseguld« at faa ved Siden af Olie og Sæbe; russiske Pelsvarer ved Siden af Kobber, Tin og Bly, al Slags Urtekram og Speceri, Voks, Smør i Fjerdinger, saltede Aal og Laks i Tønder og Fjerdinger, Talg, Køkkenfedt, Ister og Flæsk i større Vægt, lige saa Salt i halve Læster, men Lüneborger Salt i Tønder, og endelig alle Slags Søm, Flasker, Glas og Stenkurs. I forskellige af disse Varer var de altsaa Grossister, ligesom i Korn, som de maatte købe af Adelen og Gejstligheden, men ikke i smaa Partier hos Bønderne, eller som det hed »paa Gaden«. Ogsaa Staldøksne havde de Lov at handle med.

Butikker, i den Forstand som vi nu tager Ordet, kendte man ikke noget til i Begyndelsen af det XVI. Aarhundrede. Paa Torvedagene og i Markedstiden stod Kræmmerne i deres Boder paa Pladsen, og ingen andre end de maatte »staa ude« og sælge Kramgods, Knapsak, Speceri m. m. Til daglig foregik Handelen gennem en Luge eller et Vindue, saaledes at Køberen stod ude paa Gaden og Sælgeren indenfor i sit Hus. Undertiden var denne Luge anbragt under Bislaget, ved Siden af Indgangsdøren, hvilket senere førte til, at Handelen blev trukket ind i selve Huset, først i den Gang, der ifølge gammel Bygningsskik førte tværs gennem Huset, i hvilken Kunderne stod og købslog over en Disk i Sidevæggen, ind til det forreste Lagerrum. For at undgaa al Usikkerhed med Hensyn til Maal og Vægt, hvilket stadig vilde give Anledning til Strid og Kiv, skulde alle Handlende i København rette sig efter den Jærnaln og det Kobber-Potmaal, der hang ved Indgangen til Raadstuen. Da disse, om man vil, justerede Maal var bleven indført i den Tid, Roskildebispen var Stadens Herre, kaldtes de altid Biskop Absalons Maal, og det er ikke udelukket, at det virkelig var ham, der gav København Roskildemaal at rette sig efter.

Der var her i Danmark, som i Europa i det hele taget, kun et ringe Forraad af Ædel-Metal, og Kongerne søgte ved Love at forhindre, at Pengene gik ud af deres Lande, medens de paa alle Maader tvang de fremmede Handlende til at betale deres Varer med Penge inden for Landets Grænser. Men i det daglige Forretningsliv mellem Kræmmeren og hans Kunder, i hvert Fald Bønderne, som ude fra Landet førte Fetalje til Byen, spillede rede Penge kun en meget ringe Rolle. Det var væsentlig en Byttehandel, i hvilken hver især søgte at erhverve de Ting, han havde Brug for. Men selv i større Forhold ser vi, at man endnu staar paa Byttehandelens oprindelige Grund. Bryggerne, der ogsaa drev Handel i udstrakt Maalestok, maatte sælge Malt og Byg baade til Bønderne og til Fremmede, »naar de af disse fik Tømmer, Fetalje og andet i Bytte til deres Huses Behov.« Bryggerne hørte til Borger-skabets Spidser; alene for at kunne drive et Bryggeri maatte man være en velstaa-

¹⁾ Gyldenstykke og Bliant er Fløjlsbrokade med indvævede Guld- og Sølv-Traade. ²⁾ Saien er en Slags Sars. ³⁾ Kamelot, oprindelig et fint lærredsagtigt Stof, vævet af Kameluld. Dette ombyttedes snart med Angora-Uld, dernæst med alm. Uld og endelig med Bomuld eller Hørgarn⁴⁾. Makei er et let kipret, ensfarvet Uldtøj. ⁵⁾ Arrask, vævede Tæpper fra Arras. ⁶⁾ Sardug, en Blanding af Bomuld og Lærred. ⁷⁾ Dvælg, et løst vævet Lærred af groft Hør- eller Hampegarn.

ende Mand og blandt andet eje en Gaard, hvor der var Plads til Bedriften, og det var ikke hver Mands Sag. Men ved Siden af Bryggeriet førte de Forretning med Humle, Hør, Hamp, Beg og Tjære, dertil med Jærn og Kobber, Tin og Bly samt alle Slags prøjssiske, russiske og revalske Varer.

Medens Bryggerne saaledes dannede det tredie af de gamle Handelslav, udgjorde Skipperne det fjerde. De maatte »nære og bjerge sig med Sejlads og andet groft Købmandsskab«. Skipperne drev vel særlig Handel med den Last, de havde paa Kølen, og som naturligt kom ind under Begrebet »grove Varer«, saasom Hør, Hamp, Blaar, Tjære og Jærn, alle Slags russiske og prøjssiske Varer, Peberkværne og Slibestene o. s. v. Undertiden sendte Købmanden selv sit Skib ud, som Skipperen kun sejlede til sit Bestemmelsessted, medens der fulgte en Købsvend med for Handelens Skyld, hvis ikke Købmanden selv tog ud som Købsvend i egen Interesse, hvilket vel sagtens i Reglen skæppede mest. Men det havde ogsaa sine Farer, der ikke altid rejste sig fra det stormfulde Hav alene. Det lærer man at kende af en Beretning, der blev afgivet paa Københavns Raadhus af to ærlige Skipperne i Aaret 1528. De havde været om Bord i samme Fartøj, som den ene af dem førte, og havde ligget ovre under Kurlandssiden, og der havde Klaus Rode, Købsvenden, gaaet frem og tilbage ved Masten, medens Skibet gik for fulde Sejl. Det var imidlertid ikke blot ved Skibets Slingren, at han efterhaanden kom ud i Borde, men ogsaa fordi han var meget drukken. Dette vil mulig ikke undre, naar man hører, at fem Matroser fremstaar som Vidner og oplyser, at han har drukket i tre Dage; og saa gik det da, som man maaske kan tænke sig, at Klaus Rode faldt baglængs over Bord og ud i Søen og druknede, »og Ingen voldte hans Død i nogen Maade.« At han til Trods for den Betegnelse, Søfolkene giver ham, ikke var Svend, men derimod Købmand selv, fremgaar af Slotsherrens Behandling af Godset. Ti den forulykkedes »Ejendom«, der bestod af 20 Læst Tjære, 2800 store og 700 smaa Klapholt (Bødkertræ), 100 Stykker Vognskud (det tyske Wandschott d. v. v. Paneltræ, udsøgt Træ med lige Aarer) samt et Parti Hør blev af Slotsherren, Hr. Johan Urne, taget i Forvaring, hans Gæld blev betalt og hans Arvinger indkaldt med Aars og Dags Varsel.

Af Handlende var der endelig foruden de nævnte, Framkøberne, der nærmest svarer til vore Dages Mel- og Grynhandlere og Traad- og Garnhandlere. De havde Lov til at forhandle, i smaa Partier, Gryn af alle Slags, Ærter, Bønner, saltet Aal, Ralas, Spegelaks og Ost, alle Slags Trævarer Stykkevis, Hør, Hamp og Blaar, Lærred og Vadmel i Alental, Halsklæder, Forklæder og Skjorter, russiske Skind, blaa og hvid Traad osv. osv.

Endnu skal nævnes Sælgekonerne, af hvilke der væsentlig var to Slags: dem, der sad paa Gaden og solgte eller paa »Paltemarkedet« ved Frue Kirke (det senere Loppetov), og dem, der til de andre Handlendes Forbitrelse løb rundt i Husene og besøgte godt Folk med deres Varer.

De egentlige Købmænd, Medlemmerne af de gamle fire Handelslav og blandt dem først og fremmest Vantsniderne, havde tidlig hævet sig over Byens andre Borgere. De dannede Patricierne mellem Borgerne, og de aller fornemste af dem, Borgmestrene, der kun valgtes mellem Købmændene, opnaaede jo endog Ret til at føre Vaaben som selve Adelen. Det er uden Tvivl en Følge af den tyske Indvirkning paa baade vor Handelsstand og Haandværkerstand, at der ogsaa her dannedes

en Kløft mellem den velstaaende Handelsstand og Haandværkerne, der alene ved at arbejde for andre blev betragtet som en Slags Underordnede i Forhold til dem, der gav dem noget at fortjene. Datidens Betegnelse for en Haandværker var det med Tyskerne indkomne Ord: Embedsmand, af Ambacht, Embede, der betyder Pligt, Skyldighed, Tjeneste, og altsaa netop betegner Haandværkeren som tjenende. Men medens vi beholdt Ordet Amt for Haandværk og Haandværksbestilling, saaledes Skrædderamtet og »Amtssalen« paa Skrædderkroen i Gammelmønt endnu i Slutningen af sidste Aarhundrede, fæstede Udtrykket Embedsmand for Haandværker aldrig Rod i Sproget. Da det senere kom ind i Dansk paa ny, kom det alene til at betegne en bestemt, kongelig Tjenestemand, nemlig Befalingsmanden paa et kongeligt Slot, hvorfra det igen gik over til at betyde Statstjener eller Embedsmand i moderne Forstand.

Der har i Byens ældste Tid vistnok hersket ret udstrakt Næringsfrihed. »Enhver indfødt Københavner«, hedder det i Stadsretten af 1294, »som forstaar, vil og kan udøve noget Haandværk, som Skomager, Skinder osv., skal ikke betale noget for at udøve dette sit Haandværk uden 1 Øre til Fogeden og 1 Øre til Staden for sit Haandværkstegn Den, der vil gøre Barnesko, maa gøre det uden Bøde, og Skomagerne maa uden Bøde købe de nødvendige Huder og Skind . . . Enhver Bager maa bage Brød, saa ofte han vil, og den af de andre Bagere, der hindrer ham deri, bøde 3 Mark til Bispen, 3 Mark til Staden og lige saa meget til den paa-gældende.« Haandværkerne synes saaledes ikke at have været indskrænkede i deres Bevægelser ved strammende Baand, og under det for Byen saa urolige XIV. Aarhundrede er det sagtens i Reglen gaaet noget broget til, og Købmandsstanden har næppe været i Stand til at hævde den Stilling og Indflydelse som under rolige Forhold, hvor Pengemagten og ikke i saa høj Grad Nævemagten fører Kommandoen. Da Erik af Pommern fik Herredømmet i Byen, synes det nemlig at være nødvendigt at holde Haandværkerne inden for visse Grænser. Det skete ved Næringsforordningen af 1422, hvorved Borgernes Forhold for første Gang ordnedes, og som her meddeles som et af de ældste og ejendommeligste Dokumenter til Oplysning om Næringslivets Udvikling i København:

»Vi ERIK med Guds Naade Danmarks, Sveriges, Norges, Venders og Gothes Konning og Hertug i Pommern hilse eder, os elskelige Borgmestre, Raadmænd og almene Almue i København, kærligen med Gud og vor Naade! Vider, gode Venner, at ofte og idelig har (der) været Kæremaal for os af vore gode Mænd i Riget. Saaledes ogsaa nu sidst da vi var i Ringsted, af vort Raad, Klerkeri og Ridderskab om gemmerligt (daarlige) og uskelligt Regimente med Købmandsskab og Haandtering (d. v. s. Haandværk), hvilket den ene skal bjærge sig af med den anden og særdeles i vore Købstæder. Sammeledes (paa samme Maade) have og vore Borgere og Købstadmænd til os tit og ofte talet og for os kært (klaget) og nu sidst i Ringsted, at det, som de deres Bjæring og Købmandsskab af skulde have og holde skelligt Regiment med, som i Købstæder burde at være, det have nu andre Mænd, nemlig Bønder og Vornede (Livegne) og Forprangere paa Landet, idet de have falt at haandtere (have at sælge) al Købmandsskab, Klæde, Humle, Staal, Sardug, Lærred og saadan Stykke (og lignende), og hver Mand, som vil, farer (drager) og vandrer til nye Fiskerlejer i Landet og køber der, hvad dem lyster og gør stort Forkøb, baade paa

Sild, paa Fæ og paa alle Haande Købmandsskab. Her har (nu) bedet os baade Klerkeri og Ridderskab saa og Købstadmænd Raad og Maade til finde (at udfinde Midler til) at det skelligere og anderledes maatte vorde; da bebudede vi (sendte vi Bud efter) til os til Roskilde Biskop Jens i Sjælland og de andre Prælater og Ridderskab der af Landet og Købstadmændene med de fornønstigste og bedste, vi vidste der i Landet at være, om disse forskrevne Ærinde (Sager) og bad om deres Raad i den Anledning. Da have de saaledes undervist og raadet os og for det rigtigste anset, at vi indrette det saaledes og befale

at alle Embedsmænd (Haandværkere) bjærge og nære sig af deres Embede (Haandværk), det vil sige, at alle Borgere og Bymænd, der ikke drive noget af de Haandværk, som herefter nævnes, skulle bjærge sig ved deres Købmandsskab og med deres Brygning og lignende Købmandshaandtering. Men Bager bjærge sig ved sin Bagning, Suder (Skomager) ved sin Skogerning, Smed ved sin Smedegerning, Guldsmed ved sit Haandværk, Skrædderen ved sit, Garveren ved sit, — kort sagt alle Haandværkere, af hvad Navn nævnes kan, skulle bjærge sig, hver ved sit Haandværk. Men skulde nogle af Haandværkerne i en By slutte sig sammen og fare uskellig med deres Haandtering enten med Brygning eller Bagning, Skogerning eller andet (altsaa med andre Ord søge sin Fordel paa Kundernes Bekostning), da skulle Borgmestre og Raadmænd med Føgedens Hjælp granske det ud, saa ofte det gøres nødvendig, saa at alt maa gaa skelligt til, efter som Vor Herre under og sætter Tiden i Landet til.

Ligeledes byde og befale vi, at ingen af de her nævnte Haandværk maa være eller herefter blive Borgmester eller Raadmand, det skal alene andre Borgere og Bymænd.

Og skulle Borgerne og Almuen i Købstæderne ingen Magt have Borgmestre af at sætte, uden de kunne bevise os og vort Raad med Skel, at de os og Købstaden og Riget ikke nyttige ere.

Ligeledes byde og befale vi, at enhver af de nævnte Haandværkere, der i en eller anden Købstad vil vinde, hvad de kalde deres Lav (optages i Lavet), skal give for sin Indgang (Optagelse) lige saa meget, som han gav Byen, da han blev Bymand (tog Borgerskab) og ikke mere.«

Kongens Brev, der her er læmpet lidt efter nyere Sprogbrug, ender med at forbyde alt Købmandsskab uden for Byerne og Markeder og Torve. Paa Torvedagene skal Købstadmændene stikke et Tegn (en Fane eller et Skilt ud), og saa længe dette Tegn staa, maa ingen købe eller sælge paa Torvet uden faste Bymænd, d. v. s. Byens egne Borgere, og dette Tegn skal staa, indtil Klokken slaar 10. Hvorefter de sig alle have at rette »under den kongelige Hævn og Vrede«. Og Brevet skal staa ved Magt, saa længe »indtil Nogen os anden og bedre Underretning gøre og bevise kan, som for Riget og Landet nyttigere er.«

Det var aabenbart Kongens Ønske ved denne som ved andre Forordninger at søge at bringe lidt Orden i Tidens forvirrede Samfundsforhold og lægge en Dæmper paa Nordboernes medfødte og endnu voldsomme Frihedstrang. Det var ganske vist omtrent 200 Aar siden, at Jakob Erlandsen i den første københavnske Stadsret havde udtalt de rigtige Ord: »Hvis enhver afsagde Dom i sin egen Sag, efter eget Tykke, vilde den tøjlesløse Begærlighed, al Kivs og Strids første Begyndelse, der ikke

forstaaar at nøjes med sit eget, omstyrte al Retfærdighed og aldeles opsluge andres Ret,« men Sandheden af disse Ord var endnu ikke gaaet op for Københavnerne, og enhver Mand betragtede det som et Indgreb i sin personlige Frihed, naar Regeringen paa et eller andet Omraade, næsten ligegyldig hvilket, søgte at begrænse hans Handlefrihed. Hvor ivrige end Haandværkerne kan have været for at hindre, at andre end de gav sig af med Haandværksarbejde, har det dog knebet for dem at forstaa, at skulde de Handlende i Byen kunne bestaa som Handelsmænd, var det nødvendigt, at ikke enhver Skinder eller Skomager gjorde dem Indpas i Næringen ved at drive Handel paa egen Haand.

I mange Aar bliver det derfor Regeringens stadig gentagne Paabud, at enhver skal nære sig af sit Embede (Haandværk). Men dette »Skomager bliv ved din Læst« havde grumme ondt ved at trænge ind i Bevidstheden. Blandt andet af den Grund, at denne Begrænsning ofte kom til at gaa ud over de Smaa i Samfundet. Det synes især at have været Bagerne, der søgte at benytte deres Privilegium paa at bage Brød til egen Fordel ved at gøre Brødet saa smaat og saa dyrt som muligt. For at forebygge dette blev det derfor forordnet, at Borgmestre og Raad skulde sætte en fast Pris paa Brødet, senere paa andre Næringsmidler og paa fremmed Øl og Vin.

Det varede i det hele ikke længe, før der blev indført et vist Tilsyn med Haandværkerne fra Borgmester og Raad, om de leverede »ustraffeligt Arbejde« og solgte til skellig Pris d. v. s. til en rimelig Pris. Allerede dette er tilstrækkeligt til at betegne Haandværkerne som underordnede i Forholdet ikke alene til Borgmester og Raad, hvem alle havde at være hørig og lydige i Staden, men ogsaa i Forholdet til den Klasse, hvorfra Magistraten — med lovbestemt Udelukkelse af Haandværkerne — stadig valgtes, den velstaaende Handelsstand.

Lavene vedtog selv deres Love, de saakaldte Lavsskraaer, men for at være gyldige skulde de have Borgmestres og Raads Godkendelse. I de yngre Lav findes der ofte en Raadmand som Bisidder, og Lavet var saaledes stadig under Kontrol fra Magistraten, lige som denne, der ogsaa skulde godkende Valget af Oldermændene, gennem disse kunde føre skarpt Tilsyn med alle enkelte Personer og med Mestre, som lavede »ondt« d. v. s. daarligt Arbejde. Kort sagt: gennem Lavene kunde der paa en i Begyndelsen tidssvarende Maade »holdes Politi og Orden« i Staden. Og det har sikkert ikke haft mindst Betydning, at Lavbrødrene som en naturlig Følge af den almindelige Broderskabs- og Sammenholdsfølelse skulde stræbe saa vidt muligt at ordne alle indbyrdes Trætter ved Oldermandens Hjælp.

Vi har foran omtalt Gilderne som en ældgammel Institution, der delvis hvilede paa Sammenslutninger i den hedenske Oldtid. Medens Benævnelsen *Gilde* endnu i lang Tid benyttedes for de fornemme Købmandssammenslutninger, indtil det afløstes af det fremmede og sagtens derfor finere Udtryk *Kompagni*, finder vi fra det XV. Aarhundredes Begyndelse Betegnelsen *Lav* — oprindelig *Gildelav* — anvendt for Haandværkernes særlige Sammenslutninger efter Fag, der i øvrigt ganske beholdt Gildets Karakter, som det i Virkeligheden havde beholdt dets Navn.

Gennem den ved Erik af Pommerns foran meddelte Brev indførte Lavsordning blev Middelalderens urolige og uregerlige Bybefolkning ordnet og inddelt. Inden for de forskellige Erhverv blev Borgerne knyttet sammen baade ved den gamle Broderskabsfølelse og nu ved fælles Interesse. Ti Lavets første Opgave var at værne Brød-

ANTONIESTRÆDE 1899.

rene mod uberettigede Indgreb i Næringen, og dernæst at regulere Produktionen, saa der blev Arbejde nok til alle, ikke for meget til en enkelt og Mad nok til alle Munde. Der udvikledes Samfundsfølelser som Hjælpsomhed, Godgørenhed og Hensyn til andre osv. — men alt inden for Lavets snævre Ramme. Ti lige saa me-

SILKEGADE OG ANTONIESTRÆDE I 1904.

get, kan man næsten sige, som Lavsinddelingen bandt Brødrene til hinanden, lige saa meget fjernede den de forskellige Lav fra hinanden.

Lavsinddelingen var i Virkeligheden ikke saa lidt af en Kasteinddeling. Borgerne deltes i omtrent lige saa mange Kaster, som der var Haandværk. Men denne smaaskaarne Inddeling passede ganske i Middelalderens Aand, hvor de forskellige Stænder afsluttede sig skarpt over for hinanden, og hvor Byen, indsnævret og ind-

kneben bag Voldenes Rammer, dannede et afsluttet, næsten fjendtligt Hele over for det aabne Land.

Og saa fast var Lavsindretningen bygget, at den tvang Slægtled efter Slægtled ind under sine Rammer. Sønnen opdroges i Faderens Haandværk, og den unge Svend maatte helst gifte sig med en Pige eller en Enke inden for sit Lav.

I Kong Eriks Brev nævnes Bryggerne to Gange. Den ene Gang regnes de med til Købmændene, den anden Gang til Haandværkerne. Deres Lavshus, der i alt Fald efter Reformationen laa i Skindergade mellem Klosterstræde og Kejsergade, var langt ned i Tiden anset som et af Byens fornemste Forsamlingslokaler, — et Vidnesbyrd om Bryggerlavets Anseelse og Rigdom. Her holdtes i sidste Halvdel af 1700-Tallet de Koncerter, ved hvilke Ewalds Kantater blev opført, og det var først den store Brand 1795, der tilintetgjorde dette Byens fineste Lavshus.

Næst efter Bryggerne rangerede Guldsmedene, og saa kom de »fire store Lav«, Bagerne, Smedene, Skrædderne og Skomagerne, der her lige som i Tyskland indtog en ledende Stilling inden for Haandværkernes Kreds, derpaa kom Remsnidere og Pungmagere, Kødmangere (Slagtere), Bartskeererne, Bundtmagerne og Skinderne.

Hvert Lav var indviet til en eller anden Helgen. Guldsmedene f. Eks. til St. Eligius, paa hvis Navnedag der ikke maatte arbejdes. Aftenen forinden samledes man til Drik, og paa selve Festdagen — 1. December — gik baade Brødre og Søstre til Sjælemesse ved Elegii Alteret i Vor Frue Kirke og ofrede. I 1496, omtrent 70 Aar efter at Lavet havde faaet sin første Skraa, men paa Tysk, fik det under Kong Hans en ny Skraa paa Dansk, saa vi ser her i det enkelte den samme Bevægelse som i det store, at det nationale Element slaar igennem. Men de mangfoldige tyske Benævnelser i dette som i næsten alle Haandværk er blevet bevaret til vor Tid som et Minde om den danske Industris første Læreaar under fremmede Mestre.

Efter denne nye Skraa var en Guldsmedemester forpligtet til at mærke ethvert Arbejde med Byens og sit eget Mærke*), og paa Markederne gik Møntmesteren og to Guldsmedestrene rundt og undersøgte alt Arbejdet, om det ogsaa var stemplet. For Overtrædelser var der sat høje Bøder, ligesom ogsaa for at stemple Arbejder af forgyldt Kobber eller Messing som ægte Metal. Saadant skulde derimod være præget med et eget Mærke, der angav det som uægte. Indbyrdes vaagede Mestrene selv over, at alt Arbejde, som blev udført af Lavsmestre, var godt og ustraffeligt. Det var Skik fra Arilds Tid, at Guldsmeden tog sig betalt i en Del af det Metal, der blev leveret ham til et vist Arbejde, nemlig Halvdelen, men skulde han tillige forgyldte Arbejdet, saa kunde han fordre lige saa meget Sølv i Arbejdsløn, som der var gaaet med til Genstanden.

Den første Betingelse, der stilledes for Optagelse i et Lav, var ufravigelig den samme over alt: Ægte Fødsel og et ærligt Navn. Man skulde være kommet af godt Folk, uberygtet og ikke være af Rakkerslægt. Selv om Haandværkerne ikke kunde

*) Enhver Guldsmedesvend, der vilde være Mester, skulde som Mesterstykke selv udføre en Kalk (et Kirkebæger), et Kors, en Guldtring med en indfattet Sten og et »Forblad« (ornamenteret Blad til et Spænde) til at sammenhægte et Bælte eller en »Borvæ« d. v. s. en Brudekrans.

være lige med Borgerskabets fornemste Blomst, vilde de dog kun være Brødre og Venner med de gode Mænd i Byen. Og helt ubemidlet kunde man heller ikke være, naar man vilde ind i et Lav. Allerede Læredrengen maatte give Indgang og udrede baade Penge og Drikkevarer til Lavet, og det at blive Mester var ikke nogen billig Historie.

Men det var jo netop ogsaa en af Lavenes første Bestræbelser at hindre en alt for rask Tilgang. I hvor høj Grad dette er lykkedes, vil man faa et lille Indtryk af ved en Sammenligning, — en Sammenligning, der paa Grund af Oplysningernes Sparksomhed dog ikke maa tages alt for rigoristisk, men som dog kan give et Indtryk, — mellem Antallet af Københavns Haandværkere i 1510 og i Jordebogen af omtr. 1380. I denne anføres der 10 Skræddere, 25 Skomagere, en 5—6 Bagere og lige saa mange Smede. Men til Trods for, at denne Liste er fra en Tid, hvor Byen endnu laa halvt eller mere end halvt øde hen efter Lybekkernes Ødelæggelse i 1368, og til Trods for dens raske Udvikling efter 1416, finder vi i 1510 i København dog kun 11 Skomagere, 17 Skræddere, 11 Bagere og 13 Smede. Det var ganske vist kun Mestrene, men tæller vi deres Svende med — 15 Skræddersvende, 15 Skomagersvende, 19 Bager- og 26 Smedesvende — vil dog Tallet ikke svare til Byens Tilvækst uden under Forudsætning af, at Haandværkernes Tal blev holdt kunstigt nede.

Og det var netop det, der fandt Sted. Ti der maatte ikke være flere Mestre i Byen, end der var Arbejde for, og en Mester maatte kun have et bestemt Antal Folk paa sit Værksted for ikke at lave mere Arbejde, end Mestrene skønnede, at der kunde være Brug for i Staden. I flere Lavsskraer var det fastsat, at en Mester kun maatte have to Svende og en Dreng i sit Brød, og har en af en eller anden ubekendt Grund tre, kan en anden Mester, som trænger til en Svend, gøre Fordring paa den tredie.

Af Skomagernes Lavsskraa fra 1509 faar man en Fremstilling af Optagelsen i Lavet. Her som alle Vegne var ægte og ærlig Fødsel og et uberygtet Navn den nødvendige Betingelse for i det hele taget at kunne komme ind. Uagtet der synes baade at have været Mester- og Svendelav, taler Skraaen kun om Mestrenes Lav og om Svendenes Adgang til Lavet. Den, der ønskede at optages, skulde godtgøre — efter at Undersøgelserne om Fødsel og Navn var tilendebragt — at han havde arbejdet i Staden mindst to Aar som Svend. Han skulde komme tre Gange og bede om Adgang. Første Gang kunde han trække sig tilbage, om han vilde, men skulde i alt Fald give en Tønde Øl. Naar han kom og meldte sig anden Gang, fik han Lov til at gøre Mesterstykke for at bevise sin Duelighed, — det bestod i et Par gode Støvler og tre Par gode Sko. Atter maatte han give en Tønde Øl, men var hans Arbejde fundet tilfredsstillende, fik han Lov til at komme igen tredie Gang. Og denne Gang skulde han have to Gildebrødre til at borge for sig. Der blev straks affordret ham 6 Skilling til Lavshuset, de saakaldte »Huspenge«, og derefter maatte han give »Iganskost«. Den var fastsat til 4 Tønder Øl, Brød og Skinke, — »Bøster« i Tidens Sprog, — 2 ferske Retter, Steg, Smør og Ost, saa meget som gik med og desuden 4 Mark Penninge til Messer og Gudstjeneste. Det var en ikke ringe Udskrivning, om end den sandsynligvis ikke er løbet slet saa højt op, som naar Skydebrødrene i vore Dage giver Sølv og Indgangsgilde i det kgl. Københavnske Broderskab og Danske Kompagni.

GAARD FRA FREDERIK III's TID I NUV. SLOTSHOLMSGADE,
NEDREVET 1867 FOR AT SKAFFE PLADS TIL CHRISTIANSGADE.

Men dermed var han ikke færdig. Aarsdagen efter skulde han »gøre sin anden Kost« med 4 Tønder Øl, Brød og Bøster, dertil 2 Mark (d. v. s. 1 Pund) Voks og 6 Ørtug (72 Skpr.) Byg. Først nu var han ret Mester i Lavet og maatte nu, saa længe han var yngste Mester, paatage sig Skænkerens Arbejde ved Sammenkomsterne.

Dog kunde det hele gøres meget billigere. Næmlig naar den søgende Svend kunde oplyse, at han agtede at gifte sig med en uberygtet Skomagerdatter. Saa slap han med at give den første Igangskost og dertil 2 Mark Penninge, 4 Ørtug Byg og 3 Mark Voks og intet ydermere. De samme Lettelser fik en Mesters Søn, derimod ikke »Sudersvende«, vistnok de tyske Skomagersvende, selv om de havde giftet sig eller agtede at gifte sig med en Skomagerenke, hvilket ikke var den daarligste Politik for en Skomagersvend, ti Enken

maatte »bruge Embedet 3 Aar efter Mandens Død«. Dog derfor var der sat en Pind for Sudersvendenes Vedkommende, ti Skraaen forbød udtrykkeligt Enkerne at lade nogen af disse bestyre Værkstedet for sig eller som det hed: Bruge Embedet med sig.

Var det en Læredreng, der blev optaget i Lavet, en »Kendedreng«, som de kaldtes, var det Mesteren, der skulde give Igangskosten, »Kendekosten«, der blev sat til 2 Tønder Øl, Brød og Bøster, 2 ferske Retter, Steg, Smør og Ost, saa meget som Behov gjordes. Men for sin egen Søn behøvede en Mester ikke at gøre noget Gilde.

Af Skraaen ser man, at endnu i 1510 havde København ligesom i Markedstiden sine bestemte Skoboder og det uden Tvivl i den Gade, der endnu bærer Navn efter

AMAGERTORV OMTR. 1860.

dem, nemlig Skovbogade. Det hedder nemlig her, at den, der vil sælge Sko, skal udstille dem i Vinduet i sit Hus, eller og »i ret Skobod«.

Lavet udvalgte selv to Mestre, som hver Lørdag skulde gaa rundt til alle Stadens Skomagere og syne deres Arbejde, »om der var nogen ond Gerning« d. v. s. noget slet og uforsvarligt Arbejde imellem. Var dette Tilfældet, havde de Lov til at tage det med sig og fremlægge det paa Gildestævne til alle Gildebrødres Skøn.

Ingen udenbys Skomager maatte bo Byen nærmere end 2 Mil og arbejde for Bønder eller andre. Dog maatte en Skomager ogsaa inden for denne Grænse arbejde for Adelsmænd og Gejstlige. Og kom der udenlandske Skomagere til Byen og falbød fremmed Fodtøj paa Torvedage eller andre Dage, skulde Oldermændene have Ret til at søge Byfogedens Bistand for at faa det beslaglagt, indtil de Fremmede havde betalt deres Bøder.

Men var det Lavenes Opgave at sørge for at begrænse Adgangen til Haandværket, saa der kunde blive Arbejde nok for Mestrene, maatte det blive Øvrighedens Sag at sørge for, at der dog blev gjort saa meget Arbejde, at Menigmand kunde faa, hvad han behøvede til Livets Nødtørft, og uden at blive tvungen til at betale alt for glubende Priser for de første Livsfornødenheder. Hos Bagerne var det ikke nok, at Oldermændene gik rundt og undersøgte Brødets Vægt og Art, her gik selve Byfogeden samt Byens Kæmner med omkring, og hver Lørdag skulde alle Bagerne i nogle Timer, — i alt Fald fra Kl. 7 til 10 — udstille deres Brød paa Torvet Syd for Raadhuset, nu Nytorv, for at Byens Folk kunde undersøge og selv overtyde sig om, hvis Brød der var bedst og mest ustraffeligt. Men den Mester, der undlod at udstille sit Brød, maatte betale en Bøde paa 6 Mark.

Bagerne solgte ikke blot Brød fra »deres Vinduer« i det Hus, de beboede, men ogsaa paa Torvet og fra mange Bagerboder rundt omkring i Byen. Men trods alle Paabud om at levere godt og fuldvægtigt Brød til skellig Pris, høres der dog stadig Klager fra Menigmand.

Ogsaa over Skomagerens høje Priser klagedes der, og Kong Hans maatte stadig formane Borgmestrene om, at tilholde Skomagere at sælge deres Sko og Støvler, »som lige og skelligt var«. Og medens man over for Bageren greb til det Middel, naar han ikke vilde rette sig efter rimelige Fordringer, »at spigre hans Vindue til«, d. v. s. at lukke hans Udsalg, saa greb Kongen her til det endnu kraftigere Middel at ophæve alle Skomagerlav i Aaret 1507. Men Lovens Arm var ikke saa stærk i hine Tider, snart er Lavene i fuld Gang, om end med nye Artikler, der indskærper Skomagere at sælge »Sko og Støvler for redeligt og skelligt Køb«. Og tilmed forsøges der en Indskrænkning af de Udgifter, som var forbundne med at komme ind i Lavet, ti Kongen havde et klart Øje for, at den gamle Skik med Igangskosten var et af Lavenes sikreste Midler til at holde sig fri for Tilgang af Folk, som ikke i Forvejen var Lavet lydige, og for en dermed følgende Konkurrence.

Ti det er sikkert gaaet her som alle Steder, hvor man følger blindt i de Gammles Spor, umuliggør al Kappelstrid og lukker sine Døre i for nye Tiders friske Strømninger, at der indtræder en Stagnation. Og hvor der ikke er Fremgang, er der Tilbagegang. Der kom den Tid, hvor det ved Mesterprøverne kom mere an paa, om Igangskosten var god og Øllet rigeligt og stærkt, end paa at Mesterstykkerne var, som de skulde være. Men de gamle Lavspriviligier var ikke saadan at komme til

Livs, og hele Aarhundredet ud varede Regeringens Kamp mod Lavenes Tyranni og stædige Holden-fast ved det gamle.

Den sidste Halvdel af det XV. Aarhundrede havde alle Vegne i Nord-Europa været en Tid, fuld af gærende Uro. Hele det store, menige Folk, — paa Landet de ufri Bønder, i Byerne Borger og Almue — trykkedes haardt af de privilegerede Stænder, Adel og Gejstlighed. Paa Landet var de vornede Bønder ikke stort mere end Trælle, i Byerne led Købmænd og Haandværkere stadig Tab ved de to frie Stænders ulovlige Handlen i det store — oprindeligt havde de Lov at drive Handel til deres Gaardes Behov, men det var efterhaanden gaaet i Glemmebogen, og baade Adelsmænd og Prælater drev Handel som Erhverv — samt til at lade udføre Haandværk af hvem, de lystede, og uden at besværes af nogen af de Byrder, der hvilede paa Byens Borgere.

Og som Herrestanden verdsligt underkuede det menige Folk, tyngede Kirkens aandelige Tyranni paa Sindene. Overalt mærkedes de strammende Baand, og paa mange Steder viste der sig Tegn paa, at Misfornøjelsen snart vilde bryde ud.

Omtrent en Menneskealder før Aarhundredets Slutning var der i Tyskland begyndt at optræde Mænd af Almuen, som under Paavirkning af de alt vidt udbredte, reformatoriske Ideer, prædikede Oprettelsen af et nyt Guds Rige paa Jorden, hvor alle skulde være lige, og alle Skatter og alt Hoveri være banlyst. Samtidig voksede Menigmands Kendskab til Biblen mere og mere, Kirkens Forfald blev mere og mere tydeligt og forargeligt, og da Luther endelig med Biblen i Haanden omstyrkede Kirkens Autoritet, udførte han i Virkeligheden, hvad Tusinder og atter Tusinder havde drømt om og haabet.

Det menige Folk i de forskellige Lande havde i deres Had mod de privilegerede Stænder en naturlig Forbundsfølelse i Landets Regent. Folkets Underkuelse var jo i Virkeligheden kun et Udtryk for Kongens egen Magtesløshed. Derfor ser vi paa flere Steder, at Fyrsterne, lige som de ringeste af deres Undersaatter, med Forventning hilser de Tanker og Ideer, der til sidst slaar ud i Reformationen. — Ved at gøre sig til Leder af det store, menige Folks mange, spredte Kræfter og Villier øjnede de en Mulighed for at stække de fælles Modstanderes Magt.

Da den jævne og folkelige Kong Hans i Begyndelsen af 1513 var død paa en Rejse i Jylland, var hverken frie eller ufri Mænd i Danmark et Øjeblik i Tvivl om, i hvilken Retning den udvalgte Konges og Tronfølgers Ønsker og Tanker gik. Han var ikke blot Søn af en Konge, der stadig havde søgt at værne de ufri Stænder mod Overgreb, men han havde fra sin tidlige Ungdom selv været knyttet til Borgerstanden og talte sine bedste og varmeste Venner i den. For at hans Søn kunde faa en skarpere Opdragelse, end den det vilde være muligt at give ham ved Hove, havde Kong Hans sat ham i Huset hos den ansete københavnske Borger, Hans Bogbinder, der boede i den store Gaard*) paa Hjørnet af Amagertorv og det nu forsvundne Højbrostræde. Hans Bogbinder havde selv Sønner, og blandt dem een, Ambrosius, som — efter hans senere Optræden at dømme — nok har trængt til at holdes i Ørene, og naar hans hele Liv blev præget af Venskab for og Trofasthed mod Christjern II., kan man sikkert antage, at disse Følelser er bleven grundlagt i

*) Gaarden ses i ombygget Stand paa Billedet af Amagertorv Side 39, det er den første Hjørnegård til højre paa Billedet, lige under Nikolai Kirketaarn.

de Aar, da de vilde Brushoveder sværmede om ved Nattetid paa Byens Gader, gjorde alskens gale Streger og brød ind i Husene »helst der, som Vinen smagte bedst og Folk var smukkeste«. Til sidst blev der klaget til Magistraten, som gav By-svendene eller Vægterne Befaling til at lade det gaa en Tid, for at se om de venlige Advarsler og Formaninger, som de rettede til den unge Kongesøn, ikke skulde frugte, men da dette ikke skete, lod den Klagerne gaa videre til Kongen. Og denne tog sin Søn for sig »og læste ham et godt Kapitel med Ord og Svøbe«, — om det hjalp synderligt, er et andet Spørgsmaal, ti Hertug Christjern var ikke af dem, der gerne lod sig sige.

Disse Ungdomsgalskaber havde imidlertid ikke forspildt ham hans Yndest hos Københavns Borgere. Da det rygtedes inden Herredagen, paa hvilken Haandfæstningen skulde udfærdiges, at en Del af Adelen, der kendte den unge Konges Forkærlighed for Borgerstanden, havde besluttet at henvende sig til Hertug Frederik af Gottorp, Kongens Farbroder, for at tilbyde ham Kronen, begyndte Borgerskabet at knurre. De havde sat alle deres Forhaabninger til den udvalgte Konge og skulde nu maaske se ham vraget! Og de københavnske Borgeres Holdning var saa truende, at den vakte stor Bekymring hos Rigsraadet og øvede sin Virkning.

Vi har foran omtalt Christjern II.s ydre Handelspolitik og hans Bestræbelser for at hæve sine Rigers Handel i Højde med Hansestædernes. Vi skal her kun berøre hans Omsorg for Næringslivets Udvikling og for Borgerstandens Opkomst, — Midler ved hvilke han vilde knække paa een Gang sine ydre og sine indre Fjenders Magt.

Christjern II. er den første af alle vore Konger, der har Øje for *Samfærdslens* Betydning for Handelens Udvikling. Den naturlige Vej, ad hvilken Varer bliver bragt her til Danmark, er og har fra Arilds Tid været Søvejen. Men har den sine Farer nu i vore Dage, hvor Kysterne er besatte med Fyr omtrent som en Gade med Lygter, saa havde den dog ganske andre Farer i hine Tider, da Styrmandskunsten og Sømandskunsten endnu kun var i sin Vorden, da Fyr endnu var ukendt i Norden, og da det at være en »Fremmed« var ensbetydende med at være en »Fjende«. I Byerne kunde de fremmede Gæster dog skaffe sig Retssikkerhed og et Forsvar ved at købe deres Fred hos Byens Herre, men ude paa en øde Kyst gik det ikke saaledes til. Stedet, hvor man strandede, havde jo nok en Herre, for saa vidt, som hver Kyststrækning hørte ind under et Gods eller et Len, gejstligt eller verdsligt, men det var i Reglen umilde Herrer. Som oftest faldt den Skibbrudne tilmed først i Hænderne paa Kystens Beboere, og de tænkte altid paa sig selv, før de tænkte paa deres Herre, og ingen af dem vilde de stakkels Skibbrudne vel. Det store Strandingsgods kunde de vel ikke redde helt for sig selv, men en forlist Sømand, som laa paa Stranden med en Pengekat om Livet, og som maaske allerede var død, — det var ikke saa let at afgøre, om saadan en druknet Mand var halvdød eller heldød, naar han laa der paa Stranden, men hvis han ikke var det, kunde han let blive det — og hvem kunde sige noget om ham?

»Den Skibbrudne,« skriver Allen, »betragtedes næsten som en fredløs Mand; Landets Fyrste eller hans Lensmænd bemægtigede sig som et lovligt Bytte alt Strandingsgodset, og de Strandlidte maatte prise sig heldige, hvis de undgik personlig Vold og Mishandling. Førte Ulykken dem til ensomme og afsides Kyster, traf de

sædvanlig en Befolkning, som Rovgerrigheden gjorde grusom, og Mord forbandt sig da ikke sjælden med Ran.«

I 1304 havde Erik Menved sat Livsstraf for Vold, øvet mod Skibbrudnes Liv eller Gods, og saadanne Lovbestemmelser blev i det følgende Aarhundrede gentaget saa tit, at man bedst deraf ser, hvor lidt de hjalp. I Midten af Aarhundredet forekommer der Tilfælde, hvor Adelsmænd personlig optræder som Ransmænd over for forliste Købmænd, og selv hvor disse var bedst sikret ved Loven, var det dog ikke anderledes, end at Strandens Herre havde Ret til en betydelig Del af det strandede Gods. Alene Kronens Indtægt af Vrag og Strandinger kunde paa Christjern II.s Tid løbe op til hen imod 100,000 Gylden — 12,500 Mark Sølv — om Aaret; for de andre Strandejeres Vedkommende kunde det vel ikke naa saa store Summer, men for Eksempel for Bisperne af Børglum og Viborg, der havde store Besiddelser langs Vesterhav og Kattegat, repræsenterede Strandingsindtægterne dog altid en meget betydelig Sum.

Det var derfor lige saa meget til Gavn for Handel og Søfart og for det Almene i det hele som til Skade for enkelte Privilegerede, da Christjern II. ved sin Strandingslov paabød, at alt Gods, som blev bjærget i Land, eller som drev i Land, uvægerligen skulde tilhøre de Skibbrudne. Det var en Forordning, der hilstes med stor Glæde af alle, som paa en eller anden Maade havde Interessen af Søfartens og Handelens Udvikling. Nu havde Købmanden dog kun Søens Farer at frygte, og dem styrede Vorherre i Himlen, som man altid maatte fortro sig til.

SPRINGVANDSFIGUR »CARITAS« PAA CHRISTIAN IV.S
SPRINGVAND PAA GAMMEL TORV, UDFØRT 1607.

Ogsaa for Færdslen til Lands sørgede Kongen ved Anlæg af gode Veje og Broer, Opførelsen af Kroer paa passende Steder, hvor de Rejsende kunde faa Mad og Natteleje og friske Heste, og endelig er Christjern II. Fader til det danske Postvæsen, idet han ansatte Brevdragere rundt omkring i Riget.

En Mand med et saa sundt og frit Blik maatte snart faa Øje paa det Byrdefulde og Hæmmende ved Lavsindretningen. Og det vidner om Christjern II.s dybe Forstaaelse af Tidens Brøst, at han forsøgte at raade Bod paa den største af de Ulykker, der fulgte med Lavsvæsenet, den Spaltning eller rettere de mange Spaltninger, som det havde frembragt i Befolkningen. Christjern II. søgte at udfylde dem og fjerne de Skel, der modvirkede Opstaaelsen af en borgerlig Samfundsfølelse, og bestemte, at unge Mennesker, som vilde være Handelsmænd, ikke blot skulde lære at regne, læse og skrive, — man har altsaa endnu paa denne Tid kunnet finde Købmænd, som ikke alle var i Besiddelse af disse for en Købmand ret ønskelige Egenskaber —, men tillige skulde uddannes i et bestemt Haandværk, saa at de, om det skulde gaa galt med Handelen, kunde vinde Brødet ved deres Hænders Gerning, saa at de ikke behøvede at komme i Armød. Det var i Virkeligheden et yderst radikalt Skridt lige over for en Befolkning med en saa udviklet »honnet Ambition« som den københavnske: den tidligere af den velstaaende Købmandsstand ringeagtede Haandværker blev paa een Gang stillet paa lige Fod med Byens velfornemme Mænd, og det har sikkert ikke smagt disse.

Men heller ikke Købmændenes dyrebareste Privilegium fik Lov til at staa uanfægtet. Den gamle Bestemmelse, der udtrykkelig nævnes i Erik af Pommerns Brev, at ingen Haandværker kan opnaa Værdighed som Borgmester eller Raadmand, havde paatrykt Haandværkerstanden Præget som en ringere Stand i Staden end Handelsstanden, hvorfra disse Pladser alene skulde rekruterer. Ved en tilsyneladende ubetydelig lille Tilføjelse borttog Christjern II. det Bitre ved denne Bestemmelse. Det skulde ikke længer være en Haandværker forment at komme ind i Raadet, ja ej heller at blive Borgmester, naar han havde ophørt at drive sit Haandværk. Om end det kun var de færreste Haandværkere givet at kunne trække sig tilbage fra deres Arbejde med Midler nok til at leve af og saaledes opnaa en saadan Ære, var dog Døren nu lovligt aabnet for enhver Borger i Byen til de højeste borgerlige Øvrighedsposter.

Ogsaa Haandværkernes Privilegier, eller hvad de ansaa for et af deres vigtigste Privilegier, blev ramt til Gavn for Almenheden. De havde haft det i deres Magt — i egen Interesse — at hindre Tilgangen til Lavene ved den kostbare »Igangskost«, som fordredes ved Optagelsen af en yngre Mester. Men dette Vaaben slog Kongen resolut ud af deres Haand ved at bestemme, at der ikke af den begyndende Haandværksmester maatte fordres, at han skulde gøre noget Gilde for Lavet, lige saa lidt som der maatte paalægges ham nogen Ydelse til dette eller til Borgmester og Raad. Alt slikt skulde for Fremtiden være ganske aflagt, og alt hvad der maatte fordres af ham, skulde være en rhinsk Gylden til Gudstjenestens Vedligeholdelse og intet ydermere.

Vi har tidligere omtalt, hvorledes Købstædernes Handelsliv trykkedes ved Adlens og Gejstlighedens selvtagne Ret til at drive Handel i stor Stil. Kongerne havde alt tidligere forsøgt at standse denne for Købstædernes Udvikling saa skadelige Trafik, saaledes Christjern I., der i 1475 havde forbudt alle og enhver »Mægtig eller

Umægtig, Aandelig eller Verdslig, vore Embedsmænd (her Slotsbefalingsmænd) eller andre, at gøre Landkøb eller Forprang, uden til deres Bords eller Gaards Behov.« Men »Gaardens Behov« var et Begreb, der kunde udvides ret betydeligt, og det blev udvidet. Riddersmænd og Prælater blev Landets største Studeprangere og Købmænd, og i 1513 lykkedes det disse to Stænder for første Gang at faa dette Overgreb anerkendt som Ret. I Christjern II.s Haandfæstning maatte Kongen love, hverken selv eller ved sine Fogeder og Embedsmænd at lægge nogen Hindring i Vejen for, at Prælater, Kirkens Mænd og Ridderskabet jo frit maatte handle med de udenlandske Købmænd. Der er her ikke længer Tale om nogen Begrænsning, om at Handel for deres Vedkommende kun skulde være tilladt med Produkterne af deres Gaarde, — de har nu, til Købstædernes Skade, ubegrænset Ret til at handle.

Men det varede ikke længe, inden Kongen begyndte at beklippe denne Handeltilladelse, — som sædvanlig uden dog at hans Bud blev hørt. Det var først, da han efter Sveriges Erobring troede at være fast nok i Sadelen, at han skred ind med Styrke. I 1521 udstedte han sit Forbud mod Handel uden for Købstæderne, og det skal gælde alle, »ihvad Stand og Værdighed de udi ere«. Og Meningen er ikke til at tage fejl af:

»Kære Venner, som eder alle vel vitterligt er, hvorledes vi tilforn ofte have givet eder til kende og paamindet eder med vore Breve og Skrivelser, at I skulle aflægge den ulovlige Købmandsskab og Handel, som I slaa eder i, med alle Haande Varer at købe og sælge, som eder ej bekvemmer, vore Købstæder til stor Skade og Fordærv og imod alle deres Naader (d. v. s. Benaadninger), Friheder og Privilegier, som vi og vore Forfædre, fremfarne Konninger i Danmark dem undt og givet have. Vi have i Sandhed forfaret, at I ej ville agte dette, men aldeles forhærde eder derudi; men vi hverken kunne eller ville paa nogen Maade tilstede, at saa længere ske skal, og have derfor gjort en Skikkelse paa al Købmandsskab, hvilken vi endeligen ville ubrødeligen skal holdes af alle baade Aandelige og Verdslige, ihvad Stand, Ære og Værdighed de ere udi, Bisper, Prælater, Kanniker, Præstemænd, Abbeder, Munke, Riddere, Riddersmænds Mænd, Fogeder, Lensmænd, Bønder og menige Almue.«

Man vil af den sidste Tilføjelse se, at Kongens strenge Brev ikke blot gjaldt de to privilegerede Stænder, men ogsaa »Bønder og menige Almue«, det vil sige, enhver som drev ulovlig Handel. Tidligere havde det været almindeligt, at Bønderne paa Smaa-Øerne selv sejlede over til de tyske Stæder paa Østersøens Nordkyst, — der var i de Tider, lige som endnu mange Steder i vort Land ingen synderlig Forskel paa Bønder og Fiskere, og de fleste var i Stand til at styre en Baad under Sejl, — og sælge deres Korn, Smør, Smaakreaturer og andet, som de kunde føre med i Baaden. Det var aldrig blevet dem forbudt, naar de kun sejlede om Dagen, »saa man kunde se, hvad de havde med at fare.« Men nu skulde Landbrugsprodukterne uden Undtagelse føres til Købstaden og sælges der.

Og lige som al Handel blev forbudt Bønderne paa Landet, blev den ogsaa forbudt Haandværkerne i Byerne. Kun deres egne Hænders Arbejde maatte de forhandle. Men det skulde ikke være en Haandværker forment, at anbringe sine Penge i en Købmands Handel og gøre dem frugtbare paa den Maade, om han ellers havde Raad dertil.

Paa samme Maade som Christjern II. ønskede at fremkalde en Følelse hos Borgernes forskellige Lag af, at de hørte sammen, og alle arbejdede i fælles Interesse,

naar de arbejdede for deres By, saaledes ønskede han ogsaa at samle alle Landets Købstæder i fælles Arbejde til Held og Lykke for det hele Land. Derfor bestemte han, at der aarlig 29. Juni skulde holdes et Møde i København af Udsendinge fra samtlige Købstæder i Skaane, paa Sjælland og Øerne og et andet i Viborg fra Købstæderne i Jylland. Paa disse Købstadsmøder, der kun tog Sigte paa Købstædernes Udvikling, skulde der forhandles om alt, hvad der kunde tjene til Købstædernes Tarv, hvilke Forandringer i de bestaaende Love og Bestemmelser der kunde være ønskelige, og hvad nyttigt og nyt der kunde være at overveje til Købstædernes Opkomst. Ved Mødets Slutning skulde der affattes en Beretning om Forhandlingerne, som skulde tilstilles Kongen.

Som et væsentligt Middel til at fremme Samfølelse og Forbindelse mellem Byerne indførte Kongen straks ens Maal og Vægt over hele Riget, og han fastsatte Københavns Maal og Vægt som den, alle skulde rette sig efter*).

Rigets Stormænd lod paa Viborg Landsting Christjern II.s Love brænde som »skadelige og fordærlige imod god Politi og Regimente«. Men Borger og Bonde dømte anderledes, og særlig Københavns Borgere, der i højere Grad end Landets øvrige Almue havde set de umiddelbare Udbrud af hans varme Følelse for de Smaa og Fortrykte. Og Nutiden dømmer anderledes; med lange Mellemrum og som enkelte, spredte Reformere kom i de følgende Tider de Forbedringer, som blev standsede ved hans Fald, og det varede over halvtredie Hundrede Aar, før hans Hovedtanke, uden Tvivl »den mest skadelige og mod godt Regimente mest stridende« af alle hans Reformere, Bondens Frigørelse, blev taget op paa ny og ført ud i Virkeligheden.

Den danske Adel opsagde Christjern II. Huldskab og Troskab, og Kongen — syg i Sind og med Tvivl om sig selv og alt og alle — drog bort for at finde Hjælp hos sin Hustrus Broder, den tysk-romerske Kejser Carl V. Det var en Sorgens Dag, hin 13. April 1523, da Christjern sejlede bort fra sin Hovedstad. Paa Stranden stod Folk i tætte Skarer, og paa Voldene, paa Taarne og Tage og i alle Skibsmaster var de kravlet op for endnu en Gang at se ham, som havde taget sig af deres Sag. Og med Øjnene fulgte de Kongens Skib, til det forsvandt bag Skovshoveds Pynt.

Men Københavnerne var ikke saa spage nu, som de havde været for 10 Aar siden, da de paa Herredagen havde knurret lidt over, at de ikke havde et eneste Ord med at sige ved Valget af Kongen. Nu nøjedes de ikke med at knurre, — nu var de ikke bange for at bide. Til Trods for de to mægtige Rigsstænder, der stod Kong Christjern imod og under ingen Betingelse vilde have ham tilbage, til Trods for den fremrykkende holstenske Hær og med en Borgerkrig og en Belejrings Rædsler for Øje, agtede de nu at holde fast ved Kong Christjern. Og det var det, de svarede den af Adelen valgte Kong Frederik paa hans Brev til dem om at sende en Borgmester samt en Raadmand og et vist Antal Borgere til ham for paa alles Vegne at sværge ham Huldskab og Troskab.

Det var den nye Tids Aand, der havde modnet og styrket dem. De var vaagnet til Bevidsthed om, at de var mere end Trælle og Livegne, de følte sig som

*) Blandt de Foranstaltninger til Næringslivets Opkomst, som skyldes Christjern II., maa man ikke glemme at nævne Hollændernes Indkaldelse og Anbringelse paa Amager. Dem skylder København ikke blot sin Forsyning med det daglige Forbrug af Grøntsager gennem mere end 350 Aar, men ogsaa til Tider en betydelig Del af sin Eksport.

Borgere og som frie Mænd; lærte ikke den nye Tro, at hvert Kristenmenneske var frit, og stod det ikke med rene Ord at læse i Biblen, Guds egen Bog, som de formale-dede Præster og Munke havde forholdt dem saa længe!

Reformations-Aarhundredets demokratiske Ideer havde grebet Københavnerne, og grebet dem flere Aar, før de blev bekendt med de religiøse.

København blev indesluttet til Lands og til Vands i 1523, og Frederik I. ventede kun paa Tropper for at storme Byen. Stemningen her var udmærket, undtagen fra Aarets Slutning hos Henning Gøye, Christjern II.s tro Mand, der var sat til Statholder i Byen. Han havde Bud om, at den Hjælp, som Christjern II. havde haabet at faa samlet, ikke vilde følge ham, men alt havde opløst sig, og han fandt som en forstandig og besindig Mand, at en hæderlig Kapitulation var at foretrække for en Belejring og følgende Storm, som ingen kunde vente at afslaa, — i alt Fald ikke ved Gentagelse. Det var muligvis ikke lykkedes Henning Gøye at overtale Københavnerne til at følge sig, hvis der ikke paa Kongens Side var optraadt en Mand i Underhandlingerne, Righovmesteren Mogens Gøye, en Mand, som Byens Borgere havde den fuldstændigste Tillid til. Den 6. Januar 1524 overgav Byen sig til Frederik I.

Den kloge Konge, der selv var den nye Lære varmt hengiven og lagde det aabent for Dagen, gjorde alt for at vinde Københavns Borgere for sig. Byen fik stor kommunal Frihed, et betydeligt Jordtilliggende og Begunstigelser paa alle Maader. Luthers Lære var begyndt at blive prædiket i Byen, og lidt efter lidt skilte den Københavns Borgere i to Partier, de, der holdt fast ved det gamle og nedarvede, og de, som sluttede sig til den nye Lære. Religionsforskellen fyldte Sindene, og under den milde Konges Regering, hvor de frie Stænders Tryk mærkedes langt mindre end før, gled Spørgsmaalet om den gamle Konge i Baggrunden, saa meget mere som det jo syntes at være en afgjort Sag, at han ikke formaaede at gøre noget alvorligt for atter at komme tilbage til sit Rige.

Om Københavns lykkelige Udvikling netop paa denne Tid, før Religionsspørgsmaalene havde væbnet Byens Borgere mod hinanden, har man et Vidnesbyrd i en gammel latinsk Vise af Aarhusrektoren Morten Børup, der lyder i fri Oversættelse:

Til din Glæde, København,
færdes i dine Gader en statelig Skare
af Kirkens Mænd og Kongens.
Ej findes din Lige
i hele Danmarks Rige.
Du selv er de skønneste Værksteders Værksted,
Din Handel, den blomstrer,
og fra den vide Jordens Kreds
samler du Varer og Gods i din Favn.

Men da Frederik I. var død, og den religiøse Strid havde ophidset Sindene, sluttede den nye Læres Tilhængere sig straks om den fangne Konges Navn. Lybekkerne vilde hjælpe ham, hed det, imod den af Adelen i Danmark valgte Konge, Hertug Christian. Og Kærligheden til Kong Christjern, der holdtes fangen i Sønderborg Slotstaarn, blussede op i hele sin gamle Styrke og var stærk nok til, medens Borgerkrig rasede i Byen selv, at lade Københavnerne udholde den frygtelige Belejring i 1535—1536, med alle Hungersnødens Pinsler, for endelig skuffede og forraadte af deres lybske Forbundsfæller, som havde lokket dem til at tjene lybske Interes-

ser i deres Længsel efter den gamle Konge, at maatte falde Christian III. og hans holstenske Hær til Fode.

Men Folket glemte aldrig Christjern II. trods de mørke Minder, der knytter sig til hans Navn. Og i Folkevisen om Høgen (Adelen), der driver Ørnen (Kongen) af Landet, vil han mindes, saa længe der tales dansk Sprog paa Jorden:

Alle smaa Fugle, i Skoven ere,
de give paa Høgen stor Klage:
han river af dem baade Fjer og Dun,
han vil dem af Skoven jage.
Men Ørnen han bygger i Fjeldet ud.

Saa fløge de sammen i Egetop,
de lagde deres Raad paa ny:
hvorledes de kunde en Fuglekoning faa,
dennem kunde fra Høgen fri.

Frem da traadte den søllige Krage,
hun var saa sorrigfuld:
»Kejse vi os den gamle Ørn!
jeg haaber, han vorder os huld!«

Til svared alle de andre smaa Fugle,
de svared ja dertil:
»Nu er Ørnen Fuglekoning,
saa længe som Gud han vil.«

Dertil da svared den stolte Høg:
»Vi steder det ingenlunde;
og skal den Ørn være Fuglekoning,
han lægger os øde i Grunde.«

Det da spurgte den gamle Ørn,
han blev saa vred udi Hu:
saa slog han til den stolte Høg
alt med sin skarpe Klo.

Derved da glædtes de andre smaa Fugle,
og sjunge med hver sin Stemme;
i Lunden var Fryd og Fuglesang,
alt der, som Ørnen var hjemme.

Sammen da sankes de Høgehære,
de skjule baade Skov og Kær:
»Vi ville os fare til Lunden frem
og gøre den Ørn et Blær.«*)

Det da hørte den simple Due,
hun fløj til Ørnen og sa'de:
»Nu da komme de Ørnehære,
de agte at gøre dig Skade.«

»Det da svared den gamle Ørn,
saa baade hans Øjen de runde:
»Saa mange Mus de bide en Kat,
ti maa jeg rømme af Lunde.«

Bort da fløj den gamle Ørn
alt med sine Unger smaa;
de andre smaa Fugle de bleve da vilde,
de vidste dennem ingen Raad.

Nu sidder Høgen i Egetop
og breder han ud sin Vinge:
de andre smaa Fugle, i Skoven ere,
han monne saa jammerlig tvinge.

Nu er der Sorrig ùdi Lunde,
som før var Fuglesang;
de fattig smaa Fugle mig ynkes over,
dem Tiden skal være saa lang.

Nu sidde alle de andre smaa Fugle,
de tie saa kvær som Sten;
de have nu mist deres dejlige Sang,
naar Gud vil, fange de den igen.

*) gøre Blær = volde Ufred.

B
FRA REFORMATIONENS TIL ENEVÆLDENS INDFØRELSE
ELLER
TIDEN MELLEM DE TO STORE BELEJRINGER, 1536—1660

I
BYEN OG HAVNEN

DE to Konger, der med faa Aars Mellemrum ved Vaabenmagt var blevet Herrer over København, havde bægge været besjælede af det samme Ønske: saa snart som muligt at vinde Byens Borgere for sig. Og hertil havde de bægge anvendt det Middel, der maatte anses for bedst egnet til at gøre Indtryk paa Befolkningen, de havde bægge skænket den Jord og saaledes bidraget til dens Udvidelse.

København havde fra sin tidligste Tid og paa Grund af sin Oprindelse som et lille Fiskerleje paa Stranden været klemt inde mellem Havet og den nærmeste Landsby, Serridslev, der laa inden for Søerne, — omtrent hvor nu Kunstmuseet ligger ved Sølvgades Forlængelse —. Dens Marker strakte sig lige ind under Stadens Mur, hæmmende og spærrende for Havnebyens Vækst og Udvikling. Men under Belejringen 1523 var Serridslev bleven ødelagt og dens Jorder hjemfaldne til Kongen og Roskildebispen. Frederik I kunde derfor give det undertvungne København en virkelig kongelig Gave ved 1525 at overlade den sin Del af Serridslevs Jorder.

Denne Gave var ikke dikteret af lutter Elskværdighed, men lige saa meget af klog Beregning. Under den nylig stedfundne Belejring var Befæstningens svage Punkter blevet aabenbare, og med Udsigten til et Angreb af Christjern II var det af den yderste Vigtighed saa snart som muligt at faa Byen i god Befæstningsstand igen. Særlig havde Kongen sin Opmærksomhed henvendt paa Nordvestfronten, der fra Byens ældste Dage synes at have været dens svageste Punkt. Her blev da Stadens gamle Hjørne flyttet fra Hanetaarnet, der saaledes ophørte at være Hjørnetaarn, omtrent 850 Fod længere mod Vest; og her opførtes omtrent 1528 det ovale Hjørnetaarn, der fik Navn efter den ældgamle Betegnelse for Stedet, Jærmers Gab, og blev kaldet Jærmers Taarn. En lille Del af det staar endnu som det sidste Minde om Københavns gamle, om end ikke ældste Befæstning. Byen inden for Voldene voksede altsaa med den Trekant, der kan betegnes som liggende omtrent mellem Lars-Lejstræde samt Nørre- og Vestervold.

For at skaffe Vand nok i den nye Stadsgrav, der nu førte saa meget længere mod Vest, lod Kongen dæmme op for Afløbet fra de dengang vandrige Søer, Lersø og Emdrupsø, ude mod Nord; dette Afløb kaldtes Rosbæk og førte fra Lersøen mod Øst ud i Sundet, forbi den gamle kgl. Gaard paa Strandvejen, som i alt Fald senere var en Kro med Navnet Vartov. Hele Vandmængden i disse Søer og i Moserne deromkring maatte nu søge gennem det vestlige Afløb, senere kaldet Ladegaardsaaen, ned til Peblingsø, hvorfra det gennem Stadsgraven eller gennem den senere Rosenaa og Engene, der nu optages af St. Jørgensø, søgte ned til Kalvebodstrand.

Fredrik I.s Befæstning fra Jærmers Taarn til Stranden er endnu betegnet ved Husrækken fra Nørre- og Vestervold, der skærer skraat ind paa Vartov. Befæstningen bestod af en Mur med en Jordvold foran bag den omtalte Grav. Mellem Jærmers Taarn og Vesterport, der laa lige ud for Vestergade, stod et rundt Taarn, en Rundel i

Tidens Sprog. Muren fra Vesterport ned til Vartov endte i et rundt Hjørnetaarn, vistnok det saakaldte »Køge Barfred«, der altsaa laa paa Byens sydvestlige Hjørne,

KØBENHAVN UNDER BELEJRINGEN 1523. SET FRA SØEN

EFTER ET SAMTIDIGT TRÆSNIT

Det lille Land med de to Træer i Forgrunden til højre er Amagers Nordkyst. Derefter følger, langs Billedets venstre Ramme, Strømmen eller den nuv. gamle Havn. Over denne Landet med Rantzaus Artilleri, omtr. hvor nu Brandstationen og Raadhuset er. Lige foran Kanonerne paa den anden Side Stadsgraven ses Vester Port og en Bygning med takkede Gavl, St. Clemens Kirke. Tegnerne har lagt Byens sydvestlige Hjørne for langt til venstre, saa det er faldet uden for Rammen; Hjørnetaarnet foran Vandløbet (fra Peblingesøens Sydspids) er Hanetaarnet, dernæst følger Nørre Port og »Skansen (Bastionen) ved St. Klara«, der er kommet for langt op til Porten — den laa i Virkeligheden omtr. ud for Store Brøndstræde. Taarnet med de to Hænge maa enten være »Kringlen« eller det gamle Taarn (Toldbod) paa Slotsholmen.

Omtr. midt i Byen ses Frue Kirke og foran ligger Slottet, en Ringmur med 3 mindre Rundeler og et større Taarn med Spir omtr. paa Blaataarns Plads.

Bag Slottet til venstre ses Rundelen eller Skansen ved Farveriet og derfra, i god Overensstemmelse med de virkelige Forhold, Planker eller Palissader hen til det 4-kantede Taarn paa Vandkunsten.

Skibene dækker St. Anne Bro, saa den ikke ses men fra en dobbelt Vold, der fører fra den op til Sortedams Afløb, ind til Tornebuskegade, beskydes Byen atter af Rantzaus Kanoner.

med Udsigt ned til Køge over den flade Kalvehodstrand, som dengang naaede helt op omtrent til Bagsiden af den nuværende Brandstation. Det salte Vand vilde have beskyttet Taarnets Fod, om ikke Stadsgraven — i Stedet for i en ret Linie at søge ned til Stranden — ved en Dæmning var blevet tvunget til i ret Vinkel at bøje om Taar-

SKITSERET KORT OVER KØBENHAVN

før Christian IV's Udvidelse og efter denne med de senere af Frederik III anlagte Gader; disse er vist med punkterede Linier.

net og løbe mod Øst, langs nuværende Løngangsstræde hen til Vandkunsten, hvor det blev opstemmet. Her havde, længe før Byen naaede saa langt mod Vest, maaske i en forhistorisk Tid, været en Havbugt, der skød op bag om Raadhuset, nu var her en Mølleдам. Vandmøllen stod paa den Plads, som nu hedder Vandkunsten, omtrent ret ud for nuv. Nr. 3, og ved Siden af den stod Vandmølletaarnet, et stort firkantet Fæstningstaarn, der afsluttede Byens Befæstning; denne bestod mellem dette Taarn og Vandmølletaarnet af Planker eller Palissader.

Fra Jærmerstaarnet gik mod Nordøst Byens Mur langs nuværende Nørre-Voldgade hen til Nørre Port, der laa ret ud for Nørregade. Her paa dette Stykke var der vistnok kun een Rundel foruden det tidligere Hjørne- eller Hanetaarn. Fra Nørre Port førte Muren langs den skraa Husrække mellem Nørregade og Fiolstræde, over nuv. Kultorv, hvor en stærk Stigning i Gaden ved Hjørnet af gamle Frederiksborggade endnu viser dens Plads, ned over nuv. Hauserplads til »Hans Klausens Taarn«, der laa omtrent i Brøndstræde, ud mod Gotersgade. Paa denne Strækning var Befæstningslinien ført gennem den før (S. 13 og 15) omtalte sumpede Egn, og her faldt endnu — lige som før — et Vandløb fra Sortedamsøen ud i Stadsgraven mellem Tornebuskegade og Gotersgade. Fra Hans Klausens Taarn gik Muren eller Palissaderne langs Gotersgade, i en stor Bue afskærende de yderste Dele af Brøndstræde, Møntergade og Regnegade, — i de to sidste Gader kan man endnu i Husrækken se Knækket, hvorfra Gaderne senere under Fredrik III blev forlængede, da denne Fæstningslinie blev opgivet. Mellem nuværende Ny Østergade og Kongens Nytorv førte Linien til Østerport, der endnu under Fredrik I stod paa sin gamle Plads i den yderste Del af Østergade, for derfra at fortsættes ned til Hjørnetaarnet »Kringlen«. Dette laa ved Stranden, ved Indløbet fra Øst til Byens gamle Havn, tæt ved den gamle Kongsgaard Østergaard, der nu førte Navnet »Vingaarden«. Mellem »Kringlen« og Østerport stod endnu et Taarn, »Smørhætten«.

Under Christian III. blev dette gamle Havneindløb, »Dybet mellem Bremerholm og Staden«, kastet til, Bremerholm blev landfast med Byen, og Befæstningslinien førtes nu videre ud over denne, i en Bue hen til det Sted omtrent, hvor nu Holmens Kirke staar.

Ud mod Søen, mellem Bremerholm mod Øst og Vandmølletaarnet mod Nordvest laa Københavns Slot paa Holmen, fremskudt paa sin Post foran Byen lige som i Absalons Dage.

Denne Befæstningslinie afgrænsede Byen med faa Forandringer, der altid bestod i, at den blev lagt kortere eller længere ud, — som da Christian IV i Begyndelsen af sin Regering flyttede Vestervold og Østervold ud, den sidste saa langt, at Østerport kom til at staa paa Kongens Nytorv (se Kortet S. 21) — indtil den i Slutningen af det Tidsrum, vi her behandler, blev ganske sløjft paa Nordøst- og Østsiden og lagt ud til den Voldlinie, der fulgte de nuværende Boulevarder.

Vi har tidligere (S. 12) omtalt, hvorledes Havnen under Absalon blev flyttet fra »Gamle Bodehavn« ved St. Nikolai Kirke mod Vest til Ladbros i Omegnen af nuværende Knabrostræde. Hele det XIV. og XV. Aarhundrede var Byens Handels- og Havneliv samlet her. Men da København var kommet i Kongens Hænder, og Slottet ikke længer laa som en Trussel mod Byen, blev Højbro bygget. Den omtales første Gang i Stadsretten af 1443, hvor det bestemmes, hvor meget en Skipper skal bøde,

om han kommer til at gøre nogen Skade paa Broen. Sammesteds forbydes det Skipperen at lægge sit Skib i Vinterleje »ind for anden Mands Dør«, hvilket tyder paa, at Husene ved Stranden har staaet tæt ud til Vandet.

Medens Fredrik I. ved sin Gave til Byen udvidede den mod Nordvest, skænkede Christian III. den Arealer mod Sydøst. Der var kun ringe Plads omkring Havnen, og den var, efter at Højbro var bygget, ikke saa tilgængelig som før. Det var derfor sikkert en velkommen Gave, Kongen ydede Byens Borgere, da han gav dem Lov til at losse og lade paa »Skarnholmen«, — en lille Ø mellem Slotsholmen og Stranden, den senere Gammel Strand, hvor Fiskerne fra gammel Tid havde Lov til at stejle deres Garn; den blev senere landfast med den første, og nu ligger Thorvaldsens Museum paa den — samt til at bygge en Bradbænk, hvor de kunde kølhale og reparere deres Skibe. Her har altsaa Datidens Burmeister & Wain været at søge.

Men Christian III. gav tillige Byen en Losse- og Ladeplads Øst for Højbro. Det var under ham, at det gamle Dyb mellem Byen og Bremerholm blev udfyldt, hvorved altsaa det Terrain, som ligger omtrent mellem Dybengsgade og Holmens Kanal, blev indvundet. Det var den Strækning, der ligger mellem Fortunstræde og Boldhusgade, som Kongen gav Byen, — med andre Ord: Havnen blev atter udvidet mod Øst. De større Skibe lossede og ladede nu herude, de mindre Skuder, — og dem var der flest af — halede gennem Broen ind til Bolværket ud for Hyskenstræde. Her havde indtil Christian IV.s Tid den egentlige Handel vedblivende sit Hovedsæde, og her byggede Christoffer Valkendorff i 1581 det store Vejerhus og lod sætte Kampestensbrygge herfra og hen til Højbro.

Vejerhuset, som laa ud for Naboløs, blev først revet ned i 1857. Der var tillige Humlegaard og Vragerbros, hvor Humle, Sild og fremmed Øl blev vraget, samt Saltboder, hvor man kunde faa Salt til Sildenes Nedlægning.

Uden for Højbro laa paa Slotsholmen som Vagt for Havnen Byens første Toldbod. Det var et gammelt Taarn, der oprindeligt var bygget ved den Bom, som om Natten lukkede for Indløbet. Taarnet, som maaske ses paa foran staaende Billede, — det ældste, der kendes af København — blev nedrevet under Fredrik II, hvorpaa Toldboden flyttedes hen i den Bygning, der senere blev Holmens Ankersmedie og Navigationsskole for endelig at blive omdannet til Holmens Kirke. Her laa den atter ved Indløbet til Havnen, men da Christian IV. i 1619 havde begyndt at fylde ud i Stranden paa Østkanten af Slotsholmen for at bygge Børsen i selve Havstrømmen, blev Toldboden lagt derud. Her fik den dog ikke længe blivende Sted. I Slutningen af 1620'erne havde Kongen fattet den Plan at udvide Byen og lægge Fæstningsværkerne saa langt ud, at St. Anne Bro, — en Halvø, der skød frem i Vandet omtrent fra Ny Toldbodgades skarpe Hjørne, og som fra den tidlige Middelalder var benyttet som Landingsbro og Losseplads for større Skibe, — kom inden for Voldene. Christian IV., hvis vidtskuende Blik aldrig fornægter sig, gav herved Byen en Havn, der var tilstrækkelig for dens Behov i over halvtredie hundrede Aar. Toldboden blev flyttet ud paa sin nuværende Plads og lagt saa langt frem i Søen, at der kun blev en smal, men dyb Rende mellem »Toldbodvagtens« og Vestkanten af Rævshalegrunden, paa hvilken der blev bygget et Blokhus, den nuværende »Bommens Vagt« paa Orlogsværftet. Den smalle og dybe Rende fører den Dag i Dag ind til Københavns udmærkede Havn, som vi nu kalder den gamle Havn. Den var mod

Øst begrænset og dækket af den lange og stenfulde Rævshalegrund, og saa godt dækket mod Vind og Sø fra denne Kant at Christian IV. kunde lægge sin Orlogsflaade her ud mellem Pæle, der var rammet ned ud for Islandske Kompagnis Reberbane, mellem St. Annæ og Amalienborg Plads. Ro og Sikkerhed for alle Vinde kunde naturligt kun forøges i Havnen, da Christian V. lod foretage den store Udfyldning paa den inderste Del af Rævshalegrunden. Det er paa denne Opfyldning, at den nordlige Del af Christianshavn samt hele Orlogsværftet er anlagt.

Samtidig med Toldboden blev Befæstningen lagt ud, saa København kom til at omfatte omtrent det Areal, som den havde inden for Voldene, indtil de faldt i sidste Trediedel af det XIX. Aarhundrede. Et Kastel, — dog ikke det nuværende — blev bygget ved Toldboden for at forsvare Indløbet, og Volden herfra op til Nørrevold blev afstukket 1629. Men meget længere kom man heller ikke straks. Under den gradvise Forsømmelse og Sløjfning af den gamle Østervold laa Terrainet, hvorpaa senere Kongens Nytorv blev anlagt, hen som et næsten vejløst Uføre, hvilket gav Anledning til den skæmtsomme Sammenligning med den ufremkommelige Vejstrækning over »Hallands Aas«.

Først Aaret før Christian IV.s Død blev Øster Port flyttet fra sin Plads paa Kongens Nytorv ud i den nye Østervold ved Nyboder, ret ud for Hjærtensfryds-gade, men da Svenskerne kom før Byen i 1658 var de nye Volde ikke færdige endnu.

København var efter Borgerkrigen og Belejringen 1536 en haardt medtaget By. Handel og Haandværk havde længe været standset, Befolkningen var udtæret af Nød og Elendighed, mange var døde af Sult, Værksteder og Boder var plyndrede og mange af Husene saa forskudte, at man hvert Øjeblik kunde frygte for, at de skulde falde sammen. Idet vi nu foretager en Vandring gennem Byen, holder vi os ikke til Tiden umiddelbart efter Belejringen, — den vilde kun give et sørgeligt Billede, — men vi søger at anskueliggøre, hvad man vilde faa at se, om man til forskellige Tider i det XVI.—XVII. Aarhundrede gik sig en Tur igennem Byen.

Naar man var kommet gennem Vester Port, — to firkantede Taarne med kamtakkede Gavle, i Lighed med vore Kirketaarne, et ydre »Dvengeren« eller Forborgen, og et indre i selve Volden eller Muren — havde man foran sig Vestergade, Begyndelsen til Byens Hovedfærdselsvej fra Vest til Øst. Et Stykke inde i Gaden, henimod Hjørnet af Smedebakken, det oprindelige Navn paa den øverste Del af Kattesundet, kunde man indtil 1541 se en Levning af den gamle Bygrav, over hvilken der endnu paa denne Tid førte en Træbro. Fra Vestergade gik kun een Tværgade, Lars Bjørnssensstræde, mod Nord op til det gamle Raadhusstræde, nu Studiestræde, og til St. Pedersstræde.

Kom man helt ud til Gammeltorv, saae man, at Vestergade ikke — som tidligere — førte ud midt i Torvets Husrække, men i det ene Hjørne, saaledes at Gadens nordlige Husrække dannede Torvets Nordside. Den endte med Hjørnstedet mod de gamle Saltboder, nu Nørregade, i et ejendommeligt, firkantet og taarnagtigt Hus, der kaldtes »Blasen«, og som spillede en stor Rolle i Københavns Ildebrand 1728.

Gammel Torv var prydet med mange Stenhuse. Her, hvor Grunden var kostbar og Bebyggelsen stærkest, havde man fulgt den tyske Skik at lægge de smalle Ejendomme med Gavlen mod Torvet. Paa dets Midte stod i det XVI. Aarhundrede Skafottet, der 1609 maatte vige Pladsen for Christian IV.s smukke Springvand, som

KNIPPELSBRO MED OMGIVELSER OMTRENT 1628

EFTER ET SAMTIDIGT STIK

Christian IV.s Bryghus.

I Forgrunden Opfyldning paa Christianshavn.

Tøjhuset og Proviantgaarden

Knippelsbro.

Raadhustårnet.

Børsen.

Københavns Slot.

endnu pryder Torvet. Dette begrænsedes mod Syd af Raadhuset, der var blevet opført her under Kong Hans. Tidligere havde det været paa den nuværende Bispegaards Plads, hvor senere Universitetet var blevet indrettet, — deraf de forskellige Navne for Gaden, som fører forbi, Raadhus- og senere Studiestræde. For at holde de urolige Markedsgæster og Torvefolk i Ave fandtes der paa hvert af Torvets Hjørner et Par Halsjærn, som paa Torvedagene i Reglen var fuldt optaget.

Til Gammel Torv stødte endnu paa Vestsiden de to smaa Gader Vombadstuestræde og Store St. Klemensstræde. Det første udmundede tæt ved Vestergade i den nordlige Del af nuv. Nr. 22 og førte til den anden Side i en stor Bue gennem Mikkel Bryggersgade ned til Lavendelstræde. Gennem Lille St. Klemensstræde stod det i Forbindelse med Vestervoldgade, ved Smedebakken med Vestergade og ved Helligkorsstræde med Store St. Klemensstræde. Dette udgik med en tilsvarende Krumning fra Torvet tæt ved Hjørnet af nuværende Frederiksberggade og førte gennem Kattesund, hvoraf den nederste Del senere kom til at bære Navnet Hestemøllestræde, ned til Farvergade, som en Tid hed Sønder Vold. Herfra gik man gennem den lille Gosegade — nu Gaasegade — ned til Vandmøllen. — Fra Hestemøllestræde førte Slut- eller Svendegade som en Smøge til de store Haver bag Raadhuset, hvor Nytorv fremstod i.

Paa Østsiden af Gammel Torv førte Nørregade mod Nord og Klædeboderne mod Øst. De sidste dannede som en Fortsættelse af Vestergade Hovedfærdselsvejen gennem Byen og drejede til højre ned i Skoboderne. Disse førte atter til venstre gennem Købmangegade, der først i det XVI. Aarhundrede forekommer under Navnet Vimmelskaflet, og fortsattes over Fisketorvet eller Amagertorv gennem Østergade til Stadens Grænse mod Øst, afsættende paa Nordsiden lige som nu Klosterstræde, Tugthusstræde (Niels Hemmingsensgade), Købmagergade, Pilestræde og Kristen Bernikovsstræde. Den sidste af disse Gader førte op til »den gamle Mønt« oprindelig St. Klare Kirke. Den hørte til det Kloster, der under Christian I. blev anlagt for Enden af Albert van Gochs, senere St. Klare Boder, og som efter Reformationen blev benyttet som Mønt. Ligesom nu forbandtes disse Gader, indbyrdes og med Voldgaden langs Østervold, af Antoniustræde, Regnegade, Grønnegade og Didrik Badskærsgang. Lille Brøndstræde, Smøgen i Møntergade Nr. 31 og Lille Regnegade er endnu Brudstykker, af den gamle Østervoldgade.

Fra Møntergade gik man videre gennem Vognmandsgaden, — med en lille Smøge mod Øst ud til Brønden, af hvilken Brøndstræde siden fik Navn, — og op til Landemærket eller rettere til dets Forlængelse Slippen. Det fortsattes paa den anden Side Kødmander- eller Købmagergade i Skidenstræde, — nu Krystalgade — ud til Nørregade. Pilestrædes Fortsættelse hed, indtil den nyeste Tids fine Fornemmelser gjorde sig gældende, Springgade, efter Bytyrens Opstalden her paa denne Kant.

Terrainet mellem Nørregade og Købmagergade samt mellem Skidenstræde og Vimmelskaflet var gennemkrydset af de samme Gader, som vi kender i vore Dage. Dog maa det erindres, at Valkendorffsgade eksisterede kun som Helliggejtstræde paa Strækningen fra Købmagergade hen til Tugthusporten, Navnet paa det Stykke af Niels Hemmingsensgade der førte fra Helliggejtstræde op til Graabrødre Torv. Dette Torv var heller ikke til, saa lidt som de smaa Gader, der nu forbinder det med Skindergade, men optoges af Graabrødreklostrets Have og Bygninger. Disse laa i Firkant omkring den lille Gaard, hvis østlige Halvdel endnu ses i Hukket, hvortil Graabrødrestræde, oprindelig Indkørslen til Klostret, fører. I umiddelbar Nærhed af

Graabrødre Torv laa Helligaands Hospitalet, anlagt 1296 af Biskop Johannes Krag og betydelig udvidet af Christjern I. 1474. Det kom først i Forbindelse med Klostreet, da Christian IV. indrettede sit stort anlagte Tugt- og Børnehus i en Del af bægge Stiftelsers Bygninger.

Landemærket og Skidenstræde, samt hvad der ligger Norden derfor, laa paa den berygtede Rosengaard, der strakte sig op til Volden. Denne førte paa skraa ned over Kultorvet og Hauserplads, som ikke var til dengang. Husrækken paa Kultorvets vestlige Side falder omtrent sammen med Vestsiden af Mikkel Vibesgade, der fortsatte Peder Hvittfeldstræde helt ud til Volden — medens Husrækken paa den østlige Side danner Østsiden af det gamle St. Gertrudstræde, opkaldt efter St. Gertruds Kapel og Stiftelse, der laa paa Hjørnet af Pustervig og det nuværende Torv. Det nuværende St. Gertrudstræde er først anlagt i Forlængelse af det gamle Stræde, da Volden blev sløffet her under Fredrik III.

Af Strækningen Syd for Hovedstrøget hørte Stykket mellem Gammel Torv og Højbroplads for den største Del til det ældste København. Langs Torvets Østside førte Raadhusstræde forbi Raadhuset gennem Vandmøllestræde ned til Vandmøllen paa den nuværende Vandkunst, der dengang var Mølle-dam. Fra disse to Stræder, der nu i Forening kaldes Raadhusstræde, udgik oprindelig kun to Gader mod Øst, nemlig Bro-lægger- og Kompagnistræde, hvortil senere kom Magstræde og sidst Nybrogade. Forbindelsen mellem de første dannedes af Knabrostræde, der først langt ned i Tiden blev ført op til Vimmelskaf-tet. I Middelalderen var her fra Bro-læggerstræde en lukket Gade eller en »Slippe«, som det hed i København og mulig ogsaa andetsteds, Endeløs. Badstuestræde, Hyskenstræde — en Tid kaldet Lars Vinnerstræde, — Snaregade og Læderstræde er ældgamle Gader; Naboløs minder endnu ved sit Navn om den Tid, da der ingen Bebyggelse var herfra mod Vest, da Ladbrog og Vejerhuset laa her. Længere mod Øst omtrent gennem nuværende Nr. 34 førte en lille nu lukket Smøge, Nissegangen, op til Læderstræde.

Nuværende Højbroplads var fra Byens ældste Tid og lige til Begyndelsen af det XIX. Aarhundrede bebygget. Paa Vestsiden førte Højbrostræde ned til Højbro, paa Østsiden Færgestræde, der atter ved Kirkestræderne stod i Forbindelse med Nikolai Kirkegaard. Lille Færgestræde førte fra Kirkestræde ned til Hukket i Fortunstræde, men er nu lukket.

Grundene herude, der endnu i Begyndelsen af Christian IV.s Tid blev gennemskåret af et lille Vandløb, den sidste Rest af det foran (Side 12) omtalte Aaløb, der havde dannet Gamle Bodehavn, hørte fra Byens ældste Tid til den gamle Kongsgaard, Østergaard, som senere fik Navnet Vingaarden. Terrainet foran den, der indvandt, da Dybet (se foran Side 73) blev udfyldt, saa Bremerholm blev fast med Land, blev brugt som Have til Slottet og til Turnerplads ved festlige Lejligheder. Fredrik II., der med saa stor Iver tog sig af Flaadens Udvikling, gav sine Sømænd Boliger her paa dette Terrain i umiddelbar Nærhed af Skibsværftet. De smaa Boder paa Sydsiden af Østergade, Kongens Boder, blev anvist Kongens Haandværkere, og dannede Lille Kongensgade, men nedent for Vingaardsstræde minder endnu Navne som Hummergade og Laksegade, om Gadenavnene i den senere Sømandsby Nyboder. Desværre er et saa ejendommeligt Gadenavn som Svaldergade, rettere Skvaldergade af Skvalder, hvormed Søfolk betegner Passiar eller mer eller mindre unødigt Snak, bortfaldet. Den førte op til Skvaldergaarden foran Admiralgaard-

den, der endnu mindes i Admiralgade, hvor Søfolkene vel har haft deres Mødested og faaet sig deres Aftensludder, lige som de endnu hist og her i vore Fiskerlejer samles om Aftenen ved »Stokken«.

Langs Volden, omtrent mellem nuværende Vingaardsstræde og Østergade havde Kongen sin Reberbane til Flaadens Brug, men den blev af Fredrik II. flyttet over paa den anden Side af Stadsgraven, og dermed flytter ogsaa vi uden for Byen, til Forstaden uden for Øster Port.

Hele den Del af København, der ligger uden for Gotersgade og Kongens Nytorv, blev af Christian IV. lagt ind under Byen, men først efterhaanden — fra 1650 til omtrent 1750 — fik den sin Bebyggelse. I det XVIII. Aarh. blev den kaldet Ny København eller Fredriksstaden til Minde om Fredrik V, der gav den sin monumentale, sin Amalienborg-Karakter. Allerede under Fredrik II. benyttedes de Veje, der senere kendes igen som Gader, begge Strandstræderne og Helsingørgade. »Den store Stenbro«, der udgik fra Store Kongensgade, omtrent Nr. 21, var en Tid Hovedvejen ud til Strandvejen. Den er nu nedlagt, men kan dog stadig spores i Byggegrundene og i de skraa Gadelinier gennem Nyboder.

Den ældste Bygning her ude var sikkert det gamle St. Anne Kapel, der laa ved Skibsbroen eller Halvøen af samme Navn, omtrent ved Fredriks Hospital ud til Amaliegade. Mellem det og Byen er der tidlig vokset landlige Gaarde og store Haver frem, hvor Byens velstaaende Borgere havde deres Lysthuse. Umiddelbart uden for Øster Port byggede Frederik II. den lange Reberbane, der naaede lige fra nuværende Charlottenborg, hvor et Stykke af den staar endnu, ned til Stranden. Under Christian IV. byggede det Islandske Kompagni sin Reberbane længere ude langs Vejen til Toldboden; den strakte sig fra nuv. St. Anne Plads paa Østsiden af Amaliegade og omtrent hen til Kronprinsens Palæ.

Langs den østlige Stadsgrav havde Christian IV. endelig begyndt at anlægge sin Have, som vi endnu kender som »Kongens Have«, og tog 1610 fat paa Opførelsen af sit smukke lille »Lysthus i Haven«, Rosenborg. Og 1631 begyndte han Opførelsen af sin Baadsmansby, Nyboder, mellem St. Anne Bro og Rosenborg, ti naar han, som foran omtalt, lagde Flaaden ud mellem St. Anne Bro og Islandske Reberbane, maatte Søfolkene jo helst være i Nærheden. Senere endnu lod han begynde paa Kirken til denne By, der efter det gamle Kapel og efter sin runde Form og Kompassinddeling skulde bære Navnet St. Anna rotunda. Den har ligget i Gaarden til nuværende Sølvgades Kaserne, for Enden af Fredericiagade, hvis øverste Del oprindeligt hed Kirkegade. Kirken blev i øvrig aldrig fuldført.

Der er ingen af vore Konger, der i den Grad som Christian IV. har sat et bestemt Præg paa Byen. I Løbet af sin Regerings første Halvdel gjorde han København til en smuk og malerisk By. Oppe i Byen ombyggede han Raadhuset og opførte Runde Taarn og Rosenborg. Paa Slotsholmen er det gamle Københavns Slot faldet med det imponerende Blaataarn, som han lod forhøje og pryde med de tre forgyldte Kroner, men Børsen staar endnu, — desværre sørgelig indeklemt, — det store Bryghus, en Levning af det gamle Batteri mod Kalvebodstrand, Proviantgaarden og Tøjhuset med sine Taarne. Foran Slottet ligger Holmens Kirke, der atter skyldes ham; bag Slottet lod han lægge den mærkelige Løngang, — en overdækket Kørevej paa murede Piller i Stranden — fra Slotsholmen, omtrent ved Springvandet paa den nuværende Ridebane, over til Vandkunsten, paa een Gang et Værn for den her

aabne Havn og en Agevej, ad hvilken man hurtigt kunde komme fra Slottet op paa Byens Vold ved Vandkunsten. Denne Løngang frelste København for Carl X Gustavs Raseri i 1659, lige som den Befæstning, Christian IV. vilde have anlagt omkring Byen med Ferskvandssøerne som Grave, vilde have reddet København for Englændernes Bomber og Danmark for økonomisk Ruin i 1807. Men paa Grund af Tidernes Ugunst og Rigsraadets Modstand maatte han opgive sine Planer.

Tilbage staar endnu at nævne Anlægget af Christianshavn, der blev paabegyndt paa Udfyldning i Stranden paa Amagers Nordside i 1618. Det skulde ikke blot være, en Forøgelse og Styrkelse af Byens Værn mod Søen, men det skulde tillige være

KNIPPESBRO UNDER STORMEN 4. APRIL 1830

I BAGGRUNDEN HOLMENS BYGNINGER

»Ved en Natten mellem den 3. og 4. April 1830 efter et Tordenvejr opkommen stærk orkanagtig Storm af S. V. med en overordentlig stærk Strøm fra Østersøen, skete flere betydelige Havarier paa Skibe, som ved Storm og Strøm var drevne fra deres Fortøjningspladser, dels paa hinanden og dels paa Knippelsbro, hvorved denne ogsaa havde lidt betydelig Skade.«

(Af Maleren Eckersbergs Dagbog).

en Havneby, med Kanaler, Bassiner og Lossepladser, saa frit tilgængelige og praktiske som muligt, og tillige være en By for sig selv med sin egen Magistrat og sine egne Privilegier. Som saadan bestod den indtil 1685. Der er næppe Tvivl om, at den praktiske Konge ved Anlægget af en saadan By, klods op ad Hovedstaden, har villet frembringe en Kappelstrid, der kunde vække Borgernes Energi saavel paa Handelsens som paa Industriens Omraade.

Christianshavn strakte sig oprindeligt kun fra Kanalen ved Tysk Plads til Kanalen ved Wildersplads. Disse var den Gang — lige som Stadsgraven, der nu skiller Byen fra Amager og Sundbyerne, — ikke Kanaler men selve Søen. Christianshavn laa i Virkeligheden som et lille Søfort i Strømmen foran København. Strandgade var, som alt Navnet antyder — aaben ud mod Strømmen. For Enden af den, omtrent hvor nu Christianskirken ligger, var dengang en Bugt, som skar ind fra Søen.

Bassinet paa Holms Plads er endnu en Levning af denne Bugt, Grønnegaards Havn, der af Christian III. skænkedes Københavns Borgere til Vinterhavn, hvor de kunde have deres Skibe liggende trygt i Vinterleje.

Sidelangs Strandgade og inden for den Kanal, der gennemskærer Byen fra Nordøst til Sydvest, løb Kongensgade, nu Wildersgade, og Kanalgade neden — dvs. inden for — Vandet. Paa den anden Side Kanalen var der kun de to ligeledes sidelangsløbende Gader, Kanalgade oven Vandet og Dronningens Gade. Mellem dem laa, oprindeligt midt for Broen der i Fortsættelse af Torvegade fører over Kanalen, Christianshavns Torv. Baadsmadsstræderne, Sofiegade og St. Annegade er de samme som i vore Dage.

Ude i Strømmen, mellem Grønnegaards Havn og Tøjhuset, stod paa en Grund, der — sandsynligvis efter et Skib, der har stødt eller er forlist her — bar Navnet Havfrugrunden, en udskaaret Træfigur paa en Søjle, Leda med Svanen. Den var opsat af Christian IV. for at afmærke »vare« for Grunden, hvorfor den i daglig Tale blev kaldet Vartegnet. Lærde Folk fik imidlertid dette Udtryk forkert i Halsen og blandede det sammen med det fra tyske Byer kendte »Warzeichen« eller Bymærke, hvorfor vi senere i Tiden finder Christian IV.s Sømærke opfattet som »Københavns Vartegn« eller Bymærke.

I de forskellige Prospekter, vi bringer af København, Byen under Belejringen i 1523, Byen set fra Øst og Vest i Slutningen af Fredrik II.s Tid og endelig det store Billede af København 1611, vil man bedst kunne maale og anskueliggøre sig Byens Udvikling. Om end det første af disse i Almindelighed kun i Hovedtrækkene angiver Byens Udseende, faar vi dog, — særlig i Forgrunden — mange vigtige Detailler. Og hvad der sikkert er rigtigt og af største Vigtighed for Byens Profil, om vi saa maa sige, er den Omstændighed, at Frue Kirketaarn, Byens Fæstningstaarne, Raadhuset og Klostret samt Taarnet paa Slotsholmen var de eneste Bygninger, der ragede op over Borgernes i Reglen lave, straatakte Huse. Taarne og Tinder var paa Adelen store Gaarde Tegn paa Slægtens Byrd, i Byerne var de Tegn paa Velstand, og paa Evne til at give sin Ærbødighed for Kirken og sin Kærlighed til Hus og Hjem og fædrene Stad et skønt og imponerende Udtryk.

De første to Menneskealdre efter Belejringen viser os denne Evne i stigende Grad. Christian III. pynter paa sit Hus og opfører den fem Stokværk høje Kongefløj, forhøjer Blaataarn og pryder det med et forgyldt Fortunabillede og forsyner endelig Byportene med Taarne og Spir; Fredrik II.s Byggevirksomhed i Hovedstaden viser sig navnlig paa Bremerholm, hvor Sejlhuset og andre store Bygninger rejser sig, Helligaandskirken samt St. Peders og St. Nikolai Kirker faar deres smukke Spir, af hvilke det første endnu er en Pryd for Byen. Adelen begynder at bygge sig prægtige Gaarde, — Kansleren Johan Friis, hvor den nuværende Regens staar, Niels Kaas den saakaldte St. Gertruds Gaard paa Hjørnet af Kultorvet og Pustervig, omtrent hvor det gamle St. Gertruds Kapel havde staaet før Reformationen. Paa Købmagergades nordlige Side laa mange Adelsgaarde, paa Hjørnet af Klareboderne Peder Okses, i Højbrostræde, samt særlig ved Gammel Strand laa den ene prægtige Gaard ved Siden af den anden, — der var næppe en Gade i Byen, der ikke kunde prange med en Gaard af fornemt Ydre eller i alt Fald med et fint Navn. Ogsaa Borgerne begyndte nu at bygge store Gaarde. Stenbygninger blev i det hele mere og mere almindelige, efter at Byen havde faaet sit eget Teglværk i Begyndelsen af

Aarhundredet. Men det var dog først under Christian IV., at Københavnerne Byggelyst ret blev ansporet, en Byggelyst, der i faa Aar aldeles forandrede Byens Udseende og skabte den smukke, maleriske By, vi gør Bekendtskab med paa van Wycks »Aftægning af 1611«.

Tiderne har været os saa haarde, at vi nu om Stunder kun har en af de smukke og prægtige Gaarde, der paa Christian IV.s Tid gav København sit ejendommelige Præg, nemlig Borgmester Rejnhold Hansens Gaard paa Amagertorv. Alle de statelige gamle Bindingsværks Bygninger med udskaarne Knægte og Bjælkehoveder samt farvet og forgyldt Snitværk, med de maleriske Karnapper og de høje Stentrapper op foran, — Minder og Udtryk for Borgerkabets Velstand og Smag — er forsvundne i de store og smaa Ildebrande, der til forskellige Tider har hjemsøgt vor By.

Der var meget at glæde sig over for Øjet i det gamle, havomflydte København, men det var sikkert ikke en behagelig By at bo i for Folk med vore Begreber om Renlighed og god Luft. Paa Grund af sin lave Beliggenhed ved en flad Strand og paa sid Jordbund var det vanskeligt at faa Afløb for alt det, som i en By, hvor der færdes flere og flere Mennesker, helst skulle skylles bort. De to Vandløb fra Ferskvandsøerne til Gamle Bodehavn mod Øst og Kattesund mod Vest, havde oprindeligt gjort Tjeneste som »Bys Render«, men var netop som en Følge deraf i Tidernes Løb blevet tilstoppede og laa nu som Moradser inde i Byen, — særlig det mod Øst. Hvad der skulde skaffes af Vejen af Affald og Uhumskheder maatte derfor føres ud af Byen, men af de mangfoldige Paabud i denne Anledning ser man bedst, hvor let Byens Borgere tog sig denne vigtige Sag. I Kristoffer af Bayerns Stadsret forbydes det at lade den Urenlighed, man fører ud af sin Gaard, Hus eller Stald, ligge længer paa Gaden, end tre Dage; et Par Menneskealdre senere ser vi, at disse tre Dage i Virkeligheden var blevet til otte. Endnu 1600 kunde Christian IV. beklage sig til Byens Magistrat over den store Uskikkelighed med skidne og urene Gader og Stræder, »af den Aarsag, at Borgerne udføre alle haande Uhömsk og Skarn af deres Gaarde og lader det lægge paa Gader og Stræder eller i nogle Skarnkister under deres Huse og Vinduer«, hvilket foraarsager stor Sygdom, foruden at det ligger mange godt Folk i Vejen til Afsky.

Gaderne i København var langt ned i Tiden ligefrem Møddinger, og til Slutningen af det XVI. Aarhundrede dreves der et talrigt Svinehold paa dem. Det var mindre stødende for den Tid end for vor, ti Landsbykarakteren gjorde sig stadig gældende i Byen, og i Haverne som paa Grønningerne bag Husene kunde man træffe baade Køer og Faar i fredelig Ro. Store Flokke af Køer dreves daglig gennem Gaderne ud paa Byens Græsgang, — hvad Under da, om man ogsaa mødte Svin og Høns og Ænder der?

Men om Tilstanden faar man først ret et Begreb, naar man læser Forordningen af 1620, hvor Kongen finder det fornødent at paabyde, at den, som »udbærer Menneskeuhumskhed i Bøtter, Spande, Baller eller i andre Maader og kaster det ud langs Volden, paa godt Folks Fortov, foran deres Dør eller andetsteds paa Gaderne, skal agtes for skyldig i uærlig Gerning og ikke anses eller lides hos ærlige Folk«.

Saa skrappe Midler som Udstødelse af det borgerlige Samfund maatte der til. Men det var dog først den enevældige Konge, der fik nogenlunde Bugt med Uvæsenet.

II BORGERLIGT LIV

Naar selv Datiden fandt Stanken i Københavns Gader for ond og væmmedes ved at færdes paa dem, kan man være sikker paa, hvad man jo i øvrigt ogsaa kan slutte af de stadige pestagtige Sygdomme, som hærgede Byen, at det har været slemt. Ti Københavnerne, — ikke blot Almuen, men Befolkningen i sin Helhed — var dengang et robust Folkefærd, der ikke led af Forfinelse paa noget Omraade. Deres Skæmt var drøj som deres Kost og Livsforholdene var ikke blide; man maatte

KNIPPELSBRO 1903

slide og slæbe og taale Anstrengelser og Strabadser i en ganske anden Grad end nu. Farer og Uhygge lurede paa en alle Vegne, hvad Under da, om man slog Gækken løs, naar der kom en Glædens Stund, og morede sig efter Evne.

Men til al Moro hørte først og fremmest rigeligt med Mad og Drikke. Maden var gerne stærkt krydret, saa den fordrede af sig selv dygtigt med Drikkelse, og man drak efter Noder. Paa Tinge mødte Folk berusede, selv om Tinget blev sat saa tidligt som før Kl. 7 om Morgenen. I Kirkerne maatte man være tilfreds, om fulde Folk nøjedes med stiltfærdigt at spy i en Krog og ikke kom op at slaas og skændes endog ved Alterbordet. For at undgaa sliG Forargelse befalede Christian III., at der om Helligdage skulde sættes Vagt af Bysvende ved Byens Vinkælder, indtil Gudstjenssten var forbi.

Den stærke Levemaade gav sig Udslag i alskens Voldsomhed, og sjældent gik

der nogen større Festlighed til Ende, uden at der havde været Slagsmaal. Manddrab hørte heller ikke til Sjældenheder; ti alle gik væbnede, og var en Mand først bleven galhovedet og havde faaet trukket fra Siden, skulde det i et Selskab af drukne og ravende Folk næsten være et Lykketræf, om ikke der blev En hængende paa Spidsen af Klingen.

Og det var ikke jævne Folk og Almuesmænd, vi finder blandt Voldsmændene og Urostifterne paa Københavns Gader efter festligt Stævne. Der kan træffes selve Byens vise Borgmestre, Professorer ved Københavns Universitet, ja endog Byens Præster. At unge Adelsmænd og Borgere løb grassat paa Byens Gader og gjorde dem usikre kan efter dette ikke undre. Regeringen selv gjorde ondt værre ved at lægge fangne Fribyttere eller Landsknægte i Kvarter hos Borgerne, der ikke altid formaaede at holde slige Karle inde. Og det skulde heller ikke hjælpe paa Sikkerheden i Byen.

Ved Gilderne i Lavshusene søgte man at modarbejde, ikke Drukkenskab, — ti en god Drik var en Guds Gave, og det var menneskeligt at tage for meget til sig; den, som ikke kunde nyde en Drik, selv til Overflødighed, maatte der være noget galt med, mente man, — men Voldsomheden og Usømmeligheden, som var en Følge deraf. I Remmesnidernes og Sadelmagernes Skraa af 1549 hedder det, at hvo, som spyer eller desligeste Urense gør i Lavshuset eller i Gaarden »eller teer sig ubekvemmeligen med sin Ende« eller kalder nogen Skalk, Tyv eller Forræder, skulde betale Bøde. Og i alle Lavsskraaer findes der Bødestraf for at drage Værge, »endog man ingen Skade gør dermed«, for at slaa hinanden »Pust eller Mundslag« eller gøre hinanden Haardræt. Højest var naturligvis Bøden for at bære Vaaben paa hinanden, hugge Saar eller gøre Dødsslag. Men den, som trængte sig ind i Gildestue igen, efter at være kastet paa Døren, og den, der mødte til Gilde uden at være buden, blev puttet ned i en Tønde og trillet af Gaarde.

KØBENHAVNERE I 1. HALVDEL AF 17. AARHUNDREDE
Fyrstelig og adelig Stand.

KØBENHAVNERE I 1. HALVDEL AF 17. AARHDR.
Den Lærde Stand. Borgerfolk.

Søndagen var med sin Helligdagsfred og sin Kirkegang, med Orgelspil og Klokkklang, en lysende Solstraale i Ugens graa Ensformighed. Faldt der end ikke altid et Bryllup af paa den, saa der var et stateligt Bryllupstog at se paa med al dertil hørende Lystighed, saa var der dog alle de mange Kirkegængere i deres Søndagsklæder. Kongen og hans Hofsinder kom ofte ridende til Kirke i stort Optog, Adelsmænd med, — der var altid noget at se paa.

Hvad Søndagen var i Ugens Løb, var

de aarlige Fester Aaret rundt. Til Julen glædede man sig hele Aaret igennem, og Forberedelserne begyndte længe i Forvejen. Den 21. December blev Julefreden udblæst fra Raadhuset; fra det Øjeblik skulde der i tre Uger herske Fred og Ro i Byen og betales dobbelte Bøder for alt Brud paa Freden. Efter Juledagene begyndte de mange festlige Sammenkomster, — dog ikke i Hjemmene, hvor der ikke var Plads til Selskabelighed, men paa Lavshusene eller Kompagnihuset, Borgernes eneste »Forlystelsessted«, — med al deres Lystighed. De gamle Julelege med de mange hedenske Minder, »Julebuk« og »Hvidebjørn« o. m. a. var endnu paa denne Tid i fuld Gang, men blev senere forbudt.

Længere holdt de gamle Hellig-tre-Konger Skikke sig med de trearmede Lys og Julestjernen. Og oven paa det kom saa igen den mørke Vinter.

Med Fastelavn begyndte Foraarsfesterne. Da dansede man »Ægget af Koppen«, trak Hovedet af Hanen eller af Gaasen, slog Katten af Tønden og »løb Fastelavn«. Med Masker paa og formummet, oftest i Narredragt, gik man paa Besøg fra Hus til Hus, satte sig til Bords, hvor man lystede, og lod, som man var hjemme, — kort sagt »slog Gækken løs« og holdt Maskerade i stor Stil og med hele Byen som Lokale. Prygl synes der at have hørt til, og ud for de forskellige Købmandsboder blev Drengene »briksede« af Svendene. Paa Lavshusene, hvor Dansen gik, det var altid den samme, ældgamle Sværddans, der blev danset, mødte selv gamle astadige Mænd »med lukkede Ansigter« dvs. med Maske for. Kongens og Hoffets Fastelavnsløb og -løjer var naturligvis altid de fineste.

Valbogaften, den sidste April, samledes man atter til Fest. Saa skulde man forberede sig til at føre Maj eller, som det ogsaa hed, at ride Sommer i By.

Egentlig skulde der plantes et udsprunget Træ, som under stor Lystighed blev hentet i Skoven, men da det ikke altid slog til, at Skoven var grøn til Maj, satte man i Stedet Majstang, en med Grønt, brogede Baand og Guldstads pyntet Mast, der af Gildebrødre i Danske Kompagni blev rejst paa Torvet foran Raadhuset. Paa Pladsen, hvor det skulde staa, brændte der Blus hele Natten igennem. Ungdommen holdt sig lystig derved for ved Solnedgang at drage ud til Skoven i festligt Tog og hente grønne Grene til Majstangen med sig hjem.

Af Gildeskraaerne ser man, at det var ikke Ungdommen alene, der slog sig løs ved disse ældgamle Folkefester. Byens Borgmestre og Oldermænd og nogle af de gamle Majgrever agerede med paa Embeds Vegne ved denne Lystighed. Naar de, der skulde hente Maj — altsaa grønne Grene — i By, var redet ud, skulde de nævnte Embedsmænd og gamle Majgrever »ride fra Hoben« og vælge den nye Majgreve. »Og hvilken de give Kransen, han være Majgreve, være sig Raadmand, Byfoged, Borger eller Svend, som ikke har været det tilforn.«

En saadan Æresbevisning som at blive kejsset til Majgreve havde naturligvis som al anden Ophøjelse sin mørke Side. Majgreven skulde give Brødrene en halv Læst godt Tysk Øl, »maje Huset«, dvs. lade Gildehuset pynte med Grønt og spragledede Baand og betale Bægrene, der gik itu, — og dem var der ikke saa faa af — samt Spillemandene og den »Maj«, som indførtes. Til Gengæld skulde Kompagniet, — ti alt dette foregik i Danske Kompagni — ære Majgreven med en gylden Krans til hans Hat, saa god som 2 Rigsdaler; dertil skulde han drikke frit i alle Adeldrikke, og have to Frigæster hver Aften, indtil der kejsedes en anden Majgreve i hans Sted »med Fordans efter gammel Vane«. Og ved Majgrevens Gilde skulde alle

Brødre, som var udredne efter Maj, møde med deres Hustruer og Døtre og gøre sig glade med deres Majgreve. Han drak for og han dansede for. Tog han en ærlig Dannekvinde op til Dans, — dvs. en gift Kone — skulde alle de andre ogsaa hyde ærlige Dannekvinder op; tog han en Pige, skulde de andre desligeste tage Piger op. Hvo anderledes gør, bøde hver Gang 4 Skilling.

Men dersom kgl. Majestæt »vilde forydmige sig« at komme til samme Aftendans, lige saa om nogle af Adelen eller de Højlærde — Universitetsprofessorerne — efter Brødrenes fælles Opfordring indfandt sig, skulde Majgreven dog intet ydermere besværes, men yderligere Udgifter betales af Lavets Kasse.

Man holdt meget stærkt paa sin Værdighed i Gildehuset. Tjenestetyende taales ikke i Danske Kompagni, og Gildebrødrene maatte tilholde deres Hustruer ikke at tage Piger med, »uden de, som straks gik hjem igen«, dvs. man maatte lade sin Pige følge sig, bære sin Pynt og hjælpe sig den paa, men derefter skulde hun straks skikkes hjem. Forbrød nogen sig herimod, da skulde Husbonden bøde en halv Mark i Maj-Greve-Øl.

En anden Festlighed, i hvilken kun Brødrene i Danske Kompagni kunde deltage, men som kaldte Tilskuere til fra hele Byen, var Papegøjekongens Gæstebud, der fandt Sted kort efter Pinse. Forud for Fugleskydningsmiddagen gik selve Skydningen, hvor Borgerskabet og dets Gæster, — Kongen selv var stundom med imellem disse — skød til Papegøjen. Lige fra Kristoffer af Bayern havde Kongerne nemlig været Brødre i Kompagniet tillige med en stor Del af Adelen. I 1542 skænkede Christian III. ved sin Optagelse Kompagniet sit Billede »med Glas for« og med en forgyldt Papegøje paa en Gren, hvilket Ærestegn Fuglekongen skulde bære i en Sølvkæde om Halsen ved det store Gilde, som holdtes om Aftenen paa Kompagnihuset.

Dette havde fra gammel Tid sin Plads i Kompagnistræde, nuv. Nr. 16, i den Del af Byen, der i Middelalderen og lige til den Tid, da Havnen atter udvidede sig mod Øst, kunde kaldes Byens Forretningskvarter. Ud til Gaden læste man efter Ombygningen 1591 følgende Inskription over Døren:

Denne Hus kaldis den Danske Kompagni
For Broderskab, som boer derudi.
Hellig Trefoldigheds Lav kaldis det og med Ære,
Derfor bør ingen u-ærlig være.
Gud giffue dennem alle, som her gaar ind og ud,
At elske hverandre af Sind og af Hu.

CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT, DISCORDIA MAGNÆ DILABUNTUR.

(Ved Samdrægtighed vokse smaa Ting, ved Splid falde store fra hinanden.)

Gildebrødrene, der som alt nævnt dannede Handelsstandens og Haandværkets Spidser, kunde mod en ringe Afgift fejre deres Bryllupper paa Gildehuset. Dette fandt efter en gammel Optegnelse Sted indtil Skaanske Krig under Christian V., og ved disse Lejligheder havde Bruden Lov til at bære det ejendommelige Brudesmykke, som Christian III.s Dronning, Dorotea, i 1557 skænkede Byen, og som endnu opbevares paa Rosenborg Slot. Det var dog kun Døtre af Byens »fornemme Folk«, det vil sige velstaaende Folk, der fik Lov at bære dette Smykke, som i sine symbolske Figurer rummer ikke mindre end 27 Formaninger til Ægtefolkene, særlig til Bruden.

III.

HANDEL OG SØFART.

Christian III. var bleven Københavns Herre ved Vold. Om han end aldrig saa meget var bleven modtaget som en Befrier efter Borgerkrigen i Byen, hvor Blodet havde flydt i Gaderne, og efter Belejringens og Hungersnødens Rædsler, var han dog kun bleven Herre ved Hjælp af sine holstenske Tropper. Byens Privilegier og Friheder blev nok bekræftede paa Papiret, men Kongen tiltog sig Retten til at udnævne Borgmestrene for Fremtiden, gav Staden en ny Myndighed ved at indsætte en Statholder, der i Kongens Fraværelse og paa hans Vegne skulde føre Tilsyn med Byen, og fratog endelig Borgerne Herredømmet over deres By. De skulde for Fremtiden »intet befatte sig« med Byens Værn, dens Mure, Volde og Grave, dem ønskede han selv at være »mægtig« — alt sammen Udtryk for at Borgernes Selvstyre var bleven indskrænket.

Kongen selv, den rolige, besindige og retsindige Christian III. vandt efterhaanden Københavnernes Hjerter. Han var den nye Lære varmt hengiven, og da han i 1542 havde faaet sin Søn hyldet og valgt til Tronfølger, synes han paa sin Side at have opgivet den Mistro, som han tidligere naturligt nok havde kunnet nære til Københavnerne. Det er sandsynligvis et Udslag af denne forsonlige Følelse, naar han i samme Aar lod sig optage mellem Brødrene i det Danske Kompagni og forærede dem det foran omtalte Værdighedstegn for deres Fuglekonge.

Men med Kongens Tyskere sluttede Københavnerne ikke saa let Fred og Forsoning. Ikke længe efter det nye Regimentes endelige Sejr hedder det fra en Samtidig, at »Hadet mellem Dansk og Tysk har naaet en forfærdelig Højde, de Danske vil slet ikke finde sig i Tyskerne« osv. Her maa man sikkert ikke blot tænke paa Kongens holstenske Raader og holstenske Tropper, men nok saa meget paa de tyske Handelsmænd, der under den lange Borgerkrig atter havde faaet fastere Fod i Byen end før. Under den Fortyskning, der i det hele taget gør sig gældende her i Landet efter Reformationen, har de tyske Handlende for sidste Gang forsøgt at generhverve den Førerstilling, de engang tidligere havde haft paa Handelens som paa Haandværkets Omraade.

Den Luksus og Overdaadighed, der under Renaissanceen herskede i Europa paa Klædedragtens som paa andre Omraader, holdt sit Indtog her i Landet med Christian III.s holstenske Hofmænd. Om at tilfredsstille deres Fordringer kunde der fra de danske Handlendes og Haandværkeres Side efter den lange ødelæggende Krig ikke være Tale. De fremmede Købmænd fik saaledes de bedste Kunder, Kongen og Dronningen, Hoffet og en stor Del af Adelen. De vendiske Stæders Handel paa København har uden Tvivl baade under og efter Borgerkrigen taget et stærkt Opsving, og i et samtidigt Skrift omtales det, hvorledes de i København og andre danske Byer havde deres egne Gaarde og Pakhuse, og at de der oplagde en stor Mængde Varer, som blev bragt dem paa deres egne, store Skibe.

Af de faa Oplysninger, der nu foreligger om Byens Handelsforhold, fremgaar det ligeledes, at de tyske Købmænd efterhaanden havde sat sig ud over Byens Privilegier, der f. Eks. forbød dem at »staa ude« længere end 3 Dage og at sælge deres Varer i Smaapartier. Saaledes havde i Jule-Maaned 1554 Stadens Kræmmere maattet skride ind mod nogle fremmede Købmænd, der ikke blot havde overtraadt For-

budet mod at staa ude i 3 Dage, og som havde staaet ude i lang Tid »til Skade og Afbræk for Byens svorne Borgere og Kræmmere«, men desuden havde dristet sig til at sælge i Lod og Kvintin baade til indenbys og til udenbys Folk, og som endelig havde understaaet sig til ikke at betale den gamle Peberafgift til Magistraten.

Retssager, der drejede sig om Handels- og Søfartsforhold, afgjordes endnu som før 300 Aar siden ved Toldbodretten. Men denne holdtes ikke længer i »Inderbod« paa den yderste Ende af Ladbrogade, men i Toldboden — det gamle Taarn ved Renteriet — foran Slottet, mellem nuværende Højbro og Holmens Bro. I den Dom, der fældedes i nævnte Sag, slap de Indstævnte med en lille Bøde, da de erklærede, at de havde handlet af Uvidenhed. Men Magistraten fordrerede, at de gamle Bestemmelser, som Kong Hans havde sat ind i Privilegierne »skulde holdes i Hævd, og at Liggere, som vilde drive Detailhandel med Byens Borgere, skulde yde Skat og Borgerpligt, som andre bosiddende Mænd i Byen og maatte ikke understaa sig at staa længer ude, end de fra Arilds Tid fastsatte 3 Dage.«

Følgen af Magistratens Fasthed blev da den, at en Del af de fremmede Købmænd ligesom tidligere i Slutningen af det XV. Aarhundrede fandt det fordelagtigst at tage Borgerskab og fast Bolig i Byen. Men andre vedblev — og ofte med Held — at trodse baade Privilegier og Øvrighed.

Sagen var den, at Kongen, Dronningen, hendes Hofdamer og den hele Adel holdt sig til de Fremmede, der saglens kunde sælge til billigere Priser, naar de formaadede at unddrage sig de almindelige Afgifter til Byen, og som havde Lov til at sælge til disse Standspersoner uden

SKIBE PAA KØBENHAVNS RED O. 1630

Frederik II's Sejlhus.
Krabbelykke.

Nu Charlottenborg Have.

Islandske Kompagnis Reberbane
og Møllen ved St. Anne.

Kapellet ved
St. Anne Bro.

nogen Indskrækning. Rigtignok lover Christian III. 1549 de københavnske Kræmmere, at han vil gøre saadan Skik, at de fremmede Kræmmere ikke skal have saa megen Frihed her i Riget som hidtil, saafremt de — de københavnske Kræmmere — vil føre Silkevarer og andet Kram ligesom de Fremmede og sælge det til passende Pris. Men Forholdet er næppe bleven ændret. Der lyder endnu som et Suk i Kræmmernes Lavsskraa fra 1559, hvor der tales om »de fremmede Kræmmere og Landfærdinger, der følge Kgl. Majestæt og Hoffet efter og alle Tider ere her udi Staden, den Stund Kgl. Majestæt er her tilstede.« Det kunde være galt nok at gaa Glip af saa gode Kunder, men det værste var, at alle, som havde en Smule honnet Ambition i Livet, — og den

RAADHUSET FØR BRANDEN 1728
Set fra Gammel Torv.

har man i vort lille Land aldrig haft Mangel paa — naturligvis kun vilde købe sine Varer hos de samme Folk, som den fine Portion købte hos. Og det var ikke saa let at sætte en Stopper for slig ulovlig Handel. For at faa lidt Skik paa det, gik Kræmmerlavet i dets nye Lavsskraa af 1559 med til den Indrømmelse, at det skulde være de fremmede Kræmmere tilladt at staa ude een Gang om Aaret i 8 Dage. 14 Dage før og efter de store Højtider maatte de dog ikke handle, — undtagen under almindelig Herredag — lige saa lidt som paa Torvedagene,

Onsdag og Lørdag. Ej heller maatte de fremmede Kræmmere »gaa her paa Gaden eller udi Husene, hemmelig eller aabenbare, med Kramgods eller med andet Gods, som er Kræmmere anrørende«; de maatte ikke blive længer i Staden end til St. Andreas Dag (30. November) og først komme igen Vor Frue Dag udi Fasten (25. Marts).

Men et er at vedtage Love og Bestemmelser, et andet at sørge for at faa dem overholdt. Og uagtet der var et Kongebud for, at enhver »udlensker« eller fremmed Købmand, der vilde blive Vinteren over og »have Haandtering« i København, skulde »gøre i Kongens Tjeneste og Byens Tyngde som andre vore Borgere«, høres der dog stadig til Aarhundredets Slutning Klager over, at de fremmede Købmænd vægrer sig ved at betale Skat og Tyngde til Byen efter dens Privilegier, »endog en Part af samme Købmænd leje selv Huse og bo udi og bruge deres Handel og Vandel alt Aaret igennem der udi Byen, Borgerne til Forrang og Skade.«

Borgerkrigen under Reformationen, der jo i København antog en særlig voldsom Karakter, havde medført en ikke ringe Svækkelse af den københavnske Borger-

stand, og de tyske Kræmmeres Dristighed er sikkert kun en Følge af denne Svækkelse. Det gik saa vidt, at der i 1560 under Forhandlingerne mellem den unge Konge Frederik II. og Hansestæderne endog var Tale om at genoprette det tyske Kompagni i København. Tanken maa dog være bleven kvalt i sin Fødsel, ti der høres aldrig senere noget derom. Hansestædernes Magt var uigenkaldelig brudt, deres Forbund passede ikke længer til Tiden, Sildefiskeriet ved Falsterbo og Skanør blev ringere og ringere, Hollænderne havde faaet Overtaget paa alle Handelens Omraader. Senere kom Skotterne og Englænderne til, og endelig begyndte den københavnske Handelsstand atter at gaa paa egen Haand og selv hente sine Varer hjem.

Det var ganskes naturligt, at de københavnske Købmænd vendte Blikket mod Nord, til Rigets egne Kolonier. Havde der end været nogle, som drev Handel paa Østersøen og Nordsøen i gamle Kong Christjernes Tid, var det dog sikkert blevet færre under Krigen, og der havde tilmed de Fremmede Overtaget. Men paa Island maatte der være gode Forretninger at gøre. Hamborgerne tjente store Penge paa Øen, de havde haft Eneret paa Sejladsen og Handelen deroppe lige fra Christjern I.s Tid, — hvorfor skulde man lade de

RAADHUSET FØR BRANDEN 1728.
Set fra Nytorv.

Fremmede løbe af med en Fortjeneste, som man lige saa godt selv kunde tage hjem?

Det er sandsynligvis Christian III. selv, der har stillet dette Spørgsmaal. Han havde viist sin Interesse for Københavns Handel og Søfart ved at skænke Arealer til betydelige Udvidelser af Havnen, og i 1547 overdrog han Stadens Borgmestre og Raad, »og hvilke de til sig tagendes vorder«, Island og Vespene som Len med alle Indtægter og Rettigheder paa 10 Aar og Forpligtelse til selv at lade Landet besejle fra København.

Denne Forlening vilde under andre Forhold have været til betydelig Fordel for Byens Magistrat; som Sagerne laa, skaffede den den mest Vanskelighed og Fortrædelighed. Hamborgerne vilde ikke lade sig skubbe ud, men satte sig til Modværge, saa Kongen maatte gribe ind og sende Krigsskibe derop. Værre var det dog med Forholdene paa Øen selv. Her var Reformationsstridighederne i fuld Gang; den katolske Biskop Jon Aresen vilde bruge Hamborgerne til at faa de Danske forjagede fra Øen, men Magistratens Foged, Klaus Skriver, fangede ham og hans to Sønner og lod dem henrette. Dermed var Katolicismens Fører borte, den nye Lære blev ved-

taget og Kongen hyldet. Men Christian III. ansaa det ikke for betimeligt at lade Københavns Magistrat vedblivende beholde et saa uroligt Len. Dog fik den for Resten af de 10 Aar Eneret paa den islandske Handel og beholdt Vespensø som Len. Og da senere det islandske Kompagni blev oprettet, kom Københavns Borgere atter til at nyde godt af den islandske Handel.

Naar Magistratens Forlening med Island var faldet saa uheldigt ud, var det kun de urolige Forhold paa Øen under Reformationstiden, der havde bevirket det, og ikke Mangel paa Forretningssnille hos Borgmestre og Raad. Til disse Embeder valgtes altid de mest fremragende Borgere i Byen eller med andre Ord de største Handelsmænd. Den kortfattede Levnetsbeskrivelse over Byens Magistratspersoner, som endnu haves lige fra Reformationen, er i Virkeligheden en Fortegnelse over lige saa mange af Byens Købmænd, og af den ser man da ogsaa, hvorledes Københavns Handel stadig vokser og udvides. Ved Midten af Aarhundredet var det væsentlig kun de tyske, svenske, polske og russiske Havne ved Østersøen, der besøgtes af Skibe fra København, — ved Freden i Stettin sikredes den danske Handel paa Narva — enkelte gik paa Skotland og England, men mod Slutningen af Aarhundredet spændte Byens direkte Handel fra Nordlandene, Island, Færøerne til Frankrig, Spanien og Portugal. I 1586 blev Handelen paa Nordlandene aabnet for Københavns Borgere for at tilforhandle sig de Varer, »der faldt«, saa at Indbyggerne paa den Maade kunde faa nogen Tilførsel. En Snes Aar godt og vel i Forvejen havde Englænderne Willoughby og Chancellor under Forsøgene paa at finde en Nord-Ost-Passage ud til Indien, opdaget Dwinaflodens Munding, og der udviklede sig snart en livlig Handelsforbindelse mellem England og den paa Ruinerne af en gammel nordisk Koloni opstaaede Stad, der til Ære for Ærkeenglen fik Navnet Michaelsstad, det senere Archangelsk. Og da Københavnerne først var kommet saa langt mod Nord som til Nordlandene, varede det ikke længe, inden ogsaa de fandt Vej ind til Archangelsk.

Ogsaa med Grønland ønskede Frederik II. at genoptage Forbindelsen. Men der var rigtignok det gale ved det, at ingen kendte Vejen mere, de Kurser, man skulde styre, for at komme dertil. Overleveringen derom var blevet glemt, og i de sidste 100 Aar omtrent havde der ingen Forbindelse været mellem Landet i det høje Nord og det danske Monarki. En Ekspedition udsendtes af Kongen i 1568 under Kaptajn Kristen Jensen Aalborg, men man har ingen som helst Underretning om dens Udfald, og det var først i Begyndelsen af det næste Aarhundrede, efter at Englænderen John Davis havde fundet Vestkysten, at det lykkedes Godske Lindenov at naa Østkysten, medens to andre danske Skibe samtidig, men ved engelsk Hjælp, kom ind til Vestkysten.

I 1599 paatog Christian IV., der altid ønskede at se Tingene med sine egne Øjne, sig den besværlige og — især i de Tider, da Styrmandskunsten endnu stod paa et saa lavt Standpunkt og Skibenes Manøvreedygtighed lod meget tilbage at ønske — farlige Sejlads rundt om Nordkap og ind til den murmanske Kyst. Det var ikke blot, som det officielt hed, for at undersøge Grænseforholdene heroppe, men Tanken om at finde en Passage Norden om Europa og Asien ud til Kina og Indien har sikkert været en nok saa afgørende Grund for den unge Konge til at foretage en saa ualmindelig Rejse. Allerede Englænderne havde som nævnt næret Forhaabninger om at finde en »Nordøstpassage«. Christian IV. var endnu mere opsat paa at komme

den Vej frem, ud til de østlige Eventyrlande, og skabe et Medbejlerskab til Hollændernes indbringende Kolonialhandel. Men den unge, opdagelseslystne Konges dristige Tugt fik ikke det tilsigtede Udbytte for Københavns eller Landets Handel.

Det var ikke blot paa Grund af Danmarks geografiske Beliggenhed og Herredømme over de nordlige Have, at Københavns Borgere fortrinsvis søgte herop, det var uden Tvivl tillige, fordi Handelen heroppe endnu — i sin Begyndelse i alt Fald — væsentlig dreves som en Byttehandel og saaledes ikke stillede saa store Fordringer til Kapitaler i rede Penge. Ti det var en af de store Vanskeligheder ved Handels-

KØBENHAVNS RAADHUS EFTER BRANDEN 1728 — SKAFOTTET MED KAGEN PAA NYTORV

virksomhed paa Udlandet i hine Tider, at rede Penge i Reglen var faa, og at Varerne skulde betales kontant ved Modtagelsen. Da man tillige snart blev klog over, at den større Kapital forholdsvis bragte langt større Fordel end den mindre, sluttede flere Borgere sig gerne sammen om de enkelte Handelsforetagender, som de i øvrigt kun kunde gaa i Gang med, naar de havde faaet Regeringens Tilladelse eller, som det hed, Kgl. Majestæts Søpas paa at besejle den og den Havn.

I det XVII. Aarhundrede var disse smaa Handelsselskaber blevet meget talrige, Christian IV. fandt det rettest at slaa en Del af dem sammen til større Foretagender. Paa den Maade opstod Handelskompagnierne, der udstyredes med forskellige Privilegier, og som paa forskellig Maade nød Regeringens Beskyttelse. Deltagerne maatte

betale tvungne Indskud for at tilvejebringe den ifølge Kongens Skøn nødvendige Kapital, men det var alligevel kun faa af disse Kompagnier, der arbejdede med noget Udbytte.

Et af disse var det store islandske Kompagni, der blev oprettet 1602, og som i Virkeligheden var en S sammensmæltning af en Mængde smaa enkelte Handelsselskaber. Det var dog ikke Københavnerne alene, der havde drevet Handel paa Island, Hamborgere, Lybækkere og Bremere havde ogsaa været forpligtede til at forsyne Indbyggerne med deres Fornødenheder og havde haft stor Fordel af deres Handel. Da Kongens egne Undersaatter nu »Gud være lovet! var saa formuende paa Skibe og Købmandsvarer, at de kunde paatage sig denne Handel«, saae Kongen gerne, at de og ingen andre nød den Fortjeneste. Han overdrog derfor Borgerne i København, Malmø og Helsingør Eneretten til Handelen paa Island i 12 Aar. Øens Havne blev fordelt mellem de tre nævnte Byer, saaledes at København fik 6 at besejle, Malmø og Helsingør derimod hver 7, hvilket kunde tyde paa, at deres Handelsflaade endnu overgik Hovedstadens i Størrelse. Købsvendene fra Danmark maatte ikke i Hobetal overvintre paa Island, der maatte kun være een højst to i hver Havn, og tysk Øl maatte paa ingen Maade indføres, kun dansk Øl, baade velbrygget og velsmagende og gement. Kompagniet skulde være forpligtet til at besejle flere Havne, om det fandtes nødvendigt for at forsyne Landet med Varer, og af hver Havn betale Kongen 16 gamle Daler om Aaret. .

Da Privilegiet efter de 12 Aars Forløb blev fornyet, havde Forholdene forandret sig saa meget til Københavns Fordel, at Københavnerne nu faar 11 Havne, medens Helsingør faar 8 og Malmø 2. I de nye Privilegier hedder det endvidere, at al Kompagniets Udredning skal foregaa i København, og der føjes en Bestemmelse til, der viser, at man tidligere ikke altid har sejlet med egne Skibe. Det paabydes nemlig, at Kompagniet inden 5 Aars Forløb skulde anskaffe sig sine egne Skibe, »for at Kongens Undersaatter kunde nyde den Genant og Fordel af samme Handel, som Fremmede og Udlændiske hidtil havde nydt«. Der blev tillige fastsat en bestemt Takst for Varer, og det kunde Islænderne vist nok være meget fornøjede med. Ti Københavnerne havde stundom nok villet tjene vel meget paa deres Varer.

Aaret efter fik Kompagniet ogsaa Privilegium paa Sejladsen paa Vespenerne eller Vestmannaøerne ved Island, hvor Kongen oprindelig selv havde drevet Handel, men som fra 1570 havde været i Hænderne paa forskellige københavnske Handelselskaber. Og endnu et Aar senere, i 1620, blev Handelen paa Færøerne ligeledes overdraget det islandske Kompagni.

Handelen saa vel paa Island som paa Færøerne trak imidlertid stadig fremmede Købmænd til, som i Smug handlede med Indbyggerne og sagtens solgte dem billigere Varer, end de monopoliserede, danske Købmænd havde Lyst til, og i 1636 fik Islænderne Forbud mod at handle med andre end Kompagniets Købmænd. Man ser, at det særlig var Hollænderne, der lokkedes herop. Mellem det islandske Kompagnis Skibe fra København og de hollandske Smughandlere udbrød der en fuldstændig Guerilla til Søs, og Kompagniet fik i 1631 Ret til at opbringe alle fremmede Skibe, som blev antrufne for langt inde under Land.

Denne Ret til at drive Kaperi, som nu og flere Gange senere tillagdes Kompagniet, fik det ikke alene af Hensyn til Handelen men ogsaa af Hensyn til Hvalfangsten. Sejladsen og Virksomheden paa de nordlige Have havde ganske naturligt givet Anledning til, at Københavns driftige Borgere ogsaa lagde sig efter Hvalfangsten,

der hidtil særlig var bleven drevet af Folk fra Normandiet og Frankrigs Vestkyst, — Biskaiere, som de gerne kaldtes under et. Her hentede den bekendte Søfarer Jens Munk, der var gammel kendt i disse Farvande, 1616 en Snes Mænd, der var dygtige i Fangsten. De blev alle tagne i Tjeneste af et Hvalfangerkompagni, som var stiftet af Mikkel Vibe, Thomas Lorck og Hans Condevin — alle ansete københavnske Borgere — der havde faaet Privilegium paa i 17 Aar at fange Hvaler under Grønland. To Aar tidligere havde imidlertid en anden københavnsk Handlende, Johan de Willum, med Privilegium paa 4 Aar begyndt at drive Hvalfangst under Norge. Fangsten under Grønland var dog den fordelagtigste, og det er Deltagerne i den, der 1620 dannede det grønlandske Kompagni. Et nyt Kompagni blev imidlertid stiftet 4 Aar senere med Johan Braem som Formand og med Privilegium paa at drive Hvalfangst under Grønland og Spitzbergen med 4 Skibe. Johan Braem og hans Broder Gødert var Sjælen i Virksomheden paa de arktiske Farvande.

Det islandske Kompagni fik ogsaa flere Gange senere sine Privilegier bekræftede og udvidede, — saaledes fik det Ret til at drive Hvalfangst under Island, da Interessen for dette Fiskeri var kaldt til Live, — og i 1641 byggede det sit store Kompagnihus paa den østlige Ende af »Skarnholmen«, den Holm, der laa inden for Slots-
holmen, og hvor nu Thorvaldsens Museum staar. Kompagnihuset laa mellem Slotskirken og Kanalen.

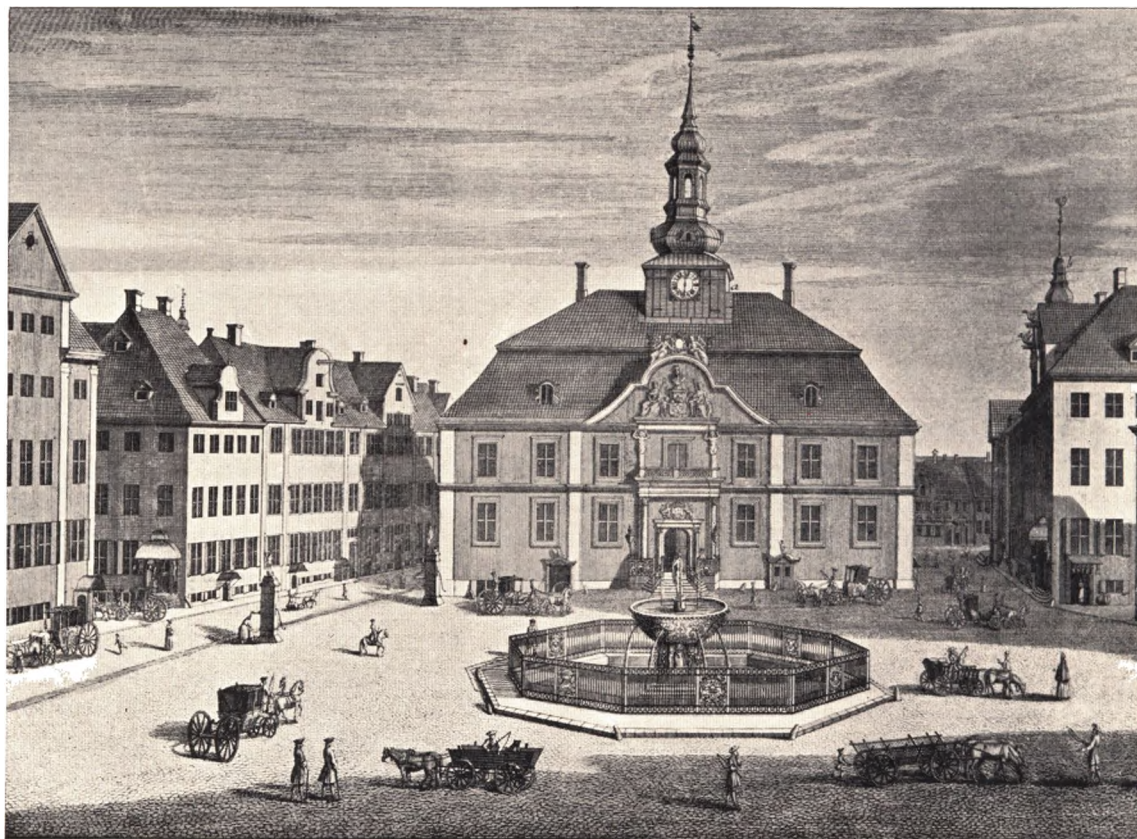
Den ostindiske Handel, der lokkede Christian IV. som alle andre Konger over søfarende Nationer, fordrede større Kapitaler, end Handelen paa de nordlige Lande, der for den overvejende Del var Byttehandel. Ansporet af nogle hollandske Købmænd stiftede han 1616 det ostindiske Kompagni, der til en Begyndelse fik 12 Aars Eneret paa Handelen paa Ostindien, Kina og Japan. Deltagerne skulde betale 150 Rdl. i Indskud, og de, der vilde have den Ære at være med i Bestyrelsen, skulde hver indskyde en Sum af 3000—4000 Rdl. Fremmede var ikke udelukkede, navnlig traadte der en Del Hollændere ind; ogsaa en stor Del danske Adelsmænd og Handlende gik med, men de fleste var dog Købmænd fra København. Det første Skib sejlede i August 1618 under Kommando af en af de ivrige Hollændere, Roland Crappe. I November s. A. lettete de tre næste under Anførsel af Ove Gjedde. Crappe slog sig ned paa Trankebarkysten, blev der og anlagde et Faktori, der drev betydelig Handel paa Fastlandet, medens Ove Gjedde, der i Maj 1620 var landet paa Ceylon, med hvis Fyrste der alt inden Gjeddens Afrejse var sluttet en fordelagtig Traktat, i Februar 1622 vendte hjem til København med en Ladning Kryderier og Ibenholdt. Men Ladningen var langt fra saa stor og righoldig, som den kunde have været, ti Ove Gjedde havde ikke haft Penge nok til at handle for, uagtet Kongen havde ydet Foretagendet det betydelige Tilskud af 100,000 Rdl.

Uagtet den ostindiske Handel hverken dengang eller senere, — trods stadige Tilskud — kunde betale sig, opstod der dog 1637 en Konkurrent til den, idet Hans Trægaard og forskellige andre københavnske Handlende fik Ret til at handle paa Kina, Japan, Siam og omliggende Pladser.

Der maa dog vel endnu dengang have været nogen Fortjeneste at hente ved Handelen paa de oversøiske Lande, ti ellers havde solide Handelsmænd sikkert ikke vedblevet at sætte Penge i slige Foretagender. Saaledes fik Johan de Willum med sit Kompagni i 1625 8 Aars Privilegium paa at handle paa Vestindien, Brasilien, Virginia og Guinea, »for saa vidt som disse Landes Herrer og Øvrighed vilde til-

stede«. De maatte dog se at holde sig borte fra Steder, hvor deres Virksomhed kunde foraarsage Kongen og Kronen Ubehageligheder. Der kunde ogsaa være andre danske Købmænd med i dette Kompagni, end Københavnerne, men Skibene skulde udrustes og udgaa fra København samt ogsaa losses her. Da de vestindiske Øer dengang kaldtes de karaibiske Øer, fik Kompagniet Navn efter dem. Det synes ikke at have haft lang Bestand, da der senere gaves Privilegier til andre Handlende paa kortere Tid.

Handelen paa Guinea og den afrikanske Kyst blev begyndt af de to driftige

RAADHUSET EFTER 1728 MED CHRISTIAN IV's SPRINGVAND PAA GAMMEL TORV

Brødre Bræm, der 1636 med kgl. Privilegium oprettede et guineisk-afrikansk Kompagni. Privilegiet gjaldt for 12 Aar. Om det er det samme Selskab, som 1653 ledes af Renteskriver og Købmand Jens Lassen, kan ikke afgjøres. Jens Lassen og den bekendte Henrik Müller, et af Byens faa virkelige Handelsgenier i det XVII. Aarhundrede, havde Skibe i Søen, der foer baade paa de karaibiske Eylande og Guinea. En Borger i Byen følte sig ikke tilfreds med Udbyttet af de Penge, han havde sat i dette Foretagende, og anlagde Sag mod Jens Lassen i den Anledning: »Efter-som Anno 1653 her udi København er begyndt en Handel at optage paa Afrika, hvortil adskillige Participanter lod sig af Sieur Lassen finde som interesserede med ham udi samme Kompagni og Handel, hvorudi jeg for min Person og(saa) lod mig

finde og indlagde i samme Handel for $\frac{1}{32}$, som jeg derudi reder, 728 Rdl., efter herpaa bemældte Jens Lassens udgivne Kvitteringer, dateret 20. Juli 1654«. Skibet blev udrustet, indtog sin Ladning og stak i Søen og kom lykkelig og vel efter beholden Rejse hjem og havde fuld Ladning af Sukker, Elefanttænder, Palmeolie saa vel som en Del Guld »og ellers andre Varer, som mig er ubevidst«. Efter en saa gunstig Rejse kunde Manden jo nok have Anledning til at haabe paa et godt Udbytte ogsaa for sig, men stor blev hans Skuffelse, da alt, hvad han fik ud af det for sin Del var 3 Toppe Sukker, og de skulde endda anses »for en Prøve og en Foræring.«

Dette guineiske Kompagni maa ikke forveksles med det afrikanske Kompagni,

KØBENHAVNS FEMTE RAADHUS

der blev stiftet 1652, og som anlagde Kolonierne i Fetu-Landet paa Guineakysten. Derimod er det guineiske Kompagni det samme som det senere Sukkerkompagni, der anlagde Sukkerhuset bag Børsen.

Handelen paa Spanien, hvorfra man hentede et saa vigtigt Produkt som Salt, havde fra tidlig Tid kun været drevet af enkelte af de største Handlende i Byen. I 1621 blev der oprettet et Saltkompagni, og nogle ansete Mænd fik Ordre til at føre Tilsyn med dette og fastsætte Taksten paa det raffinerede Salt efter Prisen i Spanien. Det ophævedes 1625, men et nyt stiftedes 1655 med forskellige store Begunstigelser. Kompagniet paa sin Side skulde stræbe hen til at bygge saa mange Fartøjer, at det kunde hente Saltet hjem med sine egne Skibe, der skulde konstrueres saaledes, at de kunde tjene som Defensionsskibe i Tilfælde af Krig, — noget Christian IV. alt i

1629 havde paalagt Byens Borgere. De skulde altsaa være særlig stærkt byggede, saa de kunde føre Kanoner — 16—24—30 efter Størrelsen. I 30 Aar skulde Kompagniet bygge 10 saadanne Skibe, som det skulde være forpligtet til at leje til Kongen, naar han havde dem behov i Krigstilfælde, for en billig Fragt og Maanedspenge. Da Hollænderne og andre Søfarende imidlertid nød samme Toldfrihed som Kongens egne Undersaatter, kunde disse ikke bestaa i Konkurrencen. Søfarten paa Spanien hørte næsten ganske op, og da Kompagniet ikke efterkom sin Forpligtelse med Hensyn til at stille de lovede Defensionsskibe, blev det ophævet.

Naar man ser paa alle de Handelskompagnier, der var blevet stiftede i Løbet af den første Halvdel af Aarhundredet, skulde man tro, at den københavnske Handel og Søfart maatte staa paa en glimrende Fod. Men det var dog ikke Tilfældet. Handelen paa Østersøen, for hvilken der i øvrigt blev oprettet et Kompagni i 1636, var sikkert den solideste; paa de oversøiske Farter blev der som oftest sat Penge til, foruden at man udsatte sig for store Eventyr. »Den indianske Seglation«, som Christian IV. kaldte den, gik i 1633 ganske i Staa. De københavnske Handlende kunde ikke tage det op med Hollænderne og Portugiserne. Men Troen paa, at der dog til sidst her som i Holland maatte kunne hentes Rigdomme hjem fra de Kyster, hvor Peberet gror, var saa stærk, at Sagen i 1638 kunde tages op igen. Kongen selv, Adelige og Borgerlige gjorde Indskud paa ny, den, der ikke gik frivillig med, blev tvunget dertil. »Gud give, det maa være bedre anlagt end det forrige!« skriver Christian IV., og Foretagendet var sikkert denne Gang bedre anlagt end sidst, og der var kommet Mænd med i Bestyrelsen, der utvivlsomt sad inde med den nødvendige Dygtighed og med tilstrækkelig Energi. Men nu blev Skibene ramt af Uheld. 1655 søgte Frederik III. at blæse Liv i det ostindiske Kompagni paa ny, men uden Held. Det fik først sin Blomstringsperiode i en langt senere Tid.

Efterhaanden som Sejladsen tiltog, og flere og flere Skibe stævnedes ud paa de lange Rejser, voksede der en Fare op, som man tidligere kun i ringere Grad havde kendt til. Søen blev fuld af Sørøvere — Dünchirkere hed de i Nordsøen og Tyrkere, dvs. Algierske Sørøvere i Atlanterhavet. De sidste var endog saa dristige, at de sejlede op til Island og Færøerne, gik i Land og øvede Strandhug og slæbte Indbyggerne bort med sig i Hundredevis. 1625 sad der omtrent 100 danske Sømænd i Fangenskab i Algier, og Indsamlinger i Kirkerne om Søndagen til »Ransonering og Igenløsning« af Søfolk, der sad i Fangenskab hos Tyrkerne, forekommer hvert Øjeblik i danske Byer. Men de fredelige Koffardiskibe var ogsaa udsat for at lide Overlast paa anden Maade. Spanierne f. Eks. brugte en ganske egen Trafik. De lod undertiden, naar de havde Brug for flere Fragtskibe, end de ved egen Hjælp kunde faa samlet, deres Fartøjer gaa ud i Søen og anholde forbisejlende Handelsskibe, der ikke var stærke nok til at slaa fra sig, og bringe dem i Havn, hvorpaa de maatte lade sig bruge til den eller de Rejser, som Spanierne netop havde forestaaende. Et af det ostindiske Kompagnis Skibe blev saaledes engang opholdt i hele 3 Aar. Men det var kun eet Tilfælde af Overgreb fra de frygtede Biskayeres Side imellem mange. Hele Christian IV.s Regering er der Forhandlinger med den spanske Regering om disse Anholdelser af danske Handelsskibe. Og fra Hollænderne og Portugiserne blev der lagt de danske Ostindiefarere saa mange Hindringer i Vejen som muligt.

Medens Risikoen ved Søhandelen saaledes snarere voksede end aftog paa Grund af de forskellige Nationers Skinsyge og paa Grund af Sørøveriets Floreren, begyndte

man paa anden Maade at sikre den og lette den i de nordiske Farvande. Det var et umaadeligt Fremskridt, der fandt Sted, da Frederik II. i 1561 lod tænde de første Fyr paa Skagen, Anholt og Kullen. De var meget simple af Konstruktion. En Kurv af Jærnbaand blev fyldt med Brænde. Derpaa blev der stukket Ild i Brændet, og Kurven blev vippet op i en Vippe, der var indrettet ganske paa samme Maade som vore gamle

Brøndvipper. Senere gik man over til at bygge Taarne med en aaben Platform for oven, paa hvilken der vedligeholdtes et flamme Kulbaal Natte igennem. I lang Tid bestod Fyret paa Lindesnæs, der blev tændt første Gang 1654, af et stort Brændebaal, der brændte paa selve Klippens Overflade.

Omtrent samtidig med Fyrene faar vi de første Søkort over vore Farvande, og i 1619 opretter Christian IV. en Navigationsskole, hvor danske Sømænd kunde lære Styrmandskunsten. Indløbene til Københavns Red var allerede under Christian III. blevet afmærkede med »Søtønder«, for at lette Anduvingen.

Københavns hurtige Overtag over dens to Nabobyer i Sejladsen paa Island (se foran Side 92) er et Vidnesbyrd om Handelens Udvikling og Vækst. Af Toldlister fra 1615—1624 er vi i Stand til at se Tilvæksten af de fremmede Skibe, der kom til København i det anførte Ti-Aar.*)

KØBENHAVNS RAADHUS 1904

*) Disse Lister som i det Hele dette Afsnit om Handel og Søfart hviler udelukkende paa O. Nielsens Fremstilling i hans store Værk om København.

Det ses da, at der i 1615 kom 1327 fremmede Fartøjer i regelmæssig Fart til Byen. Af den Afgift, der svaredes af de enkelte Skibe, kan vi danne os et Skøn om deres Størrelse. Af et »Skib« svaredes der 8 Sk. i Rortold, af en »Krejer« 4, af en »Skude« 1 Sk. og af en Baad 1 Sk. Skibene syntes nærmest at have svaret til vore Brigger og Skonnerter, Skuder og Krejere til vore Slupper og Jagter. Men af de Fartøjer, der 1615 løb ind til København, var der kun 6 Skibe og 67 Krejere, Resten var Skuder og Baade. 3 af Skibene var fra Danzig, 1 fra Harlingen, 1 fra Amsterdam og 1 fra Embden. Krejernerne var alle fra de tyske Østersøstæder, 23 fra Rostock, 20 fra Stettin 5 fra Kolberg, 3 fra Stralsund, og fra hver af de følgende Byer, Danzig, Lybæk, Wismar, Barth 1. Fra danske Byer var der 2 fra Stubbekøbing og 2 fra Flensborg og 1 fra Slesvig, 1 fra Sønderborg, 1 fra Nakskov, 1 fra Stege, 1 fra Æbeltoft og 1 fra Rønneby. Skuderne og Baadene var væsentlig fra Halland, Skaane, Sjælland og Øerne i Smaalands havet. Da det udtrykkelig anmærkes i Toldregnskabet, at dette Tal paa indgaaende Skibe var det samme som det foregaaende Aar, tør man vist slutte, at det har været Skibe i regelmæssig Fart, og at den Afgift, der paalagdes dem, og for hvis Skyld dette Regnskab er ført, Rortolden, ikke krævedes af Skibe, der kom hertil paa en enkelt Rejse. Paa en Tid, hvor der alene af hollandske Skibe gik omtrent 1200 gennem Sundet om Aaret, skulde det dog være højst mærkeligt, om ikke mere end 3 skulde have haft Bud til København! Om Sejladsen i sin Helhed faar man da ikke noget at vide af denne Toldliste.

Af den anførte Liste kan det da ogsaa kun skønnes, hvormeget den regelmæssige Fart paa København er steget i de 10 Aar. Og det viser sig da, at Skibenes Antal i dette Tidsrum er fordoblet.

Først fra 1635 har man Oplysninger om Københavns Handelsflaade. I det angivne Aar var 21 Skibe, 9 Krejere, 3 Bøjerter og 55 Skuder hjemmehørende i København. I alt 88 Fartøjer og mellem 400 og 500 Fiskerbaade. Af Skibene var kun 2 paa 100 Læster (250 Tøns) 5 paa mellem 90 og 75, 9 paa mellem 75 og 50, Resten paa mellem 50 og 30. Krejernerne var gennemgaaende paa 36—16 Læster, Bøjerterne paa 26 og 8. Skuderne paa mellem 32 og 4. De forskellige Betegnelser angaar kun Bygningen og Rigningen og ikke Størrelsen, ligesom vi endnu betegner Skibene. En stor Del af Fiskerbaadene tilhørte Byens velhavende Borgere, der saaledes lod Fiskerne arbejde for sig.

I første Trediedel af det XVII. Aarhundrede og mulig nogen Tid forinden har Københavns Skippere dannet en Forening, der 1634 fik Lavsskraa af Magistraten. Dette maa sikkert opfattes som et Vidnesbyrd om Søfartens Opsving i Begyndelsen af Christian IV.s Regering. Forholdet har vistnok tidligere været det, at Købmanden, — især i hans yngre Dage, og paa længere Rejser, hvor der stod meget paa Spil, og Mellemænd var vanskelig at opdrive, — selv var Skipper paa sit Skib, ligesom Skipperen selv var Købmand. I en Vedtægt af 1549 hedder det saaledes, at Skippere og søfarne Mænd maa nære og bjærge sig med Sejlads og andet groft Købmandsskab, som de hidtil har gjort. Og i Datidens Dokumenter forekommer ofte Betegnelserne »søfarne Købmænd«, og »søfarne Handelsmænd« samt »søfarne Haandteringsmænd«. Men efterhaanden som Rejsernes Længde og Udstrækning stillede større og større Fordringer til Styrmandskunsten, sondredes der mere og mere mellem Købmand og Skipper.

Der havde tidligere, hedder det i Indledningen til Lavsskraaen, været en »Ordinans« mellem de søfarne Haandteringsmænd, en Ordinans, som — »desværre« og ikke blot »formedelst forledne besværlige Krigstider«, men ogsaa paa Grund af de svære Pestilenser, der havde hjemsøgt Byen, — var »svækket og aftaget«. Derfor oprettes der nu et Skipperlav, eftersom »Gud Almægtigste ikke alene disse Lande og Riger fast om med Søen har bevæbnet, men endog med Søfarten, dens Haandteringsbrug og Videnskab, saa vidt udi Øster-, Vester- og Nordsøen (d. v. s. Nordhavet) velsignet og begavet, at fast alle Nationer og bekendte Stæder udi Verden af denne gode By og Stad kan besejles, tilmed endog med Skibe dertil at kunne bruge samt og med gode Havne og Strømme forlenet, saa og dygtige søfarne Folk, Skippere, Styrmand og Baadsmænd, som dertil hører, dagligen velsigner og formerer, saa aldeles intet fattes til Navigation og Søfart her i Staden saa bekvemmelig og vel, som fast ingen Stad i Europa.«

KØBMAND JOHAN BRAEM

Skipperlavet fik Rang efter Bryggerlavet. Alle Koffardiskippere og Styrmand, der byggede og boede her i Staden, skulde være forpligtede til at give sig ind i dette Lav, paa det at Lavet selv kunde styrkes og opretholdes og at alle kunde nyde samme Ret og Frihed. Og enhver, som trods dette Paalæg holdt sig uden for Lavet, skulde ikke nyde mere Frihed end en fremmed og udenbys Mand. Ærlige Borgere og »søfarne Handelsmænd« kunde optages i Lavet, naar de begærede det og derom kunde blive enige med Lavet.

Oldermanden i Skipperlavet skulde være en god, from, ærlig og velforstandig søfaren Købmand eller Skipper eller Styrmand, som altid skulde være hjemme.

Ligesaa Stolsbrødrene, der skulde beskikkes paa 3 Aar.

Det varede ikke længe, inden Skipperne fik deres eget Lavshus. Det laa i Lille Kongensgade Nr. 33 og er først nedrevet i Slutningen af forrige Aarhundrede. Lige indtil 1862, da Sø- og Handelsretten traadte i Virksomhed, blev alle Sager angaaende Søfarten, som henvistes til Skipperlavet af Magistraten, procederede her.

Til Trods for, at der er gaaet hundrede Aar, siden Katolicismen afskaffedes, ser man dog, at det protestantiske Skipperlav i 1634 støbtes i væsentlig de gamle Former, selvfølgelig med Opgivelse af de særlig katolske Skikke. Lavbrødrene skulde møde til »Stævne« den første Søndag efter Allehelgens Dag, — i Reglen 2. November — Kl. 8 om Morgenen. Ligesom de skulde møde fastende, eller som der staar i Skraaen: »paa fastende uden Drik«, — altsaa de maatte nok have faaet noget at spise, men ikke

at drikke, — saaledes maatte de heller ikke nyde noget ved Stævnet, men skulde takke den almægtigste Gud for det forløbne Aars Sejlads og hver give en Sletdaler til Lavet og 8 Skilling til de Fattige. Men enhver Skipper, der havde gjort en beholden Rejse til fjernere Havne: Spanien, Frankrig, England, Skotland, Island, Norge, og Rusland, skulde give det dobbelte. Derefter skulde de raadføre sig med hverandre om alle Sager til Lavets og Søfartens Handel og Bedste, »fornemmelig Guds frygt, Tugt og Ære saa vel at blive forfremmet, denne gode By med dygtige og vel forfarne søfarne Folk formeret, item Skibe at bygge, Byens Havn saa og Grønnegaard, Byens gamle Havn, samt Lægter og Bradbænke her for Staden at forbedres og holdes ved lige, om Byens Søtønder i rette Tid at udlægges paa Strømmen og optages igen, om Steder bekvemmelige at indtage og losse Ballastsand, saa det ikke kommer Grunden og Dybet til Skade« osv. osv. Men fornemmeligen skulde Skipperlavet dog drøfte, hvorledes Sejladsen ud i Nordsøen under Island og Grønland kunde »forvideres« (forøges) og hvorledes »forsømte Lande« (d. v. s. Lande, hvis Belliggenhed man ikke længere kendte) kunde blive efterstræbte og opsøgte.

Da dette Stævne skulde gaa saa ganske nøgternt af, blev det Lavet tilladt en Dag »eller to i det aller længste« om Julen at komme sammen. Lavbrødre maatte da tage deres Hustruer og Børn med og gøre sig lystige og glade udi al Guds frygt; dog maatte de ikke skænke anden Drik end Øl. Af de Bestemmelser, der særlig gaar ud paa at overholde Høviskhed og Velanstændighed i Lavet, faar man ved Sammenligning med ældre Lavsskraaer den Opfattelse at Menneskeslægten i denne Retning er gaaet grumme langsomt frem.

De Penge, der indkom i Lavet skulde anvendes til at løskøbe Søfolk, der var komne i Fangenskab hos Tyrken eller andre af »Religionens Fjender«, til Understøttelse for Skibbrudne, ikke blot af Lavets egne Medlemmer, men ogsaa »fremmede Søfolk til Hjælp og til en Tærepeng, paa det at vor Nation i fremmede Lande i lige Fald kunde nyde samme Hjælp«.

Det er muligt dette Søfartsmøde, som man vel nok kan kalde Skipperlavets aarlige Drøftelse af fælles Interesser, der har virket paa Købstædernes Handelsmænd, saa de paa Rigsdagen i 1645 fremkom med Begæring om, at det maatte tillades Købstæderne een Gang om Aaret at sende udvalgte Mænd til et Møde, hvor de kunde raadslaa om Midler til at ophjælpe den almindelige Handel og Trafik. Den praktiske Christian IV. mente, at saadanne Møder var nødvendige, om man vilde have flere og bedre Købmænd i Landet, end der fandtes, og de vilde sikkert være kommet i Gang, om ikke de urolige Forhold efter den gamle Konges Død havde lagt Hindringer i Vejen.

Men trods alle Anstrengelser var Udførslen og Indførslen dog væsentlig i Hænderne paa Hollænderne, der havde arvet Hansestædernes Magtstilling. I 1640 gik der ikke mindre end 1600 hollandske Skibe gennem Sundet.

København var i de Tider en Søstad paa en langt mere følelig Maade end nu om Dage, hvor Byen har vokset sig saa langt bort fra Søen, at dennes Indflydelse til daglig kun mærkes i en forholdsvis ringe Del. Det var en virkelig Kystby med aaben Strand lige til Nyhavns Hoved Nord fra og med Vandet i Kalvebodstrand op til Slotsholmens Bagside, hvor senere Frederiksholms smalle Kanal er bleven gravet. Hvor nu Flaadens Leje, Nyholm og Dokøen tillige med Christianshavns Vold og den dækkede Vej til Rævshalen skiller den gamle Havn fra Sundet mod Øst, skyllede

endnu under Christian IV. Bølgerne over Revet med de store Sten og ind mod Stranden mellem Krabbelykke, — nu Nyhavns Hoved — og St. Anne Bro, umiddelbart inden for Toldboden. Inde i Byens Hjærte fandt man endnu det lystigste Havneliv ved Gammel Strand, og en stor Mængde af Byens Befolkning søgte umiddelbart som Fiskere og Sømænd deres Næring paa Søen.

Der kan vel ikke være nogen Tvivl om, at det var denne Fortrolighed med Søen, der bevægede en saa stor Mængde Borgere i Byen, hvis daglige Gerning ellers ikke bragte dem i Berøring med Handel og Skibsfart, til at sætte Penge i de mange forskellige Handelsforetagender paa fremmede Lande. Adelen drev Handel, — den berømte Jens Munk sejlede saaledes i flere Aar for Henrik Ramel, — og Gejstligheden drev Handel, Professorerne ved Universitetet handlede og Kongen selv handlede saa vel som hans Hofmænd og Drabanter. Og det ikke blot i smaa eller større Selskaber med at sende Skibe til de nordlige Have eller ud til de varme Lande, men ogsaa enkeltvis og paa nærmere Havne.

Den for Byen saa naturlige Sønæring tog vistnok et meget stærkt Opsving ved det fordelagtige Kaperi, som dreves under Christian IV.s Krige, og som i Virkeligheden var en Slags privat Søkrig eller, om man vil, et autoriseret Sørøveri. Særlig under den svenske Fejde 1643—45 havde Københavns Borgerskab mange Kapere i Søen. Og der vilde alle gerne være med, ti Kaperiet gjorde ikke blot Fjenden Afbræk, men gav alle Deltagerne en smuk Fortjeneste.

»Jeg havde ogsaa,« fortæller Dr. Otto Sperling, Lægen ved Christian IV.s Børnehushus, »med nogle Hoftjenere Part i en Kaper, som gjorde os god Tjeneste og opbragte en Krejer, ladet med Jærn og Kobber, hvorved vi alle havde en stor Fortjeneste. Og er samme Krejer siden bleven min alene og har gjort en Rejse til Frankrig efter Salt og en fra Königsberg med Hamp og Tøndetræ til England.«

Dr. Sperlings Fremstilling af, hvorledes Forholdene udviklede sig efter Krigen, har sikkert almindelig Gyldighed for Københavns Borgeres Vedkommende. Den giver tillige et udmærket Indblik i Datidens Handelsliv og fortjener derfor at anføres i sin Helhed.

»Da nu Freden var sluttet, hørte vort Kaperi ogsaa op. Min synderlig gode Ven, Renteskriver Christen Bollesen, — hvis Søn nu er Ceremonimester ved Hoffet og bærer Navnet Lüxdorph — havde været min Medparticipant i Kaperiet, og han og jeg tilforhandlede os nu Skibsfolkenes Part af Byttet for en billig Penge, hvilket Bytte bestod i Messingplader, Jærnstænger og nogle Tønder Vitriol samt i en Part af den tagne Krejer. Da vore andre Medparticipanter hørte dette, tilbød de ogsaa at sælge os deres Parter, hvilket vi bægge tog imod, og har vi tjent mere end 1000 Rdl. paa dette Købmandsskab. Christen Bollesen skænkede mig yderligere sin Part i Krejeren, saa at denne Krejer paa omtrent 60 Læster blev min alene. Jeg satte en Skipper paa den og lod ham et Par Gange løbe til Bleking og bringe Brændevad derfra til København. Derved var imidlertid kun liden Fortjeneste, og raadede Skipperen, Gunner Andersen, mig derfor, at jeg skulde lade Skibet gaa til Frankrig efter Salt, hvorved der var god Profit at vinde. Han var kendt i de Farvande og havde været der flere Gange som Styrmand og hentet Salt. Det passede med mine egne Ønsker, og jeg gik ind paa Skipperens Forslag. Omtrent paa samme Tid fik en Købmand, Frederik Jacobsen Schiøt, mig overtalt til at tage en Part i et Fartøj, han havde ladet bygge i Bleking. Det var et skønt, stærkt og velbygget Skib paa omtrent 120 Læster og førende 12 Jærnstykker (dvs. Kanoner). Jeg købte Halvparten af ham

for 2000 Rdl. og satte en Skipper derpaa; fragtede det saa til en lybsk Købmand, som først gik til Norge dermed for at laste Dæler og føre dem til Cadix i Spanien,

VINHANDLER GAMBORGS FAMILIEBILLEDE OMR. 1655.

hvor han ogsaa lykkelig ankom og fik 1000 Stück von Achten for sin Ladning. Dermed gik han til St. Lucar, eftersom ingen anden Fragt forefaldt, og lastede der spansk Salt. Men efterdi han ikke kunde faa fuld Ladning for sine 1000 Stück von Achten, var han nødt til at optage 600 Stück von Achten paa Bodmeri, at betale til

Hr. Albert Baltazar Berents eller hans Fuldmægtig i København. Skipperen kom lykkelig hjem med sin Ladning Salt, hvilken Righshofmesteren købte paa Kongens Vegne og ogsaa betalte, men der var dog ingen Fortjeneste ved denne første Sørejse. Bodmeripengene maatte jeg ogsaa alene betale til Herman Iserberg, Alb. Baltz. Bernts Faktor, eftersom Frederik Jacobsen ingen Penge havde at betale sin Kvota med. Og tog jeg hans Haandskrift derfor, hvorpaa der til sidst resterede 100 Rdl., som endnu er ubetalte.«

Det var maaske det mindre heldige Udfald af denne Rejse, der gjorde, at »Bo-

SKIPPERNES LAVSHUS I LILLE KONGENSGADE

naventura von Kopenhagen«, — saaledes havde Sperling og hans Medreder døbt deres Fartøj, — fik Lov at ligge nogen Tid fortøjet mellem Pælene paa Strømmen. Men det blev Doktoren ked af at gaa og se paa. »Og talte jeg da med Frederik Jacobsen om, at det ikke vilde være os tjenligt, om Skibet blev liggende længe saaledes. Han svarede, at han ikke havde Midler til at fortsætte Farten. Jeg svarede, at jeg vel kunde hjælpe ham med nogle Penge til Udrustningen. Da aabenbarede han mig sine Sagers virkelige Stilling, hvorledes han og hans Broder, Hans Jacobsen, som ogsaa var Købmand, var i stor Gæld, og han bad mig købe ogsaa den anden Halvpart af Skibet, ellers kunde hverken han eller hans Broder hjælpes. Hvad skulde jeg gøre! De var bægge mine meget gode Venner, og jeg vilde ikke have den Spot, at Skibet skulde blive liggende saa længe paa Strømmen, maatte altsaa tage hele

Skibet og dets Udredning paa mig og købe Frederik Jacobsens Halvpart med 2000 Rdl. i rede Penge. Jeg udrustede og provianterede altsaa Skibet og besluttede at lade det løbe til Norge for at laste Dæler og lade det gaa med dem først til Portsmouth i England og derfra til Frankrig efter Salt. Jeg traf i København en norsk Herremand, en gammel Bekendt af mig ved Navn Niels Lange, som havde Laurvig i Forlening, hvor de bedste Dæler findes, og spurgte ham, om han kunde levere mig en Skibsladning Dæler. Han svarede Ja, der stod to Skibsladninger færdige hos ham. Jeg gav ham 200 Rdl. paa Haanden og gjorde en Kontrakt med ham og lovede, at han skulde faa Resten af Pengene, saa snart jeg havde set min Skipper Kwittering til hans Foged og deraf faaet Besked paa, hvormange Dæler han havde faaet om Bord, og hvor mange Penge, der resterede derpaa. Altsaa sejlede min Skipper Mikkelsaften, ankom i 2½ Døgn lykkelig og vel til Laurvig og skrev straks til mig, at han havde leveret Fogden Junkerens Brev, men at der for Tiden ingen Dæler var paa Forraad; dog skulde de blive skaaret inden fire Uger. Jeg gik med dette Brev til Junker Lange, som undskyldte sig, og mig fortrød det, at min Skipper skulde blive liggende der saa længe til ingen Nytte. Men det blev ikke ved de 4 Uger. Han maatte blive liggende der til faa Dage før Jul, inden han havde faaet fuld Last.

Mit andet Fartøj, Krejeren, var imidlertid kommet lykkelig hjem fra Frankrig med en fuld Ladning Salt, som jeg solgte med god Profit, hvorpaa jeg lod Skibet aftakle og lægge i Vinterleje.

Med min anden Skipper havde jeg gjort den Aftale, at han, saa snart han kom til Duijns med »Bonaventura«, skulde underrette mig om sin Ankomst i Brev under Adresse til Gabriel Marselis i Amsterdam. Men jeg fik den ganske Vinter ingen Skrivelse fra ham, hvorfor jeg begyndte at blive urolig for, at han skulde være kommet til Ulykke. Skrev derfor til mine Venner i Hamborg og Amsterdam, at de skulde lade Skibet assurere, men der fandtes ingen, som vilde tegne Noget derpaa.«

Her ser vi altsaa en lærd Mand, Dr. med. og praktiserende Læge i København, der holder to Skibe i Søen, selv fragter dem og handler med de Varer, de bringer hjem. Men ikke nok med det, — den lærde Mand optræder selv som »søfaren Købmand«, og da hans Krejer, som han paa ny havde sendt til Frankrig efter Salt, »ti det tyktes mig, at derved var mest Fortjeneste,« i Juli 1649 kom til København med en Ladning, og der ikke her var noget Marked for den, besluttede han at lade den gaa til Königsberg og selv følge med. Her solgte han sit Salt, fik Hamp og Klapholt derfor, og sejlede saa til London, hvor han solgte Ladningen med stor Fordel. Derfra sendte han igen Skibet til Frankrig for at hente Salt, men denne Gang gav han Skipperen Ordre til at sejle til Trondhjem med Ladningen og tilforhandle sig saltede Sild og Fisk, som han siden skulde føre til København. Sperling rejste imidlertid selv til Amsterdam, og der fik han den nedslaaende Efterretning, at hans andet Fartøj, »Bonaventura«, som han saa længe havde været uden Budskab om, var forlist paa Kysten af England i Nærheden af Yarmouth. Det var et føleligt Tab, — han anslog det selv til omtrent 6000 Rdl. Men da han fik Meddelelse om, at der var bjærget en Del af Ladningen, skaffede han sig gennem Ulfeldt, der var hans særlige Beskytter, hvad der siden kom ham dyrt at staa, Attest ikke blot fra Københavns Borgmestre om, at Skibet og Godset var hans, men tillige en

Anbefalingskrivelse fra Kongen, og med disse Papirer i Lommen rejste han saa til England for at redde saa meget af sin Ejendom som muligt. Udbyttet af Rejsen var imidlertid kun ringe. Men den Adelsmand, paa hvis Forstrand hans Dæler var drevet i Land, var dog saa ærlig at give ham omtrent 500 Rdl., hvilket var næsten den samme Sum, som Strandingsauktionen over de inddrevne Brædder havde indbragt.

Betingelsen for at man kunde give sig af med Handel i det hele taget, var at man havde set sig om i fremmede Lande og vundet Erfaring ved at bevæge sig i fremmede Forhold. Alle de mere fremragende københavnske Handelsmænd ses da ogsaa i en ung Alder at være sendt ud i Verden for at lære noget. Turen gik som oftest først til Lybæk, Hamborg eller Nürnberg for at faa Undervisning i Skrivning og Regning, og derefter søgte man saa ud paa Handelskontorerne i de store Handelsbyer i England, Holland, Tyskland, Frankrig, Portugal eller Italien. Men dernæst kom den praktiske Uddannelse paa Rejser. For de danske Handelsmænds Vedkommende gjaldt det vel ikke saa meget at besøge de store Messer rundt omkring i det Indre af Europa, som at komme ud til de flest mulige Havnestæder og lære særlig Søhandelen og alle herhenhørende Forhold at kende. Men var Læretiden saa endelig omme, og den unge Købmand havde faaet Foden under eget Bord, var han dog ikke altid i Stand til at slaa sig til Ro. Selv efter at københavnske Borgere har faaet offentlige Embeder, f. Eks. er blevet Raadmænd, ja endog Borgmestre, ser vi dem gøre Rejser med deres egne Skibe til de Pladser, de har faaet Pas paa at besjle, ja endog gaa paa Hvalfangst. Og Sperlings Historie viser, hvor nødvendigt det i hine Tider, hvor man kun rent undtagelsesvis kunde gøre Regning paa at finde en Mand paa Stedet, som man personlig kendte og vovede at betro sig til, kunde blive for Købmanden selv at paatage sig lange og farefulde Rejser, for at varetage sine Interesser.

Et Foretagende af stor Betydning for Omsætningen med Udlandet blev sat i Værk i 1624, idet der med Kongens Tilladelse blev oprettet en Veksel-Laane-Betalings- og Købmands-Bank af en Mand ved Navn Abraham von Tongelo. I Christian III.s Reces af 1536 var det blevet erklæret for ukristeligt og usømmeligt at tage Renter, — af Hensyn til Skriftens Udtalelser om Aager — men samtidig var der dog blevet indrømmet Tilladelse til at betinge sig 5% p. a. af Penge, Korn eller andet. Christian IV. havde forhøjet Rentefoden til 6%. Her, ved Anlægget af den første Bank i Landet, blev der intet fastsat med Hensyn til Rentespørsaaret, men i bred Almindelighed udtaltes der Ønsket om, at »der blev omgaaet dermed kristeligt og billigt, som Ret var, menige fremmede og indenlandske Handelsmænd til Gavn og Bedste.«

Det er i vore Dage ikke let, paa Grund af Kildernes Sparsomhed, at danne sig noget helt og fuldt Billede af Handelslivet i København paa Christian IV.s Tid. Man kan ikke altid skælne imellem, hvad der blev udrettet, og hvad der kun var tilsigtet. Om den nys nævnte Bank traadte helt i Virksomhed, eller om det kun blev ved et Tilløb til, at den skulde træde i Virksomhed, er vi f. E. ikke i Stand til at dømme. Men om Christian IV.s Interesse og Iver for hans Hovedstads Udvikling og om hans Redebonhed til at fremhjælpe Handel og Søfart, staar Københavns skønne Børsbygning den Dag i Dag som det mest talende Minde.

Handels-Havne- og Sømandslivet i København var endnu ved Christian IV.s Tronbestigelse nøje knyttet til Slotsholmen og Strømmene der omkring. Slotsholmen laa endnu som i Byens ældste Tid midt i Sundet mellem Byen og Amager, Opfyldningerne fra Bysiden var endnu ikke paabegyndt og havde indskrænket den vestlige Arm af Sundet, den mellem Slotsholmen og Byen, først til mindre end det halve af den oprindelige Bredde og efterhaanden til de smalle Kanaler, der nu skiller Byen fra Slotsholmen; denne var delt i alt Fald i to Holme, og mellem »Skarnholmen« mod Nord og selve Slots-holmen mod Syd flød endnu det blanke Vand. Fra de øverste Vinduer i Kongefløjen paa Københavns Slot kunde man se op ad »Strømmen«, — det nuværende Havneløb — lige mod Nord og i klart Vejr øjne Kronborgs Taarne, inden for dem Hveen og uden for dem Kullens blaa Knude; mod Øst kunde man se Kirkerne i Lund og Malmø og Malmøhus' mørke Masse og mod Syd endelig over Kalvebodstrand, der naaede helt op til Kystlinien mellem Stormgade og Løngangsstræde, ned til Køge og Stævns. Lige under Slot-tets Vinduer mod Nord bredte sig Holmen, der snart blev det gængse Navn for det gamle Bremerholm, med sine Værfter og Kølhalingspladser, og i Kanalen mellem Slotsholmen og Skibsholmen var fra Christian III.s Tid Byens ydre Havn.

DEN GAMLE PORT TIL LANGELINIE

Der behøvede næppe at finde noget stort Opsving Sted af Københavns Handel, for at Bolværkspladsen herinde skulde blive alt for indskrænket. Og ikke blot Bolværkspladsen, men Havnepladsen i det hele taget. Under Frederik II. og endnu mere under Christian IV. lossede og ladede de større Skibe i Reglen paa »Strømmen«, d. v. s. det nuværende Havneløb mellem Krabbelykke — en Stengrund, der skød ud mod Nord omtrent fra Nyhavns Hoved, og paa hvilken der var nedgravet en Mængde Skibsankre, der kunde tjene til Fortøjning, — og »Havfrugrunden«, hvor der selv med østlige Vinde var nogenlunde Læ. Det ser man bl. a. af Prammændenes eller — som de ogsaa hed — Møndrikkernes Lavsskraa af 11. Marts 1622, hvor det

i Indledningen hedder, at »Københavns Prammænd og Møndrikker har haft deres Lav og Selskab af Arilds Tid med Pramme og Baade at tjene den søfarende handterende Købmand og Skipper med Ind- og Udskibning til og fra Byen og Skibborde«. Møndrikbroen eller Færgebroen, hvor vel i Reglen Rejsende fra de paa Strømmen ankommende Skibe blev sat i Land, laa i Kanalens Sving ud for det nu forsvundne Store Færgestræde. Godset blev derimod oftest losset op ved Toldboden, der — som foran omtalt — under de to nævnte Konger flyttede fra den gamle Bygning ved Renteriet først til Holmens Kirke og dernæst ud til Spidsen af den Opfyldning, som Christian IV. lod foretage paa Østsiden af Slotsholmen. Denne Op-

DEN GAMLE HAVN — ØSTASIATISK KOMPAGNI

fyldning blev ført ud omtrent lodret paa Kystlinien, over mod Amager, som en lang, smal Dæmning. Paa den begyndte Christian IV. i 1619 at bygge sin berømte Børs. Og omkring denne koncentreredes Handelslivet i særlig Grad, selv efter at Toldboden var flyttet ud til sin nuværende Plads, lige over for Blokhuset paa Rævshalen.

Murarbejdet paa Børsen begyndte i Foraaret 1620, og Bygningen var under Tag 1623, dog i en noget anden Skikkelse, end den vi kender. Der var intet Spir paa Midten, og Gavlene var skraat afskaarne, »afvalmede«, som det hedder hos Arkitekterne. Allerede Aaret efter blev den smukke Gavl opsat ud mod Slotspladsen og det ejendommelige, af fire Dragehaler i Sammenslyngning dannede Taarn blev rejst. Men den østlige Gavl blev først opsat 1640. Opgangen her har sandsynligvis været lige som den paa Vestgavlen, der endnu er til saa noget nær i sin oprinde-

lige Skikkelse. Den bestaar af en Jordvej, der mellem to murede, forneden udsvungne Ramper fører op til Portalen i andet Stokværk. Saaledes havde Børsen, Københavns ejendommeligste Bygning og det smukkeste Mindesmærke for Christian IV., alt i 1640 det samme Udseende som nu.

Men den tog sig dog adskilligt bedre ud. Ti den laa ikke som i vore Dage indeklemmt mellem høje Bygninger, men frit, lyst og luftigt ud i den aabne Strand, »hvor ingen Mennesker i København havde tænkt sig, at der nogen Sinde skulde komme til at staa en Bygning«. Umiddelbart langs dens nordlige Façade havde den selve Indløbet til den gamle Havn. Bolværket her langs Børsgade, der oprindeligt førte ned til Knippelsbro, og hvor Finneskibene ifølge gammelt Privilegium alt dengang laa og lossede, som de har ligget der til de allersidste Dage, har haft Læ af Bremerholm paa den anden Side Havneindløbet, og af Amager og Rævhalegrunden paa den anden Side Strømmen. Men paa den sydlige Side, hvor man nu finder Slotsholmegade, var der gravet en Kanal ind langs Børsen og i dens hele Længde, hvor Skibe kunde ligge i fuldstændig Tryghed og losse, selv i den mest forrygende Storm.

Børsen, det nye Midtpunkt for Byens Handel, laa saaledes saa bekvemt som muligt, med begge sine Længdesider ud til Bolværk og Losseplads. Varerne kunde fra Skibene bringes direkte ind i Bygningens underste Stokværk, der var delt i 20 Boder paa hver Side. I andet Stokværk var der et Kontor i hvert Hjørne samt 32 Kramboder, der laa paa begge Sider af en bred Gang, 16 paa hver, altsaa omtrent som i en Basar. Oppe paa Lofterne var der Oplag af Korn.

Man faar et betydningsfuldt Bidrag til Forstaaelse af den københavnske Handels Forhold og Udvikling paa denne Tid, hvor som det hedder »Søhandelen og Købmandstrafikken daglig vokser og tiltager«, i den Kendsgerning, at det stadig er fra oven, at der gøres noget for Handelslivets Udvikling, medens Byens Borgere ikke synes at have noget Blik derfor eller nogen Tanke ud over Øjeblikkets Fortjeneste. Andre Steder byggede Købmændene sig selv et Forsamlingslokale, en Børs, fordi de havde Trang til et saadant. Her er det Christian IV., der som sædvanlig gaar i Spidsen og indretter Købmændenes Forsamlingshus med en Pragt, Smag og praktisk Sans, som endnu den Dag i Dag vækker vor Beundring. Da han saa er færdig og Børsen er kommet under Tag, udsteder han, — Marts 1630 — et aabent Brev til Byens Kræmmere om at melde sig hos Statholderen, for saa vidt de havde Lyst til at leje Kramboder paa Børsen. Hvis de ikke selv benyttede Lejligheden, vilde der nok melde sig fremmede Købmænd; og saae Kongen hellere, at hans egne Undersaatter skulde bruge Børsen end de Fremmede. Men Københavnerne var træge; de havde ikke Forstaaelsen af deres egen Fordel. Det blev de fremmede Købmænd, der lejede Boderne paa Børsen, og blot nogle faa Aar senere havde der udviklet sig en betydelig Handel her oppe. De nyeste og fineste Ting var at faa paa Børsen, og Københavns Damer gjorde her deres Indkøb af Pynt og Modesager, selv Kongens Døtre kunde man ofte møde paa Børsen, der var aaben daglig fra Kl. 6—11 og fra Kl. 1—8. Medens Boghandelen endnu ifølge gammel Skik blev drevet af indenlandske »Bogførere« i visse Kapeller i Frue Kirke, bragte hollandske Handlende det nyeste af den europæiske Literatur til Torvs paa Børsen, hvor man derfor ogsaa hyppig kunde møde Byens lærde Mænd.

Da det viste sig, at der kunde tjenes Penge paa Børsen, begyndte Byens egne Handelsmænd at beklage sig over de mange fremmede Købmænd, baade her og

andetsteds, der var dem til stor »Agtergang og Forsvækkelse« i deres Næring. De tilbød endelig at give Kongen lige saa stor en Leje af Børsen, som han kunde have af de Fremmede. I 1636 lejede da de fire Købmænd, Simon Surbek, Verner Klauermann, Peter Motzfeld og Johan Wust, paa den hele Handelsstands Vegne, Børsbygningen paa tre Aar for 2000 Rdl. om Aaret. De fremmede Købmænd maatte dog ikke helt forvises fra Stedet, men 6 Boder og et Par smaa Boværelser skulde forbeholdes dem, hvilket dog snart forandredes til, at de nye Lejere af Børsen skulde forpligte sig til, at skaffe alle de Fremmede, der kom til Staden ved Herredage eller andre Forsamlinger, Boder paa Børsen for 2 Rdl. om Ugen. Og for at ikke Christianshavns Borgere skulde føle sig forfordelte, skulde der forbeholdes dem 6 Boder i hvert Stokværk, i den Ende af Bygningen, der vendte mod deres By.

Da de tre Aar var omme, ønskede de fire Borgere ikke at forny Lejemaalet. Om der har været Uenighed mellem dem og den øvrige Handelsstand, eller om de ikke har set deres Fordel derved, veed vi intet om. Det er sandsynligt, at det første har været Tilfældet, ti det viste sig i 1642, at en enkelt Mand, Borgmester Jakob Madsen paa Christianshavn, ikke var bange for at overtage Børsen til den samme Leje som før, oven i Købet paa fem Aar. Og at han har kunnet staa sig derved, ses bedst deraf, at han — da Lejemaalet var omme — fornyede det og fandt sig i, at Lejen blev sat op med 300 Rdl. om Aaret.

Til at ordne Forholdet mellem Købmændene og Skipperne, skrive Kontrakter, Ladebreve o. s. v. blev der ansat en Notarius publicus, medens en Børsinspektør skulde have Tilsyn med Bygningen, passe paa, at der ikke oplagdes Krudt eller Salpeter, at der omgikkes varligt med Ild og Lys, at der ikke holdtes Udtapning d. v. s. Udsækning af Øl og Vin paa Børsen. Endelig skulde han oppebære Lejen for Boderne. Som Inspektør havde han Friholig paa Børsen, hvor han stadig havde nok at gøre; ti som Børsmester var han tillige Postmester.

Denne Forbindelse viser klart og tydeligt, at det Postvæsen, som Christian IV. oprettede under 24. December 1624, var indrettet med Handelens Tarv for Øje. Postvæsenet stod heller ikke under Statens Tilsyn, men bestyredes af en dertil udvalgt Købmand af hvert af de store Handelskompagnier. Postruten gik fra København over Korsør, Nyborg og Middelfart til Kolding. Her medtoges den jyske Post, og herfra gik det videre ned over Flensborg og Rendsborg til Hamborg. Postbudene, der sorterede under Børsmesteren, var til Hest, og bar blaa Klædedragt. Om kørende Post var der endnu ikke Tale, men mindre Pakker kunde besørges. For et Brev til Hamborg, var Taksten 8 Skilling.

Ti Aar senere blev det første Avisprivilegium udstedt i København, men det fik foreløbig ingen Betydning.

Med Posten kom der altsaa ingen Rejsende til Staden. Til Trods for de Farer og Besværigheder, man udsatte sig for paa Søen, og til Trods for den frygtede Søsye, foretrak de aller Fleste dog Søvejen, — et tydeligt Vidnesbyrd om Rejselivets Vanskeligheder paa Landjorden. Men af den Skyndsomhed, med hvilken de Rejsende, der fra Hollands eller Englands Kyster med Skib kom ind i Hornbækbugten, straks lod sig sætte i Land, og paa de elendige Veje og de lige saa daarlige Vogne lod sig befordre til Helsingør og derfra videre til København, ser man, at de ogsaa kunde faa nok af Søen. Den ældste regelmæssige Fart mellem København og Helsingør foregik — meget betegnende for Vejenes Tilstand og Befordringens Langsomhed —

med Smakker. Den første Notarius publicus paa Børsen, Valentin Suhm, fik 1639 Privilegium paa denne Fart og paa Færgefarten paa Malmø for seks Aar.

Efter at Toldboden var flyttet ud til sin nuværende Plads, maatte Skibene ankre op herude. De Rejsende gik da i Land ved St. Anne Bro, der vedblev at bestaa som Landingsplads endnu ved Slutningen af Aarhundredet. Herfra tog de saa med Færgebaad ind til Færgebroen i Hukket ved Fortunstræde, hvor der altid fandtes Dragere eller Sjovere eller andre velvillige Folk til at bære deres Gods op til »Store Lækkerbiskken«, som omtrent fra 1607 var Byens mest kendte og mest søgte Gæstegaard. Kongens Gæster, fremmede Sendemænd og saadanne, som der maatte tages særligt Hensyn til, og som der dog ikke var Plads til paa Slottet, var det imidlertid ikke passende at lægge ind paa et offentligt Sted. De blev anbragt hos forskellige af Byens gode Borgere, — oftest hos Carl v. Mandern — helst saadanne som selv havde rejst og set sig om i Verden, og som vidste, hvordan slige Folk skulde behandles. Russiske Sendemænd dannede dog en Undtagelse. De var saa uciviliserede, at det kneb med at faa dem lagt ind hos private Folk. De kunde faa Lov at gaa paa Gæstgivergaarden, hvor man var vant til at have med alle Slags Folk at bestille.

I det foregaaende Aarhundrede havde »Oksekopen« dvs. Oksehovedet paa Østergade, nuværende Nr. 52, samt »Lybske Herberg« paa Amagertorv, nuværende Nr. 14, været Byens fineste Hoteller. Ved Siden af at tjene Rejsende til Ophold og Bolig benyttedes Gæstegaardene dengang paa en Maade, som man nu ikke kender, nemlig som en Slags Gældsfaengsel for adelige Skyldnere. Naar det gjaldt Rigens fri Stand brugtes nu ikke et saa fælt Ord som Gældsfaengsel, — det var kun Borgerlige, der kom i Gældsfaengsel. En Adelsmand derimod, som ikke i rette Tid opfyldte sine Forpligtelser, maatte efter foregaaet »Indmaning« holde et »ærligt, adeligt og ridderligt Indlager«, dvs. lægge sig ind i et bestemt angivet Hus og forpligte sig til ved Æresord at blive der paa egen Bekostning, indtil Gælden var betalt. I København synes det særlig at have været de to Herberger »Oksekopen« og »Lybske Herberg«, der blev benyttet til dette »Indlager«.

Allerede 1556 havde Kongen, eftersom »mange Indlændiske og Udlændiske« understod sig til at købe og handle, laane og borge og ikke agtede at betale, om de end af Retten var dømt dertil«, befalet, at der skulde indrettes et Gældsfaengsel til

FINNERNES LOSSEPLADS I DEN GAMLE HAVN — BØRSEN OG DE SEKS SØSTRE

saadanne. Men Folk, der kom derind, kom ikke til at sidde paa egen, men paa Kreditors Bekostning. Da Skyldneren imidlertid ikke kunde gøre Fordring paa mere, end 1 Hvid om Dagen til Underhold, var det maaske ikke ganske med Urette, at Gældsfaengslet i Folkemunde sjældent kom til at hedde andet end »Svæltekælder« dvs. »Sultekælder«. Det laa i Svendegade, den senere Slutterigade.

I 1648 fik Byen et nyt flot Herberg eller Hotel, idet Henrik Müller, den senere bekendte Rentemester, paatog sig at opføre et Boldhus, hvor fornemme Folk kunde drive den yndede Boldsport, og hvor der tillige skulde være bekvemme og gode Gæsteværelser til Brug for fremmede Rejsende, der kom til Byen. Boldhuset blev bygget, hvor nu Kancellibygningen staar. Men Hotellet fik ikke lang Bestand, lige saa lidt som den Vinkælder, der blev indrettet i Huset.

Af alle de Varer, der blev indført til Københavnernes Nødtøft og Nytte, var næppe nogen bleven i den Grad Øvrighedens Kælebarn, ingen over hvilken der blev vaaget med en saadan Æmhed og Aarvaagenhed som den ædle Druesaft. Allerede i Kristoffer af Bayerns Stadsret — 1443 — hedder det, at hvilken Mand, som tapper Vin i København, i hvad Vin det helst er, han tappe »med ret Bystob og fuldt Maade« dvs. med Byens rette Pottemaal, der hang i en Jærnkæde ved Raadhusets Dør og i Folkemunde kaldtes Biskop Absalons Pottemaal, samt fuldt Maal. Og han begynde

ejheller at tappe af noget Fad, før dette er synet af Kongens Foged og Magistraten, og Accisen deraf betalt.

Men den vigtigste Bestemmelse var dog vist den, at der skulde ydes hver af Borgmestrene to Stob Vin og Kongens Foged lige saa meget. Ti de var sikkert ikke ukyndige og lod sig ikke byde ringere Vare, end de synes om. Og det var endelig dem og — fra 1458 — Raadmændene, der skulde bestemme Prisen paa Vin saa vel som paa fremmed Øl, Bagernes Brød og andet mere. Det Fad eller den Tønde, som »opstinges og afsælges uden Fogdens, Borgmestres og Raads Villie og Vidskab«, skulde være forbrudt til Kongen og Staden.

Fra gammel Tid synes Magistraten at have haft Privilegium paa at holde Øl-salg i Byens Raadhuskælder, »Stadskælder«, hvor man kunde hente Øl i Kander. Ti Borgerne maatte nok hjemme i deres Huse skænke Øl til siddende Gæster, men de maatte ikke sælge ud af Huset. Det varede ikke længe, inden Magistraten fik

Lov til ogsaa at sælge Vin i Stads-kælderen, hvor der var Vinkælder lige til Ildebranden 1795. Her kunde man altsaa altid være sikker paa at faa god og uforfalsket Vin. Den Vin, man i det XV. og XVI. Aarhundrede satte højest her, var rhinsk Vin, derefter kom vist de spanske Vine Rommenie, Malversi — Malvoisiervin — Allikant — Alicante — og Sekt, — paa Spansk *Vino seco* — medens den franske Vin fra Poitou, der her kaldtes Pøytto, nød langt mindre Anseelse, hvorom vi endnu mindes ved Begrebet *Pøjt*. En Pot rhinsk Vin, — »den som god er« — kostede i 1590 4 Skilling pr. Pot, medens en Pot Pøjt kun kostede det halve.

Det varede ikke længe, inden driftige men mindre samvittighedsfulde Folk fandt paa at blande de bedre Vine med ringere og sælge dem til samme Pris som den uforfalskede. Det blev der ved forskellige Kongebud sat en Stopper for, og det blev alle undtagen Magistraten forbudt paa een Gang at forhandle rhinsk og anden Vin. »Ville vi efter denne Dag alvorligen have forbudt Vinhandlere, som handle med rhinsk Vin, udi deres Kældere at indføre eller udtappe nogen spansk eller fransk Vin, saa vel som dem, der holde eller udtappe nogen spansk Vin eller fransk, udi deres Kældere at føre eller udtappe nogen rhinsk Vin.«

I Stads-kælderen vedblev man derimod at føre alle Slags Vine.

Denne Adskillelse mellem Vinhandlerne voldte imidlertid mange Vanskeligheder, og 1629 blev det bestemt, at Vinhandelen i København atter »skulde være fri og liber«. Vinhandlerne fik saaledes atter Lov til at handle med alle Slags Vin, dog ikke i samme Kælder eller Hus. Rhinsk og spansk Vin maatte sælges fra samme Kælder, men fransk Vin skulde forhandles fra en Kælder for sig, og »Ingen maa tilfordriste sig at sælge fransk Vin for rhinsk.«

Købmændene var allerede i Begyndelsen af det XVII. Aarhundrede saa vidt her i København, at de selv, — sandsynligvis efter deres Herre og Konges Eksempel — hentede Vinen hjem fra Tyskland, Frankrig og Spanien. Fra de sidstnævnte Lande kom den hjem ad Søvejen og med adskillig mindre Besvær end den rhinske Vin, der kom ad Flodvejen. En kortfattet Beretning om en saadan Handelsrejse vil give et anskueligt Billede af de Vanskeligheder, der var forbundet med at hente sine Varer hjem i hine Tider.

Den 12. Oktober 1605 forlod Renteskriveren Jørgen Busk og den kgl. Vinskænk Mathias Hansen Hovedstaden for over Rødby og Lybæk at begive sig ned til Vinegnene og købe Vin ind til Kongens Kælder. Efter tre Ugers Rejse kom de til Mainz, hvor de opslog deres Hovedkvarter, og hvorfra de foretog Udflugter langs Rhinen og gjorde deres Indkøb. Den erhvervede Vin nedlagdes i Kældere i Mainz og Rheingau, hvor den blev tilset af kyndige Folk, der maatte smøres dygtigt baade med Drikkepenge og Traktement. I Marts brød de op. De havde lejet en Skipper, som førte Vinen til Køln. Her gjordes atter Indkøb, Vinen ladedes om i andre Fartøjer og førtes paa dem til Arnheim. Her maatte den atter omlades i mindre Lægtene, der kunde gaa over Grundene, og kom paa den Maade til Amsterdam, hvortil de to Herrer var taget over Land.

I Amsterdam fragtedes tre Skibe til at føre den dyre Last til København.

Ti dyr var den efterhaanden bleven, om end ikke efter vor Tids Opfattelse og Maalestok. Til den oprindelige Indkøbspris var der kommet Fragten til de forskellige Skippere, Omladningspenge, samt Drikkepenge og Toldafgifter i en Uendelighed.

Ved alle de tyske Smaafyrsters Grænser maatte der betales Told og Drikke-

penge. Var ogsaa nogle af de fyrstelige Herrer imødekommende over for den danske Konges Vin og nøjedes med ret beskedne Afgifter, saa blev Drikkepengene des større. Og det var kun de færreste, der var beskedne. Enkelte var særlig uvillige og skruede Afgifterne saa højt op som muligt, saaledes Biskoppen af Trier, der var meget vred over, at Christian IV. ikke havde villet lade ham føre Stude og Øksne toldfrit ud af Jylland, og som nu benyttede Lejligheden til at sige ham Tak for sidst.

Efter syv Ugers Sejlads fra Mainz kom Skibene til Helsingør, 31. April 1606. Udgifterne for de hjembragte 76 Foder eller 456 Amer Vin beløb sig til i alt 5,362 Rdl. 3 Mark, hvilket omtrent bliver 21½ Øre pr. Flaske i vore Penge.

Det var bleven saa almindeligt i Københavns Borgerkredse at drikke Vin, at Øvrigheden maatte tage sig deraf. Ti, hvad den Rige gjorde, vilde den Fattige ogsaa gøre, »saa at mange, som var noget (nogenlunde) ved deres Næring og Bjæring, gjorde saa stor Omkost, at de siden maatte sælge Hus og Gaard og blev Stavkarle (Tiggere) og ikke kunde rejse dem derefter«. Derfor paabød allerede 1582 Kristoffer Valkendorf, at Borgerfolk ikke maatte skænke Vin ved Brylluper.

1621 blev det dog tilladt Borgere, der gav 2 Mark i aarlig Skat og derover, at skænke en halv Ame rhinsk Vin til Fæstensøl og to til Bryllup. De, der kun gav 1 Mark i Skat, maatte indskrænke sig til et Anker ved Fæstensøl og en Ame til Bryllup. Vinforbruget var derfor ikke saa ringe. I 1624 indførtes der til København:

Rhinsk Vin	1012	Amer
Spansk	195	—
Fransk.....	1081	—
Rhinsk Vineddike	76	—
Rhinsk, fransk og spansk Brændevin	139	—

Men der var jo da Gudskelov Forskel paa Folk. »Gemene Borgere, Embedsmænd og Haandværksfolk«, som gav under 1 Mark i Skat, maatte til slige Højtider kun skænke Øl. Hvis nogen vilde gøre Fæstensøl om Formiddagen uden Maaltid, maatte der ingen Drik være, men der skulde alene gives Sukat og syltet Ingefær. Ej heller maatte gemene Folk skænke Brændevin eller anden stærk Drik ved Trolovelse eller andet Værtsskab.

Og da det saa endelig — 1630 — blev tilladt Købmænd og »fornemme Haandværksmænd« at skænke Vin ved Brylluper, var det kun paa Betingelse af, at de først erlagde 20 Rdl., det halve til Kongelig Majestæt og Staden og det halve til de Fattige.

Med Hensyn til den ældgamle Inddeling af de Handlende i København i de tre store Lav, Købmændenes eller Vantsnidernes, Kræmmernes og Bryggernes, skete der i Begyndelsen af Fredrik III.s Regering den Forandring, at de to første blev slaaet sammen i et fælles Købmandslav med en Købmand og en Kræmmer som Oldermænd. Disse fik Titel af Overkøbmænd, og der blev givet dem fire Bisiddere af hvert af de tidligere Lav til Hjælp.

Ved denne Bestemmelse, der traadte i Kraft 17. December 1651 blev der sat en Stopper for de stadige Overgreb, der havde fundet Sted fra bægge Sider, idet Købmændene snart havde grebet ind i Kræmmernes Rettigheder, og disse snart i Købmændenes. Og for at heller ikke Befolkningen skulde have noget at klage over, blev det som en udtrykkelig Betingelse for Lavets Bestaaen slaaet fast, at enhver

maatte sælge sine Varer, til den Pris han vilde, uden at Lavet skulde kunne hindre ham deri. Dette fik saaledes ikke Lov til længer at sætte en fast Pris paa Varerne. Enhver fik i det hele Lov til at søge sin Fordel ved Køb og Salg, som han selv vilde. Dog skulde enhver Lavsbroder, som fik fremmede Varer at sælge mod Provision, først tilbyde Lavet dem og siden, om Lavet ikke vilde overtage dem, sælge dem en gros, men ikke i Smaapartier.

Samtidig blev der — for at lette Handelen — ansat Mæglere, der foreløbig skulde have en fast, aarlig Løn, »indtil Gud vil, at Handelen tiltager«, saa de kunde leve af deres Kurtage.

Torvehandelen, hvor Byens Borgere forsynede sig med Fødevarer, men hvor

DEN GAMLE HAVN — UDSIGT MOD TOLDBODEN

man dog ogsaa kunde købe baade Klæde og Lærred og udenlandske Manufakturer, fandt fra gammel Tid Sted paa Gammeltorv, medens Amagerne bragte deres Grøntsager til Torvs paa det Torv, der fik Navn efter dem. Fisk forhandlede især paa den vestlige Del af Amagertorv og paa det ny Fisketorv, i Virkeligheden ikke noget Torv men kun en smal Smøge, der førte fra det gamle Fisketorv langs Helligaandsklostrets Grund op til Graabrødretorv, — altsaa omtrent svarende til Valkendorfs-gade. Dette Stræde hed senere Madtorvet, paa Grund af de mange »Hugitser«, — Sælgekoner — der her havde deres Stade med Fødevarer. En Del af dette Stræde er endnu synligt i Hukket oppe i Valkendorfs-gades skarpe Hjørne.

Uden for nuværende Bispegaard, det gamle Raadhus, ned langs Nørregade, havde »Lusetorvs Høkersker«, dvs. Kællingerne, der solgte Klude og brugt Tøj, deres

Plads. Det hed den Gang Pjaltemarked og var Forløberen for senere Tidens Loppe-
torv. Dog har de ikke alene haft saadanne Sager at sælge. I 1587 forbød Byens Kæm-
ner paa Bytinget alle de Hugersker, der gik omkring i Byen for at sælge Søl-
v, Klæder, Lærreder og andre Varer, at løbe om i Borgernes Huse dermed. De skulde
herefter sidde lige over for Frue Kirke, hvor Pjaltemarked holdes og ikke andetsteds.

Da Christian IV. i Begyndelsen af sin Regering begyndte at forskønne det gamle
Raadhus, forsyne det med Taarn osv., vilde han have Pladsen omkring det gjort pyntelig
med det samme. Han lod derfor Bygningerne bag Raadhuset rive ned, hvorved
Nytorg opstod. Dette blev straks gjort til et Kødorg, — hvor man vel at mærke
som oftest købte det levende Kreatur, som saa blev slagtet i de offentlige Slagte-
huse. Ogsaa Korn og Ærter m. m. forhandlede paa Nytorg, medens Handelen med
Fjerkræ og Smaakreatur, Smør og Æg blev henvist til Pladsen omkring det nye
Springvand paa Gammeltorg.

Torvedagene var som sædvanlig de to faste Ugedage, Onsdag og Lørdag. Indtil
Torvefanen blev stukket ud Kl. 10 maatte Borgere købe til eget Forbrug og uan-
tastet af Høkere og Forprangere. Derefter kunde Hugersker og Høkere købe, hvad
dem lystede. For at holde Orden over det urolige Folkefærd var der ansat en
Torvemester, der havde sin Torvevagt, og — naar det kneb — de truende Hals-
jærn paa Torvets Hjørner for at skaffe Ro paa Pladsen. Og til yderligere Skræk og
Advarsel blev der snart efter Torvets Anlæg (1609) rejst en »Kag« midt paa Torvet.

IV.

HAANDVÆRK OG INDUSTRI.

Under den stærke Udvikling, der gjorde sig gældende i København i det første
Aarhundrede efter Reformationen, var — trods de demokratiske Rørelser, hvormed
det her behandlede Tidsrum var bleven indledet — Kløften mellem den velstaaende
og paa alle Omraader ledende Handelsstand og Haandværkets Mænd ikke blevet
mindre. Tværtimod. Handelsstanden var mere end nogen anden Stand bleven be-
rørt af Tidens store Begivenheder, især de store Opdagelser. Handelsmanden nøje-
des nu lige saa lidt som tidligere med at staa hjemme i Boden, men tog selv ud og
gik paa Langfart, fik sine Øjne lukket op og sin Horisont udvidet og kom hjem
med et større Syn paa Livet og Forholdene, end han var draget ud med. Paa den
Maade kom de unge Handelsmænd, der havde set sig om i Verden, til at staa i den
største Modsætning til den lavsbundne, smaaborgerlige Haandværker, der levede sit
stille, ensformige Liv, som maaske kun, Kirkegangen fraregnet, nogle enkelte Dage i
Aarets Løb kom uden for den Gade eller Smøge, hvor han boede, og som aldrig
kunde tænke paa at frembringe noget nyt eller noget bedre i sit Haandværk, men
var glad og tilfreds og betragtede det som Højdepunktet af Dydighed, om han kunde
lave lige saa godt og ustraffeligt Arbejde, ganske paa samme Maade og ganske i samme
Form og med samme Snirkler og Sving, som hans Mestre og Lærere i Lavet havde
kunnet gøre det før ham.

Videre gik Lavsmesterens Ærgerrighed ikke. Og kunde han udføre, hvad der

forlangtes af ham og rette for sig som en ægte Mester af Lavet, kan det vel ikke undre, om han saa ogsaa fordrede sine Lavsrettigheder overholdt paa det strengeste.

Som den første af alle Lavsrettigheder stod — som foran omtalt — hvert Lavs Eneret til at udføre sit særlige Arbejde. Med andre Ord: Lavene behøvede ikke at frygte for nogen Konkurrence.

Følgen deraf var blevet, at hvert Lav mente at have Monopol paa sine Varer, og at enkelte Lav satte saa ublu Priser paa sine Frembringelser, at Øvrigheden maatte gribe ind og regulere Forholdet. Vi saa saaledes foran, at Kong Hans i 1507 fandt for godt at ophæve alle Skomagerlav »fordi den menige Mand tit og ofte har kæret og klaget paa dem af Skomager Embedet, at de have sat og gjort uredeligt Køb paa Sko«. Og i 1526 ophæver Frederik I alle Lav »for den Splid, Tvedragt og Ulydelse«, de afstedkom blandt Almuen.

Men Samfundet var for lidt udviklet, til at Lavenes faste Rammer kunde undværes. Efter hvert Paabud om Lavenes Ophævelse ser vi dem dukke frem paa ny, før eller senere. Efterhaanden som Kongemagten vinder i Styrke og med større og større Iver tager sig af Udviklingen af det økonomiske Liv i Staten, bliver Kampen med Lavene mere og mere skarp. Men det er først en Menneskealder efter Enevældens Indførelse, at det lykkes den souveræne Konge at faa Bugt med de gamle indgroede Lavsvaner og Lavsanskuelser.

Christian III tager den gamle Kamp op med i sin Reces at forny det før udstedte Bud, at »ingen Haandværker herefter skal besværes med Mesterstykke at gøre. Han skal ikke udi Haandværket give mere end 1 Gylden og maa ikke hindres at komme i Haandværket, om han er god for det«. Og som Forklaring paa den sørgelige Kendsgerning, »at der her i Riget findes faa Haandværksfolk, som noget kunne«, anfører Kongen selv den onde Skik, at naar en ung Haandværker, der har lært sit Haandværk, vil nedsætte sig og søge at tjene til Livets Ophold derved, saa bliver han »af de Gamle« d. v. s. de ældre Mestre, vægret at komme i Lavet, »medmindre han gør et Mesterstykke, og hindres med Gæstebud og anden stor Besværing«.

Det var i Virkeligheden Regeringen selv, der gav Lavene den Magt og Myndighed, som den bekæmpede. Ti den overlod til Lavene at bestemme, om den vordende Haandværksmester »var god for sit Embede«, det vil sige, Regeringen overlod Lavene selv at regulere Tilgangen af nye Haandværkere. Og eftersom der blev saa meget større Fortjeneste, jo færre der var om at dele den, gjorde de gode Lavsmestre det saa besværligt som muligt for andre at komme ind. Og Sagen var ikke klaret med Christian III's Forbud mod »Mesterstykket«, altsaa Beviset for den Søgendes Dygtighed, ti selv om Mesterstykket en Tid muligvis er bortfaldet, vedblev »Igangspengene« at staa ved Magt. Det var den Maade, hvorpaa »de Gamle« kunde holde »de Unge« fra Lavet.

I Marts 1578 skriver Frederik II, at han har erfaret, at det gik »fast ulideligen til« i København med de Haandværksfolk, som begærer at komme udi noget Lav. »Udi saa Maade, at mangan besværes med 20 eller 30 Daler at give, før han kan vinde Lavet, mest af den Aarsag, at de andre Lavsbrødre ikke gerne lide andre der, som kunne noget godt, men med slig Skattelse (Afgift) understaa sig dem at fortrænge, hvorover her udi Riget nu befinder sig stor Brøst for godt Haandværksfolk.«

En Menneskealder senere, Marts 1600, lod Christian IV Borgmestre og Raad kalde Lavs-Oldermænd og Bisiddere op paa Raadstuen med deres Lavsskraaer, for

at disse kunde blive gennemset og blive forsynet med Forskrifter »som det kunde være den menige Mand gavnligt«, saa den fordærvelige Besværing med Beskatning af enhver, der vilde ind i Lavet, den »unyttige Drik«, der ofte foregik ved Optagelsen, »Lavsbrødrene selv til Fordærvelse« kunde afskaffes.

Her kunde det nu næsten se ud, som om Landets højeste Myndighed, selve kongelig Majestæt, lige saa lidt som Byens Øvrighed, den velvise Magistrat, havde større Syn paa Forholdene end Lavsmestrene. Som disse kunde de synes kun at have haft deres egen, øjeblikkelige Fordel for Øje. Noget af det, der gav Lavene virkelig Betydning i Datidens Samfundsliv, var deres indbyrdes Sammenhold, Broderskabsfølelsen mellem de enkelte Medlemmer. Et Udslag af denne Broderskabsfølelse var Lavenes gamle, hævdvundne Ret til at holde indbyrdes Justits. Lavet var Værneting for dets Medlemmer, idet en Række Forseelser blev afgjort ved OIdermandens og Stolsbrødrenes Kendelse.

Men dette Forhold medførte et Tab for Kongen og for Byen. Ti bægge havde en ikke uvæsentlig Indtægt af de Bøder, der blev idømt paa Bytinget for bestemte Forseelser. Og for ikke at gaa glip af disse Bøder blev denne Lavenes gamle Ret ophævet og alle saadanne Sager fremtidig henvist til Bytinget.

Men denne Foranstaltning lader sig mulig dog forklare. Ophævelsen af denne gamle Ret var sikkert et af de alvorligste Stød, der kunde føres mod Lavsvæsenet, maaske det mest dødbringende, naar man ikke vilde skride til dets fuldstændige Ophævelse, og dertil var Tiden ikke moden endnu. Men allerede nu virkede det saa hæmmende, at Christian IV i Forening med Byens Magistrat kunde anse sig for berettiget til at indskrænke Lavenes Magt paa alle Omraader, selv om man ogsaa foreløbig skulde komme til at kaste noget værdifuldt over Bord.

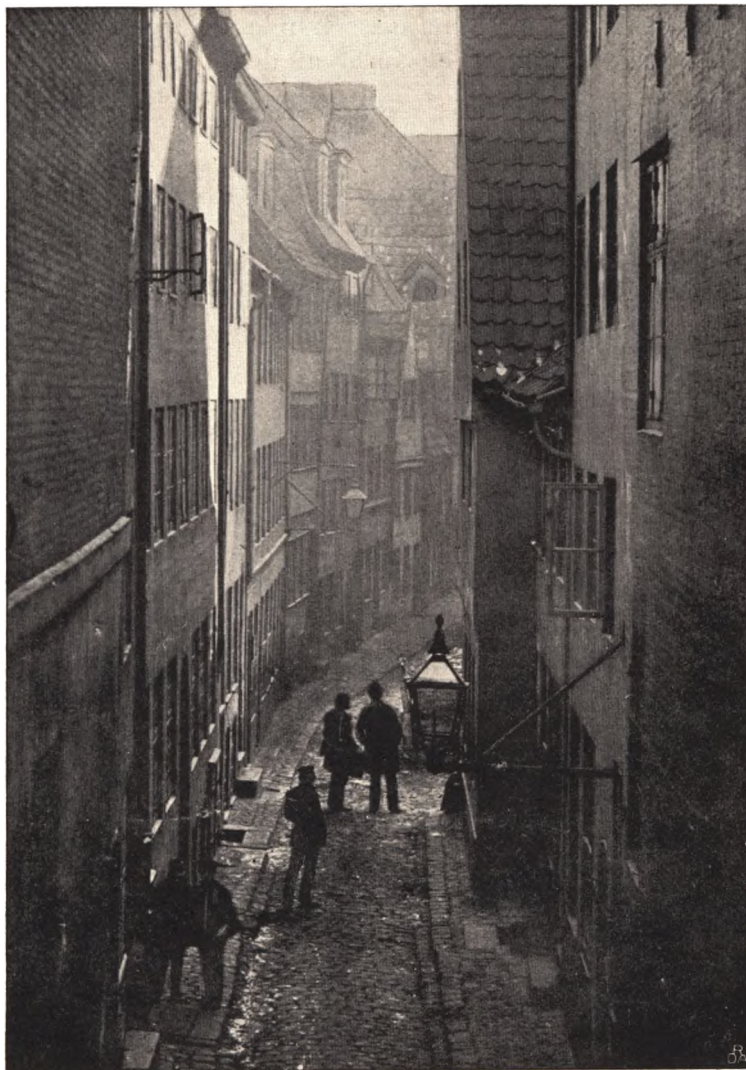
København var dengang, som vist i det foregaaende, i stærk Udvikling. Den var i Begreb med at blive en stor By. Den tiltagende Handel og Søfart bragte Penge til Byen og til Landet, der byggedes meget ikke blot af Kongerne men af Adelsmænd og Borgere. Trangen til Haandværkere og til Haandværkere, som kunde noget, som bl. a. kunde tilfredsstille Tidens voksende Krav til Skønhed og Smag, blev stærkere og stærkere. Men de gamle Lav lod sig ikke røre af sligt, hvad vedkom nyere Tidens eller et mere fordringsfuldt Publikums Krav dem? De lavede deres Arbejder, som de havde lært det paa deres afstukne Lærevej som Dreng og som Svend, de leverede godt og ustraffeligt Arbejde, og de leverede ikke mere, end der var Brug for, saa Markedet ikke blev oversvømmet, hvorved Priserne vilde gaa ned til deres egen Skade. Det havde de i deres Magt at bestemme ved Reglerne om, hvor mange Svende og Drengene enhver Mester maatte have, det vil sige hvor meget Arbejde enhver Mester maatte producere; og Mestrenes Tilgang til Lavet var de saa nogenlunde i Stand til at regulere gennem »Igangskosten« og »Igangspengene«, — ti Regeringens Forsøg paa at indskrænke Udgifterne til 1 Gylden i det hele blev aldrig til Alvor, det vidner Paabudets Gentagelse om. Lavsvæsenet var ikke blot bleven en Bremse paa Udviklingen, men en Byrde for Befolkningen.

Saa længe Lavsmestrene leverede gode Varer, var der vel ikke saa meget at sige til, at de tog sig ordentlig betalt. Men naar Borgerne maatte give høje Priser for daarlige Varer, var der al Anledning for Øvrigheden til at skride ind. I 1590 fandt Magistraten det saaledes betimeligt at henvende sig til de forskellige Lav.

»Først ville Borgmester og Raad,« hedder det, »at Bryggerne skulle efter denne

Dag brygge godt Øl, og Bagerne desligeste bage godt Brød og sælge det efter Tidens Lejlighed hvert Aar, eftersom Gud giver Tiden i Landet, og som Borgmester, Raad og Kongens Foged har ladet forkynde til Tinge, som er paa denne Tid for en god Tønde Kro-Øl 2½ Mark og for en Tønde dobbelt Øl, det allerbedste, 3 Mk.«

»Bagerne have tilsagt og endeligen bevilget, at efter det Køb, som de nu have

PEDER MADSENS GANG, OMTR. HVOR NU NY ØSTERGADE ER

paa Rug, Mel og Hvede, som er, at en Skæppe Rug gælder 13 eller 14 Skilling rund Mønt og en Skæppe Hvede 20 Skilling, — altid udi enkelte Dalers Beta-
ling — da ville de bage en god Skonroggen, som skal gælde 1 Skilling eller 1 dansk Hvid, paa 10 Lod; et langt Brød paa 16 Lod, Stykket 1 Skilling eller 1 dansk Hvid; et Hvedebrød, som skal gælde 1 Skilling Klippinge eller 1 dansk Hvid, paa 5 Lod.«

»Og skal Kongens Foged med Kæmneren een Gang om Ugen gaa til alle Bagerne at bese deres Brød, om det er godt, vel baget og holder sin Vægt. Og skal tvende af Bryggerne i lige Maade vrage og smage hver Brygning af Øl, som der brygges, om det er godt, som sagt er.«

»Ville Borgmestre og Raad, at ingen Skomager her i København efter denne Dag skal forarbejde noget rysk (russisk) Læder udi Sko eller Støvle, ti det holder intet for Van-

det, og Folk bliver forraadt (narret) dermed. Derfor skal tvende (Mænd) af Embedet gaa til alle Skomagere een Gang om Ugen og bese deres Arbejde, som de og hertil (hidtil) gjort have. Findes det ikke godt, da skulle de give det Kongens Foged til Kende, at han med Byens Kæmner kan straffe derefter og sætte, hvor dyre Skoene skal sælges.«

Skomagere var ved Siden af Bagerne, — som foran anført — det Folkefærd, som synes at have voldet Øvrigheden mest Ulejlighed. Grunden laa sagtens deri, at

de — ligesom Slagterne — i Reglen kunde sælge de raa Huder til Udførsel og faa en høj Pris og rede Penge for dem. Det var ofte bleven forbudt, men dette Forbud havde næppe haft større Virkning, end de fleste andre Forbud. Nu blev det paa ny Slagterne indskærpet, at de, — saa vel som andre, der slagte her i Byen, — skal sælge deres Huder til de bosiddende Skomagere og ikke til andre.

»Og skulle Skomagere her efter denne Dag sælge deres Støvler og Sko, som her efterfølger. Et godt Par Bond-Sko eller et godt Par dobbelte »lackeier« Mands Sko for 1 rund Mark. Et Par een-saaede »lackeier« Sko 12 Skilling. Et Par Kvinde-sko 12 Skilling, og de som mindre ere 10 Skilling. Og mindre som de ere gode til. Et Par Knæstøvler eller (til) midt paa Laaret (Læggen?) 3 Mark. Men den, som vil have lange Støvler, han betale dem derefter.«

»Efterdi at befindes, at Skrædderne her i Byen tage en utilbørlig og usædvanlig Penge for deres Arbejde, skal der holdes med dem, som her efter følger:

Først have de bevilget at gøre en Kravekaabe for 3 Mark, en »hovedsmu« Kaabe (kort Skulderkaabe med Hætte?) 1 Mark, en Overkjortel af Sagen 2 Mark, en Overkjortel af Klæde $1\frac{1}{2}$ Mark, en Underkjortel af Klæde 1 Mark, en Mands Underkjortel 12 Skilling, en anden Mandskjortel $1\frac{1}{2}$ Mark, en Mands Par Hoser og Trøje, slet og ret, 20 Skilling, en Kappe slet og ret 1 Mark, en Kvinde-Trøje slet 1 Mark, en Mands Uldskjorte $\frac{1}{2}$ Mark, et Par Klæde Nederhoser 4 Skilling.«

Af Bundtmagernes Priser ser man, at de vilde Dyr endnu ikke var udryddede i Danmark. For en »Loss« at berede $1\frac{1}{2}$ Mark, for en »Ulv« 1 Mark, for en Ræv 3 Skilling, for en Maar 2 Skilling, for en Odder $\frac{1}{2}$ Mark, for en »Fellefros« dvs. Fielfras 1 Mark, for et Graaværkskind 1 Album (1 Hvid), for en Hermelin $\frac{1}{2}$ Skil-

ØSTERGADE MED HJØRNET AF NY ØSTERGADE

ling.« For en Mands Kjortel at fore maatte de tage 1½ Mark, for en stor Doktor- eller Præstekjortel 3 Mark, for en Kvindekjortel 1 Mark, for en Saiens Kjortel med Bræmme 1½ Mark, en Trøje 8 Skilling« osv. osv.

Paa samme Maade blev der sat faste Priser paa alt andet Haandværksarbejde. Murere, Tømmermænd, Snedkerne og andre fik fastsat, hvor meget de maatte tage i Dagløn, naar de arbejdede paa egen Kost, og hvor meget, naar de fik Kosten osv. osv.

Der var sikkert anvendt et stort Arbejde paa denne Kundgørelse for gennem den at regulere Priserne i det daglige Liv, men den fik ikke bedre Skæbne, end andre og tidligere Paabud af lignende Art. Regeringen havde ikke Myndighed nok til at sætte sin Villie igennem, og Klagerne over Lavenes Overgreb vedblev som før.

Da besluttede Christian IV. endelig at gøre et Forsøg med at ophæve Lavene. Dette skete ved et Reskript af 19. Juni 1613. Af alle de Bevæggrunde, han kunde have dertil, har han kun anført den, der paa Forhaand maatte siges at være den mest populære, nemlig Lavenes Bestræbelser for at tvinge Befolkningen til at betale høje Priser for Haandværkets Frembringelser.

»Vi kommer naadigst udi Forfaring,« siger Kongen, »om den store Uskikkelighed og Modvillighed her udi Riget med Haandværksfolk og andre om Skraaer og Lavsret sig begiver, idet de paa det højeste besvære vore Undersaatter med hvis de (disse) hos dem skulle lade gøre og forarbejde, og ellers deres Varer dem over sætter, (dvs. sætter i saa høj Pris) saa de ikke for en billig Værd det, de skulde købe og til sig forhandle, kunne bekomme, hvortil deres Skraaer og Lavsret dem Anledning giver, efterdi enhver her i Riget sin Næring og Haandværk ubehindret ikke maa bruge, med mindre de først have vundet Lavet.«

For Fremtiden skulde det staa enhver Haandværker frit for at nedsætte sig, hvor han vilde og bruge sit Haandværk, naar han havde gjort sin Borgered og betalt Byens Tyngge. Men alle tjenstløse Haandværksgeleser, som ikke have svoret Borgered, men ulovlig brugte deres Haandværk, de skatteydende Borgere til Skade og Afbræk, skulde møde paa Raadhuset og vinde Borgerskab og angive sig selv for Hus, Skat og Vagt eller tage Tjeneste hos Borgerne. Og samtidig blev det disse forbudt at huse Haandværksfolk, som ulovlig brugte deres Haandværk.

Ved Reskriptet af 19. Juni 1613 blev saaledes alle Skraaer og al Lavsret ophævet i hele Riget, »indtil vi særdelis noget Haandværk med anden Skraa eller Lavsret herefter ville benaade.« Det var altsaa kun et Forsøg, men et Forsøg, som viste, at Lavsorganisationen ikke kunde undværes endnu. Det Resultat var Christian IV. ikke længe om at komme til. 10. Oktober 1621 fik Mestrene i de nedlagte Lav »paa det at Haandværkerne her i Byen maa bringes paa Fode« Paabud om at forfatte nye Lavsartikler og indsende dem til Magistratens Godkendelse og Stadfæstelse. Dog skulde det være Lavene forbudt at gøre Aftaler om Køb og Salg, — med andre Ord, det overlodes Magistraten at sætte Pris paa deres Varer, — og Igangskost og Mesterstykke skulde være ganske afskaffet. Naar nogen vilde bruge et Haandværk, skulde han lade sit Navn indskrive hos Oldermannen, men maatte ikke understaa sig at gøre Gæstebud eller Mesterstykke. Overtrædelse af dette Bud medførte Bøder baade for den nye Mester saa vel som for de indbudne Gæster.

Det af Snedkerlavet efter Kongens Opfordring af 10. Oktober 1621 til Magistra-

ten indsendte Forslag til nye Lavsartikler er endnu bevaret. Man ser deraf, hvor haardt det er faldet de gamle Mestre at opgive Tanken om Mesterstykket. Hvordan skulde Verden vel kunne bestaa, blot saa længe som til Paaske, naar enhver kunde rende hen og blive Mester! Sadelmagerne havde — paa en Maade der bedre end noget andet oplyser os om den overordentlig ringe Respekt, man havde for selve Kgl. Majestæts Love og Befalinger, — straks efter Forordningen af 1613 om Lavenes Ophævelse, ganske rolig paa et Lavsstævne erklæret, »at eftersom vor Skraa er os frataget af vor naadige Øvrighed, da ville samtlige menige Lavsbrødre blive ved den gamle, forefundne Skraa, som nu findes udi vort Skrin.« Det var aabenbart Folk, som det ikke var let at trækkes med! Og saa stædige var Snedkerne da heller ikke. De forfattede en Række nye Artikler og indsendte dem til Magistraten.

Eftersom, hedder det her, »ingen billigen kan kaldes en Mester paa noget Haandværk, med mindre han det tilforn i nogen Maader bevist haver«, anmoder de den gunstige Øvrighed om at ville være betænkt paa »et godt Middel, Haandværket til Forbedring, saa at, om end skønt der ikke skal gøres nogen Mestergerning, . . . der dog maatte bevilges noget at gøre, enten en Ridsning (Tegning) paa et Stykke Arbejde, hvad som kan foregives, Snedkerværk belangende, en Vinduesbue eller noget andet, som sædvanligt kan være, efter den gunstige Øvrigheds gode Tykke, formedelst at Drengene, som samme Haandværk lære og derefter sig udi andre Nationer ville forsøge, kunde des bedre blive fordret og ej spotteligen forhaanes, fordi de ej sit Haandværk hos den, som nogen Mestergerning gjort havde, som ellers af gammel Tid haver været vanligt«, lært havde, »tilmed og at Drengene ikke deres Ungdom udi Haandværkernes Misbrug skulle henbringe og saa snart de af deres Lære udkommer, skulde dennem paa deres egen Haand nedsætte, dennem til Fordærv. Anseendis vi ikke hermed nogen voris Fordel ville vide, men langt mere Ungdommens Gavn og Bedste.«

Det kunde jo lyde overmaade smukt og nydeligt med denne Omsorg for Ungdommens Oplærelse, men det er et Spørgsmaal, om det var stort andet, end en Talemaade. I alt Fald viser tre Kongers stadige Klager over Manglen paa dygtige Haandværkere, Klager, der altsaa spænder over mere end et Hundrede Aar, at hverken Mestrenes Omhu for deres Læredrengene eller det saa højt lovpriste Mesterstykkets Udførelse var nok til at bringe Svendene op paa et saadant Standpunkt, at de formaade at fyldestgøre de Krav til Haandværkerdygtighed og Snille, som Tiden krævede.

Og de tre Konger, Christian III., Fredrik II. og Christian IV. kunde vel bedre, end nogen anden tale med om dette Spørgsmaal. Det var uden Spørgsmaal Landets største Arbejdsgivere. Ingen anden Mand i Landet sysselsatte blot tilnærmelsesvis et saa stort Antal Haandværkere som de, i alle Fag. Under Manglen paa hjemlig Duelighed, maatte de da i hin store Byggeperiode søge til Udlandet. Særlig fra Nederlandene og Nordtyskland, men ogsaa fra andre Lande i Europa indkaldte de tre nævnte Konger, men dog især Christian IV. en stor Mængde Haandværkere, hvis Komme her til Landet blev af den største Betydning for det danske Haandværk. For det første mistede dette paa mange Omraader sin nationale Karakter og blev fortysket lige saa meget hvad Sprog, som hvad Skikke angaar, og for det andet blev der tilført det en Mængde dygtige Elementer.

Denne store Tilstrømning af fremmede Haandværkere og Kongens samtidige

Kamp mod Lavene og deres hæmmende Virksomhed frembragte stor Uro i Datidens hele Samfundsliv. De fremmede Svende, der sagtens hyppig optraadte meget anmasende over for deres gammeldags, danske Kolleger, hvis Overmænd paa det enkelte Haandværks Omraade de mulig hyppig var, var ikke vel set paa Værkstederne. Der var i mange Lav »stor Uordning« mellem Svendene. De fremmede Svende blev modtaget med »Snurken og Pukken«, og mange Steder løb de gamle Svende om paa Værkstederne for at yppe Kiv og Spektakel med dem, saa det kan ikke undre, at der af og til vankede blodige Pander.

LADEGAARDBAEN MED MINDESTENEN I 1893

Men det var ikke blot mellem Svendene indbyrdes, at der var Uroligheder. Forholdet mellem Svende og Mestre var sikkert endnu mere spændt. Hvert Øjeblik klages der over, at Svendene var oprørske og drev Sammenrottelser, »naar Mestrene havde meget Arbejde og til disses store Skade«. Her var det Løns spørgsmaalet, der var det afgørende. Snedkermestrene klager i 1622 over, »at der ikke er een Svend at bekomme, med mindre man skulde give hannem saa stor Løn, som han begærede«.

Naar der lød saadanne Fordringer til en skikkelig gammeldags Haandværksmester, der selv var oplært i den gode, gamle Lavstid, da Svende og Læredrenge paa patriarkalsk Vis, ganske som Tyende regnedes med til Mesters Familie og havde at tage alt, som det faldt i Huset, og naar samtidig selve Landets Konge fandt paa noget saa samfundsopløsende som at paabyde — i Forordning af August 1622 —

at Lavene ikke længer maatte holde nogen Dreng ude fra Lavet paa Grund af uægte Fødsel, kan man jo nok forstaa, at de kunde føle Tilbøjelighed til at klamre sig fast til det gamle, solide, tilvante, som havde staaet i sin Prøve, og hellere lade sig skylle bort med det, fremfor at falde til Føje for den nye Tids Fordringer. De var altfor indlevede i de overleverede Former til at kunne indse det rigtige, — det humane havde Menigmand dengang ikke Tanke for — i Christian IV.s Raisonnement, at det var langt bedre, »at en Uægte kunde tjene til Livets Ophold ved ærligt Haand-

LADEGAARDSAAEN 1893

værk, end at skulde opholde Livet ved Lediggang«, og holdt lige saa stift paa de Uægtefødtes Udelukkelse fra det »ærlige Haandværk«, som de holdt paa Mesterstykket og paa deres Ret til selv at bestemme, hvormange Mestre der maatte være i hvert Haandværk, altsaa til selv at regulere den aarlige Tilgang. Og Haandværkerne blev de stærkeste. Ved Midten af Aarhundredet gik alt væsentlig i de gamle Spor, — over for gammel Fordom, gammel Vane og egenkærlig Lavspolitik havde Kongemagten maattet trække det korteste Straa. Det kan se mærkeligt ud, men det bliver forklarligt, naar man erindrer, at de Mænd, der skulde have ført Kongens Tanker ud i Livet, ikke var Regeringens Tjenere, kongelige Embedsmænd, men derimod Borgmestre og Raad, Borgernes egne Tillidsmænd, der ikke altid stod frit over for

de Folk, de skulde sætte i Rette, og som tilmed havde ikke saa smaa Indtægter netop fra deres Virksomhed i Lavene.

Christian IV. med sine praktiske Anlæg, sin store Skønhedssans, sin stærke Virke-
trang og sit paa saa mange Maader mærkelige Fremsyn, var overordentlig ivrig for
at faa Lavsforholdene forbedrede og faa uddannet en Stab af dygtige Haadværkere,
der kunde staa Maal med Tidens Fordringer. Og hans egne personlige Ønsker faldt
paa det nøjeste sammen med de i Tiden herskende merkantilistiske Teorier. I Følge
deres Hovedgrundsætning, at et Folks Rigdom væsentlig bestaar i Besiddelsen af
rede Penge, gælder det paa enhver Maade at fremme Tilgangen af Penge til Landet
og hæmme deres Bortgang. Derfor lagde man fortrinsvis Vægt paa at fremme For-
arbejdelsen af Raastoffer inden for Landets Grænser, — hvorved Landets Børn fik
Beskæftigelse og Fortjeneste ved deres Hænders Gerning — og paa at udføre det
færdige Produkt.

Denne Opfattelse kommer til Orde i en af Christian IV.s Forordninger om
Haandværk, hvor det hedder, at »Haandværker en af de fornemme Aarsager er, af
hvilke — næst Gud den allermægtigstes naadige Velsignelse — Landes og Rigers
Fremvækst herkommer«. — Det er underligt, at Christian IV., der godt kendte Ordet
»Industri«, ikke har benyttet sig af det i Stedet for af Flertalsformen »Haandværker«.
Ti det der tilsigtedes, var netop at gøre Haandværket til Industri, — at udvide det
fra at tage Sigte paa det lille Marked og den hjemlige Bys Behov til at tjene »til
Landets og Rigets Fremvækst« ved at tage Sigte paa en større Kundekreds og andre
og fremmede Markeder.

Det første Tegn paa dansk Industri ligger noget længere tilbage i Tiden. Som
saadant mener vi at kunne nævne Byens Teglgård, og den første Møller- og
Bryggervirksomhed, der søgte Afsætning for sine Produkter paa Island og Norge.
Senere — i 1559 — kom den Klædemølle med Farveriet, som Frederik II.
indrettede paa den nordlige Side af Vandkunsten. Det var dengang en Mølledam
med Tilløb af Mølleaaen, der løb ned langs Vestervold og om ad Løngangsstræde.
Denne »Farvergaard« laa langs den Gade, som da hed Søndergade, men som efter
Farveriet netop fik Betegnelsen Farvergade, og strakte sig helt op i Svinget af
Volden paa nuværende Vartovs Grund. Der blev indkaldt en Farver fra Lybæk
for at sætte Virksomheden i Gang, og Kongen var til Sinds at ofre ret store Sum-
mer paa at faa Foretagendet oparbejdet. Men Klædefabrikken gik snart ind. Far-
veriet holdt sig noget længere, og da Tyge Brahe i 1589 fik Skøde paa den tidligere
Fabrik og det tæt derved staaende gamle Fæstningstaarn, som han vilde bruge til
Observatorium, — det ses paa van Wycks Billede af København, der fulgte med
første Hæfte af dette Værk, — holdtes kun Farveriet ved Magt. Det overlodes 1620
til Klædekompaniet; senere forpagtedes det bort; der kunde dog ikke svares højere
Afgift end 100 Daler om Aaret.

Den nævnte Mølleaa — se Kortet Side 71 — der førte Vandet fra Ladegaards-
aaen og Peblingsøen ned til Mølledammen paa den nuværende Vandkunst og der-
paa ud i Havnen, den nuværende Kanal, i Svinget ved Nybrogade, var saa vandrig,
at den formaaede at drive flere Møller paa Strækningen fra Vesterport til Vand-
mølletaarnet paa Vandkunsten. Det var uden Tvivl Tilstedeværelsen af denne natur-
lige Drivkraft, der bragte Christian IV. til først at indrette sit store industrielle An-
læg »Tugthuset« hernede.

Tugthuset skulde være en Tvangsarbejdsanstalt. »Paa det den Trygleri og Betleri,« skriver Kongen til Statholderen paa Københavns Slot i Oktober 1605, »som her i Riget og synderligen her udi vor Købstad København mere end paa andre Steder er udi Svang, ved billige Middel kunde blive afskaffet, da have vi naadigst til des Behov ladet opbygge og ordinere et Tugthus her sammesteds, hvor saadanne Løsgængere skulde henordnes og siden tilholdes at lære et Haandværk, hvormed de deres Brød og Ophold kunne fortjene.«

Tanken til en saadan Anstalt havde Christian IV. faaet under den stadige Kamp med Lavene og ved den vedblivende og mere og mere følelige Mangel paa dygtige Haandværkssvende. Det havde sine Ulemper og uheldige Sider stadig at blive ved at indkalde disse mange fremmede Svende, — hvad om man indkaldte fremmede Mestre og indrettede en Arbejdsanstalt, hvor man, samtidig med at anbringe alle yngre arbejdsdygtige Løsgængere og benytte deres Kræfter, kunde danne en Skole for unge Haandværkere og saaledes, — uafhængigt af Lavene og Lavsordningen — faa uddannet en Stab af dygtige Haandværkere?

Tugthuset kom i Gang nede ved Mølleaaen, men Pladsen blev snart fundet for indskrænket, og efter maaske ikke mere end eet Aars Forløb flyttedes Anstalten op til det gamle Helligaands-Klosters Bygninger mellem Graabrødre Torv og Fisketorvet eller Amager Torv. Den nødvendige Drivkraft fik man her fra Hestemøller.

Der nævnes allerede 1607 en Mængde forskellige, mest udenlandske Haandværksmestre som Lærere ved Tugthuset: Possementmagere, Tripmagere, Tapetmagere, Vævere, Uldberedere, Vantmagere, Floretentripmagere, Hatstafferere, Perlestikkere, Drejere, Simlebagere og mange andre, i alt 26 Mestre foruden Kvinder, der skulde undervise i alle deres Køns Færdigheder, bl. a. en særlig Kniplingskvinde, der skulde lære Børnene at fremstille Kniplinger, saaledes som »de udføres i Nederland og paa andre Steder«.

»Børnehuset«, som Stiftelsen snart kom til at hedde i daglig Tale, eftersom der kom færre og færre Voksne derind, medens den væsentlig rekruteredes fra Landets halvvoxne Ungdom, var, — siger Dr. Oluf Nielsen, en Tid af stor Betydning for Landets Industri og benyttedes af Kongen i storartet Maalestok. Det var især Klæde, Silke, Lærred og Garn, der leveredes herfra.

Et Par Aar efter, at Anstalten havde begyndt sin Virksomhed, talte den 70 Dreng og 60 Kvindfolk, men Tallet skiftede meget i Aarenes Løb. En stor Mislighed blev hævet i 1621, idet Børnene ganske adskiltes fra de Voksne, saaledes at der tales om Børnehus for sig og Tugthus for sig. Børnene fik Undervisning i Regning, Skrivning, og Religion ved Siden af Undervisning i et Haandværk. De ganske smaa Børn skulde spinde Uld og Bomuld o. desl. Med Tolv-Aars Alderen begyndte Undervisningen i et Haandværk, der fortsattes i fire Aar. De fire fornemme Borgere, der af Kongen havde faaet det Hverv at have Tilsyn med Børnehuset, skulde efter denne Tid udnævne tre-fire Mestre, — af hvilke den ene dog skulde være den paagældende Læremester, — og de skulde saa bedømme, hvorvidt Læredrengen var dygtig nok til at blive Svend. Hvis saa var, skulde de give ham Lærebrev; men endnu i tre Aar var han forpligtet til at arbejde i Børnehuset. Dog skulde han, foruden Kost og Klæder, for hvert Stykke Arbejde have en bestemt Sum, der lagdes op for ham til han kom ud af Børnehuset. Naar han var færdig her, fik han desuden en ny Klædning med Kappe, Sko, Krave og Skjorte og, naar han bosatte sig, et halvt Aars

Husleje og en Maanedes Proviant. Men enten skulde han straks tage Tjeneste som Svend eller nedsætte sig som Mester. Gjorde han ikke det, men slog sig paa Svir og Lediggang eller undlod at gaa i Kirke mindst een Gang hver Søndag, »skulde han igen indtages i Børnehuset og der forblive, indtil han kan vide sig selv at regere«.

Der kan næppe være Tvivl om, at Kongens Svende fra Børnehuset har været nok saa godt i Stand til at begynde Kampen for Tilværelsen som Svendene fra de gamle Lav.

Arbejdstiden var fra Kl. 5 Morgen til Kl. 10. Middags- og Hviletid fra 10—12 og atter Arbejde fra 12—5. Der var ansat en Foged til at holde dagligt Tilsyn og Justits, og han havde baade Jærn og Fængsel og Vand og Brød til sin Raadighed. Skulde nogen tugtes med Ris eller anden legemlig Straf, skulde det altid ske i Fogdens og Mestrenes og -- for Pigebørnenes Vedkommende — i Opsynskvindens Nærværelse.

Og Straf kunde vel være nødvendig nok, naar man betænker, at de fleste, som kom her, var Tiggerbørn eller vanartede Børn, som man hjemme ikke kunde holde Styr paa. Selv fra de rigeste, fineste Familier var der Tilgang til Børnehuset, saaledes baade en Brockdorff og en Rosenkrands, en Præstekone, der tillige med sine Døtre »havde anstillet sig meget utilbørlig i Kirken med Dans og Drik«, Kvinder, der havde født i Dølgmaal o. s. v. o. s. v.

Der blev gjort meget for at skaffe Børnene god Kost og gode Forhold overhovedet, men Tidens uheldige Sider, især dens Mangel paa Renlighed, maatte vel gøre sig særlig gældende paa et Sted som dette. Der klages fra Lægen over Urenlighed og slem Stank i Drengenes Sengkamre, hvor der undertiden laa indtil fem Dreng i Seng sammen. Børnehuset havde da ogsaa megen Sygelighed at kæmpe med. Børnene derinde døde som Fluor trods al Omhu fra Kongens Side, og under enkelte Pestperioder gik det hele i Staa.

Det hele Anlæg var tilmed overordentlig kostbart at holde i Gang, og lidt efter lidt overlod Kongen de enkelte Virksomheder til Private, saaledes baade Silkevæveriet, Farveriet, Klædeberederiet og Valkemøllerne. Lærredsvæverierne holdtes vistnok længst i Gang, men i de sidste Aar af Christian IV.s Levetid var den hele Virksomhed saa godt som standset. Og to Aar efter hans Død blev hele Anstalten opgivet og bortsolgt fra Kronen.

Uagtet der var Silkevævere i Tugthuset, fattede Kongen dog den Beslutning i 1619 at oprette en særlig Silkeindustri i sin Hovedstad. Det er mulig Tilstrømningen af Tyskere, der flygtede fra deres Hjemland under Religionskrigens truende Udsigter, der har bragt ham ind derpaa. Nok er det, i nævnte Aar købte han Eske Broks Gaard paa Købmagergade; den strakte sig helt tilbage mod Pilestræde, og gennem den lagde han en tolv Alen bred Gade, der efter Kongens Silkevævere, som skulde bo i den, fik Navnet Silkevævergade eller Silkegade. Det var Christian IV.s Ønske, at der skulde leveres lige saa gode Varer her, som der kunde faas fra Udlandet. Det bedste Materiale blev indkøbt, og de fineste Stoffer blev forarbejdet: Bliant, Fløjel, Capsa, Atlask, Damask, blommet Armassin og alle Slags Baand, og Kongen kunde paa en Herredag 1623 med Henviisning til »at den indenlandske Industri tager saa stærkt til, at den kan forsyne Riget med adskillige Silkevarer«, foreslaa, at det skal forbydes at indføre alle fremmede Silkevarer med Undtagelse af »slet Silke« d. v. s.

Det tyder dog ikke paa, at Afsejningen var saa storartet, at Kongen Aaret i Forvejen havde anset det for formaalstjenligt at nedsætte Priserne paa sine Silke-

HOLSTEINS GAARD OMR. 1745, NUVÆRENDE MAGASIN DU NORD

tøjer med 2 % og at love for den fremtidige Produktion at nedsætte dem med yderligere 5 %, »for des snarere at blive Værene kvit«, som han selv skriver. Og samme Aar afstod han den hele Virksomhed til et Kompagni paa tolv Aar. Det nye

»Silkekompagni« blev udstyret med forskellige Forrettigheder, og Kongen gik i Borgen for det for en Sum af 50,000 Rigsdaler, men efter tre Aars Forløb maatte det mælde Pas og erklære ikke at kunne fortsætte Driften uden stor og mærkelig Skade for sig selv og for Kongelig Majestæt. Det synes især at have været Haandværkerne, der svigtede og forlød Byen eller Landet uden Hensyn til indgaaede Forpligtelser.

Silkekompagniets Virksomhed, som der var sat saa meget ind paa, gik i Staa omtrent 1630. Enkelte Borgere havde imidlertid faaet Tilladelse til at oprette Silkeberederier og faaet nogle Aars Eneret til at tvinde og berede Stik- og Sysilke.

Ikke bedre gik det med et Sukkerraffinaderi, der blev oprettet 1626 paa Amager Torv, nuværende Nr. 25, og med det i samme Aar oprettede Sæbesyderi, som Ejeren to Aar senere forbrød paa Grund af, at han leverede slette Varer »der var bløde og stank efter Tælle«. En saa fornem Herre som en Ridder af det Burgundiske Hus, Theodorus von Rottenburgh, fik ligeledes 1620 Tilladelse til at oprette tre eller flere Oliemøller. Der blev udvist ham en Have ved den Grøft, der gik fra Søerne til Rosenborg Have, den senere saakaldte »Peymanns Rende«, men om hans Oliemøllers Skæbne veed man ingen Besked.

Om et Par omtrent samtidig oprettede Limkogerier faar man den sikkert meget betydningsfulde Oplysning, at Ejerne — for at faa Afsætning for deres Varer, — har fundet paa den Fiffighed at udføre dem først og dernæst at indføre dem som fremmed Produkt, »paa Grund af den skadelige Begærlighed disse Rigers Indbyggere have, deres Varer fra udenlandske Steder at lade hente«.

Det var jo muligt, at det var denne skadelige Begærlighed hos de Danske, der for en Del var Skyld i, at næsten alle hin Tids industrielle Foretagender saa fuldstændig mislykkedes. Et Saltværk, som Rentemesteren Henrik Müller fik tredive Aars Privilegium paa, »for at Landet kunde forsynes med Salt og Pengene blive i Landet« havde ikke mere Held med sig end de øvrige, — det var allerede gaaet ind efter fem—seks Aars Forløb.

En Fabrik af Høleer og Skæreknive, som to Brødre Woest fik Eneret paa at drive i 1628, synes at have haft mere Bestand end de fleste andre industrielle Virksomheder, som Tiden saa fremkomme. Det var ellers fra Brunsvig, man fik saadanne Ting, men nu blev der lagt en Told paa alle indførte Varer af denne Art, og i Ly af denne Told voksede Industrien op. Mestre blev hentet fra Udlandet for at sætte det i Gang, og Ejerne forpligtede sig til at sælge Dusinet for 7 Sletdaler. De havde ogsaa Lov til at tage $7\frac{1}{2}$, men skulle saa være villige til, at tage de mindre gode Eksemplarer tilbage.

I 1641 gik Privilegiet over paa Christian Alkenbrecht, Hans Vinberg og Fredrik Esbach, der vist alle havde været Mestre hos de nu afdøde Brødre Woest. Paa Grund af den »store Bekostning, der vilde medgaa i Begyndelsen, inden nye Mestre kunne indbringes« — ti de tre nævnte kunde ikke overkomme Arbejdet selv — var de ikke i Stand til straks at fortsætte Driften. Det blev da givet alle og enhver frit at indføre Leer, Skærknive, Partisaner og Piker nu og i Fremtiden, men fra det Øjeblik de nævnte tre Mestre har begyndt deres Drift igen, maa Ingen anden nedsætte sig paa Sjælland som Mester paa dette Haandværk i de første femten Aar.

Allerede 1650 blev Privilegiet fornyet for ti Aar, og der blev lagt en Told af 2 Rdlr. paa Dusinet af indførte Leer og Skærknive.

Et Privilegium, som Organisten ved Helligaands Kirken, Lorens Schrøder, fik

1636 paa, uden Indsigelse fra Snedkernes Side, at maatte forfærdige Symfonier og Clavicordier, havde næppe stor Betydning.

Omtrent 1624 begyndte der en Glasindustri i København, uden Tvivl i al Beskedenhed. Paa den Tid forekommer Mathias Grundtmann i Toldregnskaberne som Fabrikant af »Spidsglas« — med og uden Dækkel — »Rørglas«, »Bennikeglas« og »Pasglas«. Han havde Udsalg paa Østergade.

Større var det sikkert med Robert Colnet, som 1652 blev antaget som kgl. Glasbrænder med Forpligtelse til aarlig at levere Kongen 500 Spidsglas, store og smaa, samt skære, slibe og polere allehaande Glas, som Kongen maatte have Brug for. Han kendte ogsaa den Kunst at farve Glas, »saa de ikke paa Farven var til at skælnes fra Ædelstene«. Colnets Glasværk laa umiddelbart ved Vandmølletaarnet, mellem dette og Volden. Han har sagtens maattet benytte Vandkraft til Slibning og Polering af sine Glas.

En af Byens solideste Industrigrene var sikkert Rebslagervirksomheden. De to store Reberbaner, hvor der kunde slaas Trosser af Kabeltovs Længde, var Kongens Reberbane paa Holmen, bygget 1566, — den lange Bygning der fra Sejlhuset gik ned langs nuv. Peder Skramsgade (se Kortet Side 71 og van Wycks Billede), og Islandske Kompagnies, der laa omtr. langs nuv. Amaliegade og strakte sig fra den lille Plads ved Garnisons Kirke og ud til Amalienborg Plads. Den blev anlagt 1621 væsentlig for at forsyne Kompagniets Skibe med det nødvendige Tovværk. Men der er uden Tvivl ogsaa lavet Trosser til Udførsel, ti Kompagniet drev tillige en stor Reberbane langs Mølleaaen under Volden. Voldgaderne har jo lige til deres sidste Tider paa Grund af deres lige Strækning stadig været anvendt af Rebslagerne.

Uden for Vesterport havde Byen ikke mindre end syv Reberbaner, som mod en aarlig Afgift dreves af Byens Rebslagere.

Det var i det hele en ikke ringe Virksomhed, der dreves af Københavns Borgere uden for Byen, særlig med Benyttelse af den stærke Strøm i Mølleaaen, som fra den højtliggende Fursø løber ud i Stranden, eller af Vandløbene ved Vedbæk og Hellebæk. Men disse Anlæg hører dog nærmest det følgende Tidsrum til.

I 1653 synes Frederik III. at have villet tage sin Faders Børnehusvirksomhed eller en enkelt Gren af den op igen. Han tillod i nævnte Aar en Flok fordrevne bøhmiske Klædemagere at komme ind i Landet og anviste dem Christian IV.s anselige Ladegaard uden for Byen til Opholdssted; de skulde faa mange Privilegier af forskellig Slags, men i Stedet for de halvtreds, som havde faaet Lov at begive sig hid, kom der kun en — siger og skriver en. Og dermed døde Planen hen.

Christian IV.s Forsøg paa i 1613 at ophæve Lavstvangen og indføre Næringsfrihed viste sig særlig skæbnsvanger for Befolkningen paa et bestemt Omraade, nemlig med Hensyn til de daglige Levnedsmidler. Hverken Bryggere eller Bagere eller Slagtere kunde undvære den Kontrol, de hidtil havde været undergivet. I 1622 udsteder Kongen en Forordning i Anledning af den Uskikkelighed, som han erfarer foraarsages af, »at det enhver er frit fore udi sit eget Hus Øl at brygge, hvorfor (der) baade ere mange Slags Øl, saa og enhver det efter sit eget Tykke kan godt og ondt brygge og det, som de selv ville, sælge og afhænde.«

For at kunne kontrolere og forbedre Ølbrygningen blev det fastsat, hvor mange Bryggergaarde, der fremtidig maatte findes i Byen. De skulle ligge, hvor der var

bedst Vand og Lejlighed, og alene i disse Gaarde maatte der brygges til Byens Behov. De forskellige Ølsorter skulle takseres og vrages og »cirkles«, inden Øllet maatte sælges. 1640 blev der endvidere ansat seksten Tilsynsmænd, otte Borgere og otte Bryggere, der skulde føre Tilsyn med Bryggergaardene. Af dem var der ikke saa faa. Bryggerlavet kunde det nævnte Aar raade over ikke mindre end 122, af hvilke dog de otte blev betegnede som uskikkede til Bryggergaarde. Mange af disse Gaarde var dog sikkert temmelig smaa.

Ølbryggerne maatte svare en Accise af Øl og Malt, der 1633 beløb sig til 3 Sletdaler 4 Sk. (lidt over 4 Kr.) af 3 Pd. (9 Tdr.) Malt. I 1645 forpagtede Lavet selv Accisen for en Afgift af 1200 Rdl. aarlig.

En af Københavns Gader bærer endnu ved sit Navn Minde om Byens første større Bryggeri, nemlig Gaasegade. Paa dens vestre Side ved Mølleaaen med dens forholdsvis gode Vand laa Christian III.s »Gosebryggeri«. Goseøl eller Gaaseøl var det bedste Øl i det XVI. Aarhundrede. Senere blev Bryhan og Momme mere efterspurgte Sorter. Bægge blev bryggede i København paa særligt Privilegium. Baade Goseøl, Bryhan og Momme var tyske Ølsorter, der blev efterlignet her, men det ægte tyske Øl bar dog stadig Prisen og indførtes i store Mængder.

Bagerne var tidligere bl. a. blevet kontrolleret gennem den tvungne Udstilling og Salg af deres Brød paa de ugentlige Torvedage, hvor den ene Bagers Produkt let kunde sammenlignes med den andens. Desuden havde Bagerne Lov til at sælge Brød fra deres »Vindue«, men i Slutningen af XVI. Aarhundrede opstod der særlige Bagerboder. I det foran omtalte lille Stræde fra Amagertorv til Graabrødre, Madtorvet, var der saaledes Bagerboder, lige saa ved vor Frue Kirkes Mur ud til Nørregade, lige over for Bispegaarden, paa Østergade uden for Stadens Gæstegaard, »Store Lækkerbidsken« paa Hjørnet af Amagertorv og en ved Vester Port.

Det havde til alle Tider været tilladt Borgerne baade at brygge og tage til eget Behov men ikke til Salg. Ved Næringsfrihedens Indførelse i 1613 blev der imidlertid frit Spil, og Bagerne begyndte snart at beklage sig over, at Folk uden for Haandværket tog sig paa at bage Brød ikke blot til eget Brug men tillige til Salg.

Christian IV. fandt — ikke saa meget for Bagernes Skyld som for Borgernes, der havde lidt meget under Bagernes forskellige Overgreb —, at det kunde være nødvendigt at have Haand i Hanke med Tilberedelsen af en saa vigtig Artikel som Brød, om end han ikke vilde gaa med til at genoprette de i 1613 nedlagte Lav. Det blev da ordnet paa den Maade, at der her i Staden kun maatte være tredive Bagere, som maatte bage Brød til Salg. Ingen skulde kunne blive Mester uden at have tjent tre Aar hos en af de tredive Mestre og skulde tilholdes at gifte sig med en Mester-Enke eller -Datter. Gjorde han det, maatte han uden anden Omkostning »nyde Haandværket.« I modsat Fald skulde han give 1 ungarsk Dukat som Indgangspenge, men ingen Drik maatte i den Anledning finde Sted. Der sattes en bestemt Pris paa alt Brød. Bagerne maatte kun sælge Brød fra deres Vindue og i de forordnede Bagerboder, men for at disse efterhaanden kunde blive de eneste Udsalgssteder, hvorved Kontrollen lettedes, blev det forbudt Bagerne ved særlige Tegn at henvende Folks Opmærksomhed paa deres Vinduer — lave Reklame, som vi vilde sige, — hverken med Lys at stille i Vinduet, eller med Brød at opstable eller Tavler (Skilte) at udhænge, som det tilforn havde været Skik; endelig blev det befalet, at alle Vinduer, hvorfra Bagerne havde Udsalg, skulde aftages.

Christian IV. matte undertiden paa sine Vandringer gennem Byen gøre den Erfaring, at det kunde være let nok at byde, men meget vanskeligt at faa Folk til

DOKKENS INDVIELSE 1739

at lyde. Den ene Dag fandt han Folk sidde i Bagstræderne og have Brød til Salgs offentlig og imod Forordningen, den næste saa han paa en af Hovedgaderne, paa selve Købmagergade, en hollandsk Kvinde sidde offentlig og sælge Brød foran sine Vinduer.

Ligesom man i alle nogenlunde velstaaende Huse bagte selv, saaledes slagtede man ogsaa selv. Det foregik som Regel kun een Gang om Aaret i sidste Halvdel af Oktober og første af November; ved denne Slagtning forsynedes Huset med Kød, for hele Aaret, og oven paa Slagtningen fulgte Saltning og Røgning. Ved større Festligheder i Hjemmene har man vel ogsaa købt et Kreatur paa Torvet og ladet det slagte, men sligt blev i Længden for besværligt, hver Gang man skulde bruge en Smule fersk Kød. Paa Herredagen 1557 blev det da bestemt, at Magistraten skulde sørge for, at Slagterne altid var saaledes forsynede med fersk Kød, at alle og enhver, Fattige som Rige, tre Gange om Ugen, Aaret rundt kunde købe fersk Kød i Pundervis.

Slagtere kaldtes i Middelalderen Kød-mangere og havde deres Boder paa den efter dem benævnedes Kød-mangergade, der i Tidens Løb er bleven til Købmagergade. Slagter- eller Kød-mangerboderne laa mellem Klareboderne og Trinitatis Kirke. Efter Reformationen flyttedes de hen paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade nærmest Graabrødre Torv, og her laa de til 1807. Paa Grund af den med Slagtningen følgende Stank og Urenlighed skulde fra 1577 al Slagtning foregaa uden for Byen.

Men Slagternes Eneret paa Handel med fersk Kød bragte dem, ligesom Bagerne, til at spænde Buen for højt. De satte deres Priser efter eget Behag uden at bekymre sig om de lovlige Takster og vilde tvinge Folk til at købe det ringere Kød med det bedre. 1610 blev da deres Eneret til Handel med fersk Kød taget fra dem, og alle og enhver fik Lov til frit og uhindret at føre fersk Kød til Torvs paa Torvedagene. 1613 blev Lavet ophævet som alle andre, og 1623 blev der givet Slagterne en Række Vedtægter, som de skulde have at rette sig efter. Af den skarpe Paamindelse til dem om at afholde sig fra Drukkenskab og Letfærdigheds Ord og Tale, »som ofte blandt dem sker, desværre, Gud til Fortørnelse og Menigheden til Forargelse« faar man en Anelse om, at Slagterne dengang som senere har været nogle slemme Gaster.

I 1649 fik Københavns Slagtere en betydelig Forret. Imod at forpligte sig til at der ikke skulde fattes fersk Okse- og Lammekød i Slagterboderne til Byens Forsyning, blev det dem tilladt at købe fede Slagteøksne og andet Kreatur, som de havde Behov, over alt i Riget, — dog at de ikke forsaa sig mod Kongens Reces om Øksenhandelen, som ellers var en adelig Forret.

Ser vi tilbage paa den her skildrede Periode og sammenligner Udviklingen af Handelsvirksomheden og Udviklingen af Haandværk og Industri, vil man snart blive opmærksom paa, at de samme Forhold gør sig gældende paa bægge Omraader. Det er den saakaldte »Regalismes« Tidsrum. Og intet Sted har denne fundet en mere fuldgyldig Repræsentant end i Christian IV. I sin levende Interesse for at fremme Landets Købstadvirksomhed i det hele, tager han sig med særlig Iver af Næringslivets Opkomst i Hovedstaden. Og som han sætter Handelsforetagender i Gang, giver Handelsprivilegier og opretter monopoliserede Handelsselskaber, søger han paa alle Maader at ophjælpe Haandværket og sætter store Kapitaler ind paa at kalde en Fabrikvirksomhed til Live.

Men hans Anstrengelser fik hverken paa Handelens eller paa Industriens Omraade noget Udbytte, der svarede til de Ofre, der blev bragt. Den kunstig fremkaldte Industri sygnede, som vi har set, snart hen igen, og alle Forsøg paa at højne og

fremme Haandværket strandede paa Mangel paa Samfundsudvikling og paa Haandværkernes stædige Fastholden ved det gamle og tilvante. De store Handelsselskaber, der kun kom paa Benene ved tvungne Indskud, bragte — paa ganske enkelte nær — kun Tab og har utvivlsomt bidraget ikke saa lidt til at svække den københavnske Handelsstands Kræfter. De mange Monopoler, de forøgede Toldsatser og de hyppige Udførselsforbud, der bragte stadig Forandring og Uro i alle kommercielle Forhold, har ogsaa kun kunnet virke skadeligt for Byens Handel.

Men trods alt var der dog Fremgang i Københavns økonomiske Liv og Udvikling hos dens Borgere. Den borgerlige Selvstændighedsfølelse, der havde udmærket Slutningen af det foregaaende Tidsrum, og som havde faaet saa stærke Udslag under Byens Forsvar mod den holstenske Hertug, var bleven brudt ved Byens Fald og i den efterfølgende Tilbageslagsperiode. Men under Fredrik II. og Christian IV. var den vaagnet paa ny. Borgerne stillede sig, især efter den uheldige Deltagelse i Kejserkrigen, mere og mere skarpt over for Adelen, og der begynder at vise sig Spor af noget, som man kunde kalde Samfundsfølelse. Tidligere havde By staaet fjendtligt mod By og Lav mod Lav. Inden for Lavene var der stærkt Sammenhold og en bestemt Følelse af, at man hørte sammen, — uden for Lavene tænkte enhver kun paa sig. Men under Adelens trykkende Overgreb vaagner der hos Bybefolkningen en fælles Følelse af Harme og Forbitrelse, — de undertrykte Borgere begynder uden Hensyn til de Grænser, der før kunde skille, at føle sig som en samholdende Helhed, som en Stand, i Modsætning til Adelsstanden. Og denne Følelse vokser i Styrke, da de mærker, at de har Kongemagten med sig, og naaer sit Højdepunkt under Carl X.s Gustavs Belejring. Hin Nat i Februar, da han løb Storm mod Byen for at udslette Danmark af Rigernes Tal og give dets Hovedstad til Pris for sine Soldater, i Nødens Stund paa Københavns Volde, fandt Københavns Borgere og Landets Konge endelig hinanden.

Vi begyndte dette Afsnit med en Beskrivelse af Byen og dens Befolkning efter en ødelæggende Borgerkrig og en haardnakket Belejring. Og vi slutter det med Freden, der i 1660 gjorde Ende paa den treaarige Krig, hvor Landet og Byen havde lidt som aldrig før. I omtrent to Aar havde København udholdt en Belejring af Tidens sejrrigste, mest krigsvante Hær under Anførsel af en af Europas største og mest krigskyndige Feltherrer, og modstaaet alle hans Anfald, — alene det giver en Maalestok for Byens og dens Befolknings Udvikling i Tiden fra 1536 til 1660.

Og dog var København nu saa meget større og især om Vinteren, med Islæg, saa meget vanskeligere at forsvare. Den nye Del af Befæstningen, Volden fra Nørre Port uden om Nyboder til Kastellet, var endnu ikke fuldt færdig ved Belejringens Begyndelse. Den omfattede det store mod Søen aabne Terrain Øst for Gotersgade, der endnu kun var lidet bebygget. Inden for Grænserne af den gamle By — se Kortet Side 71 — boede Befolkningen saa meget mere sammentrængt. Vi har ikke, end ikke tilnærmelsesvis, nogen Opgivelse af Byens Folkemængde før 1536; ved Midten af det XVII. Aarhundrede var den efter Beregning naaet op til omtrent 30,000 Mennesker.

Men der var stor Forskel paa Københavnerne 1536 og 1660. Efter hin Belejring havde de udmattede og udsultede, saa de knap havde formaaet at slæbe sig op paa Byens Volde, underkuede maatte aabne deres Byporte for en sejrrig Modstander,

deres vordende Herre og Hersker. Nu havde de Side om Side med deres egen Konge og lovlige Herre forsvaret deres By og dermed deres Land mod en fremmed

KVÆSTHUSET MOD TOLDBODEN MFD UDSIGT OVER HAVNEN, NU »DET FORENEDE DAMPSKIBSSELSKAB«

Voldsmand. Den fælles Fare og den fælles Nød havde avlet fælles Tillid og bundet Konge og Borgere til hinanden med de stærkeste Bånd.

Allerede Dagen efter Svenskernes Komme foran Byen, havde Kongen for at opmuntre til Modstand, kaldt Borgerne til sig og meddelt dem, at han agtede at gaa ind paa deres tidligere fremsatte Ønsker om kommunalt Selvstyre og om Let-

telse af de Tryk, der hvilede paa dem, og havde givet dem Løfte om »mærkelige og nye Friheder«. København og Christianshavn, — der indtil 1674 regnedes for en selvstændig Købstad, — skulde ifølge disse være de to eneste Stabelstæder paa Sjælland og begaves med alle de Privilegier, som saadanne Byer »til Kommerciens Flor og Fremtarv« kunde behøve. København skulde være en fri Rigsstad »og annammes for en fri Rigens Stand og have Stemme og Samtykke udi alt, hvad Riget til Bedste delibereeres kan.« Københavnerne skulde ikke blot ligesom Adelen være fri for Told, Sise og anden Tynge og Besværing som Skat i Fredstid og Indkvartering, men de maa endog i Lighed med Adelen for Fremtiden købe adeligt Jordegods og besidde det med samme Frihed, som Adelen besidder sit. Og endelig skal alle af den »private Stand«, som nu er Gejstlige eller Verdslige, og deres Børn efter dem, nyde lige Adgang til »Officia og Honores« som Adelen »naar de dem med deres Kapacitet og Kvaliteter dertil kan gøre kapabel og meriteret.«

Den 24. Marts 1659 blev disse Privilegier ikke blot stadfæstede men fik endog en betydningsfuld Tilføjelse i Oprettelsen af et Byraad paa 32 Mænd, der skulde vælges af Borgerskab og Magistrat i Fællesskab.

Dette var Kongens Gave til Københavns Borgere for at opmuntre dem til at værne deres Bo og deres By. Men Borgernes Gave til Kongen var dog større endnu. Den blev efter Fredslutningen paa det øvrige Borgerskabs Vegne vedtaget den 8. Oktober 1660 paa Københavns Raadhus af Magistraten og de 32 Mænd under Forsæde af Borgmester Hans Nansen og bestod i intet mindre end Danmarks Rige, der som Arverige i Kongens Mandslinie blev overdraget Fredrik III. til Tak for hans Mod og Udholdenhed og for hans Arbejde for Fædrelandets Frelse under Kri-gen, samt for hans Mildhed og for de givne Privilegier.

Borgernes Overdragelse til Kongen af Arveregeringen, som efter nogen Uro i Byen og enkelte Sammenstød i Gaderne nogle Dage senere blev tiltraadt af Adelen, gjorde intet Skaar i de givne Privilegier. Det gjorde derimod Biskoppen Hans Svanes Forslag, at Kongen skulde løses fra sin Ed paa Haandfæstningen, og den fremtidige Regeringsform ganske indrettes efter hans Villie. Der blev ikke stillet nogen som helst Betingelse for denne i Historien enestaaende Magtoverdragelse, kun ud-talt det Haab, at Kongen vilde vide at ramme Rigets og hver enkelt Stands Tarv.

Men den unge Enevælde havde ikke noget til overs for Selvstændighed af nogen Slags. Af Københavns Privilegier blev der foruden mange skønne Ord ikke andet tilbage end de 32 Mænd og Retten til for to af disse tillige med en Borgmester og Stadens Præsident at have fri Adgang til Majestæten.

C.

KØBENHAVN UNDER ENEVÆLDEN.

I.

BYEN OG DENS SKÆBNE FRA 1660 TIL BOMBARDEMENTET 1807.

DET store Terrain, som Christian IV. 1629 havde indlemmet i Byen, og paa hvilket han alt tidligere havde bygget Rosenborg og senere Nyboder, fik med Undtagelse af de gamle Landeveje, der tidligst blev bebyggede med Huse og fremtraadte som Gader, først sin egentlige Gadebebyggelse i Begyndelsen af Fredrik III.s Tid. Men i 1662 fik den hollandske Ingeniør Hendrik Rüse Ordre til at indsende en helt ny Plan for Bebyggelsen, og det var den, der efterhaanden traadte ud i Virkeligheden. Det var Kongens Torv, — i Modsætning til de tidligere Torve kaldet det nye Kongetorv, samt Gaderne Norges-, Goters- (nu Store Kongens-), Store Kongens- (nu Goters-), Borger-, Adel- og Rigensgade samt Dronningens Tværgade, der herved fremstod og udfyldte Pladsen mellem den gamle By og Nyboder. Helsingørgade er en Rest af den ældgamle Helsingørs Landevej, og Prinsensgade er den eneste af de oprindelige, under Frederik III. først planlagte Gader. Med Sølvgade og Fredericiagade, der i sin øverste Del hed Kirkegade, fordi den førte op til Nyboders Kirken, den aldrig fuldførte St. Anna Rotunda, som laa inde i Gaarden til nuv. Garnisons Hospital, medens den længere nede hed Bjørnegade, begyndte nu Nybodersgaderne. Under Christian IV. laa det første Nybodershus, »Admiralgaarden« saa nær den gamle By som Nr. 21 i nuv. Store Kongensgade.

Mellem Norgesgade og Stranden byggede Dronning Sofie Amalie kort efter Belejringen sit Slot Sofie Amalienborg, der tjente hende som Enkesæde, men allerede brændte 1689. Christian V.s Plan at bygge et nyt Residensslot herude blev aldrig til Virkelighed. For at skaffe en tilstrækkelig rolig Havn for Baade og mindre Skuder, — ti den gamle Havn var jo endnu at regne for en Red — blev Nyhavns Kanal gravet 1673 og Toldbodgade og Kvæsthusgade, hvor »Kvæsthuset« byggedes, blev anlagt. Imellem Nyhavn og Bremerholms Reberbane og gamle Sejlhus byggede Ulrik Fredrik Gyldenløve sig 1672—1677 sin prægtige Gaard, der 1699 som Enkesæde for Dronning Charlotte Amalie fik Navnet Charlottenborg. Christian V., som prydede Kongetorvet med sin Rytterstatue, gjorde alt for at faa sine Stormænd til at omgive Pladsen med smukke Bygninger. En af disse staar endnu som Minde om hin Periode, Niels Juels Gaard, der efter en senere Ejer har faa Navnet Thotts Palais. Den er bygget 1683—86.

Under Belejringen havde det vist sig, at Slotsholmens Vestfront og Kanalens Aabning ud mod Kalvebodstrand (altsaa nu svarende paa det nærmeste til Strækningen fra Marmorbroen bag Christiansborg og over til Hjørnet af Fredriksholms Kanal og Vandkunsten) var Byens og Befæstningens svageste Punkt. Fredrik III. besluttede sig derfor til at lukke dette aabne Gab, saa Slotsholmen paa en mere betryggende Maade end hidtil kom til at ligge inden for det faste Land. I de sidste Aar af hans Regering paabegyndtes da den store Opfyldning af Kalvebodstrand mellem »Dronningens Have«, det nuværende Tivoli, og Slotsholmen. Da Opfyldningen i 1681 var ført lige ind til Slotsholmens Vestside, blev der gravet en Kanal fra Svinget ved Vandmøllestræde, nu Raadhusstræde, hvor den i 1668 nedbrudte

Løngang havde ført over, og ud til Strømmen. Den blev kaldet Frederiksholms Kanal og hele det nye Kvarter fik efter Kongen Navnet Frederiksholm. Til Minde om den lykkelige afslaaede Storm blev den Gade, der kom til at løbe nærmest og langs det korte Stykke Vold fra Vandmølletaarnet paa Vandkunsten hen til Skansen ved Farveriet (omtrent paa Overformynderiets Grund), hvor Kampen havde været haardest og Svenskerne nærmest ved at faa Fodfæste paa Volden, kaldet Stormgade. Ved Opfyldningen fremstod — foruden Gaderne Øst for Stormgade — Løngangsstræde paa den opfyldte Mølleaas Plads og Vandkunsten, hvor Mølledammen før havde været.

Ogsaa i Byens nordlige Del blev der foretaget Forandringer. Den gamle Vold, der fra Nørre Port for Enden af Nørregade havde ført parallel med den skraa Huslinie paa Nørretorv hen til Reformert Kirke og derfra omtrent ned langs Gotersgade — se Kortet S. 71 — blev først lagt ud til Byggepladser i 1650. Derved fremkom Rosenborggade, hvorfra Fredriksborggade og Tornebuskegade førte ud mod Volden og St. Gertrudsstræde ind i det gamle Stræde af samme Navn, der forsvandt ved Kultorvets Anlæg. I 1670 lod Christian V. den gamle Nørre Port nedrive og en ny statelig Port opføre for Enden af Fredriksborggade. I Anledning deraf blev Fredriksborggade gjort bredere og forlænget helt ned til Lille Købmagergade. Da Kultorvet blev anlagt, faldt saa vel dette forlængede Stykke Gade som Mikkel Vibesgade paa Torvets vestlige og det gamle St. Gertrudsstræde bort paa dets østlige Side.

Paa Resterne af den planerede gamle Østervold opstod endelig, men meget langsomt, nuværende Gotersgade, der først hed Store Kongensgade.

I denne Del af Byen foregik der ingen større Forandringer før i det følgende Aarhundrede. Des større var Forandringerne i den gamle Del af København, især omkring Gammel Torv. En stor Brand, der i 1685 ryddede godt op i Kvarteret mellem Badstuestrædes nordligste Del, Vimmelskiftet og Torvet, bragte Christian V. paa den Tanke at forlænge Vimmelskiftet i ret Linie ud til Gammel Torv. Derved fremstod Nygade, men Berettigelsen til Navnet Vimmelskiftet bortfaldt med det samme. Og en Menneskealder senere, efter Kæmpebranden 1728, blev Nygade fortsat paa den anden Side Torvet i Fredriksberggade, der i lige Linie førtes ud til Vester Port i Stedet for de gamle, nedbrændte, smalle og krumme St. Clemens Stræder. Vester Port var allerede ved Voldens Udvidelse og Forlængelse ned til Havnen, hvor den sluttede med Rügenstens Bastion, i 1667 bleven flyttet fra sin gamle Plads ud for Vestergade hen foran St. Clemensstrædet. Den gamle Mølleaa, der tidligere var løbet om ad Løngangsstræde og hen til Vandkunsten, blev nu afledet og ført i lige Linie ned til Strømmen, langs Vester Vold gennem den senere fremstaaede Filosofgang.

Voldene omgav saaledes nu Byen, gaaende ud fra det under Fredrik III. opførte Kastel eller Citadel, ved Havnens Indløb Nordfra, i en Bue til Rügenstens Bastion ved Havnens Indløb Sydfra. For ganske at lukke sin Hovedstad inde bag de skærmende Volde og gøre Adgangen til den saa vanskelig som mulig, lod Christian V. fra 1682–92 foretage de store Opfyldninger paa Amagersiden. Mod Sydost fyldtes der ud i det flakke Vand i Kalvebodstrand til »Kigkurven« ved den senere Langebro, der netop blev anlagt som en Gangbro for Soldaterne mellem Rügenstens Bastion paa Sjællandssiden og den ny Befæstning paa Amagersiden. Mod Nordvest blev der fyldt ud paa den oftomtalte langt fremskydende Grund »Rævshalen«, ud til

Batteriet Quintus, i lige Linie med Bommens Vagt og Toldboden, hvor Citadellet beherskede Indløbet til Havnen. Orlogsskibene fik nu deres faste Liggeplads inden for de nye Volde, der blev anlagt paa denne Opfyldning, og inden for de forskellige Øer

GENERALKOMMISSARIATET MED »PAVILLONEN« NU STUDENTERFORENINGENS BYGNING PAA HOLMEN

og Holme, der snart fremstod under Voldene. Af disse er Nyholm den ældste. Christian V. flyttede Skibsbyggeriet fra Bremerholm, der nu efterhaanden fik Navnet Gammelholm, ud paa Nyholm, hvor det første Orlogsskib løb af Stabelen i 1692.

Om end Regeringen under Enevælden sad inde med ganske andre Midler end tidligere Regeringer til at skaffe sine Bud og Befalinger Hørighed og Lydighed, var Kampen imod Tidens Mangel paa Renlighed paa Gader og Stræder dog lige haard endnu. Men den enevældige Arvekonge ønskede bestemt, at hans Residensstad skulde kunne »regnes lige med andre policerte Stæder«, og Regeringen blev ved med sine Paalæg om at holde Gaderne rene, sørge for anstændig Brolægning, ordentlige Rendestene og Belysning om Aftenen. Og fremad gik det, om end kun langsomt. Smitsomme Sygdomme dukkede stadig op som tydelige Vidnesbyrd om, hvor daarlig Tilstanden var, og i 1711 ramtes Byen af den store Pest, der i Maanederne Juni

HØJBROPLADS OG CHRISTIANSBORG SLOT OMTRENT 1840

1711 til Marts 1712 bortrev omtr. 23,000 Mennesker og lammede al Handel og Vandel.

Ved den store Ildebrand, der i Oktober 1728 — fra Onsdag 20. til Lørdag 23. — lagde de to Femtedele af Byen i Aske, 1670 Bygninger, deriblandt Frue Kirke, St. Peders, Helligaands, Trinitatis og Reformert Kirke, Raadhuset, Universitetet, Regensen og Vaisenhuset m. m. a. — blev der givet Myndighederne god Lejlighed til en ordentlig Oprydning i det gamle, middelalderlige Københavns snævre og krumme Gader. Men trods alle Planer om at faa lavet nye, brede og lige Gader med grundmurede Huse og rigtige Rendestene, blev dog næsten alt ved det gamle. Kun Fredriksberggade indrettedes i Forlængelse af Nygade i Stedet for de smaa Stræder, og Kultorget blev anlagt mellem Mikkell Vibesgade og St. Gertrudstræde.

Det var efter det haarde Slag, der havde ramt Byen, ikke det rette Øjeblik at møde op med nye Krav til Borgernes Ydeevne; man maatte være glad over blot at faa Byen rejst igen. Kun een Fordring stillede Regeringen, at der over alt i »de store reelle Gader« skulde bygges grundmurede Huse. Men ogsaa den maatte opgives efter faa Aars Forløb.

Det var omtrent hele den nordlige Del af Byen, der brændte ned, — i store Træk alt hvad der laa Vest for Gotersgade og Norden for Regnegade, Sværtegade, Silkegade, Amagertorv, Brolæggerstræde og St. Clemensstræderne. Kun Husene i Voldgaderne fra Vester- til Nørrevold og Larslejstræde var blevet skaanede, samt hele Ny-København.

Med Undtagelse af denne Bydel blev omtrent alt, hvad »den store Ildebrand« 1728 havde levnet, et Rov for Luerne i 1795. Førrige Gang var Ilden vandret for vestlig Vind mod Øst, denne Gang gik den den modsatte Vej og fortærede alt paa Gammel Holm, hvor den opstod, undtagen Holmens Kirke. Nikolai Kirke brændte og omliggende Huse, Højbrostræde og Færgestræde, alt imellem Gammel Strand og Løngangsstræde paa den ene Side og Klosterstræde, Frue Kirkegaard, Nørregade, Volden paa den anden Side. Omtrent 950 Huse i 55 Gader var brændt ned i de tre Dage — fra 5. Juni til 7. —, Ilden havde raset. Med stort Besvær var Frue og St. Peders Kirker blevet reddet, men Raadhuset, Vajsenhuset, Arresthuset, Admiralitetet og en Mængde andre offentlige Bygninger var gaaet tabt.

Faa Aar senere sank Frue Kirkes Spir sammen, stukket i Brand 5. September 1807 af Englændernes Rakter, og antændte Universitetet og dermed hele Kvarteret mellem Larslejstræde paa den ene, og Aabenraa og Fredriksborggade paa den anden Side, samt mellem Graabrødretorv, Skindergade, Dyrkøb, St. Pedersstræde og Volden. 300 Huse brændte ned, men ikke mindre end en 1600 havde faaet større eller mindre Beskadigelse af Fjendens Kugler.

Ligesom Kultorvet opstod efter Branden 1728, opstod Højbroplads efter 1795 ved Nedlæggelsen af Højbrostræde og Færgestræde. Hauserplads, Hausergade og Suhmsgade anlagdes efter 1807, — altsammen for at skaffe Plads og Rum i den tæt bebyggede By. Af samme Grund blev heller ikke Raadhuset opført mere paa sin gamle Plads, men flyttet ned paa Vajsenhusets Tomt, saa Gammel Torv og Ny Torv kom til at udgøre een sammenhængende Plads.

Tiden mellem Branden 1728 og Bombardementet 1807 er en Byggeperiode. I den fik Byen det Præg, den har beholdt til den sidste Menneskealders store Ombygninger. Indtil 1728 og endnu for en stor Del indtil 1795 havde København endnu haft en Del gamle, middelalderlige Bygninger og særlig en Mængde velstaaende borgerlige Huse med høje Tage og svejfede Gavle, statelige Stentrapper og Karnapper, eller med udskaaret og farvebelagt Billedskærerarbejde. Hvad den første store Brand levnedede af disse Bygninger, blev ødelagt i den sidste, og med de kort efter denne og efter Bombardementet indtrædende trykkede Forhold og Statens Bankerot fik Byen end yderligere et Præg af Tarvelighed, man kunde næsten sige af Fatigdom.

Men København var Arve- og Enevoldskongens Residensstad, og som saadan skulde den pyntes op. Fredrik IV., der var opfyldt af Forestillinger om Kongedømmets Ophøjethed, havde alt tidligt begyndt paa Opførelsen af Frederiksberg Slot og det kgl. Operahus. Og trods de i Anledning af Krigen med Sverig haardt tyngende Skattebyrder, trods den store Ulykke der i 1711 ramte Hovedstaden, den store Pest, fandt han dog Midler til Opførelsen af Kancellibygningen, Holmens Vagt, Kvæsthuset o. fl. a. Bygninger samt til Ombygningen af Københavns Slot. Og medens Borgernes Huse efter Branden 1728 kun langsomt rejste sig paa ny og over alt med Præget af den største Nøjsomhed og Tarvelighed, lod Christian VI. og Sofie Mag-

dalena det nybyggede Københavns Slot rive ned og det pragtfulde Christiansborg rejse sig paa dets Grund, medens samtidig Palai'et i Kalveboderne, ogsaa kaldet Prinsens Palais, blev bygget.

Under Frederik d. V.s Regering indtraf 300 Aars Dagen for den oldenborgske Kongestammes Tronbestigelse i Danmark. Kongen, der ogsaa paa anden Maade viste Interesse for Byens Forskønnelse, besluttede at fejre denne højtidelige Begivenhed ved en stilfuld og fornem Bebyggelse af det lave, til Dels sumpede Terrain mellem Nyhavn—Toldboden paa den ene, Bredgade—Havnen paa den anden Led, alt-saa den Strækning, hvor i sin Tid Frederik III.s Hustru, Dronning Sofie Amalie, havde bygget sit Sofie Amalienborg og hvor efter dettes Brand 1689 den store Mønstringsplads og Sofie Amalienborg Have havde ligget. D. 12. September 1749 blev det gennem Københavns Magistrat bekendtgjort for Stadens Borgere, at enhver uden Hensyn til Rang og Stand kunde faa Byggeplads udlagt paa Amalienborg til fri Ejendom, Inkvarteringsfrihed i 30 Aar og Toldfrihed for alle fra Udlandet indførte Bygningsmaterialier. Paa den anden Side skulde den af Kongen approberede Plan over Pladsen nøje følges, »Egaliteten observeres« d. v. s. Husene skulde bygges af Grundmur og med Vinduerne i Linie, og man mistede sin Ret til Byggepladsen, hvis man ikke begyndte at bygge inden for et Tidsrum af 5 Aar. Det hele Anlæg vilde saaledes blive til Zirat for Staden, og Stedet vilde, som Magistraten udtrykte sig, »blive bekvemt for de Negotierende at bebo, eftersom det laa nær Havnen og Toldboden og uden Tvivl ikke lidet contribute til Commerciens at facilitere og befordre.«

Det nye Kvarter fik imidlertid ikke det Præg af Negotie eller Commerce, som Magistraten sandsynligvis har tænkt sig. Det blev et Adelskvarter. De »fire Hoteller«, som Kongen havde reserveret Plads til omkring »Frederikspladsen«, nu Amalienborg Plads, skænkede han 1750 til de fire Adelsmænd, der opførte de efter dem en Tid benævnedes Palai'er, det Schackske (nu Kongens Bolig), det Brockdorffske (nu Kronprinsens), det Moltkeske (nu Receptionspalai'et) og det Levetzauske (nu Prins Christians). Grundstenen blev lagt til Frederikskirken, der langsomt skød i Vejret, og som først i vore Dage blev fuldendt af en Handelsmand, der fuldførte hvad Danmark—Norges souveraine Konger ikke havde formaaet. Og rundt omkring rejste der sig stilfulde og fornemme Bygninger, bl. a. det kgl. Frederiks Hospital, til hvilket Grundstenen blev lagt i 1752.

Men det var nu alligevel ikke enhver forundt at blive Ejer af en Gaard paa Amalienborg, trods Udtrykket i Magistratens Bekendtgørelse, at det stod enhver aabent uden Hensyn til Rang og Stand. Ti da N. G. Lund i 1754 androg om at faa Privilegium paa at maatte drive Ølbryggeri i sin nye Gaard derude, saa rynkede den velvise Magistrat paa Næsen og kunde ikke begribe, at en Ølbrygger kunde lægge en saadan Dristighed for Dagen.

Senere fremstod de store Bygninger, Fødselsstiftelsen og Almindeligt Hospital herude, og det blev kun selve Strækningen langs Havnen, der indrømmedes »Negotien og Commerciens«. Paa den, fra St. Anne Plads til Ny Toldbodgade, byggedes de store Pakhuse, medens Trekanten mellem Ny Toldbodgade, Toldboden og Toldbodvejen, hvor tidligere Toldbodmøllen havde staaet, udlagdes til Botanisk Have.

Af den Henrykkelse og Begejstring, der betog Københavnerne ved dette store

kongelige Bygningsanlæg faar man det bedste Indtryk af, hvor smaat det hele til daglig var. Fredrik Wivet gør sig til Tolk for den glade Stemning:

Ja, se Amalienborg, hvor hun amailles,
hvordan hun Træer har med Huse tusket om,
med hvilke herlige Paladser hun stafferes,
hvor hun til Borgerret ved Kongens Naade kom.

Gaar man paa Pladsen om, man falde maa i Staver,
og blive ganske i sin Sjæl og Sind forrykt.
Ti hvor i Fjor der saaes de store dybe Graver
der finder man i Aar »Hoteller« blive bygt.

Det maa maaske tilføjes at det er Ordet emailles, der for Aandrihedens Skyld er blevet til amailles. De store, dybe Graver er de dybe Grøfter, der førte Vandet fra Kongens Have ned til Kanalen omkring Pladsen.

I 1768 fik Amalienborg Plads sin smukkeste Prydelse i Sallys Rytterstatue af Fredrik V.

Til de større Byggeforetagender i København under Frederik V. hører endnu Frederikskirken — nu Christianskirken — paa Christianshavn med sit skønne Taarn og Vor Frelses Kirkes smukke og originale Taarn. Kirkebygningen var alt bleven opført af Christian V.

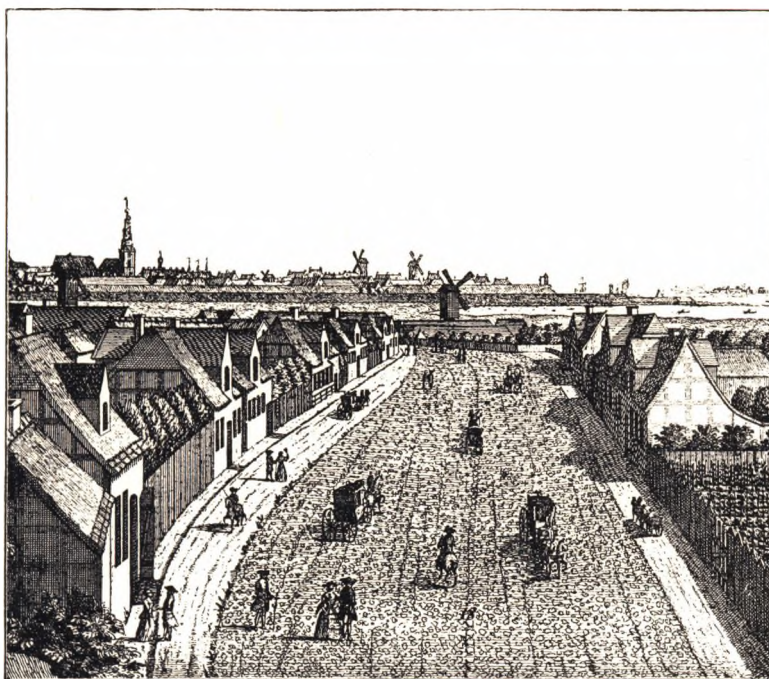
Paa et interessant og lærerigt Maleri af den store Højtidelighed paa Slotspladsen, ved hvilken Frederik III. og hans Hustru d. 18. Oktober 1660 modtog Folkets Hylding som Arve- og Enevoldskonge, lader Maleren — for at antyde Himlens Glæde og Tilfredshed med den fuldbyrdede Regeringsforandring — en Solstraale skyde frem mellem Skyerne og sænke sig lysende paa Kongens og Dronningens Hoveder.

Det er muligt, at der var Glæde i Himlen. Men Glæden i København var ikke saa stor, og den blev, efterhaanden som Tiden gik, mindre og mindre. Københavns Borgere havde under Belejringen for en stor Del mistet det meste af, hvad de ejede. Handel og Skibsfart, Haandværk og Industri stod stille, og alle Vegne herskede der Nød og Trang. Privilegierne med deres mange gyldne Løfter havde holdt Haabet oppe og været som et Lys i mørke Tider, og nu viste det sig, at det kun var Ord og mest tomme Ord, og at den enevældige Kongemagt uden Hensyn til de Rettigheder, der var lovet Lavene og forskellige andre Korporationer, udstedte den ene Undtagelsesbevilling efter den anden, »saa ingen kunde finde nogen fast Tryghed ved de kongelige Tilsagn.«

Og saa de trykkende Skatter og Paalæg, dobbelt trykkende for Folk, der i Forvejen havde mistet deres Velstand, og dobbelt ulidelige, fordi de mere sigtede til at Byen kunde fremtræde som en kongelig Residensstad end til Borgernes Gavn og Nytte. Det fik dog endda gaa, ti det kom til sidst, om end ad kostbare Omveje, Byens Borgere til gode, men hvad der vakte størst Forbitrelse og i Virkeligheden i Aarenes Løb gjorde stor Fortræd, var den stadige Indkvartering. Da saaledes fire Kompagnier Ryttere i 1661 skulde lægges i Kvarter i Byen, vilde Borgervagten i

Porten kun lade de tre Kompagnier passere, og Kongen maatte finde paa et andet Indkvarteringssted til det fjerde. Og et Aar senere vakte Rygterne om, at Borgerne for Fremtiden skulde underholde den hele Garnison, den stærkeste Uro. »Københavnerne er herover i høj Grad forbitrede og forsikre med høje Eder, at de hellere vil lade alt gaa over Styr end samtykke heri, og taler derhos meget farlige og betænelige Ord. Kort sagt, det ser helt farligt ud blandt disse Folk, og de er yderst misfornøjede med den ny Regering.«

Under saadanne Forhold er det stundom de smaa Ting, der saarer dybest. Der var 1662 bleven udstedt et Forbud mod at gaa paa Byens nys i Stand satte Volde.

VESTERBROGADE 1761

I en Periode, hvor Kastellets Opførelse og Regelmæssigheden af det nye Gadeanlæg i Ny-København, mellem den gamle By og Kastellet, kunde give Anledning til Rygtet om, at Kanonerne fra Kastellet skulde kunne bestryge Gaderne i hele deres Længde, og hvor Fæstningsingeniøren Hendrik Rüse, Kastellets Bygmester, ikke turde færdes paa Gaden af Frygt for Borgernes Forbitrelse, blev dette Forbud mod at gaa paa Voldene opfattet som den yderste Krænkelser. Endnu tyve Aar senere sidder den Københavnerne i Blodet. Man læse blot følgende Skrivelse fra den ansete og agtbare Borger Povl Lorens Holst.

»Højærede, velfornemme Hr. Kaptajn Peter Mutzfeld, Salutem. Jeg haver mig højlig hos hannem at beklage, hvis (hvad) mig for tvende Dage siden beegnede, da jeg med min Hustru vilde gaa paa Blegdammen, og saa vidt Volden strækkede, Volden for Plaseer vilde passere, da saa vi kom ved Vesterport, da haver Skildvagten mig som en Borger uhøflig beegnet, ikke mig advaret at være forbudt, at nogen maatte

gaa paa Volden, men straks mig undervist med slige Ord: »Schier herunder!« og straks med hans Musket mig vilde herunder støde, hvorover jeg blev hel altereret, at jeg, som Hr. Kaptajn er velbevidst, i den gamle Krigstid som en Korporal altid min Vagt vel haver forset, som en ærlig Borger er skyldig og bør at gøre, forhaaber, at min gunstig Hr. Kaptajn vilde sligt for højere Øvrighed andrage, og maa endnu dagligen af Fremmede, baade Hamborger og andre, spottes, hvorledes vi haver os forholdt, at en Københavns Borger ikke maa engang gaa paa Volden for Plaseer, da vi dog saa mangen Travaille og kold Nat haft haver, hvilket gør mig ondt, at I samt vores Stadshopsmand ej derpaa vil tale. Vil befale eder samt Kæreste og Børn den allerhøjeste Gud. Forbliver eders tjenstvilligste Tjener.«

København, d. 28. Maj anno 1680.

Den gode, solide, maaske lidt brovtende borgerlige Selvfølelse, der var udviklet hos Københavnerne under den lange, haarde Belejring, havde ondt ved at forlige sig med den unge Enevælde, som led af daarlig Samvittighed og ikke havde den Fribaarnes Evne til at nære og skabe Tillid. Men efterhaanden som det Slægtled, der havde oplevet de store Begivenheder i 1660, gik bort og det næste rykkede frem, og efterhaanden som det blev klart, hvad det betød for en Mand at se Tingene fra Enevældens Standpunkt, og hvilke Behageligheder det kunde kaste af sig at være en underdanig Arveundersaat, forsvandt den gamle Trods. Borgersønnen Peder Skomagars Ophøjelse har sikkert bidraget til at blænde manges Øjne; for et saa forfængeligt og æresygt Folkefærd som Københavnerne aabnedes her de eventyrligste Vidder, og den honette Ambition opflammedes mægtigt af det nye Rang- og Titelvæsen.

Vartovspræsten under Belejringen, Hr. Anders Hjørring, giver os uden at ane det, et overordentlig værdifuldt Bidrag til Forstaaelsen af hin Tid, da en ny Klasseinddeling og nyt Klassehovmod blev grundlagt. »Udi dette 1668de Aar er Københavns By kommen til den Højde og Estime, som aldrig tilforn. Raadet er kommet i den Flor, at i den Sted nogle enfoldige, som en Part ikke havde studeret, at deres Navne ikke fandtes indskrevne i de Lærdes Tal paa Akademiet, vare blevne forfremmede til Borgmesters Bestilling, da fatte nu de Studerende, ikke aleneste som *Studenter*, men som *Licentiati*, ja *promoti Doctores*, Sind og Attraa at beklæde Præsidents- og Borgmesters Sæde udi København, i den Sted at *promoti Doctores* tilforn holdt det deres Grad alt for nær at affekttere Borgmesters Titel og Sæde.«

En borgerlig Mand kunde i Anledning af denne akademiske Tirade haft al Anledning til at sige med et gammelt Ord: Jeg takker for Æren, som Manden sagde, da de kyssede hans Kone. Ti det blev Københavns Borgere selv, der kom til at betale Gildet. Men havde den gode Anders Hjørring talt helt ud af Posen, havde det ikke været ilde. Ti hvad der nu trak ikke alene Studenter, men *Licentiat*er ja, *promoti Doctores* til Borgmester- og andre Bestillinger, det var det, at Frederik III, som kendte sine Folk, gerne vilde have den lærde Stand ind i disse Embeder, og dernæst, at disse nu ikke blot blev lønnet, men blev langt bedre lønnet end Statens Embeder. Tidligere havde Borgmesterembederne og andre Magistratsbestillinger været borgerlige Æresposter, Stillinger med stort Ansvar og ringe Fortjeneste, som krævede Mænd, der var modnet i Livets Gerning og ikke flaskede op paa en akademisk Højskole.

Da Christian V. kom paa Tronen, havde Københavnerne alt begyndt at vænne

sig til Enevælden. Den unge Konge selv var i høj Grad afholdt, munter og omgængelig. »Gamle Folk har fortalt mig«, skriver Suhm, »at Kongen talte med enhver, som var til Stede ved Kuren. I Ridehuset kom han daglig og øvede sig, saa han holdtes for en af de største Ryttere i Europa. Der kunde enhver tale med ham. Ofte red han igennem Gaderne; Borgerne stod for aabne Vinduer med Glas i Hænderne og drak hans Sundhed, slog og efter Tidens Brug ofte Glasset ud paa Gaden og itu; ofte drak de ham til og han gjorde dem Besked. Enhver skikkelig Borger kunde da gaa i Kongens Kælder og frit drikke Rhinskvin.«

Der er næppe Tvivl om, at Christian V. med sine lystige Gilder og sine muntre Farter om Natten gennem Byens Gader og med sit personlige Mod og sin Deltagelse for Byen og dens Vel, har staaet de loyale Københavneres Hjærte langt nærmere end hans tavse, tilbageholdne og beregnende Fader. Og det var et Held, ti han stillede store Fordringer til Byen og dens Borgere. Trods Privilegiernes Udtalelser om Indkvarteringsfrihed i Fredstid holdtes der dog næsten stadig en 2000 Mand i Byen; I den skaanske Krig løb det op til 4—5000, og de, der havde ventet, at det, skulde blive mindre efter Krigen, blev bedrøveligt skuffede. Ti da Kongen »heller end gerne« saa, at hans kære og tro Borgerskab blev forskaanet for den hidtil hafte Besværing med Vagter og deslige, »har vilit den Ende en Del af vore Tropper herind ladet komme, som her i Garnisonen stedse forbliver og Borgerskabet straks afløse skal.« Ti Aar efter Krigen laa der endnu i København 5,400 Mand.

Naar Byen fandt sig i denne haarde Indkvarteringsbyrde, der svarede til en aarlig Udgift af 20—25000 Kr. laa det sikkert i, at man ikke havde glemt, hvor uanet og pludseligt Carl X. Gustavs dobbelte Overfald var kommet i 1658. Der gik næppe nogen Vinter med Islæg paa Sundet i Frederik III.s og Christian V.s Tid, uden at der opstod Rygter om, at Svenskerne var paa Færde. Derfor maatte man tage mod Byrden »eftersom det har allernaadigst saa behaget Hs. kgl. Majestæt og findes nødvendigt til enhvers Konservation.«

Men den med saa store Ofre vedligeholdte Garnison kom alligevel paa Grund af Kommandantens, den yngre Hans Schaks, Uduelighed ikke til at gøre nogen Gavn, da Svenskerne under Carl XII. i August 1700 gik i Land ved Humlebæk og rykkede frem mod Hovedstaden.

Borgerskabet under den gamle Stadshauptmand, Guldsmeden Niels Enevoldsen, der havde kæmpet paa Volden i 1658—59, og den energiske Brygger Johannes Meller, opfordrede forgæves Kommandanten til at møde Fjenden. Og i 1728, da der under den store Brand manglede Vand og Bønderne kom kørende med deres Vogne og Sluffer for at føre Vand ind til Byen, maatte de blive holdende udenfor. Kommandanten havde givet Ordre til, at Byens Porte ikke maatte aabnes, — og hvorfor? Fordi man kunde risikere, at Kongens fine, dyrt betalte hvervede Soldater vilde finde paa at desertere!

Som det var gaaet Byen med Indkvartering, var det ogsaa gaaet den med Skatter. Trods alle smukke Ord om Skattefrihed for Statsskatter betalte København i 1668 og senere over 30,000 Rdlr. i Skat om Aaret foruden den trykkende *Konsumtion*, d. v. s. en Afgift, som blev svaret af alle Fødevarer, der bragtes til Byen, af hvert Kreatur, der blev slagtet, af hvert Par Støvler, der blev syet, af hver Mil, der blev kørt paa lejet Vogn, o. s. v., o. s. v. Folk, der skulde giftes, betalte Kopulationspenge, Husbonden betalte Folkeskat, Landmanden Græspenge af hver Hest, hver

Ko, hvert Faar han havde paa Græs. Under den skaanske Krig løb Skatterne med Krigsstyr o. s. v. højere op, end nogen Sinde før. I Krigens første Aar var Byens samlede Skattebyrde 103,062 Rdlr., men af de store Restancer ses det bedst, hvor haardt det holdt, trods Eksekution, at faa Pengene drevet ind.

Og saa kom endelig de saakaldte »frivillige Laan« til Kongen. Det var vel kun den velstaaende Borgerklasse som Kræmmerlavet f. Eks., der nød den Ære at blive anmodet om »at gribe Hs. Majestæt under Armene«, som det hed, og hjælpe ham efter

VESTERBROGADE 1905

Evne til Krigens Fortsættelse. Kræmmerlavet maatte saaledes i 1678 forstrække Kongen med 12000 Rdlr., for hvilke de fik kgl. Obligationer.

Hvis man kan stole paa den svenske Gesandts Indberetninger, anmodede Christian V. i 1693 Byens Magistrat og de fornemste Borgere om et Laan, som vel ogsaa vilde være gaaet i Orden, om ikke Gehejmeraad Chr. Siegfried Plessen havde gjort Kongen opmærksom paa, hvor nedbrydende det var for Majestæts Respekt, at man saaledes skulde gaa om med en Bog og tigde Penge sammen.

I øvrigt ser man af Christian V.s Optegnelser, at han, som i adskillige Retninger mindede om sin Farfar Christian IV, med Hensyn til Besættelsen af Byens civile Øvrighedsposter havde en sund og forstandig Opfattelse af Forholdene. Til Præsident i Staden skulde man helst have, skriver han, en Mand af borgerlig Herkomst; han behøvede ikke at have studeret, men skulde være fornuftig, skikkelig, erfaren i Lov og Ret, kendt med Byens Tilstand og kyndig i Commerciernes samt tilforn have forrettet anden Tjeneste og forholdt sig tro og ustraffelig.

II.

HANDEL, SØFART, INDUSTRI OG HAANDVÆRK. 1660—1728.

København voksede stærkt i Folkemængde under Frederik III.s og Christian V.s Regering, men det var ikke en Vækst, der gav Styrke. De Folk, der strømmede til, bragte som oftest kun sultne Munde og tomme Lommer til Byen. 1680 talte København, — efter Beregning, — omtrent 42,000 Sjæle, 1690: 60,000 og 1699: 62,000. Men Byens Velstand voksede ikke med Folkemængden.

BØRSEN

Efter Afslutningen paa den toaarige, ødelæggende Krig i Maj 1660 og paa Byens lige saa langvarige Afspærring var Næringslivet fuldstændig ødelagt, alle Forretninger standsede, alle Forbindelser ophørte og al Velstand tilintetgjort. Det gjaldt hurtigst muligt at tage fat igen for at skaffe Penge til Veje.

Vi har i et foregaaende Afsnit omtalt, hvor lidet de store Anstrengelser, der blev gjort fra Christian IV.s Side paa at fremme Københavns Handel, blev kronet med Held. Af alle de store Foretagender havde i Virkeligheden kun Nordhavsfarten, den i alle Retninger naturligste og sundeste, kastet noget af sig. »Islands og Færøs Handel« hedder det, »har været det allerfornemste, som Hs. kgl. Majestæts Hoved- og Residensstad i mangfoldige Aar har været med beneficeret, og som noget Købmandsskab her i Staden har forvaltet.«

Det var da her, man straks tog fat paa ny. 1662 oprettedes et nyt Islandsk Kom-

pagni med fire Hovedparticipanter, Hans Nansen, Borgmester Fin Nielsen, Henrik Møller og Jonas Trellund, den sidste en Raadmandssøn fra Ribe, der havde været Købmand i Amsterdam. Øen deltes i fire Dele, og hver Del udlagdes til Besejling af en af disse Mænd, der selv maatte sørge for andre Deltagere, saa de var to og to sammen og betalte tilsammen 4000 Rdlr. i Forpagtningsafgift om Aaret. Jonas Trellund var dog alene om sin Fjerdingspart af Landet. Det blev forbudt at bruge fremmede Nationers Skibe, men af senere Bevillinger til at leje Skibe i Hamborg ser man, at det skortede paa danske Fartøjer. Det nævnte Kompagni bestod ifølge sit Privilegium i 20 Aar til 1682, da et nyt dannedes atter med Privilegium paa 20 Aar. Den nye Handelstakst, der blev fastsat 1702, skaffede Indbyggerne paa Øen langt bedre Vilkaar end før, men var i samme Grad ugunstig for Købmændene.

Det Islandske Kompagni havde mange Vanskeligheder at kæmpe med. De fleste voldede de engelske Skippere, som laa og drev Smughandel heroppe. Det lykkedes Hans P. Bladt, en af Deltagerne i Kompagniet, i 1668 at faa fat paa forskellige af disse Englændere, der blev dømt til store Bøder, som de maatte punge ud med med det samme. Men gemt var ikke glemt. Da hans Søn Peder Bladt faa Aar senere kom til London, blev han uden videre puttet i Hullet og slap først ud igen, da han langt om længe bekvemmede sig til at stille Kavtion for de Summer, som de engelske Skippere i 1668 havde maattet betale i Bøde.

Næst efter den Islandske og Færøiske Handel ansaas Salthandelen eller Sejladsen paa de spanske Havne efter Salt som den bedste, hvormed Kongens Undersaatter kunde »beneficeres.« Paa Grund af det gode Udbytte, den kunde give, var Hollænderne da ogsaa meget misfornøjede med, at Københavnerne straks efter Freden slog ind paa den igen, og gjorde sig i 1661 store Anstrengelser for at faa Frederik III. til at frigive Salthandelen, hvilket han dog ikke vilde gaa ind paa. Derimod gav han i August 1665 Admiralen Kort Adeler, Jonas Trellund og den engelske Baronet W. Davidson seks Aars Eneret paa Salthandelen i Danmark og Norge mod en aarlig Afgift af 100,000 Rdl. Da det kom til Stykket, kunde Kompagniet imidlertid ikke tilfredsstille det store Forbrug, hvorfor Salthandelen blev frigivet et Par Aar efter, paa ny monopoliseret og i 1672 atter frigivet, hvilket giver Holberg Anledning til at sammenligne den med et Perpetuum mobile.

Salthandelens Frigørelse blev i Københavns Handelsverden hilst med saa stor Glæde, at Regeringen mente at kunne drage Fordel deraf og lovede alle, som vilde sejle efter Salt, Toldfrihed for et Antal Læster i et bestemt Forhold til Skibets Størrelse, naar Rederne vilde bygge deres Skibe saa stærke, at de i Tilfælde af Krig kunde bestykkedes og bruges som Defensionskibe. Disse gjorde imidlertid ikke i Skaanske Krig den forventede Nytte, og Kongen tænkte da paa at bruge Orlogsskibene til at hente Salt, »paa det vore Baadsfolk derved kunde blive brugte og øvede.«

Denne Udtalelse stammer fra Slutningen af 1679, da Freden var sluttet og en Mængde Sømænd blev afmønstret og kom til at gaa ledige. Og af den, som af meget andet, fremgaar det, at man i høj Grad manglede Skibe og da først og fremmest større Skibe i København. Ikke engang det til Landenes Behov nødvendige Salt, et nogenlunde bestemt Antal Skibsladninger, der gav en klækkelig, saa godt som fast Indtægt, var man i Stand til at besørge ved egne Skibe. Under Frederik III. var der bleven anlagt et nyt Skibsbyggeri i København, endda efter en ret stor-

artet Maalestok, men det fik kun en kort Bestand, og Manglen paa Skibe vedblev at være meget følelig.

Des mærkeligere maa det forekomme, at Regeringen straks efter Krigen atter viste sig saa ivrig efter at genoptage den oversøiske Handel, der aldrig havde betalt sig og som i alle Retninger var mere risikabel end Sejladsen paa de nærmere og mere kendte Kyster. Men det eventyrlige derved og den store Fortjeneste, som kunde trækkes i Land, maa have virket med et uimodstaaeligt Trylleri paa Sindene i hine Tider, og desuden var Lysten til at gøre den kongelige Hoved- og Residensstad til et Centrum for Storhandelen ikke mindre end før. Det var erfarne og besindige Mænd, der havde været Deltagere i det karaibiske Handelskompagni, som i Februar 1662 søgte om Fornyelse af deres Privilegier. De fik allernaadigst, hvad de bad om, men kun for eet Aar, hvilket muligvis hænger sammen med, at Regeringen selv syntes at ville drive denne Fart. 1665 blev to af de karaibiske Øer eller de smaa Antiller, St. Thomas og St. Jan, tagne i Besiddelse af danske Skibe, og i Marts 1671 blev der oprettet et Vestindisk Kompagni, særlig med Handelen paa disse Øer for Øje. Fire Aar senere tillod Kongen dog alle og enhver af sine Undersaatter at handle herude, naar de kunde opnaa Tilladelse dertil af Kompagniets Direktører.

Det Vestindiske Kompagni arbejdede under store Vanskeligheder. Øerne blev befolket med frigivne Forbrydere og Misgerningsmænd fra Fængslerne i København og Bergen, Gouvernørerne kunde kun ved et Slags Rædselsherredømme holde sig ved Magten derude og var undertiden kun lidet bedre end de Forbrydere, de havde at herske over; der udbrød Oprør paa Skibene som paa Øerne, og Sygdom og Uvejr bragte Tab paa Tab.

Mere lønnende var sikkert Sejladsen paa Guinea, hvor Danmark under Krigen med Sverige havde sat sig fast paa Guldkysten, og hvorfra der førtes Slaver til Vestindien. Der synes at være dannet et Guineisk Kompagni omkring 1672, men et nyt blev oprettet 1680. Byens Borgere blev tvunget til at sætte Penge deri. Enhver, der holdt Karosse, skulde f. Eks. være Deltager med mindst 500 Sletdaler, og man maatte betale Bøde, om man havde søgt at unddrage sig.

1670 blev der endelig givet Oktroj paa 40 Aar for et nyt Ostindisk Kompagni, som fik Admiralen Kort Adeler til sin første Direktør. Da den Skaanske Krig, der i det hele virkede lammende paa alle Handelens Omraader, var til Ende, kom der større Fart i dette Foretagende, end man var vant til at se. Hollandske Skippere, der havde sejlet for det Hollandsk-Ostindiske Kompagni, blev hvervet til de Danske Skibe, og Kompagniet havde i det hele og store Held med sig. Fra Slutningen af Firserne er der et tydeligt Opsving at spore i Handel og Søfart. Men hvor elendigt det havde været i det første Tiaar efter Krigen, kan ses alene deraf, at Byens Handelsflaade først i 1678 var lige saa stor, som den havde været i 1635. Antallet af Skibe var vel større — 116^{*)} i 1678 mod 88 i 1635 —, men Drægtigheden var saa omtrent den samme — 2,600 Læster mod 2,370 — hvilket viser, at det særlig var mindre Skibe, man byggede nu. Af de 33 Fartøjer paa over 20 Læsters Drægtighed, som Handelsflaaden talte i 1678, var kun 3 over 100, 2 var mellem 90 og 100, 1

*) I dette Tal er dog næppe indbefattet de 22 Defensionsskibe, som uden Tvivl var de største i Handelsflaaden.

var paa 83, 2 mellem 70 og 80, 2 mellem 50 og 60, 5 mellem 40 og 50, 4 mellem 30 og 40 og 14 mellem 20 og 30.

Det omtalte Opsving i Søfarten viser sig mest umiddelbart ved, at saa mange tager Borgerskab som Skippere. Medens den aarlige Tilgang i Reglen havde været en 5—6 Stykker, mælder der sig 30 i 1690, 86 i 1691, — i alt i de første 6 Aar af 90erne ikke mindre end 274 Skippere samt et tilsvarende Antal Styrmand, »Sejlingsmænd« og Baadsmænd. Halvdelen af Skipperne omtrent var Hollændere, men i Slutningen af Aarhundredet vokser Antallet paa de Danske, da det blev paabudt Vaterskouten, at de Søfolk, der var bosat i Staden skulde forhyres først, fremfor Fremmede, samt at han skulde være nærværende, naar Skippere hyrede Folk.

For at opmuntre de Søfarende til at stikke i Søen om Foraaret, blev der lovet Afgiftsfrihed for de første 12 Skibe, der løb ud efter aabent Vande. 1707 blev der indført en Slags Styrmandseksamen, idet det blev bestemt, at alle Skippere og Styrmand, som vilde vinde Lavet og fare derfra, skulde underkaste sig en Eksamen og have Attest fra Skipperlavet.

Under Krigene mellem Frankrig og England i Slutningen af Aarhundredet, i hvilke de nederlandske Provinser, det tyske Rige og Spanien deltog, maatte Handelskibene ledsages, konvoyeres, af Orlogsmænd, og Danmark indgik med Sverige 1691 en Traktat til »Navigationens og Kommerciens Sikkerhed«. Kaperier og Opbringelser fra Hollændernes og Englændernes Side, som besvaredes med Beslaglæggelser fra Dansk, medførte betydelige Tab for de københavnske Rederier. Men værre stillede Forholdet sig dog, da den store nordiske Krig udbrød mellem Danmark og Sverige. I 1704 talte Byens Flaade 208 Skibe, men i 1728 trods den betydelige Fremgang, der tog sin Begyndelse straks efter Krigen, kun 228. Medens den islandske og grønlandske Handel blev saa nogenlunde uanfægtet af Krigsbegivenhederne, gik den ostindiske og vestindiske ganske i Stykker og standsede aldeles 1729. Byen mistede 55 Skibe i Krigen og blev kun i ringe Grad holdt skadesløs ved de saakaldte Satisfaktionspenge. 1726 oprettedes det første Sø-Assuranceselskab i Byen.

Det Opsving, Søfarten tog i de sidste Aar af Firserne, havde bl. a. sin Grund i den Tilstrømning af fremmede Handlende, der fandt Sted netop paa den Tid, mere som Følge af uheldige Forhold andetsteds, end ved Københavns egen Tiltrækningskraft. I Seksaaret 1689—1695 tog 97 Mænd Borgerskab som Købmænd, Negotianter, — hvilket var en finere Betegnelse, — og Handlende, d. v. s. som Grosserere. Af dem var langt de fleste Udlændinge. København kunde, som det synes, have faaet mange flere af de dygtige, flittige og paapasselige Franskmænd og Hollændere til Borgere, hvis ikke de blev afskrækkede af forskellige Forhold. En fransk Diplomat skriver f. Eks., at en af Aarsagerne til, at der er saa faa rige Mænd i København, er den, »at Fremmede ikke vover at nedsætte sig her paa Grund af de overdrevne Skatter, som her paalægges Folk, der anses for rige. De Indfødte berige sig ikke, fordi de er ligegyldige, elsker Magelighed og alligevel fører et stort Hus; næsten alle holder Vogn og have et rigt besat Bord, hvilket koster mange Penge, da al Ting i København er dyrere end i Paris.«

De af Regeringen trufne Foranstaltninger til Ophjælpning af Elendigheden efter Krigen, Indrettelsen 1668 af et Kommercekollegium, Indlemmelsen af Christianshavn i Nabobyen 1674 og Sammensmæltningen af de to Kommuner samt endelig Ophævelsen 1688 af det 1651 stiftede store Købmandskompagni, synes ikke at have baaret

synderlig Frugt. Følgerne af Opsvinget paa Handelens og Søfartens Omraade kunde først vise sig senere. Hvad man mærkede i Øjeblikket var de trykkende Skatter og Afgifter og Næringens Aftagende. De uheldige Forhold kom tydeligt for Dagen ved Ejendomspriserens Fald og de mange insolvente Dødsboer. I Marts 1692 forlangte Kongen Magistratens Betænkning om Grunden til den slette Tilstand. Dens Svar er godt at faa Forstand af.

»Handelen bestaar alene i det, som indføres og konsumeres her, ti kun lidet eller intet kan udløres undtagen en ringe Del Vin og Salt, som dog ikke er Landsens Frugt, hvorimod Rug og Byg, der i tidligere Tider bragte Penge ind i Landet og gav Handel og Næring, er nu, paa Grund af Landmandens slette Tilstand og Uformuenhed til at holde Kvæg og dyrke Jorden, ikke af den Godhed eller af den Overflødighed, at de kan søges eller sælges. Vel har den franske Handel i nogle Aar haft nogen Anseelse, men paa Grund af den ulovlige Opbringelse og anden Mishandling af Skibene, som idelig sker af engelske og hollandske Kapere, bliver ogsaa den snart til intet, eftersom enhver gruer for at vove sine Midler med saa stor Hazard og Perikel, og desuden kun ganske faa af Borgerskabet formaar at drive den Handel«. Og faar man saa ogsaa et Skib lykkelig og vel hjem i Havn

NORDRE TOLDBOD

med dets rige Ladning, saa er der lagt saa høj Told og Komsuntion paa alle indførte Varer, og enhver nok saa ringe Forseelse bliver haardt mulkteret, og »den Negotierende, som dog er Kongens Undersaat, faar saa liden Fortjeneste, at han næppe kan vinde det, han skal betale Skatter og Paalæg af«.

»Den Handel, som Borgerskabet i forrige Tider har haft med Bonden og Landmanden, er nu meget ringe, da de fleste Bønder er moksen udarmede, saa de ikke formaar at købe Fisk, Sild, Salt, Klæde, Baj, Staal og Jærn, Tin, Kobber eller Messing, enten til sig, Kone og Børn eller til sin Avlings Fortsættelse, i Modsætning til forrige Tider, da baade Handels- og Købmanden havde stor Næring af dem, men nu moksen ingen, da mange paa Landet nu maa lade sig nøje med Vand og Brød, og selv det bare Brød tit savnes og efterledes af mange«.

Ogsaa for Kræmmerne, d. v. s. Detailhandlerne er det gaaet tilbage. Mange har falleret, andre »har trukket sig ind paa Kammerser, saa at i adskillige Huse, hvor tilforn var skønne Kramboder, nu ses Høker og Palteboder«, og nogle staar ledige. Selv for de før saa mægtige Bryggere gør de haarde Tider sig gældende, dels paa Grund af, »at Omgangen, der havde foraarsaget en Del store Omkostninger, saa hasteligt blev hævet, Konsumtionen forhøjet og Hestemøllerne afskaffede; det haardeste for dem er dog den strenge Inkquisition, den haarde Bøde for en ringe Forseelse, Kroholdersnes Ubillighed og den Skade, de tager af Udborgen paa Stok. Somme af dem drives i Slutteriet, somme ud af Byen, i Stedet for at i forrige Tider en fattig ringe Bryggersvend kunde saa tage til, at han paa det sidste blev Hs. kgl. Majestæt en vederhæftig Underdan, Staden en fast Borger, som svarede Skatter og Indkvartering og i Nøds Tid kunde gøre Tjeneste med Liv og Gods«.

Det var da sikkert ogsaa kun et Udtryk for Tidernes Ugunst, naar der i 1661 blev oprettet en Kommishandel, d. v. s. Auktionshandel, og i 1688 blev indrettet det endnu bestaaende Assistenshus, hvor Folk kunde laane Penge paa Pant. Til at inddrive sit Tilgodehavende kunde man fra 1684 mod en billig Betaling benytte to Kommissionærer, der i det nævnte Aar havde faaet Bevilling paa at maatte betjene Folk »til Indmaningers Forkyndelse samt paa Rente udestaaende Penge og bortlejede Huse at opsiges, eller dem, som enten Penge paa Rente eller Huse til Købs eller Leje behøver, derom at forstændige«.

Efter Krigens Afslutning fremkom der forskellige Forslag til Handelens og Søfartens Fremme, og tre Købmænd, Vilhelm Edinger, Abraham Kløcker og Hans Jørgen Solberg, fremkom med et Forslag, der faldt i den bedste Jord hos Kongen. Lige fra Enevældens Indførelse havde der været en stærk Bestræbelse oppe hos Kongerne efter at gøre deres kongelige Hoved- og Residensstad saa rig og mægtig, saa stor og prægtig som muligt. Den skulde i alle Henseender være Rigets Midtpunkt og Landets Hjerte, — alt, hvad der blev gjort for København, mente man, kom i Virkeligheden hele Landet til gode og Nytte. Kunde det lykkes at skabe en stor københavnsk Handel, vilde der med det samme være lagt Grundvolden til et rigt Handelsliv i hele Landet. Og skulde dette ikke slaa til, saa fik det være. Hovedsagen var, at den kongelige Residensstad kunde blive en værdig Ramme omkring Kronens Bærer.

De nævnte Mænds Forslag gik da ud paa, at der skulde gives København Ene-ret paa de saakaldte »fire Species«, Salt, Vin, Brændevin og Tobak. Paa Grund af den høje Told, der svarede af disse Varer, dreves der nemlig et meget betydeligt

Smugleri med dem, saa de undertiden kunde købes billigere ude i Provinserne end i København, hvor det ikke var saa let at smugle. Naar man nu gav København Eneret paa Indførslen af de fire Species paa Betingelse af, at de københavnske Handlende hentede dem hjem fra Produktionsstedet med danske Skibe, vilde Flaaden og dermed Muligheden for en større Skibsfart forøges, ligesom Toldindtægterne vilde stige, da det vilde være forholdsvis let at kontrollere, om nogen ude i Provinserne, som skulde forsyne sig i København, førte andre end de her hentede Varer.

Det viste sig imidlertid, at den københavnske Flaade ikke var stor nok til at betjene det hjemlige Marked. Kongen maatte meget snart, ganske imod Forudsætningerne, tillade de Handlende at fragte fremmede Fartøjer, og endelig viste det sig, at Eneretten paa Indførslen af de fire Species i Virkeligheden kun kom nogle enkelte formuende Negotianter til gode, der var i Stand til at indrømme Provinskøbmandene den nødvendige Kredit. Oplagsretten paa de fire Species, der var overdraget København 1726, blev atter ophævet 1730 af Christian VI, væsentlig paa Grund af de mangfoldige Tilfælde af falsk Ed, som forekom i Inkquisitionssagerne.

Blev Købmændenes, de store Negotianters, Forretninger paa de fremmede Lande ødelagt ved Kaperier af fjendtlige Magter paa Søen, saa blev Detailhandlerne, Kræmmerne, fortrængte i deres Næring ved Overgreb paa Byens Gader og Torve og i Borgernes Huse. De kongelige Betjente, adelige og militære Tjenere, Soldaterne og deres Koner, der alle var fri for at svare Skat og Tynge, ansaa sig for berettigede til at søge deres Næring, som de kunde bedst ved al Slags Handel, ved Høkeri, Krohold og Haandværk. Ikke mindre Indpas i de Handlendes Næring gjorde de mange Fremmede, som kom til Byen, undertiden alene, men oftest i store Herrers Følge. Der maatte flere Gange udstedes Forbud mod »de Fremmede og Udlændiske, som sig her i Staden skal opholde og imod Kræmmernes Privilegier hemmelig indsni allehaande Kramvarer, dermed udi Husene omløber og i smaat omsælger.« Hvad der gjorde det meget besværlig at faa saadanne Omløbere straffet, var det ejendommelige Forhold, at København var delt i flere forskellige Jurisdiktioner, saa at militære Personer sorterede under de militære Retter, de kongelige Betjente under Hofretten og Nyboders Befolkning samt alle, der boede paa Bremerholm, under Holmens Ret. Dertil kom ogsaa, at Myndighederne ikke var synderlig forsigtige eller nøjeseende med at udstede særlige Privilegier, der kun kunde være til Skade for de skattepligtige, næringsdrivende Borgere. Saaledes klager Kræmmerne over, at »nogle fra fremmede Steder hidflyttende Banqverotterere, under det Foregivende nogen synderlige og dette Land højnyttige Manufakturere og Værker at indrette, saadanne Privilegier erholdt, som en ærlig Underdan og Skatteborger aldrig hos Eders Majestæt turde søgt og begæret.«

Det var ikke Smaafolk alene, der gjorde de Handlende Indpas i Næringen, ikke blot »Folk af de fremmede Herrer Ambassadørers og Residenters Suite«, som førte store Partier Kramvarer ind i Landet og solgte dem hemmeligt og offentligt mod rede Penge uden mindste Afgift til Riget eller Staden. Det hørte til de fremmede Gesandtes Rettigheder, at de indførte toldfrit, hvad de havde Brug for i deres Husholdning, men der var adskillige, der — uden at anfægtes af, at de repræsenterede deres Lands Monark, — holdt ligefrem Forretning. Saaledes den franske Gesandt, Grev de Chamilly, som kom hertil 1700. Hos ham kunde man købe franske Møbler, Modepynt, Vifter, Handsker og Silkebaand, — kort sagt alt, hvad der faldt ind un-

der Begrebet: Smaat Galanteri. Og naar man bestilte det 24 Timer i Forvejen kunde man endog faa Franskbrød hos Solkongens Repræsentant. Vin havde han ogsaa til Salg, — altsammen til sin egen Berigelse og til de københavnske Handlendes Skade og Tab.

Et stort Gode var den 1683 indførte ensartede Maal og Vægt. Hver Landsdel havde tidligere haft sit System, og i København, hvor de forskellige Systemer mødtes, var Forvirringen bleven ganske ulidelig. Vejenes Afmærkning ved Milepæle, bedre Postordning og de store Havnearbejder, ved hvilke Københavns Havn inddæmmedes mod Øst samt Anlægget af en Flydedok og Orlogsskibes Anvendelse i Handelsøjemed paa Langfart, sigtede altsammen til »Kommerciens og Navigationens« Udvikling og Forbedring, men det hjalp altsammen kun lidet. Man kan ikke altid hos de fremmede Gesandter vente noget uhildet Blik for Forholdene i Danmark eller i København. Men den franske Gesandt har en Udtalelse, som vist er meget karakteristisk. »Kongen af Danmark paalægger Skatter efter eget Tykke, uden nogen som helst Indskrænkning, paa alle sine Undersaatters Jorder, Huse og Gods. . . . I overordentlige Tilfælde overgaar endogsaa Skatten Ejendommens Værdi, og naar Ejeren da vil opgive sin Ejendom, bliver dette ikke modtaget. Slige overordentlige Paalæg gøres dog kun i den yderste Nød, men selv de almindelige Paalæg beløber sig i det mindste til tre Fjerdedele af Indtægternes Beløb. Naar nogen har beriget sig ved Sparsomhed eller ved Handel, lader Kongen ofte laane hos ham Halvdelen af hans Formue eller undertiden det hele. Som Betaling for de laante Summer gives Krongods, der er udpint og betynget med Skatter. Naar Kongen hædrer nogen med Baron- eller Grevetitlen, sender han efter otte Dages Forløb Bud til Vedkommende for at forlange et Laan paa 10,000—12,000 Rdl. Ingen vover derfor at synes rig, og det er i Virkeligheden kun faa, der er rige. Paa Landet er der ingen Rigdom, og København selv, som dog ligger ved Søen og har et godt Opland, har kun ringe Handel«.

Ogsaa den svenske Gesandt, Grev Leijonklo, er vist saa temmelig nær ved Sandheden, naar han skriver hjem til sin Regering: »Al Uorden her kommer af, at man ikke nøje overlægger en Ting, før man iværksætter den. Jeg tror næppe, der findes noget Kongerige eller nogen Republik i Verden, hvor der gøres saa mange Edikter, Love og Forordninger som her, og som mindre overholdes. I de 14 Aar, jeg har været her, kan jeg med god Samvittighed sige, at ingen kongelig Forordning, der er udgaaet paa Tryk, er bleven overholdt og har staaet ved Magt længer, end 5 eller 6 Dage efter Kundgørelsen, naar undtages Forordningen om Flæske- og Kornskatten, som fornyes hvert Aar og opretholdes paa Grund af dens Nytte«.

Ved Siden af Bestræbelserne efter at gøre Residensstaden til en stor Handelsstad, gik — ligesom før — Bestræbelserne efter at gøre den til en stor Industriby. Kunde man selv forfærdige alle de Varer, Befolkningen havde Brug for, behøvede man ikke at købe noget i Udlandet og kunde saaledes spare Penge. Men de sidste Bestræbelser blev endnu mindre end de første kronede med Held.

For at skaffe Arbejde og Brød til de mange Børn og unge Mennesker, som efter den lange Belejring løb om paa Byens Gader og tiggede og stjal, optog Kongen og Byen i Forening Christian IV.s gamle Børnehus-Tanke. Ude paa Christianshavn blev der 1662 indrettet et nyt Børnehus, hvor den fattige og forsømte Ungdom kunde oplæres i et eller andet nyttigt Haandværk. Der blev især lagt Vægt paa Tilvirknin-

gen af grovere Lærreder, Baj og Soldaterklæde. De forskellige Regimentschefer fik Ordre til at købe Klæde til deres Folk paa Børnehuset. Stoffet var imidlertid ikke saa godt, som man kunde ønske, og i 1671 fik derfor selve Kommercekollegiet og Medparticipanter Privilegium paa at lave Klæde til Hæren. Det gik heller ikke efter Ønske, og en Klædevæver fra Lybæk fik da Privilegium paa at indrette et »Uldmanufaktur« i Kvæsthuset paa St. Anne Kirkegaard, i det efter Guldmageren Borrhis Laboratorium benævnedes »Guldhus.« Dette Manufaktur har bestaaet til de nyeste Tider som det militære Klædemanufaktur i Rigensgade. En Klædefabrik, som Regi-

DRONNING LOUISES BRO

mentskvartermester Vodroff anlagde paa sin Valkemølle ved Ladegaardsaaens Afløb, Rosenaaen, gik snart ind igen, og under Pesten i 1711 brugtes Ejendommen Vodrofflund som Pestlazareth.

Man vilde for enhver Pris gøre København til en Fabriksby. Det var sagtens paa Foranstaltning af Kommercekollegiet, hvis Medlemmer stedse skulde »have deres Idræt og Tanker derhen vendt og dirigeret, hvorledes Manufakturer her udi Landene vel kan indrettes,« at der blev lovet store Privilegier til de reformerte Haandværkere, som vilde nedsætte sig i Byen, og man finder da ogsaa, at adskillige Fremmede med franske Navne tog Borgerskab som Sammetmagere (Fløjlsvævere), Krepin- og Raskmagere og paa Korduans- og Kniplingsmanufaktur. I 1680 indrettede Kongen et Silkemanufaktur i Guldhuset, der skulde forsyne Hoffet og alle Fornemme med Silke, Fløjls og Gyldenstykke, og det blev indrømmet Borgerfolk og uadelige, hvad

de ikke havde haft Lov til tidligere, at bære Klæder af hjemmegjort Silke, medens Hoffet og Adelen fik Ordre til ikke at bære udenlandske Stoffer, men forsyne sig med Landets egne Frembringelser, — det hjalp altsammen intet. Regeringen gav Kri-gen Skylden for det uheldige Udfald af dens Bestræbelser: »Hvorvel vi siden vores Regerings Tiltrædelse har allernaadigst haft sær Omsorg for, hvorledes Manufakturer i vore Riger og Lande kunde indføres, tiltage og florere, ikke desmindre fornemme vi, at samme vores velmenende Forsæt formedelst indfaldende Krig ikke saa fuld-kommen har kunnet naa sit Maal, som man vel havde ønsket«. Men Roden til Ulykken gik sikkert dybere ned.

Der var imidlertid ingen Mangel paa foretagsomme Folk. 1660 blev der oprettet et Sæbesyderi, 1663 et Stivelseværk, 1665 et Tobaksspinderi, 1672 en Fabrik af To-bakspiber, 1673 et Luntespinderi, 1683 et Damaskvæveri, 1688 et Glasmageri, hvor der ikke blot lavedes Vinduesglas men Krystalglas og Spejlglas, kort sagt, Køben-havns Fremgang som Fabriksby syntes at være en afgjort Sag og begejstrede den modige og trofaste Birkerødpræst, Henrik Gerner, til en poetisk Udgydelse:

For nogle faa Aars Tid man maatte Holland slette,
for Sæbesyderi, hvormed man skulde tvætte
et skidet Klædebon, men nu i København
man gør det vel saa godt til en og hver Mands Gavn.
Vi Oliemøller har, ti Sæben selver Roger,
vi har og bedre Køb, ti borte er al Aager,
her ser man, hvad det er at vide Kunsten ret,
det giver dog Profit, og ej for højt er sæt.
Her og er Stivelsværk, her Limværk er paa Gænge,
her er Glaspusteri, dog det har vær't her længe,
det ej saa nødigt er, af Sølv det bedre Grud
end af det skøre Glas man drikker Skaalen ud.
Salpetersyderi er ogsaa her indrettet,
Jærnværk ved Helsingør man bringer paa Tapetet.
Man finder herlig Erts, man smeder straks derhos
adskillig Vaaben, som fortjener Lov og Ros.
I vore Fædres Tid vi Lybæk og besøgte
om deres Korduan, men ej vort Gods forøgte,
nu er det her i Brug og meget andet mer.

Det var nu i Virkeligheden ikke saa glimrende, som det tog sig ud paa Papiret. Sæbesyderiet paa Christianshavn gik efter 10 Aars Forløb i Staa, og det forstaa man godt efter den Betegnelse, dets Tilvirkning fik, »den er stinkende og 40 pCt. dyrere end god, udenlandsk Sæbe«. Senere kom det dog i Gang igen og fik tillige med det 1674 i Magstræde i København oprettede Sæbeværk ogsaa Tilladelse til at drive Olie-møller. I 1682 fik de en betydelig Forret, idet det i dette Aar blev forbudt andre at indrette Sæbesyderier ligesom at indføre fremmed Sæbe i Danmark og Norge. »Kry-stalmanufaktur« eller Glasværket vilde imidlertid slet ikke gaa, lige saa lidt som Salpetersyderiet eller de første »Limværker« og »Stivelseværker«. En ret indbringende Næringsvej var Mølleindustrien, der dreves med Vejrmøller paa Bastionerne og uden for Portene. Men den blev forbudt i 1690 for at hindre de mange Underslæb ved Konsumtionen. Samtidig blev de mange private Hestemøller, som særlig havde været i Brug i Bryggergaardene, ogsaa og af samme Grund forbudt. For at Bor-gerne kunne faa deres Korn malet blev det tilladt en Mand at indrette seks Heste-

møller paa St. Anne Plads. Da Bryggerlavet, der var meget misfornøjet med, at deres Hestemøller var blevet dem forbudt, senere gik ind paa at betale en aarlig Afgift af den Malt, det brugte i sin Næring, paa 68,000 Rdl., fik det Tilladelse til paa ny at maatte benytte sine Hestemøller.

I de sidste Aar af Frederik IV.s Regering fremstod der forskellige Fabrikker, der fik en længere Tilværelse, end de fleste af de nævnte. Ude paa Christianshavn indrettede Silke-, Ulden- og Lærredkræmmerlavet i 1727 en Lærredsfabrik og et Par Aar senere et Uldspinderi; et stort Kattuntrykkeri blev anlagt paa Blegdamsvejen, hvor Huset endnu brammer som privilegeret Kattunsværk; flere Linnedvæverier opstod, et Par Sukkerraffinaderier, et Eddikebryggeri, en Lakfabrik, en Køn-røgsfabrik, et Kalkværk, en Voksdugsfabrik, en Tapetpapirfabrik og en Fabrik af Kort og kulørt Papir samt forskellige Snustobaksfabrikker, — København var i det hele bekendt for sit gode Snustobak, som jo ogsaa Borgerkonerne i »Barselstuen« viser sig at have god Forstand paa. Uden for Vesterport anlagdes en Farveplantage, den blev senere lavet om til en Tobaksplantage, og i 1723 oprettedes paa Hjørnet af St. Kongensgade og Bjørnegade, nu Fredericiagade, en Fabrik for Delfter Porcelæn eller hollandsk Stentøj, der arbejdede med godt Resultat, saa længe den kunde glæde sig ved Eneretten til at lave Stentøj og ved Forbud mod Indførsel af fremmede Varer. Men da dette Forbud faldt bort ved Toldforordningen af 1797, var det ogsaa forbi med Fabrikkens gode Dage.

Da Lavene blev ophævet i 1681, blev ogsaa Købmandslavet opløst. Det var, som foran omtalt, blevet dannet i 1651 af det gamle Klædebolav — Klædehandlernes eller om man vil Grossisternes Lav — og Kræmmerlavet. I 1688 genoprettedes Handelsmændenes Lav, men blev nu delt i to: Købmændenes Lav og Silke-, Ulden- og Lærred-Kræmmernes Lav. I 1704 fik det sidstnævnte Opfordring af Kommercekollegiet til at oprette en Klædefabrik — særlig af Hensyn til de store Mængder af Klæde, der fordredes til Hæren —, men Lavet svarede, at dets Medlemmer hverken havde Kendskab til sligt, ejheller Tid til at forsømme den Næring, de havde lært.

Haandværkerne havde, — som den mindre begunstigede Klasse — endnu vanskeligere Kaar, end de Handlende. Deres Tilbagegang hidrørte navnlig fra, at saa mange Fremmede havde nedsat sig i Byen. Da de Fremmede var fri for Byens Tynge, kunde de give bedre Køb og trak saaledes Folks Søgning til sig. Ogsaa Soldater kunde drive Haandværk uden at betale nogen Afgift, og deres Vindskibelighed gik saa vidt, hedder det i en Fremstilling fra selve Magistraten, at »af 100 Klædninger og Sko til Regimenterne var næppe 10 udførte af Lavsmestrene.« »Smedde, Tømmermænd, Snedkere, Bødkere og Vævere lider store Tab, ved at Tøjhusets, Holmens og andre aftakkede Folk med deres egne Hænder maa arbejde, hvad de kan. Men de misbruger Friheden grovelig, og naar de gribes i en Forseelse, har de saa stort Forsvar (Medhold fra oven), at Straffen bliver ringe. Hvad Soldaterne klædes i, forskriver Officererne selv fra fremmede Lande og ikke hos Kræmmere og Købmænd her. Da Soldaterne stadig opholder sig her i Garnison, bruger de eller deres Koner ofte Høkeri og Ølsalg, og indflytter i Huse og Kældre, som en fattig Borger og Haandværksmand af Armod har maattet forlade, og sidder der uden Skatter og Afgifter. Hvad Klagemaal hører vi ikke daglig af Borgerskabet, hvorledes Soldaterkoner, som nærer sig med Høkren af røget Flæsk, salt Kød, Smør, Ost, Æg, Gryn og deslige, saa godt som med Gevalt og med Hug og Slag tvinger Borgerkoner fra de Steder, som de staar paa og har

fæstet paa Torvene, og uanset man beklager sig derover, og der ogsaa undertiden stilles Ordre derom, maa man dog fornemme, at Soldaternes tiltagne Frihed prævalerer.

Medens der tilforn var 20—60 Mestre i et Lav, er der nu 80, 100 ja over 200 Mestre i et Lav, hvoraf næppe de 10 kan holde saa mange Folk eller gøre Kongen og Staden den Tjeneste, som een af den forrige Tids Mestere, ja næppe 3 af et helt Lav er gode for at købe sig et Hus, men maa bo til Leje, ja 2 à 3 Slags Haandværkere retirerer sig udi et Hus paa Loftet og Kammerser og sidder der i Armod tilsammen. Det gaar nu saaledes til, at naar en Svend har tjent sine Svendeaar ud, søger han straks at komme ind i Lavet, gifter sig, enten han har Evne til at føde en Kone eller ikke, fortærer i faa Aar, hvad han maaske har faaet ved Giftermaalet, og maa saa arbejde som Svend hos andre Mestre, medens Børnene maa ud at tigge, før de kan læse. Naar Manden dør, maa Konen gribe Tiggerstaven, medens i forrige Tider en Mester kunde efterlade et frit Hus og Evner til at fortsætte Haandværket, til Enken ved Giftermaal med en dygtig, erfaren Svend, som længe havde maattet tjene og selv erhvervet sig noget, kunde blive forsynet. Kom nogen da tilgæters, hjalp de andre Lavsbrødre ham tilrette.*

Regeringen havde mulig lige saa megen Medfølelse med Haandværkerne, som Magistraten efter denne Betænkning synes at have været besjælet af, men den var ikke til Sinds at komme dem til Hjælp ved at hævde de gamle Lavsrettigheder. Den søgte tvært imod paa alle Maader at komme Lavsvæsenet, Haandværkernes faste Borg, til Livs og havde særlig ingen Tilbøjelighed til at tage Hensyn til det, der udgjorde Lavenes dyrebareste Prilegium, deres Eneret til at udøve Haandværk; og naar Magistraten klagede over de mange Mestre, der efterhaanden var kommet i de forskellige Lav, glemte den, at det til Dels var sket efter Regeringens egen Tilskyndelse. Det havde jo netop fra ældgammel Tid været en af Ankerne mod Lavene, at det blev gjort saa vanskeligt for unge Mennesker at komme ind i de til Haandværksudøvelse eneberettigede Lav, hvorved der blev stor Mangel paa Haandværksfolk. I tidligere Tid havde Lavene ved Hjælp af Mesterstykket og Omkostningerne ved Indgangsgildet i Lavet formaaet at regulere Tilgangen, saa der ikke blev flere Mestre, end der saa nogenlunde var Arbejde og Fortjeneste til, men fra Slutningen af det XVI. Aarhundrede var det, som det synes, med de mange tyske Svende, som kom ind i Landet i Anledning af Frederik II.s og Christian IV.s store Byggearbejder, bleven Skik at foretage Optagelsen i Lavet med en Række til Dels karikeret religiøse Ceremonier, der imidlertid bandt de saaledes optagne Medlemmer sammen i et Haandværkerbroderskab, som man kalder Zunften. Den, der ikke havde gennemgaaet disse ret barbariske Optagelsesceremonier, der i meget lignede Studenternes »Deposits« eller »Daab« ved Immatrikulationen, var ikke »zünftig«, og hvor dygtig en Svend han end var, og hvor fuldstændigt han end sad inde med alle Betingelser for at gøre Fyldest i sit Haandværk, blev han dog ikke kendt for god alligevel. Og da de zünftige Haandværkere og Lav herhjemme stod i den nærmeste Forbindelse med Haandværkslavene i Tyskland, hvor Zunften var udbredt over alt, havde de det i deres Magt at udelukke den ikke-zünftige Svend ikke blot fra al Hjælp og Bistand fra Lavene, men fra Muligheden af at faa Arbejde, hvor han kom hen. Ti det var netop ved Zunftens aftalte, særegne Tegn, dens Maade at banke paa Døren paa, dens Maade at komme ind i Stuen paa, dens »Gruss« d. v. s. Tiltale, dens Maade at

UDSIGT MOD GL. STRAND OG THORVALDSENS MUSEUM

holde sin Stok, at knappe sin Frakke paa, at den zünftige Svend kunde legitimere sig, hvor han saa kom. Og denne Magt benyttede de med stor Tyranni. De vilde ikke noget Sted arbejde sammen med de ikke-zünftige Svende eller arbejde paa en ikke-zünftig Mesters Værksted, de vilde ikke sidde til Bords med dem, ikke drikke af Krus med dem, men viste dem Haan og Foragt, hvor de kom, og gjorde det til sidst umuligt for de danske Svende, som ikke havde ladet sig »behøve«, som det med et fra Snedkelavets Ceremonier laant Udtryk hed om de zünftige Svende, at tjene Brødet i deres eget Fædreland.

Alt, hvad der i mindste Maade bar Præg af Uafhængighed og Selvstændighed, var i Følge sit Væsen Enevælden en Torn i Øjet. Allerede 1664 udtalte Statskollegiet sig mod Lavenes Egenraadighed, deres Ret til at sammenkalde Lavsmøder paa egen Haand, deres Jurisdiktionsret over Lavbrødrene, deres Eneret paa at udøve Haandværk og endelig deres undertiden ret anstødelige, zünftige Ceremonier. Regeringen agtede ikke at ophæve Lavene, dertil var Tiden ikke moden endnu, men den vilde have Haand i Hanke med dem og have »alle Inkonvenienser og Misbrug« afskaffet. I den Anledning befalede Kongen 1669 sit Statskollegium at undersøge, hvorvidt Lavsartiklerne kunde bestaa med den absolute og suveræne Arveregering, og tillige »om de var gavnlige til Handelens og Næringens Befordring«. Et Par Aar efter blev det Kommercekollegiet, der fik med Sagen at gøre, og dette afgav efter 10 Aars Arbejde en Betænkning, der førte til Loven af 23. December 1681. I Følge denne tillodes det Enhver lovligt og tilbørligt at nære sig af det Haandværk, han var oplært i, naar han først havde taget Borgerskab. Derfor var det ikke nok, at han som før mældte sig hos Lavsoldermanden, nu skulde han ogsaa mælde sig hos Byens Magistrat og desuden betale en Afgift til de Fattige. Men Svendene skulde intet betale, naar de havde udlært. Ingen skulde herefter være pligtig at fremlægge Fødselsbrev, det vil med andre Ord sige, at den gamle Fordom mod uægte Fødsel, som allerede Christian IV. havde forsøgt at bryde, ikke længere vilde blive taalt. Mestrene maatte heller ikke holde Lavsgilder; dette blev forbudt under strenge Bøder, ligesom det ogsaa blev forbudt at kræve Mesterstykke af Mænd, der kunde bevise at have været Mestre andetsteds. Det skulde heller ikke mere forlanges af en Mester, at han skulde have rejst paa sit Haandværk. Ingen Møder eller Sammenkomster af Mestre maatte finde Sted uden Magistratens Minde; — om man fandt det nødvendigt — skulde et eller flere af dens Medlemmer overvære Mestrenes Møder. Enkelte af Magistratens Medlemmer havde efter tidligere Bestemmelser fungeret som Bisiddere ved Lavenes Sammenkomster, saaledes at hvert Lav havde haft sin bestemte Magistratsperson til »Patron«. Men dette blev nu, uden Tvivl for at vanskeliggøre Bestikkelser, forbudt, og Pligten til at fungere som Bisidder i Lavene skulde fremtidig gaa paa Omgang mellem Magistratens Medlemmer. Mestrene maatte holde saa mange Svende, de vilde, og skulde hver mindst holde een Dreng, som var født i Kongens Riger og Lande. Endelig blev det Lavene forbudt at gøre nogen Aftale om Priserne paa deres Arbejde, og det blev stillet hver enkelt Mester frit at sælge sine Varer, som han kunde.

Bestemmelserne om, at uægte Børn skulde have samme Ret inden for Lavene som ægte Børn, og Fordringen om, at Magistratens Tilladelse skulde indhentes til hver Lavssammenkomst, vakte stor Forbitrelse hos Mestrene. Og ikke mindre Harm vakte hos Svendene Forbudet imod al »Zunft«. De gamle Optagelsesceremonier

og al »Rejsen paa Haandværket« blev strengt forbudt. »Om nogen, som her haver lært, skal ville rejse udenlands og efter forrige usømmelige Vedtægter med Behøvling eller andet deslige, som her er forbudt, lade sig gøre til Svend, da skal han efter sin Hjemkomst være forpligtet paa ny at tjene som Dreng i tre Aar.« Det blev Skipperne forbudt under store Bøder at tage Haandværkssvende med som Passagerer, naar de ikke var forsynede med Magistratens Pas, og der blev sat store Bøder for at spotte, haane eller uglese dem, der ikke havde ladet sig behøve eller ikke havde rejst paa zunftmæssig Maner.

Regeringen beredte sig paa dette Punkt store Vanskeligheder. Ikke blot var det umuligt at gribe ind i alle de mange, daglig forekommende Tilfælde af Drilleri og Spot over for de danske, ubehøvede Svende; det kunde kun gøres en enkelt Gang, som da Tømmerlavet i 1683 rejste den nye Galge uden for Østerport, og en tysk Tømmersvend havde moret sig med at komme en Frø i de danske Svendes Ølkrus, dem uafvidende, saa de, efter at have tømt Kruset, fandt Frøen paa Bunden. Hvorvel de Danske sikkert havde Ret i at klage over dette som en Haan, der var viist dem, kunde Myndighederne dog ikke faa andet ud af Tyskeren end, at det var noget, han havde gjort for »Kurtsvil«, det vil sige for Spøg, og medens han slap med at betale en lille Bøde til Fattiggassen, som snart var glemt, maatte de danske Svende sikkert i lange Tider høre Stikpiller og spottende Ord om Frøen i Øllet. Om de danske Svendes fortrykte Stilling faar man en tydelig Forestilling gennem deres Henstillinger til Magistraten om at faa Lov til at genindføre Behøvlingen. De kan ikke holde det ud, »formedelst den store Vederhæftighed og Fortræd«, der dagligen tilføjes dem af de tyske Svende, »med Øge- og Binavne, de os giver, og anden Fortræd, de os gør, med det, at naar nogen af os kommer iblandt de tyske Svendes Selskab, springer de straks fra Bordet og siger, vi er ikke ærlige, førend vi bliver behøvede, derfor vil de ikke sidde hos os, vil ikke heller betro nogen af de danske Svende Bøssen til at give Penge ud, men altid de tyske Svende, hvormed vi synes at være ganske foragtede, alt efterdi vi ikke efter den gamle Vedtægt os har ladet behøve.«

Havde Regeringen staaet over for en national Haandværkerstand, havde den mulig nok kunnet sætte sin Villie igennem og faaet Magten over de sejge og selvraadige Svendelav. Ti naar det gjaldt de enkelte Svende, kunde den sagtens tumle dem. De kom endnu dengang som langt senere ind under Begrebet Tyende, og der blev i Tilfælde af Opsætsighed, ogsaa Strejker kom ind her under, i Reglen gjort kort Proces. I 1680 dømtes de fire Hovedmænd for Bågersvendenes Skrue til straks at rømme Byen og inden seks Uger at være ude af Riget, og hver af de deltagende Svende maatte give 20 Mark til Kongen og 20 til Byen og skulde i Tilfælde af Gentagelse have sit Liv forbrudt. 1709, den 28. Juni, havde to Mursvende lavet Opløb uden for Raadhuset og »med deres Medgeseller her paa Raadhuset betet sig saa opsætsige og formastelige, at man, til videre Oprør og Urolighed at forekomme, har maatte lade tage deres Personer i Haft og Forvaring.« Det lader dog til, at man først har underhandlet med de to rebelske Mursvende, ti først 3. Juli anmoder Magistraten Kommandanten i Kastellet om at afhente dem paa Raadhuset »med militærisk Vagt«, for at de kunde komme til Besindelse i den nye Skubkarre i Kastellet. Den 25. Juli var de allerede matte og lovede Bod og Bedring.

I 1720 nedlagde Skrædersvendene Arbejdet og gjorde stor Tumult og Opløb og forulempede Oldermændene og hans Kone. Ophavsmændene sad et helt Aar fængs-

lede, inden Dommen faldt. Paa Grund af den lange Fængsling slap de for videre Straf, men fik dog deres Navn slaaet paa den sorte Tavle.

Hvorledes det gik de Skomagersvende, som i 1712 gjorde Skrue og nedlagde Arbejdet hos den Skomagerenke, de arbejdede hos, fordi hun ikke vilde makke ret og gifte sig med »Brætsnideren«, det vil sige Tilskæreren, vides desværre ikke.

Nej, Vanskeligheden laa i, at Haandværkerne var for en meget stor Del Fremmede. De stammede lige ned fra Middelalderens farende Folk og havde ligesom Soldaterne i hin Tid et eget internationalt Præg paa sig, et Præg, der særlig var bleven uddybet netop ved Vandreaarene, ved Rejselivet. Der gik en stadig Strøm af vandrende Haandværkere til og fra Landet. De allerfleste var Tyskere, men der var mange andre Nationer ved Siden af. Og alle var de — især Tyskerne — skærmede af Zunften i deres Hjemstavn og kunde med den i Ryggen stundom driste sig til at sætte sig op mod selve den dansk-norske Enevoldskonges Befalinger. Saaledes havde Hattemagermester Johan Schallhorn i 1680 taget Tjeneste i Børnehuset og der — efter Aftale og Kontrakt med Direktørerne — taget otte Drengene i Lære. Men seks andre Hattemagere blev sandsynligvis bange for, at sligt skulde blive Lavet og dem selv til Skade, og forespurgte derfor hos forskellige tyske Lav, om dette var ret og rigtigt. Hertil svarede der fra den tyske Zunft Nej, idet man vistnok har ment, at Drengene fra Børnehuset ikke kunde anses for at være af ægte og ærlig Fødsel, som Lavene med sejt Stædighed, i Modsætning til Christian IV.s humane Bestemmelser og senere Love og Anordninger, vedblev at betragte som uundværlig for, at en Dreng kunde komme i Lære. Johan Schallhorn blev derfor erklæret for uærlig, og ingen Svend fra Udlandet turde herefter tage Arbejde hos ham. Ti Aar senere formildede Lavet i Lybæk dog paa hans og andre Mestres Forbøn Straffen, imod at han betalte 80 Rdl. til otte tyske Lav. De seks klagende Mestre blev siden idømt en Bøde for deres Forhold, ti Schallhorn havde været i Kongens Tjeneste, men endnu i 1727 vilde Lavet i Lybæk ikke tage de Svende, der havde lært i København, for gode, og skrev derom til andre Lav i Tyskland, vist særlig med Drengene fra Børnehuset in mente. Københavns Magistrat maatte i den Anledning sætte sig i Bevægelse og bad ved Brev af 16. Januar 1723 Magistraten i Lybæk om at anmode Lavet om at tilbagekalde disse Skrivelser og erklære, at det angrede sin Optræden, »ellers faar Udfaldet at vise, hvad Kongen derom maatte finde for godt at foranstalte«.

Efter dette kunde det jo næsten se ud, som om det følgende Skridt maatte blive en Krigserklæring. Saa alvorligt blev det nu ikke taget. Kongen af Danmark og Norge havde i Virkeligheden for længe siden bøjet af, og Haandværkerne havde ført deres Krig igennem. Regeringen havde allerede i 1698 opgivet sin væsentligste Modstand mod de gamle Lavsceremonier, det egentlige Kernepunkt i Striden, og stiltiende tilladt Behøvlingen med mere paa ny.

Det hele Spørgsmaal havde været let at løse, om det havde været muligt at undvære den fremmede Arbejdskraft. Christian IV.s sunde og naturlige Tanke: at oparbejde en dygtig Haandværkerstand i Børnehuset, var — ikke mindst ved Lavenes Fordom — ikke bleven i Stand til at sætte Frugt, og der var stadig Mangel paa Haandværkere, særlig paa dygtige Haandværkere. I 1727 gjorde Frederik IV. Forsøg paa at gennemføre Paabudet om, at Ingen maatte antage fremmede Svende, saa længe der ingen Mangel var paa danske. Men det gjaldt foreløbig kun for eet

Lav og fik kun kort Bestand. Derimod havde de fremmede Svende et ganske andet Vaaben i Hænde, nemlig at holde sig borte fra Landet, saa længe Lavsartiklerne af 1681 stod ved Magt, og det var i Virkeligheden dette Standpunkt, som fik Regeringen til at bøje sig.

Det var i øvrigt vanskeligt nok at være Haandværksmester i de Dage. Rettede en Mester sig efter Svendenes Fordringer og gik med til de zünftige Ceremonier, som jo havde Aldershævd her i Landet, fik han Øvrigheden paa Nakken. Og fulgte han Regeringens Bud og modsatte sig Zunften, fik han Krig med Svendene, og det

TOLDBODPORTEN OG INDRERHEDEN I 1895

var vist i Regelen det værste. Det blev til daglig Ufred og Spektakel, Arbejdsnælgelse og Tumult, — naar Svendene var uforstandige nok til at risikere at lægge sig ud med Politiet — eller det blev til det for Mestrene allerubehageligste, at Svendene forlod Værkstedet og erklærede deres Mester for »uærlig« eller »kursløs«. Hvor vigtigt det var for Mestrene at undgaa en saadan Banlysning af Svendene, ser man af et eneste lille Træk som det, at tre gamle Haandværksmestre fra Aalborg fandt det raadeligst at drage til København og lade sig »behøve«, det vil altsaa sige optage i Lavet med alle de zünftige Ceremonier, der i Svendenes Øjne gjaldt som den eneste rette Adgang til Lavet, og som de opstillede som Betingelse for i det hele taget at ville have noget med Mestrene at gøre.

Vi har en Udtalelse af ingen ringere end Ludvig Holberg om disse Forhold, som er mere oplysende end noget andet. Han skriver i Anledning af nogle Svende-

tumulter i Tiden mellem 1730—1740, at de fik samme Udfald, som de plejer, »nemlig at Mestrene maa give dem (Svendene) Carte blanche og lade dem foreskrive sig, hvilke Konditioner dem lyster. Det er en Lykke, at Haandværkskarle ej stemmer deres Prætentioner end højere, ti de er de eneste Lemmer udi et Societet, der ikke kan tvinges. Andre Undersaatter er bundne til eet Sted, som de ikke uden med Vanskelighed kan forlade; men Haandværkskarle have ingen bestandig (stadig) Bopæl, intet vist (bestemt) Hjem eller Fædreland. De bo som Tartarer udi Telte, og uden Ulejlighed eller mindste Tab kan de flytte fra et Sted til et andet. Hvorudover, naar de true med Desertion, maa man tro, det er deres Alvor, og maa deres Mestre da give sig paa Diskretion (overgive sig paa Naade og Unaade), med mindre de ville se deres Arbejde og Næring at ligge. Ti hvor en Haandværkskarl begiver sig hen, der er hans Fædreland, og naar han om Aftenen kommer til et fremmed Land og Rige, haver han om Morgenen straks Tjeneste igen. De er saaledes fast de eneste Mennesker, som uden Bekostning kan gøre udenlandske Rejser og med tomme Hænder kan flakke hele Verden igennem, naar de alene har saa mange Skillinger, som de kan betale i et Par Kroer paa Vejen. Efterdi dette er nu af en saadan Beskaffenhed, saa er der intet Middel til at holde disse Folk udi Ave og bevæge dem til at blive paa et Sted uden ved en almindelig Konvention imellem alle Stæders og Landes Øvrigheder, saa at et vist fælles Reglement maatte gøres, hvorved Haandværkskarles Vilkaar i alle Lande gjordes lige. Naar det skete, vilde de tage i Betænkning uden vigtig Aarsag at flytte fra et Sted til et andet. Ti naar saadan Karl vidste, at han ikke kunde erholde mere Løn og flere Fridage udi Tyskland end udi Danmark, og ikke mere udi Frankrig end udi Tyskland, lod han sig nok holde paa Stedet.«

Saaledes som Forholdene laa, kunde Mestrene altsaa ogsaa — for i det hele at blive sat i Stand til at holde Svende — komme til at træde i Skranken for de gamle Lavsceremonier. Det var da det, Snedkermester Johan Stenbuk gjorde, da han i 1681 dristede sig til at sætte sig op, ikke alene mod Hovedstadens vise Borgmestre og Raad, men mod selve den enevældige Konge.

Det var Empternes, d. v. s. Haandværkerlavens Ophævelse i 1681, der vakte hans Trods og først bragte ham i Konflikt med Magistraten, hvilket baade blev til Fængsel og til Bøder. Men Johan Stenbuk var ikke bange. Han satte sig intet mindre for, end at faa Lavene genoprettet paa den gamle Maade og opsatte et Andragende til Majestæten, som han selv overbragte. Han ansøger deri om, at »Mestrene maa samles i hans Hus« — han ventede nemlig at blive Oldemand, hvad han ogsaa senere blev — »naar nogle Materialier, som vi behøve, er til Købs, at handle derom med Købmanden og gøre Overslag, hvor meget enhver kunde have fornøden, foruden Magistratens Hosværelse, eftersom vi langsommelig Tid hos dem maa anholde, førend vi bekommer noget Svar eller Tilladelse, og inden vi siden faar Tilladelsen indløst og beskreven og det Magistraten at komme til os kan falde belejligt, foruden anden Kendelse, saa er Materialierne opkøbt af andre, og vi maa købe dem igen dobbelt saa dyrt.«

Tonen i hans Brev er underdanig nok. »Turde jeg arme Støv og Aske uforgribelig bede mig, allernaadigste Konge og Herre, allernaadigst at ville tillade os igen o. s. v. at indføre Behøvlingen.« Men Handlingerne, der ledsagede hans Andragende, var ikke saa forsigtige. Mester Stenbuk fremstillede sig for Majestæten og overleve-

rede ham sit ydmygt affattede Andragende, men samtidig dristede han sig til at tilbagegive Kongen den kgl. Forordning om Lavenes og Zunftens Ophævelse. Ved Siden af saaledes at kassere Kongens Lov, havde han tillige »ladet sig formærke med oprørske Ord, at han vilde tale for Folket, hvor højt det end skulde koste«.

Københavns dygtige Politimester Claus Rasch, der førte an imod Lavsceremonierne, som han betragtede som dumme og taabelige Barnagtigheder, erklærede, at for hver Dag, Mester Stenbuk sidder som Oldermænd, udskydes den endelige Ordning af Lavsvæsenet. »Ti denne Mand med sin Snak og Svats er kapabel at bringe Tusinder i Galskab og Ulydighed med sig . . . og er det mest at undres over, at han som Eders Majestæts Vasal, barnefødt her i Sjælland, saa ivrigt — sine egne Landsmænd til Foragt — forfægter de tyske Stæders Vedtægter, hvilke han dog efter Beretning aldrig skal have set engang . . . og falder i saadant Galskab, at (ville paastaa at) den Snedkersvend, der ikke er behøvlet og slige unyttige Vedtægter (nemlig de zünftige) ej efterlever, ikke (skulde) kunne gøre lige saa godt et Stykke Arbejde som en Dosmer, der ti Gange kunde være døbt og behøvlet.«

Mester Stenbuk opnaaede imidlertid at blive en Martyr for sin Sag. For sine oprørske og urolige Ord blev han puttet i Fængsel. Da han havde siddet der i to Aar, vilde Kongen benaade ham og tillade ham at træde ind i Lavet igen, men først skulde han dog skriftligt til Kancelliet og mundtligt paa Raadstuen og paa Bytinget erklære, at han for Fremtiden vilde holde sig i Ro. Det kunde den gode Mand ikke bekvemme sig til. Fængselsdøren blev paa ny lukket for ham, og han sad nu fængslet i hele elleve Aar. Først i 1699 slap han fri, uden nogen »ydmygende Afbedelse«, men med et simpelt Paalæg fra Magistraten om at holde sig i sømmelig Stilhed.

Paa een Maade kunde imidlertid Regeringen komme Lavene til Livs, nemlig ved at give Mestre, fremmede og danske, i forskellige Haandværksbrancher Lov til at tjene deres Brød uden for Lavene, altsaa uden at kunne blive regnede for Bønhaser og Fuskere. Og dette Middel benyttede den sig af i stigende Grad, især efter Pesten 1711, da Manglen paa Haandværkere atter blev følelig. Der dukkede til Lavenes store Forbitrelse Frimestre op alle Vegne. Man kunde længe nok beraabe sig paa, at det var stik imod Stadens Friheder og Rettigheder, men de vejede ikke synderligt til mere. Og endelig kunde Regeringen ved at paabyde Nedsættelse i Fordringerne til Mesterstykkets Værdi bidrage til, at det blev lettere for Folk uden Formue at komme ind i Lavene. Ti det var efterhaanden — som nogle Hundrede Aar i Forvejen — blevet til, at Lavsmestrene for at udelukke Konkurrence og selv være Herre over, hvor mange Mestre der maatte arbejde i Byen, havde skruet Fordringerne om Mesterstykket til Vejrs, saa det for mangan dygtig Svend var umuligt at blive Mester, fordi han manglede den Sum, der var nødvendig, naar han skulde lave sit Mesterstykke.

III.

NÆRINGSLEVETS UDVIKLING 1728—1807.

Christian VI.s korte Regering staar i Reglen for den almindelige Bevidsthed som Absolutismens egentlige Tidsalder, dens Blomstringsperiode. Den kongelige Enevælde fik i den sit mest i Øjne faldende Udtryk i den pragtfulde Kongeborg, som Christian VI. eller rettere hans Dronning, Sofie Magdalene, lod opføre. I Størrelse, Pragt og

Herlighed overgik den alle andre Huse i Byen og knejsede op over dem alle, og i ophøjet, fjern Majestæt tronede Herskeren heroppe, højt ophøjet over Byens Borgere og kun tilgængelig for de Udvalgte. Pladsen foran Slottet, i gamle Dage aaben og tilgængelig for alle og Byens livligste og mest befærdede Sted, laa nu tom og øde, afspærret ved Kæder og Skildvagter. Og de, der havde Ærinde derhen eller forbi Slottet, maatte kun færdes foran dets Mure med ærbødigt blottet Hoved.

Byen, der laa underdanig og ærefrygtsfuld ved Slottets Fod, var dog i al Ydmyghed og Beskedenhed den første og fornemste blandt alle Landets Købstæder. Ligesom Kongen og Kongeborgen hævede sig over Københavnerne og København, saaledes hævede København sig over alle Landets Byer. Og ligesom Kongens Lykke og Held blev anset for ensbetydende med alle Undersaatters Lykke og Held, saaledes blev Københavns Velstand og Fremgang betragtet som ensbetydende med hele Landets Velstand og Fremgang. Ti Hovedstaden var i alle Henseender det hele Rigets ædleste og vigtigste Organ, Kongens Residensstad, Regeringens Sæde, Rigets første Vaabenplads og Hovedfæstning, Orlogshavn og meget andet.

København, Rammen om alle disse Institutioner, gjaldt det da særlig om at forskønne og berige, selv om det kun kunde ske paa Bekostning af Landets øvrige Byer. Det avlede hist og her nogen Bitterhed, og man kunde høre Udtalelser som, at København »sugede og sankede« hos sig det bedste af bægge Kongeriger.

Kongen selv viser sig at have et aabent Øje for disse Forhold og skriver i et af sine Breve, at København har saa meget forud for de andre Byer og at disse er »sat ganske tilbage.« Selv ønsker han ikke, som han siger — i Anledning af et Andragende fra Christiania — at gøre nogen Forskel paa Byerne i sine Lande; han vil ikke gøre Uret mod noget af sine Børn. Men Christiania maa ikke begære mere end København, — »den ene Broder maa ikke forlange, at hans Kappe skal være finere end den andens«.

I samme Brev fremsætter Kongen et Par Udtalelser, der viser, at de gamle Anskuelser om, hvad der var god og rigtig Statshusholdning, endnu stadig uforandret gjorde sig gældende. »Jeg søger kun mine Undersaatters Lyksalighed, ti gaar det dem vel, saa gaar det ogsaa mig vel, men det kan aldrig gaa dem godt, uden naar Kommerciens og Manufakturernes gaar strygende.«

Ja, det var det, der var Kunsten: at faa Kommerciens og Manufakturernes til at gaa strygende! Men for at det skulde kunne ske, ansaa Regeringen det som uundgaaelig nødvendigt stadig at gribe styrende og ledende ind og tvinge Udviklingen ind paa de Baner, som den ansaa for de rette og mest lykkebringende.

Og først og fremmest var det om at gøre at faa Kommerciens og Manufakturernes til at gaa strygende i København. Ti ikke blot skulde Byen rejses igen efter den store Brand, helst i en bedre og skønnere Skikkelse end før, men der blev tillige snart taget fat paa det nye, urimeligt kostbare Christiansborg, og hertil ligesom til det pragtfulde Hofliv og de øvrige ødsle Byggeforetagender fordredes der betydelige Summer. Rigtignok troede Christian VI. at kunne sige, at den nye, prægtige Kongebolig var opført, uden at det havde kostet hans Undersaatter en Hvid, men det tør vel nærmest betragtes som en hos Landets Herre og Styrer uheldig Mangel paa Forstaaelse af det virkelige Forhold med Statskassens Penge.

Et virksomt Middel til at skaffe Penge til Veje til Byens Genrejsning fik man ved Indrettelsen af »Københavns Brandforsikring af 26. Januar 1731.« Ejendomme-

ligt og meget betegnende for den yderst gammeldags, lidet forretningsmæssige Tænke-
maade hos Byens Borgere er den aabenbare Ulyst, med hvilken de træder ind i
Brandforsikringen. Et saadant Skridt er øjensynlig af de fleste bleven opfattet som
en Formastelighed lige over for Vorherre, som et Forsøg paa at modarbejde hans
hemmelige Planer, og ligesom ved tidligere Forsøg af samme Art mælder Køben-
havns Borgere sig i Reglen ind med en Slags Undskyldning for deres Dristighed.
Den nye Indretning, ti tidligere Anstrengelser for at faa dannet en Brandkasse var
strandede, arbejdede imidlertid godt, skaffede rigelig Kredit og bidrog vel mere end

CHRISTIANSBORG SLOTS RUINER LIGE FØR NEDRIVNINGEN I 1906

noget andet til, at Byen saa hurtigt blev rejst paa ny, — rigtignok ikke med den
Pragt og »Regularitet«, som man fra først af havde ønsket.

Christian VI.s Regering er endnu de famlende Forsøgs Periode. Der skulde
skaffes Penge i Statskassen, det var givet, og da de ikke kunde komme gennem det
ynkeligt stillede Landbrug, der netop paa denne Tid blev yderligere trykket ved den
store Kvægepest og daarlige Aar, maatte de skaffes gennem Handel og Industri. Det
gjaldt blot om at tage Sagen fat paa rette Maade. Fredrik IV. havde fortsat i det
gamle Spor med Privilegier og Monopoler, — hvad man om man nu for en Gangs
Skyld forsøgte sig lidt med Lettelser og Ophævelser af disse?

Christian VI. søgte virkelig at slaa ind paa en ny Vej straks i Begyndelsen af
sin Regering og ophævede Københavns Privilegium paa de fire Species, der havde
vakt saa stor Misstemning hele Landet over. Men Tabet viste sig at være alt for fø-

leligt for København, og allerede 1732 maatte Kongen indføre Oplagsretten igen og det ikke blot for de fire Species Brændevin, Vin Salt og Tobak, men tillige for Korn, Eddike, Metaller o. a. m.

Samme Aar blev en ny Toldlov sat i Kraft, ved hvilken der gaves en Mængde Nedsættelser samtidig med at alle Indførselsforbud blev hævet. Det var dog atter kun et Forsøg, og lidt efter lidt blev Indførselsforbudene paalagt igen, det ene efter det andet, — i Tiaaret 1735-1744 tæller man ikke mindre end fem og tyve saadanne Forbud mod Indførsel af Varer, der paa en eller anden Maade kunde lægge Hindringer i Vejen for eller skade Afsætningen af hjemlige Produkter.

Samtidig ønskede Kongen ogsaa at forsøge, om ikke Oprettelsen af en ny Autoritet paa Handelens og Industriens Omraade kunde udrette mere end det gamle Kommercekollegium. I 1731 blev dette ophævet og i 1736 traadte General-Landets-Økonomi- og Kommerce-Kollegium i dets Sted.

Af langt større Betydning var det, at samme Aar blev den første Københavnske Bank, Assignations, Veksel- og Laanebanken af 29. Oktober 1736 oprettet. Denne Institution, der i Tidens Løb kom til at gøre overordentlig stor Nytte i København, var ikke noget Regeringsforetagende, hvilket muligvis var dens Held; ja Geheime-konseillet nærrede endog Mistænksomhed og Uvillie mod Planen, Kongen derimod viste den straks stor Interesse og tegnede sig for Hundrede af de Tusinde Aktier, der var udstedt, hver paa 500 Rdl., og da Kongen gik i Spidsen, fulgte andre snart efter. I Marts 1737 aabnede Banken sine Kontorer paa Charlottenborg, hvor den midlertidig havde faaet overladt to store Sale i Stuen til højre. Allerede Aaret efter flyttede den dog hen paa Børsen, hvor der til Datidens store Beundring var indrettet et System af Vandrør, der i Tilfælde af Ildebrand paa et Øjeblik kunde føre Vandet ind fra Havnen uden for, saa Kælderen, hvor Bankens Penge laa, kunde blive sat under Vand.

Denne Bank var tillige Mønt, idet den ved Siden af Eneretten til at udstede Seddelpenge, som den skulde være forpligtet til paa Opfordring at indløse med Sølv, havde Eneret paa at slaa Mønt.

Ligesom Christian VI. havde været personlig meget interesseret for Oprettelsen af en Bank, var han ogsaa straks rede til at støtte Sø-Assurancekompagniet, da det trængte til Hjælp, og den store Handel, Sejladsen paa de varme Lande, havde altid i ham en virksom Beskytter og Ven. Den uheldige Skæbne, der havde fulgt det gamle ostindiske Handelsselskab, havde ikke svækket hans Iver. Da det i 1729 havde maattet indstille Farten paa Ostindien, havde nogle københavnske Købmænd, — for at Byen dog ikke helt skulde gaa ud af Spillet — holdt Farten vedlige paa Trankebar. Denne Plads tillige med Kastellet Dansborg blev nu overladt det nye, 12. April 1732 stiftede Asiatiske Kompagni. Det blev udstyret med store Privilegier, fik saaledes Eneret paa al Handel paa den anden Side Kap det gode Haab, fik Fritagelse for Øresundstold og forskellige betydelige Toldnedsættelser. Kompagniet havde ligesom andre tidligere Kompagnier den Vanskelighed at kæmpe med, at Hjemlandet ikke havde nogen Vare, der kunde blive Genstand for Udførsel og tjene som Byttemiddel; det var derfor henvist til at købe sine Varer derude for rede Penge. Men Tabet herved opvejedes til fulde af de gode Priser, de ostindiske Varer opnaaede paa det europæiske Marked. Hvad der solgtes paa Københavns Børs af indiske og kinesiske Stoffer, Silketøjer, Musseliner, Gingham og Nankin, kinesiske Lommetørklæder ikke

at forglemme, Te, Porcellæn og Krydderier, var den mindste Del. De store Mængder udførtes atter herfra over Lybæk og gik videre ned i Tyskland.

Asiatisk Kompagni havde sin Havne- og Bolværksplads samt de andre for en saadan Virksomhed nødvendige Værfter, Kølhalingspladser og andre Indretninger Nord for Knippelsbro, altsaa mellem nuværende Brogade paa Christianshavn og den store Plads, paa hvilken Dokken, hvorom mere siden, i 1739 blev anlagt. Kompagniets monumentale Kontorbygninger ud til Strandgade blev først opført under Frederik V., i hvis Regeringstid dets egentlige Blomstring falder. Men det syntes dog straks at vise sig, at hvad der ikke var lykkedes for det gamle ostindiske Kompagni, skulde lykkes for det ny Asiatiske, nemlig at sejle med Vinding og Fordel, trods Forlis og Uheld. Allerede i 1733 hedder det, at »den asiatiske Handel er fast den eneste, hvoraf Danmark nu kan rose sig at have nogen Fordel.«

Det Vestindisk-Guineiske Kompagni, der til Trods for Eneretten til at drive Sukkerraffinaderi, havde ført en ret kummerlig Tilværelse—uden dog nogen Sinde helt at gaa i Staa—fik omtrent paa samme Tid frisk Vind i Sejlene, da det i 1733 lykkedes det at afkøbe den franske Regering den frugtbare Ø St. Croix. Den kostede Kompagniet 750,000 Frcs., hvoraf Kongen, noget modstræbende, laante det 40,000 Rdl. Til Trods for Privilegium paa at bortspille Plantager derude ved Lotteri, paa at slaa Mønt og paa at raffinere Sukker hedder det sig dog, at Kompagniet havde sin største Fordel ved Slavehandelen paa Guineakysten.

Regeringen havde dog ogsaa Forstaaelse af, at det kunde betale sig at knytte Handelsforbindelser med andre og nærmere Lande, hvor Fortjenesten mulig ikke kunde blive saa stor, men hvor paa den anden Side Risikoen var mindre, Sejladsen kortere og ikke saa eventyrlig. Christian VI. sluttede i 1742 en Handelstraktat med Frankrig, hvor Bernstorff med Iver arbejdede paa at skaffe et Marked for den norske Fiskeexport, og arbejdede derefter med Held paa at sikre den danske Handel en fast og sikker Stilling i Middelhavet ved at slutte Traktater med den mest frygtede af de nordafrikanske Sørøverstater, nemlig Algier. Det lykkedes ogsaa under hans Efterfølger at faa sluttet Traktater med Regeringerne i Neapel og Genua samt med alle Sørøverstaterne og selve den tyrkiske Sultan. Denne paatog sig endog at sørge for, at Røverstaterne overholdt de Forpligtelser lige over for danske Skibe, som de havde paataget sig mod ret betydelige Leverancer af Tovværk, Tjære, Krudt og Kanoner m. m.

Medens der saaledes aabnede sig Udsigt til nye Handelsforbindelser mod Syd, var det ikke langt fra, at enkelte af de gamle oppe i det høje Nord var ved at gaa ind. Det var gaaet i den Grad tilbage med den grønlandske Handel, at Christian VI. i Begyndelsen af sin Regering nærmest var stemt for at opgive den og lade Kolonierne skytte sig selv. Hans Egede fik ham imidlertid ved at henvise til Missionen til at opgive denne Tanke, og »Besejlingen«, Retten til at sejle og handle paa Grønland, blev 1734 overdraget en københavnsk Købmand, Jakob Severin. Man var dog straks klar over, at der ikke vildt være Guld at hente ved den Sejlads og lovede Severin et aarligt Tilskud paa 2000, senere hen paa 5000 Rdl. af Hensyn til Missionens Vedligeholdelse. Og Severin kunde bruge baade disse Penge og alt, hvad det lovede »perpetuerende Lotteri« mulig kunde kaste af sig, thi han maatte udruste sine Fartøjer som Orlogsskibe og føre en fuldstændig Søkrig med de hollandske Skippere, der baade var Handelsmænd og Fiskere, og som ikke lod sig imponere

af de store Dokumenter fra København, der gav Os elskelig Jacob Severin Eneret til Handel og Sejlads paa det fjerne Grønland.

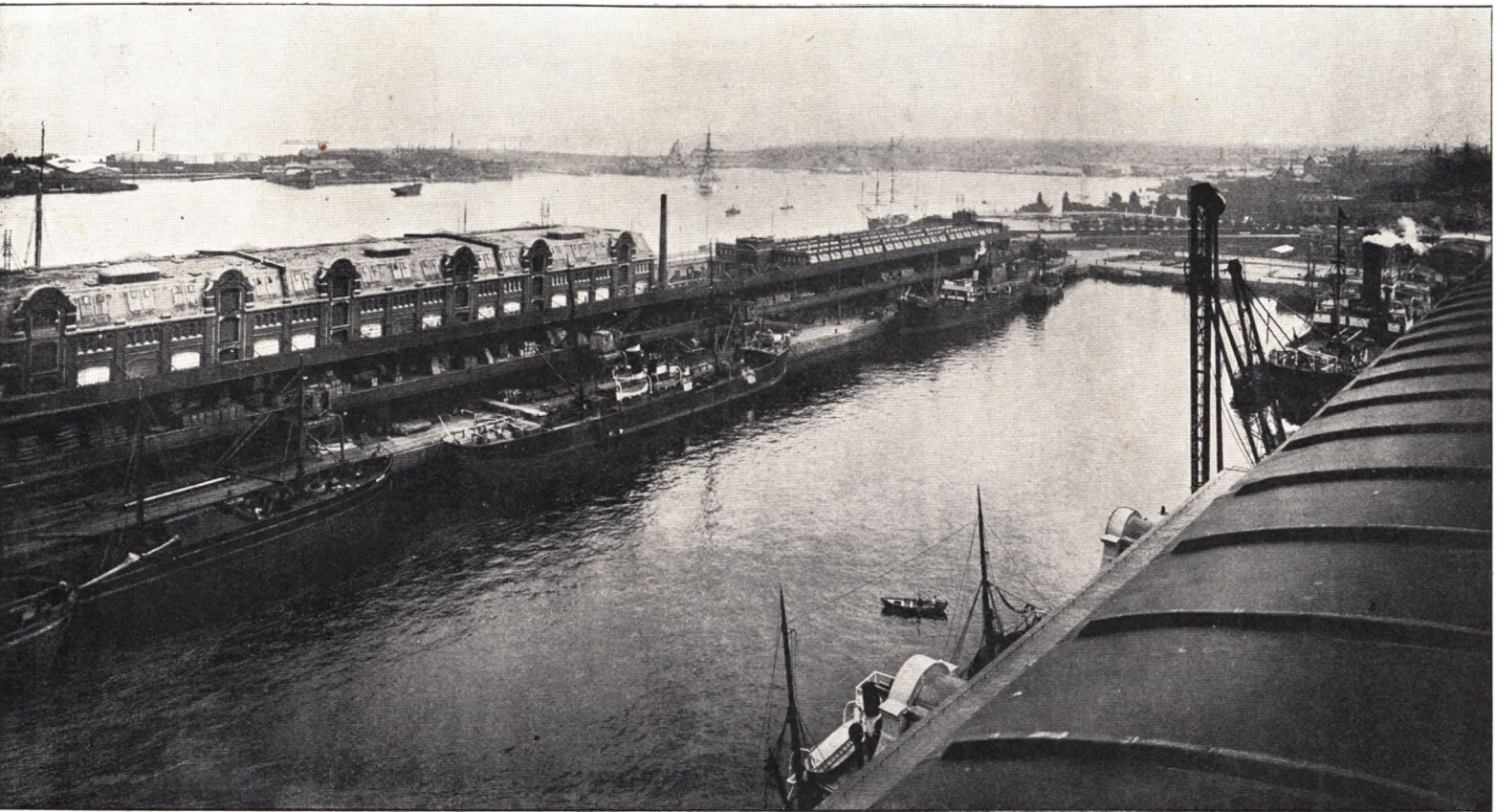
Farligere endnu blev Hollænderne under Island for det Islandske-Finmarkske Kompagni, der 1733 overtog Handelen paa Island og Finmarken, mod at yde Kongen en aarlig Afgift paa 8000 Rdlr. — fra 1743 sat op til det dobbelte. Thi takket være den Gridskhed og det Snyderi, som de københavnske Købmænd i det gamle islandske Kompagni, der havde overtaget Handelen mod bl. a. at paatage sig Landets Forsyning, havde udvist mod Islænderne, vilde disse langt hellere have med Hollænderne at gøre. Og da Københavnerne stadig, ogsaa under de nye Forhold, misbrugte deres Monopol mere og mere, kan man ikke undre sig over, at det gik tilbage med den islandske Handel. Og det kunde næppe siges om den som om den Færøske Handel, der ligesom i gamle Dage blev drevet for kongelig Regning, at den gav »saa temmelig Profit«. I 1743 var alle Deltagerne i det Islandske-Finmarkske Kompagni Hørkræmmere i København; der blev indført den stærkeste Lavstvang; ingen kunde fremtidig blive islandsk Købmand uden at være i Hørkræmmerværet. Og nu begyndte Lavsmisbrugene, der ellers væsentlig mærkedes hos Haandværkerne, i stor Stil. Høje Priser, daarlige Varer, Vilkaarlighed, Hensynsløshed, urigtig Maal og Vægt — og Underbalance alligevel! Til sidst blev Islændernes Klager og Jammerraab saa lydelige, at der maatte gøres noget. Regeringen overtog da selv Handelen, men overdrog i 1763 baade den og den grønlandske Handel til det Almindelige Handelskompagni.

Ti til Trods for de indvundne, temmelig tarvelige Resultater vedblev man dog at danne nye Handelskompagnier. Det var øjensynligt det Asiatiske Kompagnis Held, som virkede opmuntrende. Den gamle Eventyrlyst, der lige fra de store Søvejes Opdagelse havde bemestret sig Sindene, blussede op ved den mindste føjelige Luftning, hvor store Skuffelser og Tab der end var lidt. Uagtet man saa for sine Øjne, hvor jævn og fast Fortjeneste der var ved Østersøfarten og den indenlandske Sejlads, som udelukkende besørgeades af Enkeltmand, Købmænd uden for Kompagnierne, higede dog alle efter den store Fart. Og det til trods for at man endnu ikke, eller om man vil ikke længer, var i Stand til at bygge Skibe til Langfart herhjemme, ja, vel næppe altid kunde være sikker paa at kunne bemane Skibene med egne Folk. I 1735 begyndte den driftige Handelsmand, Andreas Bjørn, paa sin opfyldte Plads paa Christianshavn at bygge Skibe, men det var kun en Begyndelse, og Handelsflaadens aarlige Tilvækst af større Skibe fra dette ene Værft kunde ikke blive betydelig, særlig da Staten ogsaa lagde Beslag paa dets Virksomhed ved at lade det bygge sine Orlogsmænd.

I Forstaaelse af, at Landets Mangel paa Udførselsvarer var en Hindring for Storhandelen, naar denne ikke gav saa rigeligt Udbytte som den ostindiske og kinesiske, besluttede nogle praktiske Mænd, den nævnte Købmand Bjørn, Borgmester Holmsted og Admiral Suhm, at kaste sig over Fragtfarten »forsyne Fremmede med Fremmedes Varer« og hente alle i Landet nødvendige Artikler med egne Skibe fra deres Tilvirkningssted, og stiftede i Aaret 1747 det »Almindelige Handelskompagni«. Det skulde særlig sejle paa Middelhavet i dets hele Udstrækning, — her var jo Sejladsen efter Traktaterne med Sørøverstaterne blevet sikret, saa danske Sømænd ikke længer behøvede at frygte for at komme i Slaverierne, — men havde dog ogsaa til

Hensigt at lægge sig efter den nordlige Sejlads, drive Hvalfangst og anlægge Paktorier og lignende i Nordlandene m. m.

Det nye Foretagende blev hilst med almindelig Tillid. Regeringen indrømme det en Mængde Friheder og Benaadninger, og Folk var meget ivrige efter at tegne Aktier. Til en Begyndelse saa alt da ogsaa meget lovende ud. Der blev udredt en SnæsKibe om Aaret, og allerede efter tre Aars Forløb overtog, som ovenfor nævnt, Kompagniet den grønlandske Handel efter Jakob Severin og i 1763 den islandske. Men det varede ikke længe, inden Skuffelserne begyndte at mælde sig. »Det var det ulykkeligste Intersentskab,« siger en af Deltagerne, »ti Kompagniets Handel

FRA FRIHAVNEN, ØSTBASSINET (1906)

blev meget daarliggen eller uredeligen administreret, og man fik i nogle og tyve Aar aldrig en Skilling i Udbytte.« Ikke bedre gik det det »Afrikanske Kompagni«, der blev oprettet i 1755 med Handelen paa Marokkos Atlanterhavskyst for Øje. Efter faa Aars Forløb gik det ind, — det Almindelige Handelskompagni blev indløst af Kongen 1774 — og man forstaar, at de Herrer Legationsraad de Verrayon og Morten Munk havde nogen Vanskelighed ved at faa Folk til at interessere sig for det af dem i 1763 paatænkte »Handelssocietet paa Levanten.«

Ti Sporene begyndte at skræmme. Og medens det i Reglen gik de store, fint udstyrede Handelskompagnier — de kunde sjælden nøjes med ringere end en Excellence til Præsident — saa ilde, saa man i stedse stigende Grad de Handlende uden for Kompagnierne tjene store Penge ved Sejlads, ikke blot som før paa Østersøen og Vesterhavet, Franske og Spanske Havne, naar det kom højt, men paa lange Farter som ind i Middelhavet. I 1759 fik ikke mindre end 250 Skibe fra København Søpaa Middelhavet. Og samtidig var den frie Søhandel bleven udvidet paa andre Kanter. Det Vestindisk-Guineiske Kompagni, der havde forløftet sig ved Købet af St. Croix, kunde ikke komme til Kræfter oven paa det. Da Befolkningen paa Øen ikke havde noget højere Ønske, end at komme ind under Kongens eget Dominium og gav sit Ønske til Kende ved Andragender til Kronen, og da Deltagerne i Kompagniet, særlig efter Andreas Bjørns Død, meget gerne vilde ud af Kompagniet, overtog Kongen i 1754, rigtignok med betydelige Ofre, omtrent halvtredie Million Rigsdaler, de vestindiske Øer, ophævede Kompagniet og det dermed forbundne Sukkerraffinaderi og frigav Handelen baade paa Øerne herude og paa Kolonierne paa Guineakysten. Der blev dog stillet den Betingelse, at Handelen udelukkende skulde drives med danske Skibe, og ligesom der kun maatte indføres danske Varer paa Øerne, skulde alle Produkter der ude fra bringes til Moderlandet. Fra nu af var det alle og enhver tilladt at raffinere Sukker i København, og det københavnske Sukker maatte sælges over alt i Riget, hvorimod det var forbudt at indføre Sukker til København andetsteds fra. Alt i 1761 sejlede der 52 Skibe paa Vestindien, og det af dem hjembragte Sukker udførtes atter for en Del fra København til Østersøen og Holland.

Under den stadige Udvikling af Søhandelen og Handelsskibenes Stigen i Antal og Fremgang i Størrelse, maatte der naturlig stilles stadig voksende Fordringer til Københavns Havn. Fra det Aar, Christian IV. havde afmærket Nordgrænsen for Byens nye Havn ved at flytte Toldboden ud paa Landgrunden lige over for Blokhuset paa Rævshalen, var der ikke blot løbet meget Vand, men uheldigvis tillige meget Sand i Stranden. Vel var Mølleaaen delvis kastet til og delvis afledet, saa fra den kom der ikke saa megen Sandtilførsel som før, men ad mange andre Veje fra den voksende By var Havnen udsat for Tilstopning, ikke mindst fra de store Opfyldningsarbejder Vest for Slotsholmen. Følgen var, at der i Kanalerne omkring Slots- holmen, den gamle Havn, ikke var Vand nok til, at selv mindre Skibe kunde lægge til Bolværk. Ogsaa ude i den nye Havn var det smaat med Vand langs Bolværkerne — her kunde kun Skuder paa 3—4 Fods Dybgaaende lægge ind — og selve Renden var fyldt op, saa der i Indløbet, Bomløbet, ikke var mere end 17½ Fod Vand. Mange af Bolværkerne, der skulde vedligeholdes af Ejerne af Grundene indenfor, var i en meget maadelig Forfatning; om det saa var Jærnrækværket paa Knippelsbro var det gaaet itu, og man havde i 1730 ikke haft Raad til anden og bedre Repara-

tion, end at binde det sammen med Hyssing. Broen selv skildres ved samme Tid som saa brøstfædig, at »den ikke uden største Fare kan befares af Vogne.« Umiddelbart Sønden for Knippelsbro laa stadig »Havfrugrunden« og hindrede Sejladsen, og lige uden for Toldbodbommen maatte Skipperne tage sig i Agt for et gammelt sunket Vrag med ikke mere end to Fod Vand over sig.

Det første Tegn paa, at der oprinder nye og bedre Tider for Skibsfarten, er Anlægget af en Dok. En saadan havde man alt i 1681 begyndt at bygge paa Bremerholm, paa den vestlige Side af nuværende Peder Skrams Gade; men Arbejdet var bleven opgivet, og det var først den af Søværnet saa højt fortjente Grev Danne-skjold-Samsøe, hvem det lykkedes, om end med stort Besvær, at faa Sagen ført igennem i Aarene 1734—1739. Dokken, der blev indviet med stor Højtidelighed 26. Maj i sidstnævnte Aar, og som i lange Tider hørte med til Københavns største Seværdigheder, var i første Række indrettet for Orlogsskibenes Skyld, men blev ogsaa benyttet til Reparation af Handelsskibene.

Af mere almen Interesse for Havnelivet blev Havnepolitianordningerne af 1744, ved hvilke de forskellige Fartøjer fik anvist deres Liggeplads i Havnen. I Munden af Byens gamle Havn, Kanalen langs Børsen, laa de store Skibe, som i det hele taget kunde flyde ind, hvad de sjælden kunde, før de var halvt losset, hvilke skete i Pramme ude mellem Pælene. Vi har først i de sidste Aar set Finlappernes store, tømmerlastede Skibe forsvinde fra denne Plads, i Hukket ved Børsen, hvor de laa med gammelt Privilegium fra Frederik II.s Tid. Her laa ogsaa de Skibe, som lossede Korn og Stykgods. Inden for Holmens Bro og hen til Højbro havde Fartøjerne med Fetaille, tørret og saltet Fisk, deres Plads. Fiskerbaade og Pramme skulde ligge til mellem Højbro og Marmorbroen, altsaa ved Gammel Strand. I Frederiksholms Kanal uden for Marmorbroen samt i Nyhavn fik Brændeskuderne deres Liggeplads. Endelig blev Havnen Nord for Knippelsbro opmudret, og fra Toldbodbommen til Nyhavns Hoved blev der sat en Række Duc d'Alber, som de større Skibe kunde fortøje imellem. Kystlinien indenfor var alt bleven reguleret i Begyndelsen af Aarhundredet ligesom Havnens Grænse mod Øst blev dannet af den saakaldte »Hønsbro«, der dannede Skellet mellem Handels- og Orlogshavnen. Imellem Duc d'Alberne og Hønsbroen var der fra Tolbodbommen til Nyhavns Hoved et Sejlløb paa 200 Fods Bredde og 20 Fods Dybde.

Ovre paa Christianshavnsiden fremstod i Løbet af det XVIII. Aarhundrede ved Opfyldning den lange Række »Pladser«, der har baaret forskellige kendte Handelsmænds Navne fra hine Dage ned til vore Tider. Den nuværende Christiansholm var den ældste, oprindelig paabegyndt som Motzmands Plads. Grønlandske Handels Plads tillige med Krøyers og Wilders Pladser hed oprindelig Bjørns Plads, efter den bekendte Købmand Andreas Bjørn, der fik Tilladelse til at foretage Inddæmninger og Opfyldninger her i 1735. Derefter kom Asiatisk Kompagnis foran omtalte Plads samt Schimmelmanns og Fabritius' Pladser. Syd for Knippelsbro fik Købmand Jan van Osten i 1748 Tilladelse til at opfylde og inddæmme Arealerne omkring den gamle Grønnegaards Havn, hvorved Holms Plads og Tysk Plads fremstod, og helt nede ved Langebro anlagde Rebslager og Skibbygger Appleby sin Plads, medens Bodenhoff indrettede sig mellem Bjørns Plads og Christianshavns Vold; denne Plads gik senere delvis over til Marinen og delvis til den bekendte Hambro og kaldes endnu i vore Dage snart Bodenholfs, snart Hambroes Plads.

Synligt for Øjet aabenbarede Skibsfartens og Søhandelens Fremblomstren sig ved de prægtige Bygninger, der for deres Skyld blev rejst langs Havnen, lige fra Christian VI.s store, smukke Toldkammerbygning paa søndre Toldbod og de mægtige Pakhuse, der efterhaanden blev rejst paa de gamle Tømmerpladser, til Asiatisk Kompagnis stilfulde Kontorer og Pakhuse ovre paa Christianshavn. Men mest af alt vidnede dog Børsens Reparation i 1745 om, at man var inde paa bedre Tider for Handel og Søfart. Christian IV.s herlige gamle Børs havde længe ligget hen i det sørgeligste Forfald. Ved denne Islandsættelse blev Rampen prydet med to Figurer forestillende Merkur og Neptun. De var en Gave fra den ofte nævnte Købmand Andreas Bjørn; medens Merkur paa Grund af Brøstfældighed har maattet vige Pladsen for en ny Figur, trodser Neptun endnu Tidens Tand.

Den begyndende Storhandel fremkaldte en Omvæltning inden for de københavnske Handlendes Kreds, idet der nu opstod Storkøbmænd eller Groshandlere, Grossere. I Forordningen om Kommerciens af 4. August 1741 drages der en skarp Grænse mellem Groshandlere og Detailhandlere. Tidligere havde Byens »Købmænd«, der alene havde Lov til at handle en gros, tillige haft Lov til at handle en detail, fra aaben Bod, men dette blev nu forbudt. For at være Groshandler skulde man selv kunne indføre Varerne fra deres Produktionssted, med andre Ord, Grossereren maatte være Skibsreder eller i hvert Fald eje Part i Skib.

Regeringens Tilbøjelighed til at ordne og lede Udviklingen af Handel og Industri kommer skarpest frem i Indretningen af det »Almindelige Magasin«. De fremmede Raavarer, der bragtes til Byen, skulde bearbejdes af de indenlandske Fabriker, af hvilke det langt overvejende Antal fandtes i København; disse skulde atter aflevere det færdige Produkt til det »Almindelige Magasin«, der ved tvungne Laan blev sat i Stand til at give Forskud for Varerne. Herfra gik de saa atter ud til de københavnske Detailhandlere, Kræmmerne, der under store Bøder og Fortabelse af Lavsret m. m. maatte forpligte sig til ikke at indføre saadanne Varer fra Udlandet, som fandtes i det Almindelige Magasin, særlig af Silke og Uld. Det var ikke blot Københavns Kræmmere, der skulde forsyne sig herfra, men det var Kræmmerne i hele Landet. København blev paa en Maade Grossisten mellem de danske Købstæder. De store Toldlettelser der tilstodes København i Aarhundredes Løb, skulde kun bidrage til at forøge Virksomhederne og nedsætte Priserne og ventedes saaledes at komme det hele Land til gode.

Den Overvægt København fik over de andre Byer i Landet, som her maatte hente en stor Mængde Fornødenheder, fremkaldte vel en livlig indenlandsk Søfart og Handel, men det store Maskineri virkede alligevel ikke til Tilfredshed og endnu mindre med Vinding. Ti trods alle Anstrengelser viste det sig paa de fleste Omraader umuligt at fremstille lige saa gode Varer som Udlandet. Tilmed var de indenlandske Varer en Del dyrere end de udenlandske. Tiltrods for alle Løfter og Forpligtelser vedblev Kræmmerne i København da ogsaa stadig at indføre Varer, særlig af Uld og Silke, fra Udlandet. Men Regeringen var ikke for intet en enevældig Regering. For at straffe de opsætsige Kræmmere, der sad kgl. Majestæts Forordninger og Mandater overhørig, fik Magasinet nu Tilladelse til at holde Detailudsalg, saa Køberne kunde handle med Magasinet uden at behøve at gaa til Kræmmerne, Tolden paa udenlandsk Silke og Klæde blev forhøjet og Kræmmerne idømt en meget betydelig Bøde. Men alt, hvad Regeringen opnaaede, var at fremkalde et umaadeligt

Smugleri. Ti Publikum vilde ikke nøjes med de hjemlige Varer, — der var nu ogsaa den store Fejl ved Systemet, at Magasinet ikke altid var saa vel forsynet som ønskeligt — og skønt Regeringen gik saa vidt, at den lod Politimestren i København foretage Husvisitationer, afskedigede Embedsmænd, som bar Klæder af fremmede Stoffer, og straffede Skræddere, som syede andet end dansk Klæde, nyttede det dog intet. Folk vilde ikke gaa i de hjemmевirkede Stoffer og vidste Udvej til at skaffe sig udenlandske, hvor mange Hindringer, Regeringen saa end lagde i Vejen derfor. I en officiel Skrivelse af 1764 hedder det, at »Landet er næsten opfyldt med Kontrabandiers og deslige ildesindede Personer«.

Og dog blev der gjort de største Anstrengelser og bragt betydelige Ofre for at tilfredsstille Fordringerne og endelig faa skabt den Storindustri, som de ledende Kredse og Tiden i Almindelighed saa sikkert troede skulde kunne bringe Rigdom til Huse. Dygtige Arbejdere blev indkaldt fra Udlandet, Fabrikkan-

FRA FRIHAVNEN, SØNDRBASSIN MED UDSIGT OVER MELLEMBASSINET (1906)

terne fik det ene Laan af Regeringen efter det andet; der blev tilstaaet dem Skattefrihed og andre Lettelser, og den ene Klædefabrik og Uldspinderi opstod efter det andet. »Mendens der i 1730 kun var tre Uldmanufakturere i København, var der otte Aar senere fjorten med 99 Væve og 1016 Arbejdere.« Kommercekollegiet havde ganske vist den Opfattelse, at det, det kom an paa, var blot, at der blev mange Fabrikker. Men det var dog lige saa nødvendigt, at der ogsaa var Efterspørgsel efter Fabrikernes Varer, og det var netop en saadan Efterspørgsel, der savnedes. Hvad der blev udført til Kolonierne og andre Steder var ikke af nogen Betydning.

Med Silkemanufakturere gik det paa samme Maade. Der anlagdes en Række Silkespinderier, ja, man begyndte endog paa Østerbro, Norden for Kastellet, at plante Morbærtræer, som efter Sigende lykkedes udmærket. Silkeormene havde man derimod ikke saa megen Glæde af; de vilde ikke rigtig gøre Gavn og havde særlig i fugtige Sommere ikke Lyst til at spinde. Hvor nu Skylden laa, saa blev Resultatet det samme som ved Uldmanufakturere, at man ikke opnaaede saa gode Varer som dem, man kunde fremstille i Udlandet.

Og som det gik med Uld- og Silkemanufakturere, gik det med Linned- og Lærredmanufakturere, med Baandfabrikker og Hattefabrikker, med Strømpevæverierne og de mange forskellige Kattun- Silke- Uld- Fløjls- og Klædestrykkerier, der opstod. Det gjaldt blot om at faa Fabrikker i Gang, og enhver Projektmager, som fremtraadte med blot saa megen Energi, at han kunde faa paabegyndt en Fabrik, og med saa megen Beskedenhed, at han ikke lige straks indjog Angst og Forskrækelse, kunde være sikker paa at blive taget under Armene af Kommercekollegiet, under hvem Industrien sorterede. Og det var ikke blot paa Tekstilomraadet, at Fabrikkerne myldrede frem. Der blev anlagt Tobaksspinderier, Tobaks- og Kridtpibefabrikker og Sukkerraffinaderier, der blev oprettet Spejlfabrikker og Metalvarefabrikker og m. m. Der var alt i 1722 i Store Kongensgade bleven anlagt et »Porsellinsværk«, som dog ikke lavede Porcellain, men Stentøj i Lighed med Delftervarerne. Nu blev der anlagt to Fajancefabrikker til, Hofnagels ved Sortedamsø og Fortlings paa Kastrup og der blev gjort Forsøg paa at oprette en virkelig Porcellainsfabrik. Det lykkedes med stor Bekostning tilsidst at fremstille Porcellain paa Fabrikken ved Blaa Taarn nede ved Langebro; Fabrikken blev atter nedlagt i 1766, men under Franskmanden Fourniers Ledelse var der fremstillet en Vare, der nu hører til det mest eftertragtede paa denne Industris Omraade.

Men den naturlige Forbindelse for alle disse industrielle Anlæg, nemlig at der var Brug for deres Varer og Mulighed for at faa dem afsat, var uheldigvis ikke til Stede. Og det hjalp ikke, at Regeringen lod Præsterne tale bevægeligen derom fra Prækestolen og lægge Undersaatterne deres Pligter paa Hjærte. Det hjalp lige saa lidt, at den lod Politiet gaa paa Jagt efter enhver, hvis Frakke eller Vest forekom mistænkelig og lige saa lidt, at den, saa snart Lejlighed gaves, tvang Folk eller Byer til at købe et vist, større Kvantum Varer, blot for at skaffe Afsætning. Da det almindelige Magasin havde bestaaet i 30 Aar, havde det kostet Staten 167,000 Rdl. Det blev nu omdannet til et »Generalmagasinskontor«, og skulde ikke som før ledes af et Kollegium, men af en praktisk Forretningsmand. Den nye Kurs blev angivet i den Bestemmelse, »at Fabrikata ej skulde modtages til Salg uden Gevinst for Kontoret«. Generalmagasinet fik dog kun faa Aar at virke i. 1771 blev det ophævet af Struen-

see, til stor Fortvivelse for baade Fabrikanterne og de Handlende, der saaledes paa een Gang saa sig berøvet den Støtte, de hidtil havde haft.

Detailhandelen i København havde i Tidens Løb ordnet sig i fire forskellige Lav, som dog ikke havde meget andet tilbage af de gamle Lav, end Navnet. Det ældste og stadig det, der ansaa sig for det fornemste, var Silke- Ulden- og Lærredskræmmerlavet, der fik sine Lavsartikler i 1688. Urtekræmmernes og Sukkerbagernes Lav skrev sig fra 1693, Vinhandlernes fra 1694 og Hørkræmmernes Lav fra 1722. Til Urtekræmmernes Lav hørte dengang ogsaa Isenkræmmerne. Kræmmerne havde Forpligtelse til at købe deres Varer paa det Almindelige Magasin, der gav dem Kredit inden for visse Grænser, men da de tjente mere paa de fremmede Varer, og da Efterspørgslen efter de hjemlige kun var ringe, dreves der en betydelig Smughandel med ulovlige Varer. Det hedder sig i en officiel Skrivelse af 1746, at »det er en bekendt Sag, at Kræmmerne i Almindelighed ikke agter det saa nøje med et Par Tylter Eder om Dagen, naar de derved ser deres Lejlighed til at debitere deres Varer«, lige som det er Gud og hver Mand vitterligt, at »Kræmmerne daglig studerer paa Innovationer, for at kunne indsniige contrabande Varer«.

Man løb ikke saa ganske let til at opnaa Borgerskab i noget af Handelslavene. Først skulde der som Regel gaa en lang Læretid, 7 Aar, som Dreng, hvorefter man aflagde Svendeproeve og derpaa »stod« som Svend i 3 Aar. Efter udstanden Læretid maatte man endelig bestaa den saakaldte »Interessenteksamen«. Medlemmerne af Silke- Ulden- og Lærredskræmmerlavet hed Interessenter, idet de maatte indtræde som Parthavere i det Uldmanufaktur eller den »Rask- Chalon og Flonelsfabrik«, som Lavet efter Kommerciekollegiets Opfordring havde anlagt. Regeringens Iver efter at faa oprettet nye Fabrikker kom nemlig til Syne i Lavsartiklerne allerede i Christian V.s Tid. Det hedder allerede da, at Lavene skulde gøre sig den yderste Flid for den indenlandske Industris Opkomst og Befordring. I Urtekræmmernes Lavsartikler var det paabudt dem at anlægge nogle Poler- og Slibemøller, — Isenkramhandelen var jo nemlig lagt ind under Urtekræmmerlavet — men dertil havde de ikke følt synderlig Lyst. For dog ikke at udsætte sig for Kommerciekollegiets Vrede, hvis de slet intet gjorde i Retning af Fabriksdrift, ansøgte de i 1761 om Privilegium paa at drive et Sukkerraffinaderi og Aaret efter kom et lignende Andragende om Privilegium paa en Tobakspibefabrik samt en Kartefabrik, men Kommerciekollegiet lod dem ikke slippe, og 1767 maatte Urtekræmmerlavet købe Fileværket ude i Dyrehaven, almindelig kendt som Raavaddams Fabrikker, hvilket er en Forvanskning af Rodevaldsdam, hvoraf første Del er Navnet paa Værkets Grundlægger.

Det store Antal Groshandlere, hvormed København pranger ved Aarhundredets Midte, kan næppe tages fuldt for gyldigt. Der opregnes en firsindstyve Navne, men kun Halvdelen af dem var virkelige Grossister, og af dem var igen kun de allerfærreste formuende Folk. Det var netop i det Aar — 1750 — at den dygtige og ansete Andreas Bjørn eller Anders Bjørnsen, som han egentlig hed, en Bondesøn fra Skelskørkanten, døde fra sine mange og store Bedrifter. Samme Aar kom en jysk Bondesøn, Niels Ryberg, til København og aabnede en lille Kommissionshandel og privat Assuranceforretning og hele Aarhundredet ud var han en af de mest fremragende af Byens Handelsmænd. Ioost van Hemert, Fabritius og Wewer samt Reinhard Iselin

drev særlig Veksel- og Speditionsforretning, Jan van Osten havde en stor Tømmerforretning, J. G. Graah havde Forretning med Vin, Salt og Brændevin og Hieronymus Gustmeier havde de store Leve-rancer af Tømmer til Orlogsflaa-den. Længere hen i Tiden nævnes ved Siden af Ryberg og Saaby, Fenger, Borre, den store Legat-stifter Niels Brock og Frederik de Coninck. Paa Gammeltoiv slog Johan Peter Suhr sig ned, paa Købmagergade Peter Tutein, og i 1756 kom Grundlæggeren af det endnu eksisterende og ansete Hand- delshus, Moses & Søn G. Melchior, Moses Melchior, hertil fra Ham- borg.

Der herskede ikke det varme- ste Venskab mellem Grossererne og Kræmmerne i København. De sidste beskyldte de første for, at de ikke holdt sig Kommercefor- ordningen af 1742 efterrettelig, men handlede glat væk en detail, hvilket ifølge denne var dem strengt forbudt. I Anledning af Kræmmernes Klager udkom da endnu en Forordning, ved hvil- ken den førstes Bestemmelser blev skærpede for at værne Handels- lavene mod Grosserernes Over- greb. Men Grossererne blev snart enige om et Modtræk. De beklag- gede sig over, at alle og enhver, som blot ejede en ringe Part i et Skib og saaledes kunde siges at indføre Varer fra deres Pro- duktionssted, kunde nedsætte sig som Grosserer, naar dem lystede. I 1762 indgik derfor sytten Mænd af de fornemste Handlende i Byen med et Andragende om at maatte oprette et Grosserer-Societet. De ønskede med andre Ord Dannelsen

FRA FRIHAVNEN, VESTBASSINET (1906)

af et Lav, der kunde beskytte dem mod uberettiget Indgreb i deres Næring. Den vigtigste Fordring, de stillede, var den, at ingen andre end Grossererne maatte have Oplagsret, samt at enhver, som ønskede at optages i Lavet, skulde have staaet 6 Aar i Lære som Dreng hos en Grosserer og derefter 4 Aar som Kontorbetjent eller Bogholder. Inden nogen kunde faa Borgerbrev som Grosserer, skulde han endelig underkastes en Eksamen af Formanden og de to Ældste i Societetet, der havde at udstede en Attest for hans Duelighed.

Forholdet er i Virkeligheden det, udtaler Grossererne i deres Andragende, at det i Øjeblikket er alle andre end Kjøbenhavns Grosserere tilladt at handle baade en gros og en detail. Forbudet mod at handle en detail gælder kun dem alene. Det er ikke enhver, siger de, »der er kvalificeret til at føre nogen reel eller saakaldet Handel en gros, men saadanne Subjekta alene, som fra Ungdommen af have tjent ved vel indrettede Handelskontorer, hvor ordentlige Bøger holdes, bestandig inden- og udenrigs Korrespondance føres, og derved haft Lejlighed til at lære alt, hvad der hører til den reelle Handels sande Drift. Dette naaes sandelig lige saa lidt ved en blot Teori uden Praksis som i Detailhandlernes aabne Boder eller Kældre. Da nu alle handle en gros uden at have taget Borgerskab: Embedsmænd, Folk, der participere i de oktroyerede Kompagnier, Detailhandlere, Haandværkere og mange andre, vil heraf resultere den borgerlige Grossererstands Undergang«.

Grossererne fik imidlertid intet ud af deres Forestillinger. Handelslavene var dem for stærke, og end ikke et saa billigt Forlangende som det, at det skulde være dem tilladt at »kvittere« en gros Handelen og indtræde i Handelslavene, naar de fandt for godt, vilde man gaa ind paa.

Klagede Grossererne over, at Kræmmerne og en Mængde andre gjorde dem Indpas i deres Næring, saa klagede til Gengæld Kræmmerne over den store Mængde »Omløbere«, d. v. s. Personer af begge Køn, der løb omkring i Husene og falbød deres Varer. Men det var ikke saa lige en Sag at faa Ram til disse Folk. Der var nemlig, efterhaanden som de franske Moder trængte ind blandt Folk, blevet Brug for en stor Masse Ting, som man i de gode, gamle Dage ikke kendte noget til eller følte nogen Trang til. Som Følge deraf nævnedes de ikke i de forskellige Bestemmelser om, hvad hvert Handelslav maatte handle med. Efter det Navn, man snart med sikker Opfattelse af Frankrig som Forfinelsens og Galanteriets rette Hjem, gav dem, nemlig Franske- eller Galanterivarer, opstod der nu en ny Slags Handlende, Galanterihandlende, der var en Torn i Øjet paa Byens gammeldags Forretningsfolk. Ti de gjorde aabenbart Indgreb i deres Næring, men da Byens Borgere, eller vel særlig dens Borgerinder, var som besatte efter at købe netop de Sager, som ingen andre end Galanterikræmmerne handlede med, var de nødt til at finde sig i deres Trafik, som ogsaa snart kom ind under mere lovlige Former, idet Omløberne i mange Tilfælde tog Borgerskab som Galanterihandlere. I 1722 blev der gjort Forsøg med at sætte visse Grænser for deres Virksomhed, idet det fastsattes, at Galanterikram »mestendels« bestod i Handsker, Vifter, Hovedsæt, broderede Halsklude, Tørklæder, Baand, Plumager, Etais »og saadant Smaatøj, som i de andre Galanteriboder plejer at sælges«. Hele Stykker Lærred eller Kniplinger maatte de ikke sælge, uden for saa vidt de var benyttede i de syede Varer eller Klædebon. Mærkeligt nok regnedes ogsaa Konfekturer og Likører, ja Champagne, Bourgogne og italienske Vine med til de Varer, det kunde tillades at forhandle i Galanteriboderne, ligesom Kaffebønner,

Te, Silke og Pudder, »Sæbebolte« og Snustobak, Lak og ungarsk Vand m. m. Galanterivarer kaldtes ogsaa »Taboletkram« eller Tavletkram, d. v. s. Nipssager til Opstilling i Tabletter eller trekantede Hylde.

En egen Slags Kræmmere, der havde ikke ringe Lighed med Galanterikræmmerne, men var meget ældre i Byen, var Nürnbergerne; de handlede væsentlig med Landkort, Ure og Legetøj. Endnu til Slutningen af det XVIII. Aarhundrede kunde man tage Borgerskab som Nürnbergerkræmmer.

De franske Galanterikræmmere indførte den Skik at holde aaben Bod eller Butik. Tidligere havde man enten handlet fra Bod eller Skur paa Gade eller Torv under Markedstiden og Torvedagene eller, lige som i gamle Dage, fra sit Udsalgsvindue. Nu blev det Skik at indrette en Bod i sin Forstue, saa Folk kom ind fra Gaden for at handle.

Nogle af Københavns Galanterikræmmersker lever endnu i Holbergs Komedier. Kan man mulig ikke pege paa en bestemt Person for den vægelsindede Lucretias Vedkommende, er »Franske Maria« og »Madame Louise« virkelige københavnske Figurer. Den første var Enke efter Dansemester Choquet og havde en liden Handel med brabantiske og andre Traadkniplinger og deslige Galanterier. Den sidste, som havde Bod paa Købmagergade, fik af Byfogeden det Vidnesbyrd, at »hun er og passerer for en vederhæftig Kone og sidder i god Brug og Negoce med franske Varer og Galanterier.« Hun hed i øvrigt Louise Rosset og er særlig bekendt gennem sin Søn, Claudius Rosset, der blev en af Byens store Velgørere.

Handelslavenes Kamp mod Omløberne kunde imidlertid ikke føres med rigtig Kraft, ti det viste sig, at mange af Lavenes egne Medlemmer ikke blot forsynede Omløberne med Varer, men selv holdt Omløbere for at komme i saa direkte Forbindelse med Publikum som muligt.

Den eneste Maade, paa hvilken det var Handelslavene muligt at sætte en Stopper for dette Uvæsen, var at stramme Lavsaandene og atter faa Lov til at holde indbyrdes Justits. Samtidig søgte de at hemme Adgangen til Lavene saa meget som muligt. Det var denne Gang Urtekræmmerlavet — ved sin Forbindelse med Isenkræmmerne paa den ene Side og Sukkerbagerne paa den anden stod det midt imellem Handels- og Haandværkerlavene, — der gik i Spidsen for Lavsrettighederne. Urtekræmmerne erklærede, at de ikke længer kunde holde sig oven Vand, ti der var alt for mange i Lavet — for slet ikke at tale om alle dem, der uden for Lavet gjorde dem Indpas i Næringen. Naar blot der maatte blive sat en Bestemmelse for, hvor mange der maatte være i Lavet, og de saa maatte faa Lov til at holde indbyrdes Justits, kunde de nok klare sig som i de gode gamle Dage. Der vilde sikkert være Brød nok for f. Eks. 48 Urtekræmmere og Sukkerbager og 12 Isenkræmmere, og det er dog bedre, skriver de i deres Andragende til Magistraten, at saa mange med deres Familier kunne tjene deres Brød, end at et Hundrede eller flere skulde søge Brødet i Armod og Fattigdom. Dette vilde Myndighederne vel ikke gaa ind paa, og der blev heller ikke foretaget noget væsentligt mod Omløberne, men paa eet Omraade lykkedes det Urtekræmmerlavet at føre sine Fordringer igennem. Det blev det indrømmet, at ingen Urtekræmmer maatte have mere end een Dreng, og at ingen Svend kunde optages i Lavet, uden at han havde staaet 7 Aar i Lære og var Ejer af en Sum paa 1000 Rigsdaler eller var i Stand til at købe sig en Kræmmer Hus. Med disse to Bestemmelser var Adgangen til Lavet saa besværliggjort, at

Lavsmedlemmernes Antal snart maatte synke stærkt. Og da Lavet samtidig fik Regeringen til at sætte strenge Bøder for de Kræmmere, der lokkede Kunder til sig ved at give »Tilgift« — Sukkerbagerne er som bekendt vedblevet at give Tilgift til de seneste Tider — kunde det se ud, som om den gamle Lavsaand havde sejret.

Det var dog ikke Tilfældet. Gennem den store Tilgang af tyske Haandværkere, som Byen havde haft efter Branden i 1728 ved dens Genopførelse og Christiansborgs Bygning, holdtes vel de zunftmæssige Former, ligesom Fordringerne om Blaa-Mandag og Fordommene mod uægte fødte Børn, vedlige med usvækket Styrke. Men Lavsvæsenet undermineredes mere og mere ved det store Antal Haandværkere og Handlende, som fik Lov til at tjene deres Brød som Frimestre. Næppe havde Regeringen udvist de foran omtalte Indrømmelser lige over for Urtekræmmerlavet, før den tog med den ene Haand, hvad den havde givet med den anden. Folk fik glatvæk Tilladelse til at nedsætte sig som Urtekræmmere uden at opfylde de nylig nævnte Betingelser, og Handelen med ostindiske og kinesiske Varer blev givet fuldstændig fri ligesom Handelen med Te og Kaffe. Regeringen havde endelig faaet Øjet op for, at den megen Tvang ikke altid var heldig, og optraadte over for Lavenes urimelige Fordringer med større og større Skarphed. Kun over for saadanne Haandværk, som væsentlig udøvedes af Udlændinge, og da særlig af Tyskere, var man nødt til vedblivende af vise noget af den gamle Føjelighed og Seen igennem Fingre, for at Svendene, som man ikke kunde undvære, ikke skulde pakke deres Tøj og vandre hjem til Tyskland igen.

Der udstedtes i denne Periode endnu en Del Lavsartikler i Hovedsagen af samme Karakter og samme Aand som tidligere — saaledes fik Tobaksspinderne nye Lavsartikler 1750, Strømpevæverne 1751, Smedene 1752, Vognmændene, Malerne og Parykmagerne 1753, Naalemagerne 1755, og endelig fik Urmagerne og Nagelsmedene, der hidtil havde været i Lav sammen og med Grov-, Anker- og Klejnsmede, Artikler som selvstændige Lav. Men i 1761 slaar Regeringen ind paa en ganske ny Politik over for Lavene, særlig under Paavirkning af den mod Lavsvæsenet meget fjendtlige Generalprokurør Stampe. Naar det danske Haandværk er slettere og dyrere end Udlandets, siger han, ligger det for en stor Del i Mangelen paa Konkurrence, der er en Følge af Lavenes Eneret. Skafter man lettere Adgang til Lavene, vil man faa bedre og billigere Arbejde, og ved at fordre Svendeprøver ved Lavene kan man sikre sig, at Drengene lærer noget ordentligt og ikke blot bliver brugt i Mestermadammens Køkken, ti Mestrene burde gøres ansvarlige for Svendestykkets forsvarlige Udførelse.

Det var Urtekræmmerlavets anmassende Klageskrift i Anledning af den foran omtalte Frihed til Handel med Te, Kaffe m. m., deres Forsøg paa »at gøre Urtekræmmernæringen til et Slags Fideikommis eller Stamhus for sig selv, Børn og Descendenter«, der bragte Stampe i Harnisk. Svaret paa Urtekræmmerlavets Klage, der kom i Form af Reskriptet af 10. April 1761, skyldes ham som Regeringens Konsulent. Og i den deri udtalte Grundsætning, at det i en vel indrettet Stat »ikke lettelig bør formenes nogen at ernære sig paa hvad lovlig Maade, han bedst ved og kan«, mærker man en Forstaaelse af Frihedens Betydning for Arbejdet, der i Virkeligheden indvarsler en ny Tid. Nye Lav maa for Fremtiden ikke oprettes, og nye Lavsartikler kan kun ventes konfirmerede, naar de uden Bryderi eller Omkostning og mod en Afgift af nogle faa Rigsdaler tilsteder Adgang for enhver, der maatte for-

lange det. Nødvendigheden af, at det blev billigere at komme ind i Lavene vil forstaas, naar man hører, at en Skomagersvend maatte betale en for de Tider saa betydelig Sum som 42 Rdl. for at komme ind i Skomagerlavet.

Det var Regeringens Hensigt ikke blot at arbejde hen imod større Næringsfrihed, men tillige at højne den danske Haandværkerstand; og det kunde nok gøres nødigt. Kun Snedkerne synes at have leveret Arbejde, der kunde taale Sammenligning med de indførte Møbler, der forhandlede paa Børsen. Allerede i 1720 havde de Snedkere, »der gjorde fint og indlagt Arbejde«, andraget om at faa et Par af de ledige Boder paa Børsen, saa de selv kunde sælge deres Arbejde uden Kræmmernes fordyrende Mellekomst. Og i 1759 hedder det: »Af allehaande Boskab eller Møbler gjordes i forrige Tider lidet eller intet hos os selv, uden alene til Bondens Brug. Alt hvad der saas i de saakaldte skikkelige (d. v. s. bedre) Folks Værelser, var gemenlig hollandsk eller tysk Arbejde, særdeles indlagte Skabe, Skatoller og Dragkister, Gueridons, Tabletter, Taburetter, lakerede Borde o. s. v. I den Post har vi kendelig forbedret os, siden Tolden paa saadanne fremmede Trævarer er bleven forhøjet, da der nu overalt, paa Landet saa vel som i Stæderne, findes Snedkere og Stolemagere nok til allehaande fint Træarbejde. Ja, i Steden for at vi i dette Aarhundredes Begyndelse lod komme en slet og ret Ryslæders Stol fra Lybæk, saa sende vore Stolemagere nu deres Arbejde herfra til Petersborg«.

Der indførtes dog stadig store Mængder af finere Møbler fra Udlandet. For at standse denne Indførsel greb Kommercekollegiet i 1777 til at oprette et Møbelmagasin eller rettere et Magasin af Modelmøbler. Ved at forsyne Haandværkerne med gode Modeller og Dessins haabede man »at indføre den gode Smag hos vore Professionister«, — saa at Publikums »Begærlighed efter retskaffent godt og fint Arbejde« kunde blive tilfredsstillet — samtidig med at unge Haandværkere kunde blive oplært og faa gode Materialer og god Afsætning. Møbelmagasinet, under hvilket der arbejdede 5 Værksteder, fik sit Udstillings- og Salgslokale i det nuværende Magasin du Nords Gaard. Alt, hvad der udgik herfra, skulde til Købernes Garanti være forsynet med Magasinets Stempel. Det udstrakte sin Virksomhed ikke blot til Møbler, men ogsaa til Kareter, Spejle og Bord- og Forskærerknive, men fik dog navnlig Betydning for Snedkerne. Uagtet der i eet Aar solgtes for 20,000 Rdl., kunde Magasinet dog ikke betale sig, og efter faa Aars Forløb gik det ind.

Snedkerne udgjorde Eliten af Kjøbenhavns Haandværkere. I de andre Lav saa det kun sørgeligt ud. Daarlig og ringe Undervisning i Haandværket, kummerlige Udsigter, selv for en Svend, snevre Forhold og snevert Syn. Et eneste lille Træk er oplysende for Haandværkerens Stilling i Samfundet i Kjøbenhavn. Han kunde lige saa lidt i Aaret 1800 som i Aaret 1400 faa Sæde i Byens Raad. Det er først ind i det XIX. Aarhundrede, at man finder Haandværkere mellem de 32 Mænd, der repræsenterede Byen og Byens Interesser.

Nedenstaaende Tabel vil vise de københavnske Haandværkeres Tal og den derved angivne Udvikling i Haandværket paa forskellige Tider.

	1723-27	1761	1798	1897	
Bagere	47	52	50	225	Forretn. med 1626 Arb.
Bogbindere	11	34	34	140	— » 869 —

	1723-27	1761	1798	1897			
Blikkenslagere (Lygtemagere)	7	10	14	140	Forretn. med	817	Arb.
				+ 21	Blikvarefabr. m.	597	Arb.
Blytækkere		7	7	4			
Bundtmagere	9	9	13	27	Forretn. med	248	Arb.
Brolæggere	37	17		7	—	»	225 —
Bødkere	31	40	51	38	—	»	438 —
Børstenbindere		7		40	—	»	276 —
Bøsemagere		3	3	11	—	»	169 —
Drejere	22	17	17	123	—	»	559 —
Garvere og Fellberedere	5	6	27	16	—	»	281 —
Glarmestre	11	22	27	125	—	»	311 —
Gørtlere		19	24	50	—	»	399 —
Guldsmede	32	67	82	109	—	»	530 —
Handskemagere	14	18	12	49	—	»	1043 —
Hattemagere	9	13	14	37	—	»	149 —
Hjulmænd Vognmagere	21	14	18	47	—	»	311 —
Instrumentmagere (mekaniske, fysiske, optiske og musikalske)		4		90	—	»	685 —
Kammagere		8		1	—	»	1 —
Kandestøbere	9	11	7	(se Gørtlere)			
Klokkestøbere		2		1	Forretn.	»	7 —
Knapmagere	15	17	7	1	—	»	17 —
Kobbersmede	7		7	4	—	»	73 —
Kurvemagere		3		35	—	»	139 —
Malere	23	43	55	297	—	»	1932 —
Murere	21	16	51	181	—	»	2040 —
Naalemagere		7	28	10	—	»	38 —
Parykmagere (Frisører)	40	77	34	66	—	»	153 —
				+ 228	Barber- og Frisørforretn. m.		
						485	Arb.
Possementmagere	19	29	74	20	Forretn. med	308	—
Rebslagere	14	19	13	14	—	»	81 —
Sadelmagere (Remsnidere)	20	28	24	61	—	»	220 —
Skomagere	138	250	790	1032	—	»	2826 —
				+ 21	Skotøjsforr. m.		
						1140	Arb.
Skræddere	145	256	396	431	Forretn. med	3153	Arb.
Smede	84	125	129	230	—	»	1538 —
Snedkere	84	119	148	475	—	»	2897 —
Sværdfege	14	12	5	2	—		
Tobaksspindere	18	29	24	116	—	»	3462 —
Tømmermænd	23	36	37	98	—	»	1158 —
Urmagere		14	36	140	—	»	307 —
Vævere	34		15	24	—	»	12-1300 —

Tallene fra 1723—27, 1761 og 1798 angiver Antallet af Mestre, af hvilke sandsynligvis de fleste har arbejdet selvanden. I mange Tilfælde har de kun haft en Dreng til Hjælp, og det var de færreste, der havde mere end et Par Svende. Kun i Murer- og Tømmerlavene saa man en enkelt Mester beskæftige et stort Antal Svende. Saaledes havde i 1794 20 Tømmermestre ikke mindre end 479 Svende og 71 Dreng og 35 Murmestre 512 Svende og 79 Dreng.

Der forefaldt i dette Tidsrum forskellige skarpe Sammenstød mellem Mestre og Svende, »Ustyr og Sammenrottelser«, som det hed i Tidens Sprog, der i Reglen først og fremmest gav sig Luft i Arbejdsnedlæggelser. Kun enkelte Gange — i 1763 og 1794 — angives Grunden til Uenigheden at være Fordring om højere Dagløn. Som oftest var det Overgreb fra Mestrenes Side eller Selvraadighed og pludselig Lyst til at »spadsere«, det vil sige tage sig fri, eller zunftmæssige Etikettespørgsmaal fra Svendenes Side, der kom dem imellem. Arbejdsstandsningen i 1794 var den alvorligste, som fandt Sted i det XVIII. Aarhundrede, og som Anledning til den store Reform af Lavsvæsenet, der fandt Sted ved Forordningen af 21. Marts 1800, tillige den mest betydningsfulde. En halv Snes Aar, før Urolighederne brød løs 9. Juli 1794, havde der været Gæring i Tømmerlavet i Anledning af Lønspørgsmaalet. Paa denne Dag rejste Svendene Fordring om en almindelig Lønforhøjelse fra 2 Mk. om Dagen til 2 Mk, 8 Sk. Medens Forhandlingerne herom endnu var svævende, blev et Par tyske Tømmersvende, som i Utide havde forladt deres Plads, fængslede og idømt 6 Dage paa Vand og Brød, hvorefter de atter skulde gaa i Arbejde. Denne Arrestation bragte samtlige Tømmersvende til at nedlægge deres Arbejde, som de nægtede at genoptage, før deres fængslede Kammerater var sat i Frihed. Følgen var, at Tømmersvendekroen i Adelgade den 4. August blev besat af Soldater, der førte 202 Svende, som ikke vilde falde til Føje, som Arrestanter ud i Kastellet, hvor dog en Del lovede at gaa i Arbejde og slap fri. Allerede to Dage senere blev 122 af Oprørerne dømt til 4 Maaneders Arbejde i Jærn, hvilket dog straks efter forandredes til Udvisning af Landet, hvorpaa de øjeblikkelig førtes om Bord paa tre Kanonbaade og sendt over Østersøen til Tyskland.

Men nu brød det løs over hele Linien; i en stor Mængde Lav gjorde Svendene fælles Sag med Tømmerne, og hele Byen kom i Bevægelse. Den 11. August blev der nedsat en Kommission med den fordomsfri og humane Colbjørnsen til Præsident for at undersøge hele Arbejderspørgsmaalet, og efter at denne 12. August havde forhandlet med Tømmersvendene og hørt deres Klager og Krav, kom der Ro i Sindene. De udviste Svende skulde faa Lov til at vende tilbage uden at behøve at frygte for Straf, deres Ønsker om Lønforbøjelse skulde blive taget under Overvejelse og Adgangen til at blive Frimester skulde blive lettet m. m. Samme Dag gik Svendene i Arbejde paa ny, men Kommissionen arbejdede videre paa Grundlag af de indvundne Erfaringer. Uagtet der baade i Kommissionen og hos den oplyste Del af Befolkningen var almindelig Stemning for at skride til Lavsvæsenets Ophævelse, vovede Regeringen dog ikke at gaa saa vidt. Ved Forordn. af 21. Marts 1800, ved hvilken alle de gamle Lavsceremonier og Fordomme blev forbudt, Forholdet mellem Mestre, Svende og Lærlinge ordnet og Adgangen til Lavene og til at blive Frimester betydeligt lettet, blev der endelig og for Alvor gjort et mægtigt Skridt frem.

Den Stræben i Retning af større Frihed, der under Paavirkning af Generalprokurator Stampe en Tid kendetegner Regeringens Optræden over for Haandværket, finder

man intet Spor af i dens Forhold over for Industrien. Her arbejdes der stadig under den stærkeste Tvang. Fabrikvirksomheden skulde fremmes, det koste saa aldrig saa mange eller saa store Ofre. Men kun paa ganske enkelte Omraader naaede de hjemlige Fabrikker at levere Varer, der kunde taale Sammenligning med Udlandets, og Regeringens skarpe Forholdsregler for at tvinge Folk til at købe de hjemmelavede Varer, kronedes kun i ringe Grad med Held. Talemaaden: Hjemmegjort Tøj kaldes med et gammelt Navn *Kræmmerulykke*, angiver tilstrækkelig tydeligt, hvor ringe Folkegunst de hjemlige Fabrikata kunde glæde sig ved. Og hvor mange Gaver, Præmier, Opmuntringer og Toldbeskyttelser, der end blev Fabrikkerne til Del, formaaede dog kun de færreste at holde sig oven Vande. »Hilff auch alle Fabriquanten, die der Zeit um Besserung flehen«, hedder det i et Nytaarsdigt 1757. Men hvad kunde det nytte at hjælpe Fabrikanterne, naar de ikke var i Stand til at fabrikere saa gode Varer, at Folk fandt deres Fordel ved at købe dem? I 1742 beklagede Kjøbenhavns Kræmmere sig over for Byens Magistrat over »Fabrikanternes Udygtighed og daarlige Varer« og i 1754 skriver de igen, »at de med Skræk maa se paa de stadig i Antal tiltagende Fabrikanter, hvis Varer efter deres Skøn stadig er slette, uafsættelige, efter egen Fantasi forfærdigede og dyre«.

Det merkantilistiske Handelssystem, der havde været raadende i det sidste Par Hundrede Aar omtrent, skulde snart have udspillet sin Rolle. Men endnu viste det dog sin Livskraft i de to Toldforordninger af 1762 og 1768, der bragte nye Indførselsforbud og nye Begunstigelser for Kjøbenhavn paa Provinsbyernes Bekostning. Struensees korte Magtperiode medførte Forandring paa dette Omraade som paa saa mange andre. Det er foran omtalt, hvorledes han i 1771 ophævede Generalmagasinet. Det var et Udslag af hans i og for sig rigtige, men alt for hovedkulds og hensynsløst gennemførte Grundsætning, at der ikke var nogen Grund til at holde Fabrikker oppe, som ikke havde Betingelser i sig selv for at kunne leve. Hans Beslutning ikke længer at drive nogen Fabrik for kongelig Regning virkede som et Tordenslag paa den store Mængde Fabrikker, der kun havde eksisteret ved Hjælp af Gaver og Understøttelser paa alle Maader. Den ene Fallit fulgte efter den anden, den ene Fabrik gik i Staa efter den anden, og en Mængde Arbejdere blev brødløse og maatte søge til andre Steder. Efter en Samtidigs Optegnelser forlod omtrent 5000 Arbejdere Kjøbenhavn. Endelig fik den med saa store Ofre opklækkede Fabrikvirksomhed sit Grundskud ved Toldforordningen af 3. September 1771, ved hvilken det gamle Beskyttelsessystem ganske blev opgivet og Indførsel af alle Slags Fabrikata tilladt mod en Told af $7\frac{1}{2}$ Procent.

Da Guldberg efter Struensees Fald kom til Roret, blev Statsskibet snart lagt over paa den anden Bov. Generalmagasinet blev genoprettet og Fabrikvirksomheden understøttet som før, — ja, i langt højere Grad end før. Kun vedblev man ikke i samme Grad som tidligere at anlægge Fabrikker i Kjøbenhavn; nu lagdes de ogsaa ud i Provinserne, snart i Købstæderne, snart paa Landet, hvor Forholdene bedst egnede sig dertil. Naar man med de store Ofre for Øje, som tidligere Regeringer havde bragt Fabrikvirksomheden, alligevel kunde sige i 1786, »at de fleste Foranstaltninger til den nationale Industris Befordring tog deres Begyndelse i 1777«, vil det forstaaes, at det var meget betydelige Foranstaltninger. Fra 1777 til 1785 var da ogsaa — ifølge Carl Bruun — Fabrikernes Antal steget fra 128 til 153, Arbejderne fra 6,068 til 12,962 og de fabrikerede Varers Værdi fra 580,000 Rdl. til 720,000.

Det største Antal Fabrikker var Tekstilfabrikkerne, — Lærredsmanufakturterne betragtedes som de for Landet mest betydningsfulde, derefter kom Bomulds-, Ulden- og til sidst Silkefabrikkerne, ti, hedder det i en Skrivelse fra Kommercekollegiet i 1780: »i denne Orden bør de klassificeres efter deres Vigtighed for Staten«. Man indskrænkede sig imidlertid ikke til disse Industrier, men oprettede en Mængde andre i forskellige Brancher, af hvilke dog kun Sukkerraffinaderierne arbejdede med noget Udbytte. Der var i de sidste Aar af Aarhundredet 18 Raffinaderier i Kjøbenhavn med en Arbejdsstyrke af 500 Mand.

Paa den Tid var man i øvrigt inde paa ganske andre Teorier, end dem, der tidligere havde gjort sig gældende. Man var endelig, efter mange og dyrekøbte Erfaringer kommet til den Erkendelse, at den med saa store Ofre fremkunstlede Storindustri ikke havde virket til Held, og som Kommissionen, der udarbejdede den nye Toldlov, udtrykte sig: at Indførselsforbud og høje Toldsatser »almindeligens ikke gæver Fabrikkerne i den Danske Stad i den Grad, som de trykker og fordriver Handelen og de dermed forbundne Næringer«. Selv de Forsøg, Regeringen gjorde for med delvis Beskyttelse og fortsatte Gaver og Understøttelser, at holde de Fabrikker oppe, man tiltroede mest Livskraft, mislykkedes efterhaanden eller gav dog kun ringe Udbytte. Selv de to Maskinfabrikker, som blev anlagt med rigtig Forstaaelse af Maskinernes Betydning saa vel for Industrien som for Arbejdernes Forhold, fik ingen Fremtid.

Efterhaanden som Aarene gik, havde man mere og mere faaet Øjet op for, at det var Handelen og ikke Industrien, der gav størst Udbytte i Kjøbenhavn. Den hvilede i Modsætning til Industrien paa et naturligt og sundt Grundlag: Byens Beliggenhed ved en stærkt befærdet Vandvej, Rigets store Udstrækning langs Havet og Folkets deraf udviklede Fortrolighed med Søen og Livet paa Søen. Saa længe Handel og Søfart havde været baandlagt ved Monopoler og Kompagnier, havde Langfarten ikke formaaet at komme rigtig i Vækst. Men da Begyndelsen var gjort med Frigivelsen af den vestindiske Handel, kom der snart Fart i Udviklingen. Og medens de store Handelskompagnier enten helt gik i Stykker eller som oftest førte en hensygnende Tilværelse, — selv Asiatisk Kompagni havde en Tid store Vanskeligheder at kæmpe med — gik den private Skibsfart, den partikulære Fart, som den kaldtes, mere og mere frem. Søhandelen dreves dog endnu kun for en mindre Del med Byens egne Skibe. I 1770 talte Københavns Handelsflaade endnu kun 184 Skibe, og faa Aar forinden sejlede der omtrent 300 danske og norske Skibe for Kjøbenhavns Redere i den indbringende Fragtfart paa Middelhavet. den saakaldte Cabotage. Inden Aarhundredets Udgang var Byens Flaade imidlertid vokset til 342 Skibe med en Drægtighed af over 25,000 Kmd.

I 1770 havde Regeringen sammenkaldt Købmænd fra hele Riget for at faa en Række sagkyndige Udtalelser om det Spørgsmaal: »hvorledes Handelen i Kongens Stater kan drives til større Fuldkommenhed og Frihed end nu, det gemene Bedste fremmes, Finanserne forbedres og Omsætningen af Landets Produkter forøges«. Igennem de forskellige Besvarelser, der afgaves i den Anledning, lærer man Lederne i den københavnske Handelsstand at kende som forudseende og klartskuenne Mænd. Frihed er Handelens Hovedkilde, derom er de fleste enige, den avler Handel og Skibsfart. »Det Land, som er velsignet med Korn og Kvæg, kan skrive Love for sine Naboer, som ikke har samme i saadan Overflødighed«, siger Niels Ryberg og anbefaler derfor først og fremmest at ophjælpe Landbruget. Folk i Danmark mang-

ler Handelsaand; der bør oprettes Handelsskoler i København, hvor unge Handelsmænd kan faa faglig Uddannelse, og der bør arbejdes paa Landbrugets Forbedring.

Det var kloge og forstandige Ord, og der var al Anledning til at lægge sig dem paa Sinde. Men det vilde tage Tid, inden der kunde vise sig noget Udbytte af Bondens Oplysning som Landmand og af Borgerens som Købmand. Derimod vilde Oprettelsen af et Frilager eller en Frihavn ved København snart kunne vise sine heldbringende Virkninger.

Herredømmet over Handelen paa Østersøen er stadig den ledende Tanke i Københavns Handelspolitik. Den havde før Midten af Aarhundredet paa ny givet sig tilkende — lige saa storslaaet som upraktisk — i Admiral Fr. Danneskjold-Samsøes Plan om at uddybe et Sejlløb gennem Kalvebodstrand og at føre hele Østersøhandelen gennem Københavns Havn mellem Sjælland og Amager. Mere praktisk og med langt større Udsigt til at kunne blive til Virkelighed kommer Tanken om Herredømmet paa Østersøen frem i de københavnske Købmænds Svar paa Regeringens, d. v. s. Struensees, ovenfor omtalte Spørgsmaal af 1770, i hvilket Svar de alle viser hen til Ønskeligheden af et saadant »Op-lag paa alle Slags fra Østersøen kommende og derhen gaaende Varer til videre Udskibning og Forsendelse«. — »Et saadant Lager af fremmede og indenlandske Varer vil skaffe Landet og Staden København utallige Fordele. Handelen vil faa nyt Liv og Mod derved; den bestandige Omsætning vil opfylde Nord- og Østersøen med danske Skibe, og Kongens Toldintrader vil intet lide, naar Toldvæsenet faar Nøglerne til Murene om Pakhusene, saaledes at Intet kan komme ud eller ind uden dets Vidende.«

EN KRÆMMERBOD PAA AMAGERTORV FRA SLUTN. AF 1700 TALLET

Da den dygtige Købmand Niels Ryberg skrev, at den danske Nation manglede Handelsaand, har han dog sikkert taget et stille Forbehold for sine jyske Landsmænds Vedkommende. Og af jyske Handlende var der mange i København, i Reglen komne hertil, som han selv, med et Par bare Hænder, men tillige med jydsk Ihærdighed, Flid og Sparsommelighed. Men der var tillige en Mængde fremmede Købmænd i Byen, hos hvem dens Handlende paa en Maade kan siges at have gaaet i Skole. En Række dygtige Udlændinge, der havde det Storsyn, som vanskeligt kunde udvikles under de smaa, hjemlige Forhold, og af hvilke flere havde gode og formaende Forbindelser ude i den store Verden, — blandt dem først og fremmest

den Mand, som fra 1762—1782 var »Sjælen i alt, hvad der skete i Statens indre Sager«, Finansgeniet H. C. Schimmelmann.

Det var da ogsaa ham, der havde undfanget Planen til en Frihavn for derigennem at ophjælpe Transithandelen. Pladsen blev alt udpeget i 1769; Frihavnen skulde ligge mellem Amalienborg Plads og Toldboden og indhegnes med Mure paa 700 Alen i Længden og 16 Alen i Bredden.

Struensees Fald bragte imidlertid Frihavsplanen til at strande til de københavnske Storkøbmænds store Sorg. Men Tiden bragte af sig selv Erstatning. Da de engelske Kolonier i Amerika 1774 havde erklæret sig uafhængige som de Nordamerikanske Fristater og Krigen inden faa Aar rasede paa alle Verdens Have mellem Sømagternes Skibe, blev der Efterspørgsel efter Fartøjer, der under neutralt Flag kunde besørge Fragtfarten mellem fremmede Lande. Og her kom nu de store Handelsselskabers Virksomhed i København Byen til gode. Der var uddannet en Stab af Handelsmænd, som var fortrolige med Handelsforhold i fremmede Verdensdele og som havde Handelsaand nok til at nytte alle Chancer og gribe enhver Fordel, som Forholdene bød, og i Byen var der hjemmehørende en fast Stok af Søfolk, som var kendt med Langfarten og som fra gammel Tid havde godt Lov paa sig for Sømandsdygtighed.

Under Medbør af de store Verdensbegivenheder gled da Skibe under dansk Flag ind i det store Handelsliv paa Havene, — i hine Tider, da Jærnbaner endnu var ukendt og al Samfærdsel over Land med større Varemængder yderst besværlig, de naturlige og altid benyttede Handelsveje — og gik i Fragtfart mellem de krigsførende Magters Havne.

Det var det gamle Princip: »At forsyne Fremmede med Fremmedes Varer«, der ved Tidernes Gunst blev hævdet og hævdet med større Held og bedre Udbytte, end da det i 1747 blev lagt til Grund for det »Almindelige Handelskompagni«. Men ikke nok dermed. Københavns aarvaagne Grossererstand forstod tillige ved en storartet Transithandel at gøre København til Nord-Europas Hovedoplagssted af en Mangfoldighed af fremmede Varer fra alle mulige Havne. »Den ledende kommercielle Tanke i hele denne Forretning var ifølge disse Varers Natur saa at sige udelukkende den, at man herfra kunde forsyne andre og rigere Lande med disse Produkter. Ti meget af det, der indførtes, havde saare lidet at gøre med vort lille fattige Lands Tarv og Trang, Efterspørgsel og Forbrugsevne.«

Det var Danmarks Stilling som neutral Magt og Hævdelsen af Princippet: Frit Skib, frit Gods, der bragte alle disse Rigdomme til Hovedstaden og skabte et Røre og et Handelsliv i Byen, i Havnen og paa Værfterne, som ingen før havde oplevet. Men der var det uheldige ved det, at Danmark ikke var mægtigt nok som Sømagt hverken over for Frankrig—Spanien eller over for det britiske Ørige til at tvinge sin Grundsætning: Frit Skib, frit Gods, igennem, og det gik, som naturligt var, ud over den danske Handelsflaade. Ti i Krigstider er det god Politik af al Magt og med alle Midler at lamme sin Fjendes Handel, bl. a. ved Kaperi i stor Maalestok. I 1798 blev der opbragt over 100 Skibe af Frankrig og Spanien, i de følgende fem Fjerdingaar blev der opbragt 120 Skibe af Englænderne. Naar der trods saadanne Tab alligevel kunde sejles med Fortjeneste af danske Skibe, eller rettere af Skibe under dansk Flag, maa der have været mange af dem. Og de aller fleste af de Rigdomme, der blev hentet hjem over Havet, flød ind i Københavns Havn.

Trods de store, aarlige Tab udviklede der sig et rigt og et blomstrende Handelsliv i København i sidste Halvdel af det XVIII. Aarhundrede. Men det var et Blomsterflor paa usikker Jordbund, ti det udfoldede sig paa Grund af Krig, og al Handels naturlige Forudsætning er Fred. De tre Tidsrum, der betegnes som »glimrende« for Byens Handel, er da netop de samme, som betegnes ved den preussiske Syvaarskrig, den nordamerikanske Frihedskrig og de store Revolutionskrige. En Fredslutning, ja blot Udsigterne til en Fredslutning, bragte øjeblikkelig Standsning i Københavns Handelsliv. Slutningen af Tresserne og Begyndelsen af Halvfjerdserne var saaledes en meget kritisk Tid for København. Det var som et Forsøg paa at puste nyt Liv i Byens Handel, at Schimmelmänn fremkom med sin Frihavnsplan, der 1770 dukkede frem paa ny i de københavnske Storhandlendes Svar paa Struensees Spørgsmaal om Handelens Forbedring. Endnu i 1772, skriver Guldberg, »var København ganske i Forfald. Gaardenes Pris var sunken omtrent en Trediedel af deres forrige Værd, en Del af dem stod ledige, mange nærsomme Borgere var forarmede, ti den fjerde eller tredie Del, som de havde haft i Gaardene, var gaaet forloren, og desuden havde de forrige Operationer svækket alle Næringer. Mange Lav jamrede sig for Brød og plagede derfor, de kgl. Told- og Konsumptionsindtægter var faldne, Nøden var kort sagt stor«. Aaret efter erklærede Overskattedirektionen, d. v. s. Schimmelmänn, at den under den almindelige Pungenød ikke saa Udvej til at skaffe Penge paa anden Maade end ved at overtage den i 1736 stiftede Kurant bank, der var bleven oprettet af et privat Interessentskab med udtrykkelig Garanti mod enhver Indblanding fra Regeringens Side. I 1773 blev altsaa Banken et kongeligt Institut med Eneret til at udstede Seddelpenge.

Den nordamerikanske Frihedskrigs snarlig forventede Afslutning bragte atter en Standsning i Byens Handel, der straks gav sig til Kende ved en Række Fallitter og Udsigt til endnu flere, som kun blev forebygget ved store Ofre fra Statens Side.

Men alle disse Standsninger kom man over, Krig var Tidens Løsen, Handelsbarometret gik paa ny i Vejret, og Kriserne i Slutningen af Aarhundredet kom kun som Rystelser fra de store Jordskælv paa Udlandets Pengemarkeder. Selv Englands Angreb paa København i 1801 blev uden Betydning for Byens og Landets Handel, men des større Betydning fik Freden i Tilsit 1807, ved hvilken Danmark blev tvunget ud af sin neutrale Stilling, der trods alle Tab havde bragt store Rigdomme til Landet. Ved Freden i Tilsit blev Danmark tvunget til at tage Parti som krigsførende Magt, og det danske Flag kunde nu ikke længer som »frit« Flag dække Skib og Ladning.

Københavns Handel og Skibsfart i hint Tidsrum har sat sig Mindesmærker i Byens Ydre, der endnu kaster et eget Præg af Storhed over Byen. Det første i Tid var — meget betegnende for Merkantilismens Tidsalder — et Hædersminde for Kongen, den gavmilde og oplyste Stifter og Befordrer af Byens Handel og Søfart, de store Handelsselskabers Fader og Beskytter. Det var Frederik V.s Rytterstatue paa Amalienborg, som Asiatisk Kompagni saa at sige blev tvunget til frivilligt at rejse, Monarken til Ære. Den hører til den første af de »glimrende« Handelsperioder, under Syvaarskrigen, og den kom til at staa Kompagniet i den svimlende Sum af over halvfjerde Millioner Kroner i vore Penge.

Under den nordamerikanske Frihedskrig byggede Asiatisk Kompagni i Strand-

gade en Pendantbygning til det under Christian VI. opførte »Kompagnihus«, et værdigt Minde om Københavns Storhandel i hine Tider. Men det største og mest talende Vidnesbyrd om Handelens Betydning har Handelsstandens fremragende Mænd dog selv givet ved de Bygninger, de rejste sig efter Københavns anden store Brand i 1795, og som endnu den Dag i Dag staar som Udtryk for fornem Borgerlighed og grundmuret Rigdom: Gustmeyers, siden den Ankerske Gaard ved Stranden Nr. 14, Peschiers Gaard ved Revieret eller Holmens Kanal, nu Landmandsbanken, Erichsens Palais, nu Sø- og Handelsretten, Fridericis Gaard paa Hjørnet af Højbroplads og Fortunstræde, Suhrs Gaard paa Gammel Torv, Hemmerts paa Købmagergade (Vaisenhuset) o. m. a. Tidligere var alt en Række Handelsmænd rykket ind i Adelen gamle Palaiser. Schimmelmänn flyttede ind i det Berckentinske Palais, nu Concertpalais, Bernstorffs Palais ejedes af en Tømmerhandler Hallander, de Connick købte 1783 det Moltkeske Palais, der senere kom i Hænderne paa Constantin Brun, Desmercières Palais, nu Hotel Fønix, ejedes af Grosserer Peder Erichsen, det Knuthske Hotel, ved Frederiksholms Kanal, af Grosserer Lycke, den Ahlefeldtske eller Gramske Gaard, nu Hotel d'Angleterre, af »Traktør« d. v. s. Restauratør Rau. Det var ikke længer Adelen, de store Jorddrotter, der sad inde med Rigdomme og prægtige Gaarde, Mænd af Handelsstanden var kommet dem paa Siden, og mange Steder trængte Pengearistokratiet Fødselsaristokratiet til Side; ja, selv Medlemmer af den kongelige Familie kunde nu nedlade sig til at flytte ind i borgerlige Huse, som da gamle Niels Rybergs Gaard, St. Kongensgade Nr. 43, blev til Prinsesse Julianes Palais.

Ifølge Skibslisterne talte København i 1797 blandt sine Grossister 26 Skibsredere hver med en Skibstonnage af over 200 Kommercelæster. Øverst staar Asiatisk Kompagni med 9 Skibe paa tilsammen 3032 Kml., saa følger

Agent Duntzfeldt	med 14 Skibe paa tilsammen 2398 Kml.			
Købmand Lars Larsen	—	14	—	» — 1431 —
Agent Erichsen	—	13	—	» — 1422 —
Etatsraad de Coninck	—	7	—	» — ca. 1000 —
Købmand Selby og Ter Borch	—	5	—	» — 769 —
Købmand Drewsen	—	10	—	» — 764 —
Grønlandske Handel	—	9	—	» — 682 —
Brygger Koefoed	—	7	—	» — 630 —
Købmand Hoffmann	—	4	—	» — 595 —
Købmand Bygild	—	7	—	» — 584 —
Agent Hviid	—	8	—	» — 514 —
Købmand Prætorius	—	5	—	» — 412 —
Etatsraad v. Hemmert	—	3	—	» — 374 —
Madame Bodenhoff	—	9	—	» — 314 —
Kaptajn Knudsen	—	3	—	» — 313 —
Købmand Tutein	—	4	—	» — 280 —
Købmand Perch	—	5	—	» — 279 —
Agent Brun	—	4	—	» — 279 —
Købmand Ludvigsen	—	8	—	» — 271 —
Købmand Møller	—	5	—	» — 258 —
Konferensraad Fabricius	—	2	—	» — 258 —
Købmand Hvistendahl	—	4	—	» — 230 —

Agent Frølich	med 3 Skibe paa tilsammen	215 Kml.
Købmand Romeis	— 4 — » —	211 —
Købmand Becker	— 5 — » —	201 —

Det var imidlertid ikke blot de egentlige Handlende, der optraadte som Skibsredere. I en Tid, da Sparekasser endnu var ukendt, laa det i en Sø- og Handelsby som København naturligt for, at Folk, der havde sparet sig en Smule Penge sammen, satte dem i et eller andet Fartøj og derved blev Parthaver. Hvem der var ængstelig af sig og ikke vovede at betro sine Spareskillinger til de vaade Veje, satte dem i en eller anden Købmandsforretning, eller i Stoffer, i Smykker og — ligesom

RAADHUSETS BRAND I 1795

i det XVI.—XVII. Aarhdr. — særlig i Sølv. Det var noget, man kunde tage og føle paa, — det var det rene Væsen i Modsætning til Obligationer og sligt, som Lægfolk aldrig rigtig vidste, hvordan man var faren med.

Man har nu om Stunder ondt ved at forestille sig, hvorledes en saa betydelig Handelsvirksomhed som den københavnske i sidste Halvdel af det XVIII. Aarhundrede kunde udfolde sig uden Hjælp af hurtig Postgang, Telegraf, Jærnbaner og Dampskibe, i vore Dage Handelens mægtige og uundværlige Forbundsfæller. Men med Efterretningsvæsen og Samfærdselsmidler var det kun smaat bevendt for Københavns Vedkommende. Da Christian IV i 1624 havde oprettet Postvæsenet i København, havde han med sædvanligt Klarsyn lagt det i Hænderne paa fire Købmænd som noget, der særlig vilde blive af Betydning for Handelsstanden. Det var dog kun en ringe Begyndelse. Med Udlandet havde København Forbindelse een Gang ugentlig, idet det var paalagt Vognmændene i alle Byer paa Ruten København—Hamborg

(over Middelfart og Kolding) at befordre Postbudene mod en bestemt Betaling. Mellem København og Overfartsstederne paa Sjælland samt mellem enkelte af de vigtigste Byer i Jylland og paa Øerne befordredes Posten pr. gaaende Bud. Disse medtog kun Breve, men Hamborg-Posten medtog ogsaa Pakker. Under Frederik III blev Postvæsenet lagt under en Generalpostmester, og fra 1653 havde København een Gang om Ugen Forbindelse med Christiania og tre Gange om Ugen over Assens og Haderslev med Hamborg. Brevposten besørge­des ved ridende Bud, Postryttere, to Gange, Pakker og Rejsende med »Ageposten« een Gang om Ugen. For at opretholde den kørende Post blev der oprettet Vognmandslav, som mod bestemt Takst var forpligtet til at befordre Rejsende til den nærmeste Købstad paa hans Vej. Brevposterne skulde gøre Turen paa 3 Dage, den agende Post paa 6 Dage om Sommeren og 7 om Vinteren. De Rejsende befordredes paa alle Ruter i aabne Vogne; først 1798 blev der sat en Diligence i Gang imellem København og Helsingør. Vognene var ikke blot uden Dække, men tillige uden Fjedre og Underløb, stive, klodsede og smalsporede Pindevogne, som for større Hurtigheds Skyld kun blev bygget til at befordre 2 Personer — med 60 Pd.s Rejsegods hver — foruden Kusken.

Befordringen med disse Vogne — som paa Datidens elendige Veje har været rene Torturretskaber — var imidlertid dyr nok. Om Sommeren kostede — efter 1735 — Rejsen mellem København—Odense 6 Rdl., mellem København—Haderslev 8 Rdl. 3 Mrk, mellem København—Hamborg 13 Rdl.; om Vinteren mellem samme Stæder 7 Rdl., 10 Rdl. og 15 Rdl. I Billetprisen var imidlertid indbefattet et Maaltid Mad om Dagen, medens den Rejsende selv maatte sørge for de andre Maaltider og for Natteleje. En almindelig Pakke mellem København—Hamborg kostede 10 Skill. pr. Pd., men for en Mængde Genstande var der fastsat særlig Betaling, saaledes for en Paryk i Æske 5 Mark, for en Hat i Federal 4 Mark, for et Par Sko eller Tøfler 1 Mark 8 Skill., for en »Bimpel« med 10 à 12 flamske Sild 4 Mark, for en Ridderorden med Ordensbog 2 Rdl. o. s. v.

Befordring af Breve betaltes oprindelig i Forhold til Vejlængden. For 4 Mil og derunder kostede Porto 4 Skill., for mellem 5 og 10 Mil 6 Skill. o. s. v. Efter Taksten af 1734 kostede et Brev fra København til Helsingør 4 Skill. i Porto, til Roskilde 4 Skill., til Slagelse 6 Skill., til Odense 8 Skill., til Haderslev 8 Skill., til Flensborg 10 Skill., til Rendsborg 10 Skill., til Hamborg 12 Skill., til Husum 14 Skill., til Kiel 14 Skill., til Ribe 14 Skill., til Kolding 12 Skill., til Horsens 14 Skill., til Aarhus 14 Skill., til Viborg 16 Skill., til Aalborg 18 Skill. og til Holstebro 20 Skill. Den højeste Porto, 24 Skilling, betaltes i Porto for et Brev mellem Pløn og Holstebro; 24 Skill. svarer paa det nærmeste til Kr. 1,20. Et Brev fra København til Christiania kostede 12 Skill., til Bergen og Trondhjem 24 Skill.

Brevene skulde paa mange Postruter forudbetales, i alt Fald for en Del af Vejen. Saaledes maatte man altid i de forskellige jyske Byer betale sine Breve forud til Haderslev. Breve til Udlandet skulde ligeledes forudbetales til en eller anden nærmere bestemt By paa Vejen. Breve til England saaledes til Amsterdam, til Spanien og Portugal til Antwerpen, til Dresden til Leipzig; Breve til Amsterdam, Leipzig og Dresden til Hamborg.

Breve til fremmede Verdensdele maatte eventyre sig frem, som de kunde. Saadanne skulde, hedder det i Taksten af 1767, »saa fremt de skal erholde deres Befordring, saasom de til Afrika til en bekendt Ven enten i Venedig eller Marseille,

og de til Asien og Amerika til en i Amsterdam eller London, adresseres. Til Amsterdam eller Antwerpen kostede et Brev 22 Skill., til Wien 32 Skill., til Nürnberg 26 Skill., til Leipzig 20 Skill., til Königsberg 40 Skill., men heraf kunde Afsenderen kun betale henholdsvis 12, 28, 12, 12 og 12 Skill., medens Modtageren maatte betale Resten.

For Købmænd med mange udenlandske Forbindelser, og det var Købmændene, der førte den største Korrespondance, kunde disse høje Portotakster snart komme til at spille en Rolle, og der var da ogsaa de Handelshuse, der betalte over 1000 Rdl. aarlig for deres Korrespondance.

Set med Nutidens Øjne var Postforbindelser og Samfærdselsmidler i de gode gamle Dage, Tiden før Dampkraftens Opfindelse, yderst mangelfuld. »To Gange ugentlig Forbindelse paa Hovedruten og derved med det sydlige Udland var det reglementerede under ordinære Forhold. Brevposten, der afgik fra Hamborg Tirsdag Aften Kl. 11, var i Rendsborg Onsdag Middag Kl. 12, i Haderslev Torsdag Morgen Kl. 2, i Nyborg samme Dags Eftermiddag Kl. 2½, i Korsør Kl. 7¾ Aften og i København Fredag Morgen Kl. 7½. En Begivenhed, som indtraf i Hamborg Onsdag Formiddag, kunde man tidligst have Besked om i København Mandag Morgen. For fjærnere Steders Vedkommende, som Paris og London, medgik der en halv Snes Dage eller mere, inden Nyhederne naaede hertil. Ankomsttiden kunde selvfølgelig ikke med hine Tidens Befordringsmidler overholdes. Ofte maatte den danske Post afgaa fra Hamborg, forinden Posterne fra de andre Lande var indgaaet hertil. Større Handelshuse i København brugte i saadanne Tilfælde, naar særlig vigtige Breve ventedes, at lade dem befordre til København ved Stafet«.

Paa Rejser benyttede velstaaende Folk sig altid af deres egen, ofte med en bestemt Rejse for Øje byggede Vogn og brugte kun Postvæsenets Heste. En københavnsk Købmand kunde saaledes med sin unge Hustru, Kammerjomfru og Tjener, rejse til Sydfrankrig i sin egen Vogn, og da Kong Christian VII i 1767 rejste til Paris kørte han og hans Følge hele Vejen i deres egne Vogne og med deres egne Kuske paa Bukken, men med baade holstenske og hannoveranske, nederlandske og franske Forspand.

Allerede i 1724 var der bleven indrømmet en københavnsk Avisudgiver Tilladelse til at forsende sine Blade med Posten til betydelig nedsat Porto. Dette Privilegium gik senere over til Bogtrykkeren Berling, og endnu lyder Bladets officielle Titel i sin Helhed — til Trods for at Privilegiet senere er forsvundet — »Den til Forsendelse med de kongelige Brevposter privilegerede Berlingske o. s. v. Tidende.« En anden københavnsk Bogtrykker fik 1757 Privilegium paa een Gang om Ugen at forsende et Handelsblad: »Gazette universelle de commerce« med Posten mod at betale 1 Rdl. pr. Eksemplar om Aaret. I 1783 blev det endelig tilladt at sende den nylig stiftede »Handels- og Industritidende« som Følgeblad med Berlingske Tidende.

Men om Vinteren kunde det hænde, at Isforholdene i Store Bælt i mange Dage hindrede saa vel den kongelige Post som de private Stafetter i at komme fra Kyst til Kyst. For dog ikke at være ganske afskaaret fra Omverdenen, indrettede Regeringen i 1801 en optisk Telegraf efter Chappes System mellem Korsør og Nyborg med Sprogø som Mellestation. Ved Hjælp af Klapper, anbragte i forskellige Stillinger indbyrdes, angaves en Række Nummere, til hvilke der i Signalbogen fandtes over 3000 tilsvarende Ord. Det var oprindelig Hensigten kun at benytte Tele-

grafen til Forsendelse af Regeringsdepecher, men af Hensyn til Overfarten om Vinteren og til Handelsstanden blev den i 1802 aabnet for Offentligheden. For 3 Mark kunde man bestille Befordring eller Nattekvarter paa den anden Side Bæltet. Derimod kostede det ikke mindre end 7 Rdl. om Sommeren og 8 om Vinteren at faa en Depeche, der sendtes med privat Stafet, telegraferet over Bæltet, lige saa meget nemlig som det kostede at hyre en Færgesmakke. Og saa maatte Depechen endda kun være paa 10 Linier med 26 Bogstaver i hver Linie.

Børskurserne i Hamborg og vigtige Avisnyheder fik man under vanskelige Transportforhold i Bæltet gratis over. Det blev nemlig paalagt Banken i Altona i Isvintre at meddele Bestyreren af Telegrafstationen i Nyborg Børsmeddelelser pr. Brev. Han sendte dem derefter over Bæltet pr. Telegraf til Korsør, hvorfra de afgik med Posten eller Stafet til Banken i København. Samme Embedsmand fik tillige tilsendt et Eksemplar af Bladet: »Altonaer Mercurius«, for at han, naar Bæltet var spærret af Is, kunde telegrafere de vigtigste Avisnyheder over til Korsør, hvorpaa de sendtes med Posten til Berlingske Tidendes Kontor i København, »om dette derefter vil udgive en ekstraordinær Tidende«.

IV.

KØBENHAVNS UDVIKLING I FØRSTE HALVDEL AF DET XIX. AARHRD.

Sammenlignet med den langsomme og besværlige Genopbyggelse efter Branden i 1728 rejste København sig efter den anden store Brand i 1795 hurtigt og paa mange Steder med et solidere og mere velhavende Præg. Branden havde fundet Sted i Juni, og inden Aarets Udløb stod alt 219 Huse under Opførelse. Ligesom man i vore Dage i Byens store Byggeperioder saa godt som alle Vegne har set Kælder- og Stueetager i de første Huse, der rejste sig i et Kvarter, straks blive beboet af Ølhandlere og Beværtere, fandt man den Gang Ølbryggerne og Brændevinsbrænderne blandt de første Nybyggere efter Branden. Ved Udgangen af 1801 var der genopført 606 Forhuse, 309 Sidehuse og 231 Baghuse, som bl. a. husede 41 Brændevinsbrænderier, 27 Bryggerier, 10 Bagerier o. s. v. Kun 44 Tomter laa ubebyggede endnu; i 1804 kun 17. En halv Snes Aar efter Branden var saa godt som ethvert Spor af den forsvundet.

Men med Branden var næsten ethvert Spor af det gamle karakteristiske København, det København, som vi med fuld Ret kan kalde det Holbergske København, forsvundet. Det krinkelkrogede København med de smalle Gader og smaa Torve, med Raadhuset midt imellem Gammel Torv og Nytorv, hvor Skafottet endnu tronede, ikke længer til Fuldbyrkelse af Forbryderes Dødsdom, men kun til offentlig Piskning, Kagstrygning m. m., — det gamle København med sine over Kælderen 2, undertiden 3, men aldrig 4 Stokværk høje Huse, med sine karakteristiske Frontgavle, Karnapper og høje Stentrapper. I det ny København gjaldt det at vinde Plads; ti Rummet inden for Voldene var begrænset, Folkemængden stigende og Huslejen dyr. Københavns 100,000 Indb. havde i Aaret 1800 ikke større Plads inden for Voldene end dens 60,000 et Hundrebaar i Forvejen. Følgen var, at Husene gennemgaaende blev en Etage højere end før. Façaden voksede op paa begge Sider af Frontgavlen, denne mistede sin Spids og sit Tværtag, og kedelig, ubrudte Tage dækkede de kedelige, karakterløse Bygninger, hvis Ensformighed først en senere Tids lykke-

ligere Forhold efterhaanden blev i Stand til at bryde, hvilket ikke altid skete med Smag og med Sans for Byens Traditioner.

Englændernes Bomber og Brandpile bragte den sidste store Ildebrand over København. Da Frue Kirketaarn var Hovedsigtepunktet for de engelske Artillerister, gik det mest ud over Kvarteret her omkring. Særlig da Taarnet d. 5. September om Morgenen var bleven skudt i Brand, styrtede ned og tændte Kirken, hvorfra Ilden bredte sig til Universitetet og det hele Kvarter mellem Larslejstræde, Volden, Frederiksborggade, Kultorvet, nuv. Suhmsgade, Købmagergade, Skindergade, den vestlige Side af Ulfeldsplads og Dyrkøb. 305 Ejendomme brændte ned til Grunden og 1600 Huse rundt omkring i Byen havde faaet mere eller mindre Skade under Bombardementet.

Men de engelske Bomber rakte langt videre end til at sætte Ild paa en Del af København og mere eller mindre bringe nogle Huse til Fald. De tvang Danmark ud af den nevtrale Stilling, som Regeringen til Landets Held og Handels og Skibsfarts Blomstren gennem en Aarrække havde formaaet at bevare. De tvang os over i Række med Napoleon, Englands Dødsfjende. Og det betød det samme som Ødelæggelse af den danske Handel og Skibsfart. Selve det materielle Tab, Byen led ved Bombardementet anslaaes til ca. 20 Mill.

Men det Tab, som Byens Handlende og Borgere i det hele taget led ved den paafølgende Krig med Handelsskibenes Opbringelse -- to Trediedele af Byens Skibe blev taget under Krigen — og store Uorden i Pengesager, der endte med Statsbankerotten 1813, maa regnes i Hundreder af Millioner. Transittolden, der i 1806 havde beløbet sig til 30,443 Dlr. C. var 1809 — i Krigens andet Aar — gaaet ned til 3,635 Dlr. C.

De ulykkelige Følger af Begivenhederne i 1807 lod sig først efterhaanden mærke i deres fulde Omfang. »Der fattedes ikke Hovedstaden paa Overdaadigheds- lige saa lidt som paa Fornødenhedsvarer, men det kunde synes, som Midlerne til at betale dem maatte svækkes under den store Handelsforvirring og Standsning af Skibsfarten paa de udenlandske Farvande. Men Krigen er et Uhyre, der nærer sig af sit eget Blod. Danmarks Udrustninger og Militærets Forøgelse i Hovedstaden foranledigede der store og fordelagtige Omsætninger. I en stor By er desuden den indenbys Omsætning af største Vigtighed, idet det ene Forbrug rækker det andet Haanden i Omsætningernes Kredsløb. Køb og Salg løb ved Siden af hinanden i en idelig fortsat Kæde, og Livets mangfoldige Krav udvidede Virksomhedens Kreds i alle Retninger. Man ser bl. a., at København ikke gik tilbage i Folkemængde under Krigen, og om end Formuen betydeligt formindskedes paa enkelte Hænder, der udelukkedes fra den før Krigen saa fordelagtige Handel paa Ostindien og Kina, og om end Københavns største Huse rystedes i deres Velstands Grundvold, saa akkumuleredes Formuer igen paa de mindre Hænder. Desuden begyndte paa den Tid en særegen Virksomhed, som vi er langt fra at betragte som et Held for det Dansk-Norske Samfund, men som udbredte et stort Felt for Spekulationer og Omsætning — nemlig Agiotage med Varer og Penge . . . Regeringen maatte drive et ufordelagtigt Spil med Køb og Salg af udenlandske Veksler og Papirer for at sno sig gennem en uafbrudt Forlegenhed for gyldig Valuta og rejse de fornødne Midler til en ulige Kamps Fortsættelse . . . Pengenes Forværring følte ikke i noget af Rigerne inden den borgerlige Virksomheds Omraade i den Grad under Krigen som efter den.«

Hvad der særlig bragte Penge til København var Kaperierne. Alene i 1810 udgjorde Taksationsværdien af de i Havnen her indbragte Priser omtr. 23 $\frac{1}{2}$ Mill. Daler Kur. De i Løbet af Krigen indkomne Prisesummer løb i det hele op i Hundreder af Millioner, hvoraf man vel tør regne, at de tre Fjerdedele kom paa København. Men de fleste af disse Penge gik lige saa let, som de var kommet. »Den Indtægt, Kaperbefolkningen, om vi saa tør kalde den, tilvendte sig, fik en mere uproduktiv Anvendelse end nogen anden. Den ødsledes bort i Svir og Tant, sivede væk mellem Hænderne.«

Men da Statsbankerotten kom og derefter Freden, da Spændingen hørte op og Stilheden kom efter den store Larm, da aabenbares Ulykkens Omfang. Man har en Maalestok for den i Fallitternes Antal i København. I Femaaret 1816—20 gik ikke mindre end 248 københavnske Huse Fallit, — blandt dem de højt ansete Huse Ryberg samt Mejer og Trier, det sidste med omtr. 5 Mill. Kr. — I 1821—25 gjorde 86 Huse Ophud; i 1826—30 var der 69, 1831—35 64, i 1836 24, i 1837 20, i Aarene 1838 og 1839 14 i hvert. Efterhaanden blev det tillige klart, at København ikke blot havde mistet den udenlandske Handel, — og den kom ikke igen, ti med den almindelige Fred, der nu fulgte efter den langvarige Krigsperiode, var der ikke længer Brug for mindre Magters Skibe — men den havde tillige mistet den indenlandske Handel. Allerede ved Toldloven af 1797, der betegner et afgjort Brud med de gamle Handelsteorier, havde København mistet forskellige af de Begunstigelser, der i sin Tid var bleven givet Hovedstaden for til dens Fordel at hæmme Provinshyer-nes Udvikling. Men gamle Handelsveje lader sig ikke ændre paa en Studs, og Købstæderne vedblev som før at hente deres Varer over København, indtil Byen paa engang blev en fattig By, hvor ingen længer havde Penge, og hvor ingen kunde give Kredit. Saa gik Købmændene i Provinserne — der af Samtiden ikke roses for særlig Købmandsdygtighed — til de velhavende nordtyske Byer, særlig Hamborg og Lybeck, der skyndte sig at hyde sig til. Ogsaa København, der før Krigen lykkelig havde unddraget sig Hamborgs Overlegenhed, kom atter i kommerciel Afhængighed af Hansestaden ved Elben.

Der levede stadig i den københavnske Handelsstand Forhaabninger om paa ny at kunne skabe en Transithandel. Et Udslag af disse var Oprettelsen 1825 af et »Østersøisk Handelskompagni«, der agtede at gøre Forretninger paa Østersøen og gøre København til en østersøisk Stapelplads. Det fik Privilegium paa 20 Aar, Ret til at drive Handel en gros, forskellige Stempelbegunstigelser og Tilladelse til at tage 5 pCt. Rente af Laan og Forskud, selv i Tilfælde, hvor der ellers kun maatte tages 4 pCt. Det var denne Tilladelse, der fik Betydning for det nye Kompagni, ti der var Trang til Institutter, hvor man uden alt for stor Omstændelighed kunde faa Penge. Derimod var der ikke Trang til noget Østersøisk Handelskompagni, og efter faa Aars Forløb opgav det da ogsaa sine Planer i Østersøen og begyndte under Navn af »Centralkassen« at anvende sine Midler til Udlaan. Regeringen søgte tillige ad andre Veje at skabe nye Kreditmidler og ordne Handelsforholdene i Almindelighed. Det sidste skete ved Handelsanordningen af 1817. Ved denne paabødes det, at enhver, som vilde drive Handel, først skulde tage Borgerskab. Borgerskab som Grosserer kunde kun løses af den, der bevislig var Ejer af Skibsparter til 30 Kommercelæster, eller af en saa stor Formue, at han kunde etablere en en-gros Handel. Det blev overdraget Grosserersocietetet gennem sin nyoprettede Komité paa 12 Med-

lemmer at skønne over, hvorvidt en Ansøger om Grossererborgerskab var værdig nok til at faa sit Andragende bevilget. Medens der ikke blev foreskrevet nogen Eksamen for Grossererne, blev der indført saadanne for Detailhandlerne i samtlige Handelslav; desuden skulde enhver, der vilde være Svend, have staaet 5 Aar i Lære som Dreng, og enhver, der vilde være Mester, 3 Aar i Lære som Svend. Endelig skulde enhver, der tog Borgerskab som Detailhandler, inden 6 Uger derefter holde aaben Bod, og ingen Detailhandler maatte have Udsalg paa mere end et Sted. Af Hensyn til at saa mange Udlændinge tidligere havde nedsat sig i Byen som Restauratører og Konditorer og »igen udført de derved vundne ikke ubetydelige Summer«, blev det disse Næringsdrivende forbudt at antage eller oplære Opvartere og Dreng, som ikke havde Indfødsret, og der blev sat en bestemt Alder, 45 Aar, for Opnaaelsen af Borgerskab for Restauratører, Konditorer, Værtshusholdere o. a., for at ikke unge, arbejdsføre Mennesker skulde slaa ind paa disse Næringsveje og for i det hele at hæmme Tilgangen dertil.

Der var to Punkter i Handelslovgivningen, som skulde blive Kilde til megen Uenighed mellem Københavns Handelsstand og Regeringen; det første var den Detailhandlerne givne Ret til at sælge samme Slags Varer en gros, som de solgte en detail, medens Grosserernes Ret til en gros-Salg blev indskrænket; det andet var den Fremmede tillagte Ret til at sælge og købe Varer en gros. Det første var ikke blot til Grosserernes, men til Landets Skade, ti jo mindre Partier, der bestiltes i Udlandet, des dyrere blev Varerne, og des flere Penge gik der ud af Landet. Og med Hensyn til det andet Punkt blev det udtalt, »at det havde højst skadelige Følger for Byen, at et stedse stigende Antal af fremmede Rejsende kunde drive uindskrænket Kommissionshandel her i Staden uden Bevilling og uden borgerlige Byrder.« Man forlangte, at der i alt Fald skulde paalægges dem en Afgift for at faa Ret til at drive denne Handel. Men det var først efter mange Klager og lange Forhandlinger, at Regeringen laante Øren til Grosserersocietetets Ønsker med Hensyn til Detailhandelen. Og først i 1839 blev der paalagt fremmede Handelsrejsende eller Indfødte, der rejste for fremmede Handlende eller Fabrikanter, en Afgift af 80 Rdl. aarlig, naar de rejste for eet Hus, og af 40 Rdl. for hvert Hus de yderligere rejste for. Samtidig blev det dem forbudt at falbyde deres Varer til andre end Næringsdrivende og paa anden Maade end i en gros-Partier.

Men Københavns Handelsstand havde alvorligere Ting at kære over end dette. Den klagede i 1831 over »den fuldstændig underordnede Stilling København nu indtog som Handelsstad, navnlig i Forhold til Hamborg«. Og man mente, at Skylden laa i de mange Afgifter, der trykkede Handelen, først og fremmest i Sundtolden. Naar Forholdet var det, at Hamborg nu forsynede ikke blot Sverige og Norge, men endog de danske Provinser med Varer, var Grunden den, at Københavns Handel blev ødelagt af Øresundstolden. »Denne var for alle søfarende Nationer en kostbar og tidsspildende Byrde, men den var nærved at blive ødelæggende for København. Den hjalp Hamborg til mere og mere at faa Overtaget, alt som Tolden kom til at tynde stedse mere paa Varerne, og alt som Forbindelsesmidlerne dels Nord fra gennem Hertugdømmerne, dels Øst paa til Lybeck og derfra videre til Østersølandene, blev bedre og hurtigere. Ja, det endte med, at København ikke blot mistede, hvad den havde af Transithandel, men ogsaa sin Forsyning af de danske Provinser, særlig Halvøen. Og da Chausseen gennem Hertugdømmerne var færdig,

og Dampskibsforbindelsen mellem København og Kiel kommen i et regelmæssigt Spor, blev det billigere for selve København at forsyne sig med oversøiske Varer fra Hamborg via Kiel, end at faa dem tilført direkte.«

Men det var først efter fornyede Klager og Andragender, at Regeringen i 1842 gjorde Alvor af at ændre disse bagvendte Forhold. Og samme Aar udtalte L. N. Hvidt i Østifternes Stænderforsamling, »at Handelen er bragt tilbage til sin naturlige Gang derved at Øresundstolden er bleven nedsat.«

Og nu begyndte der at komme Liv i den københavnske Handel, men det var paa en anden og sundere, mere naturlig Maade end hidtil. Saa længe der intet havde været at udføre fra Landet selv, i Merkantilismens golde Fabrikperiode, havde det været en naturlig Tanke at søge Fortjeneste for danske Skibe ved Fragtfart for fremmede Nationer, og denne Fragtfart havde ved de ejendommelige Verdenskonjukturer fra 1756—1807 bragt eventyrlige Resultater. Saa var det hele styrtet sammen som en spinkel Kortbygning, og der var kommet en drøj Tid, hvor Københavnerne maatte tage Skeen i en anden Haand, men hvor de lærte at spare og lærte Købmandsskab paa en anden Maade, end de havde drevet den før. »Det var, som om der maatte foregaa et Slægtskifte, før man indsaa, at alle Kræfter først og fremmest skulde sættes ind paa at bruge de Hjælpemidler, der var nærmest for Haanden, at søge sine Markeder i Nærheden og at bringe Handel og Skibsfart i i Trivsel Haand i Haand med Landets naturlige Produktion.«

I hvor høj en Grad Københavns finansielle Evne var bleven lammet i 1807, ses af den Langsomhed, hvormed den nedbrændte Del af Byen blev rejst. Branden i 1795 havde været ganske anderledes omfattende i sin Ødelæggelse, men dengang havde der været Velstand overalt, Virksomhed og Driftighed. Nu, efter 1807, kneb det med at faa Folk til at bygge. Trods øjeblikkelig Frigivelse af Told paa Bygningsmaterialier, gik det kun langsomt fremad og særlig for Smaakaarsfolk kunde det i Krigens første Aar være vanskeligt nok at finde Boliger. Og da man endelig begyndte at bygge, havde man kun een Grundsætning at rette sig efter, og det var den, at der maatte spares alle Vegne og paa alle Maader.

Perioden 1807—1830 har givet det gamle København — Byen inden for Voldene — det Præg, som den har bevaret lige til Slutningen af 1800-Tallet. Paa Grund af Erfaringerne fra Belejringen og Bombardementet 1807 blev al Husbygning af Grundmur og i mere end en Etages Højde inden for Demarkationslinien, der gik omtrent langs Jagtvejen og Falkoneralleen, forbudt, saa Bebyggelsen naaede ikke uden for Byens Volde. Og inden for Voldene byggedes der med den største Sparsommelighed, saa vel af Myndighederne som af Private. Man indskrænkede sig til at bygge, hvad der var nødvendigt, og man anvendte saa lidt som muligt paa Bygningernes Ydre. Det var oftest »Smaalejlighedskaserner, opførte med Ler« — ti Kalk var for dyr — »af Brokker og Halvsten, med tynde Bjælker, paa Forhaand forsynede med Jærnkramper for ikke at brase sammen.« Og som Husene var tarvelige i Udstyr, var de indskrænkede i Henseende til Plads, lavloftede og med den yderste Besparelse i Indretningen af Værelser, Trapper og Gange.

De kendte kongelige Ord: Nu ville vi alle spare! blev udtalt af Christian VIII i 1839; men de var med endnu langt større Fynd og Vægt bleven udtalt af hans Forgænger paa Tronen efter 1807. I Patent af 14. December 1808 opfordrer han sine Undersaatter til Sparsommelighed især i deres Klædedragt. Og nu gaar det

Slag i Slag med Paabud i denne Retning. De mange Forbud vækker imidlertid en Forestilling om, at de ikke blev efterlevet, og det gjorde de netop heller ikke i Krigens Tid, særlig ikke i København. Penge tjentes let i Kapertiden og sattes lige saa let over Styr, ti de Folk, som tjente dem, var alle Folk med Mod paa Livet. Store Forraad af fremmede Luksusvarer blev ført til Byen med de opbragte Skibe, Smugleriet trivedes trods al Paapasselighed, og hos Manufakturhandlerne kunde man trods alle Forbud købe de kostbareste Stoffer. Hos mange var der i hin Krigstid større Luksus end til daglig, til Trods for de kgl. Forordningers indtrængende Prækenener om, at »Intet værre undergraver Statens Velstand end den Yppighedslyst, som gør skatskyldig til Fremmede, Intet er mer stridende mod sand Nationalaand, Intet mer undertrykkende for den fremtrængende Vindskibelighed«.

Ved Forordn. af 29., 31. Juli og 1. August 1812 blev alle Distinktioner af Guld og Sølv forbudt baade for Militære og Civile, Guldtræsser blev taget af Hattene, Guldstriber af Bukserne, Epauletter af Skuldrene, — kun Admiraler og Generaler fik Lov at beholde, hvad de havde. Viste en civil Embedsmand sig med en Fjer i sin Hat, skulde det koste ham 200 Daler Kurant.

Men den haarde Nødvendighed var en langt skrappere Opdrager end alle kongelige Paabud og Forordninger, og alle de, der ikke havde lært det før, blev efter Statsbankerotten, hvor Pengenes Købeevne sank, samtidig med at Prisen paa alle Livsfornødenheder*) steg og steg, snart nødt til at slaa ind paa en anden Levemaade. Og det gjaldt ikke blot i København, hvor »Modsætningen mellem de faste Gagers Tarvelighed, ja Nød, og Svindlernes Luksus, mellem Patrioternes Lovlydighed og de lovløse Elementers »Fisken i rørt Vand«, havde ytret sig stærkere end noget andet Sted.« De, der er født paa den anden Side 1860, vil endnu mindes ældre Folks Beretninger om den Sparsommelighed og Tarvelighed, de var vokset op i, om det utrolig ringe Forbrug af f. Eks. Kaffe, The og Sukker, man selv i »bedre Familier« kunde lade sig nøje med om Aaret. De gamle nordiske Retter, Øllebrød og Grød, kom atter til Ære og Værdighed som Morgenmaaltid, og Folk maatte være glade, om de endda havde det. Og hvem der ikke har hørt disse Beretninger i sin Barn-dom, vil kunne faa Forstaaelse af Tidens Tarvelighed ved at læse om kgl. Skuespiller Rosenkildes Datter Julies — senere Fru Sødrings — Forbavselse over den utrolige Flothed ved et Selskab, at hver fik *en hel Appelsin*, det havde hun aldrig været med til før!

*) Priserne paa Landbrugsprodukterne i 1813 er gode at faa Forstand af:

1 Td. sjællandsk Hvede kostede	38 Rdl. 3 Mark.
1 — dansk Rug	— 20 — » —
1 — — Byg	— 12 — 2 —
1 — — Havre	— 8 — » —
1 — Kartofler	— 7 — » —
1 — Holstensk Smør	— 332 — » —
1 — Sjællandsk —	— 250 — » —
1 Lpd. røget Flæsk	— 7 — » —
1 Skpd. holstensk Ost	— 54 — » —
1 Snes Æg	— 1 — 2 —
1 Favn Brænde	— 54 — » —
1 Par Høns	— 2 — 4 —
1 Oksehoved Rødvin	— 1500 — » —

Man sparede ikke blot paa alt i levende Live, men man sparede ogsaa paa de Døde. Træ var bleven en dyr Vare, og hvorfor ofre mange Penge paa en Liggkiste, som dog stod i Jorden og raadnede op til ingen Verdens Nytte? Kunde man ikke være ganske ligeglad, om man blev jordet i en Trækiste eller i en flettet Kurvekiste? »Hvorfor«, spørger en for Almenvellet begejstret Mand, »skære herlige, dyrekøbte Planker itu, for i en Kiste at jorde saa mangt et Afskum af det menneskelige Køn?« Og snildt forstaar han at belægge sine Ord. Den billige Kurvekiste er langt at foretrække for den dyre lukkede Trækiste. »De ædlere Legemets Dele synes ogsaa lettere gennem den mere aabne Vidiekiste at kunne naa deres Bestemmelse, og denne Begravelsesmaade maa saaledes tillige være dem kær, der tro, at hine Dele ikke straks følger med Aanden, men fra Legemet først engang i Tiden skulle vorde afsondrede«.

Det blev en patriotisk Begravelsesmaade at lade sig jordfæste i den simple og billige Kurvekiste, især da den ansete Etatsraad de Coninck's Datter, Fru Marie Schmidt, havde vist Vejen og testamentarisk bestemt, at hun vilde begraves saaledes. Et Forslag om paa hver Kirkegaard at have et Par Trækister, der skulde benyttes i Kirken og Kapellet, men ikke skulde sænkes i Graven, vandt derimod ikke Bifald. Man fandt det stødende, at Liget paa Kirkegaarden skulde tages ud af Trækisten og lægges over i en Kurvekiste for at jordfæstes. og foretrak at benytte den patriotiske Kurvekiste ogsaa ved Sørgehøjtideligheden i Kirken eller i Kapellet.

Mindre praktisk var derimod det vidunderlige Forslag om, at man paa Grund af Krudtets Kostbarhed skulde vende tilbage til Forfædrenes Vaaben og væbne Folket med Oldtidens Buer og Pile.

Noget mere Mening var der i et andet Forslag, der fremkom samtidig, — om end det ogsaa falder ind under det pudsige, — nemlig at man skulde pille Segl-lakket af gamle Breve og smelte Stumperne sammen i nye Lakstænger og saaledes undgaa at købe engelsk Lak. Ti Kampraabet blev nu! Ingen fremmede Varer! og først og fremmest: Ingen engelske Varer mere! Det var i Virkeligheden de gamle merkantilistiske Handelsteorier, der havde faaet nyt Liv, ikke at lade sine Penge gaa til Udlandet ved at købe fremmede Varer, men bestræbe sig for saa vidt muligt at fremstille alt, hvad man havde Brug for, inden for Landets Grænser. Og da man trængte til at give sin Harme Luft og dog ikke, hvor gerne man end vilde, kunde følge de fantastiske Brushoveder, der vilde rejse Skamstøtter paa Københavns Torve for den engelske Nation, greb man til den naturlige Gengældelse, at banlyse engelske Varer fra det danske Marked.

Paa et Møde i December 1807 i det skandinaviske Litteraturselskab blev det vedtaget at stifte en Forening, hvis Medlemmer — Danske og Nordmænd — højtideligt skulde forpligte sig til at understøtte de indenlandske Manufakturere og gøre Fjenden al den Skade, det var dem muligt, og ikke at købe engelske Varer. Der blev agiteret for Planen over alt i Landet, og 22. Marts 1808 opnaaede Selskabet for indenlandsk Kunstflid Kongens Beskyttelse. Dets Formaal angaves nu nærmere at være Fremme af indenlandsk Kunstflid og indenlandske Kunstarbejders Afsætning og Hæmmelse af Indførslen af fremmede Luxus- og Kunstsager. Der blev oprettet et Magasin for kvindelige Haandarbejder, udgivet et Tidsskrift og afholdt Udstillinger af indenlandske Arbejder og endelig gjort Udveje til at kunne yde Ubemidlede rentefri Laan.

Fra 1810—1819 afholdtes der hvert Aar i en af Efteraars- eller Sommermaane-

derne Udstilling af danske Arbejder i Kongens Klub — Carl van Manders gamle Gaard — paa Østergade. Til den første havde 66 Udstillere givet Møde med 154 Numre; i 1811 var der 88 med 300; i 1812 115 med 572. I dette Aar var Overskudet et Par Tusind Daler Kur., og højere blev det ikke. Blandt Udstillerne i dette Aar var der 12 Instrumentmagere, 7 Snedkere og 1 Jernstøber, saa her finder vi i Virkeligheden Roden til vore Industriudstillinger.

I Modsætning til tidligere Tider, hvor Regeringen ligesom nu understøttede den indenlandske Industri, men ikke kunde finde synderlig Afsætning for de hjemlige Produkter uden ved Tvang, blev det efter 1807 patriotisk at benytte Dansk Arbejde. Og Fabrikernes Antal i enkelte Industrigræne voksede derfor stærkt, særlig i København.

Det var især Tekstilindustrien, som florerede. I 1807 var der i København 22 Væve, i 1810 51, i 1813 90, i 1814 213, efter hvilket Aar Antallet faldt igen. Paa Grund af Forbudet mod Indførsel af Klæde var der stærk Efterspørgsel paa indenlandsk Klæde, men Raamaterialerne steg saa stærkt i Pris, at Klædefabrikanterne offentlig maatte oplyse, hvorfor de blev nødt til at tage saa høje Priser for deres Produkt. At en Alen Klæde paa 8 Kvarters Bredde, som før Krigen havde kostet op imod 20 Mark, nu var steget til 20 à 24 Daler Kur., altsaa var blevet mellem 6 og 7 Gange dyrere, kunde jo nok trænge til en Forklaring. Og den laa ikke alene i, at Uld og alle Farvestoffer og Kemikalier pr. Pund var steget 10—20, ja 24 Gange Prisen før Krigen, men tillige i, at Arbejdslønnen var steget 8 à 12 Gange.

Arbejdslønnens Stigning var en naturlig Følge af Mangelen paa Arbejdskraft. En Mængde yngre Mænd var i Krigstjeneste, og den sædvanlige Indvandring af Svende fra Udlandet saa godt som standset paa Grund af de urolige Forhold. Særlig knob det med Bygningsarbejdere ved Opførelsen af de ved Bombardementet nedbrændte Bydele. Men ogsaa her lærte man at bruge, hvad man havde, og Soldaterne af Byens Garnison opfordredes til frivillig at melde sig til privat Arbejde i de Fag, de var oplært i, eller til Oplæring i Fagene, medens de udkommanderedes til Arbejde paa de militære Uldmanufaktur, Skræder- og Skomagere o. s. v.

For yderligere at sikre sig tilstrækkelig Arbejdsstyrke, blev det ikke blot af Regeringen forbudt Lavssvendene at forlade Byen, men den skred i København til saa moderne Foranstaltninger som at aabne Kvinden Vej til Haandværket. Ude paa Landet besørgede Kvinderne jo alt Arbejde, medens Mændene var indkaldte, og fik Præmier og Opmuntringer paa forskellig Maade. I 1812 søgte og fik Bager Marstrand Tilladelse til at anlægge et Bageri og drive det »til Dels, som Supplikantens Hensigt er, ved Hjælp af Fruentimmer«. Og en Kvinde fra Flensborg, Christine Thruelsen, fik 1813 Tilladelse til at oprette en Dameskofabrik, hvor kun Kvinder maatte beskæftiges.

Som foran omtalt havde man i Slutningen af forrige Aarhundrede paa forskellig Maade søgt at højne Haandværkerstanden, skaffe den større Dygtighed og flere Kundskaber. Disse Bestræbelser fortsattes nu, efterhaanden med Held. I dette Aar gik det i 1798 stiftede »Selskab til Haandværkerstandens Forædling« over til »Institutet for Metalarbejdere«. Urmager Jürgen Jürgensens Etablissement og H. Irgens's efter engelsk Metode drevne Blikkenslagerforretning blev hele Skoler for deres Fagfæller, men i Lavene gik det endnu paa den gamle Maner, og den Prøve paa erhvervet Færdighed, som skulde aflægges ved Forfærdigelse af Svende- og Mesterstykke, var det ikke stort bevendt med.

Virkelig fagmæssig Uddannelse kom først i Stand, da Mestrene i de forskellige Fag fra 1829 begyndte at danne Skoler for faglig Undervisning. Der oprettedes efterhaanden en Guldsmedeskole, en Malerskole og en Tømrerskole, forskellige Snedkerskoler og en Bogbinderskole (med Understøttelse af Professor Hetsch). »Polyteknisk Lærestanstalt«, stiftet 1823, ligesom det i 1823 oprettede »Selskab for Naturlærens Udbredelse«, hidrog i høj Grad til Fremme af industriel Kundskab, ligesaa »Læseselskabet for Haandværkere og Industridrivende«.

Til Haandværkernes Uddannelse hidrog endvidere Stiftelsen af »Snedkernes Tegneforening« 1837, af »Haandværkerforeningen i København« 1840 og af »Teknisk Selskab« 1843.

Alle disse frivillige Skoler og Foreninger var stiftet imod den gamle Lavsordning med dens Tvang og Ubevægelighed, og paa de to Industriudstillinger i 1834 og 1836 viste Fremskridtet sig. I 1838 stiftedes »til indbyrdes Belæring og til Fremme af Industriens Tarv« Industriforeningen i København, der allerede Aaret efter talte 931 Medlemmer, hvoraf 219 var udenbys. »Meningen var, at Industrien fra nu af skulde naa videre ved egen Kundskab og Dygtighed. Statsbeskyttelse og Monopolvæsen skulde ikke mere være de Piller, den hvilede paa, men den frie og rette Udfoldelse af Ævner og Kræfter.«

Hvad der i væsentlig Grad hidrog til at gøre det nye helt nyt og forskelligt fra det gamle var Indførelsen i Industrien — ti i Haandværket skete det først senere — af Dampmaskiner. Ved Aarhundredets Begyndelse var der kun et af disse dengang moderne Uhyrer i Gang i København, det var i Flaadens Maskinværksted paa Holmen. Den næste blev anskaffet til Brug i Mønten. Den første Dampmaskine, der blev benyttet i en privat Mands Fabrik, blev opstillet 1812 i Farver Holmblads Valseværk. En Menneskealder senere var der i københavnske Fabrikker ialt 23 Dampmaskiner i Gang.

Et Par Aarhundreders bedrøvelige Erfaringer m. H. t. at opelske en større Fabriksvirksomhed her i Landet havde ganske naturligt gjort de ledende Mænd ængstelige over for den industrielle Udvikling. De troede ikke ret paa den. Hvad de derimod, saa at sige, kunde tage og føle paa, var Landbrugets Udvikling. De store Landbo- og Toldreformer i det forrige Aarhundredes Slutning begyndte i Trediverne at vise deres Frugter; Landbruget blev det Fundament, hvorpaa Landets Fremtid skulde rejses.

Antallet af Skibe under Dansk Flag, som i Krigsaarene 1807—1814 blev opbragt af Englænderne, beløber sig efter engelske Opgivelser til 1381. Hvor mange af disse, der var hjemmehørende i København, vides ikke, men man har beregnet, at Hovedstadens Handelsflaade — efter Krigen — i Drægtighed var sunket ned til under Halvdelen af, hvad den var før Krigen. Og det uagtet der i Krigsaarene stadig blev bygget Smaaskibe.

Da det var Skibene i oversøisk Fart, de engelske Angreb væsentlig var rettet imod, vil det forstaas, at Tabene særlig viser sig i de store Skibes Rækker. Det var ikke blot det gamle Flaadens Leje, det var Byens Havn i det hele taget, der kunde lignedes med den tomme Svanerede. Ti det var kun mindre Skibe, der var tilbage: 149 under 50 Kml., 64 paa mellem 50—100; 21 paa mellem 100—200; 1 mellem 200—300 og 1 paa mellem 300 og 400.

Men der var heller ikke mere at sejle efter paa de store Have. De ejendommelige Forhold, der havde baaret den danske Søhandel under Verdenskrigene, var forbi; nu maatte man lære, til Vands som til Lands, at hjælpe sig med de hjemlige Produkter.

Men efterhaanden gik det dog fremad igen, om end kun langsomt. Af Københavns 281 Skibe i 1839 sejlede de 30—40 paa Middelhavet, Island og Grønland Resten gik paa Nordsøen og Østersøen samt i indenrigsk Fart.

En stor Del af Landets Skibe havde gaaet i Fart mellem Provinserne og Hovedstaden og forsynet denne med Landbrugsprodukter og Brændsel. Fra de større Byer gik der velsejlende Paketter, jagt- eller slupriggede Skibe i fast Fart paa København, medtagende Passagerer. Men Farten rettede sig endnu som for tusinde Aar siden efter Vindens og Vejrets Luner.

Blandt det meget mærkelige, som skete ude i den store Verden, og som Bladene herhjemme bragte sparsomme Meddelelser om, var ogsaa den store Opfindelse man havde gjort med et Skib, som kunde sejle uden Vind, ja endog mod Vind og Strøm om det skulde være. Naa, paa engang rykkede Vidunderet nærmere. 1812 var det første Dampskib bleven sat i Vandet i England; 1816 gik det første Dampskib over Kanalen. Og samme Aar indsendte en Mekaniker, Gillespie, et Andragende til den danske Regering om 10—12 Aars Eneret til at bygge Dampskibe og lade dem gaa i Fart paa alle danske Kyster, saa vel i Kongeriget som i Hertugdømmerne. Kommercekollegiet fandt imidlertid Forslaget for vidtstvævende; men da Auditor Bille i 1818 androg om at maatte toldfrit indføre et Dampskib, gik Regeringen ind paa, at den af de tre Ansøgere — foruden Gillespie og Bille var der kommen en tredje til — der i Løbet af 1819 kunde sætte en ordentlig Damper, som kunde føre 30 Passagerer, i Fart mellem København og Kiel en Gang om Ugen, skulde faa Eneret paa denne Fart i 10 Aar.

Det blev Bille, der blev den lykkelige, og 21. Maj 1819 stod »Caledonia«, der var bygget paa Værftet »Soho« i Nærheden af London, for fuld Damp og under Københavnernes Jubel ind paa Københavns Rhed. Det var et rent Eventyr et Par Dage senere at »dampe« op til Helsingør. Men der var næppe nogen, der tænkte sig, hvilken Virkelighed dette Eventyr var Begyndelsen til.

»Caledonia«, som ikke blot gik paa Kiel, men ogsaa benyttedes til Lystture i Sundet, fik snart Efterfølgere. Ti Aar efter dens Ankomst var der fire Dampere i ugentlig Fart paa København, »Caledonia« paa Kiel, Prinsesse »Wilhelmine« paa Lübeck, »Dania« to Gange ugentlig til Jylland, og »Den norske« til Frederikshald, Gøteborg og Kristiania. I 1828 satte Staten en Postdamper i Fart mellem Korsør—Nyborg. Og i 1830 begyndte den første her i Landet byggede Damper »Frederik VI.« sin Fart paa Kiel.

Men Dampskibene blev endnu i lang Tid kun betragtet som mærkelige Udslag af den menneskelige Opfindsomhed. De led endnu af alle Slags Børnesygdomme, var for kostbare til Varetransport og for ubehagelige, for smudsige og stinkende, til at trække mange Passagerer til. Endnu ved Midten af Aarhundredet havde Dampskibsfarten ikke nogen Betydning for Passager- eller Fragtfarten paa København.

Derimod skulde man tro, at den havde faaet Betydning for Postforbindelserne. Men Generalpostdirektoratet kunde ikke lide større Hurtighed, end det var vant til fra gammel Tid. Paa et Andragende om Oprettelse af en Damppakkefart mellem

København og Jylland i 1825 udtalte Direktoratet sig imod Dampskibene. Det gik saa godt med de fem store Postsmakker, der var i Fart mellem Kallundborg og Aarhus; kom der nu Dampere fra København paa Aarhus, vilde det kun bringe Tab og Forstyrrelse.

Postvæsenets Vedholden ved det gamle var selv en saa lidt moderne Mand som Frederik VI for stærk. Da Kongen i 1834 havde læst i Avisen, at et Brev fra Nakskov til Rudkøbing skulde gaa over København, udbad han sig Oplysning om, hvorvidt der var andre Byer i Danmark med lignende Postforbindelse.

København selv kunde, efter Tidens Forhold, ikke klage. Med Hamborg var der Postforbindelse to Gange egentlig over Land, en Gang med Paket og en Gang med »Caledonia«; med Sverige og Norge ligeledes to Gange egentlig og med Helsingør daglig. Men det var ogsaa den eneste Provinsby, der havde daglig Forbindelse med Hovedstaden.

1805 var der bleven indrettet en Fodpost i København, foreløbig paa to Aar. Der blev ansat otte Bude, som skulde hente og bringe Brevene to Gange daglig. Med Slag paa en Gong-gong gav de tilkende, naar de var i Nærheden, og saa maatte man møde med, eller for at hente sine Breve. Afsenderen betalte Porto, der for Byen inden for Voldene var 2 Sk. for Breve under 2 Lod, 4 Sk. for Breve mellem 2 og 8 Lod, 8 Sk. for Breve mellem 8 og 16 Lod. Mellem den indre By og Forstæderne kostede de det dobbelte. Som alt nyt vakte det Opsigt; det blev morsomt at benytte Fodposten, og i det første Aar 1806—1807 besørgedes der 63,686 Breve. Men allerede det følgende Aar maatte Budene indskrænkes til seks, Brevenes Antal var gaaet ned med en Trediedel.

Men et Aar og en Maaned efter, at den første Damper havde sat Københavnerne i Forbavselse, 21. Juli 1820 opdagede H. C. Ørsted Elektromagnetismen. Og saaledes havde, uden at Folk havde tænkt over det, den nye Tids to vældige Stormagter, holdt deres Indtog i den lille Afkrog af Verden, som hed Kongens København.

Først i 1831 — hele 24 Aar efter Bombardementet — havde Byen faaet repareret den Skade, de fjendtlige Kugler havde forvoldt, og naaet den samlede Bygningsmasse, den havde før 1807. Men Bebyggelsen, selv de stilfulde, monumentale Bygninger, som skyldes C. F. Hansen, bærer Præget af de trange Tider, de er fremstaaet i. Raad- og Domhuset, til hvilket Grundstenen var bleven lagt 1805 paa det gamle Vaisenhus' Plads, blev indviet 1815, Frue Kirke 1829, — Grundstenen til Alteret var lagt 1. November 1817 ved Reformations-Jubelfesten, men Kirkens Opførelse var begyndt 1811 —, Metropolitanskolen blev indviet 1816, men Universitetsbygningen blev først paabegyndt 1831 og taget i Brug 1836. Ogsaa Christiansborg Slot havde rejst sig i sin nye Skikkelse — forholdsvis hurtigt, nemlig efter 8 Aars Arbejde — og var bleven taget i Brug 1828. Den Byggetomt, der henlaa længst, uden at der blev arbejdet paa den, stammede ikke fra Ulykken i 1807, men fra Branden i 1795. Det var Nikolai Kirke, som der var mange Planer oppe om, men hvis Taarn endelig fandt Anvendelse som Brandvagt og Udkigstaarn (fra 1807—1892) samt som Tidssignal (fra 1868) og til Anbringelse af Byens Normalur. Den gamle Kirkegaard blev benyttet som Kødtorv og Grønttorv indtil 1845, da »Slagterborde« blev rejst.

Inden dette skete, havde man fundet Anvendelse for den sidste Brandtomt fra

1807, den store Grund mellem Landemærket og Aabenraa, paa hvilken Fattigvæsenets Arbejdsanstalt havde staaet, indtil den brændte under Bombardementet. Her havde Conrad Hauser, en af Tidens store Handelsherrer, paa egen Haand søgt at raade Bod paa den almindelige Nød ved at opføre de store, solide og velindrettede Huse, der danner en saa tiltalende Modsætning til de fleste andre efter 1807 opførte Bygninger. Den Gade, der fremstod her, kom i Anerkendelse af Hausers Virksomhed til at bære hans Navn. I daglig Tale blev dette ogsaa overført paa den store Tomt ligeoverfor Hausers Huse, hvor Tvangsanstalten havde staaet, efter at Hauser i 1819 havde faaet den planeret og udlagt til Plads, og Navnet beholdt den officielt, da Kongen i 1838 bestemte, at »den saakaldte Hauserplads« skulde overlades Staden som Hjælpetorv for Kultorvet.

Paa denne Tid, en Menneskealder efter hint Ulykkesaar, begynder Udviklingen atter at tage Fart. I de første 40 Aar af Aarhundredet er Københavns og Frederiksbjergs Indbyggerantal vokset fra 102,147 til 123,123, fra 1840—45 til 129,300 og fra 1845—1855 — til Trods for at der i Kolerasommeren 1853 døde 4737 Mennesker — til 147,933. Allerede i 1840 begyndte Folkemængdens Vækst at gøre sig gældende; der bliver Trang paa Byggepladser, men da man ikke — paa Grund af Fæstningen — kan faa Lov til at bygge umiddelbart uden for Voldene, bliver der ingen anden Udvej end at bygge Husene højere end før. De eneste Gadeudvidelser København har i første Halvdel af Aarhundredet er de foran omtalte Anlæg af Kronprinsessegade samt Hausergade og Hauserplads, Nikolaigade, der fuldføres 1849, og — om man vil — Bygningskomplekset »Lille København«, der var bleven opført for brandlidte Smaakaarsfolk paa den Plads, hvor Ny Toldkammer-Bygning blev bygget i 1878, og som i 1820 var bleven erhvervet af Staden til Fattigboliger.

København laa da endnu ved Aarhundredets Midte som en fredelig Idyl bag de skærmende Volde, som Christian IV i 1629 havde draget rundt omkring Byen. Og den var endnu for Alvor en Fæstning. I 1841, da Kronprins Frederik (VII) og hans anden Gemalinde, Mariane, blev hentet med Damperen »Hekla« til deres Bryllups-Indtog fra Linieskibet »Christian VIII« ude paa Rheden, maatte den slukke Ilden under sine Kedler, da den kom lil Bomløbet, og gaa derfra gennem Havnen op til Kronometertrappen ved Holmens Kirke, med den Damp, den havde oppe. Ti intet Fartøj maatte af Hensyn til Krudtbeholdningerne i Fæstningen og i Orlogsskibene, have Ild om Bord i Havnen.

Men ind i den lille Idyl var der af og til kommet Bud fra den store Verden udenom. Ikke blot Dampen, som foreløbig ikke gjorde megen Uro, lige saa lidt som Cigarerne (1805) og Tændstikkerne (1833). Men desmere det, som man kaldte Politik. Folk begyndte efter 1830 at raisonnere og vilde have en Mening med. Saa længe sjette Frederik levede, han, »som alene vidste, hvad os tjente,« blev alt dog ved det gamle. Men med Christian VIII's Tronbestigelse begyndte den nye Tid. Søofficerer af den gamle Skole vilde nu paastaa, at den gode, gamle Tid var forbi, den Dag Kongen 1833 var gaaet om Bord paa en Møgvogn af en Damper for at rejse til Kiel, i Stedet for at bruge et honnet Sejlskib, som alle Danmarks Konger før ham. Og Landofficerer ansaa 1842 for at være Grænsen mellem den nye Tid og den gode, gamle, det Aar, da et af Fæstningens hellige Enemærker, Glaciset uden for Vestervold, blev krænket ved Anlægget af Københavns Sommer-Tivoli & Vauxhall. Der var vel dem, der mente, at den nye Tid begyndte, da det første Jernbane-

tog 27. Juni 1847 løb ud fra Københavns Station, og atter andre, der havde Følelsen af, at en helt ny Verden, om ikke en ny Tid, var gaaet op for dem, da den 17. September 1848 for første Gang gik gennem Thorvaldsens Museums Skønhedsverden. Men den Dag (21. Marts 1848) Københavns samlede Kommunalbestyrelse, fulgt af en utallig Mængde Mennesker, fra Raadhuset begav sig op til Christiansborg Slot for at forelægge Kongen Folkets Ønsker, da følte alle, at nu var der en ny Tid inde.

KØBENHAVN I SIDSTE HALVDEL AF DET XIX AARHDR.

Ved Midten af Aarhundredet var Københavns Havn, Byens Skaber og fra de ældste Tider dens Opholder, kun lidet tilgængelig for Byens Borgere. Vilde Københavnerne spyttede i Vandet for at hilse paa Foraaret, maatte de ud paa Toldboden. Langelinie var lukket som militær Vej, og til Pladserne fra Toldboden til St. Annæ Plads var der ingen Adgang for Uvedkommende; fra Nyhavn til Frederiksholms Kanal spærrede Værftet paa Holmen, den kgl. Vedhave og Christian IV.s Bryghus baade Vej og Udsigt. Alt, hvad Byen havde af Bolværksplads paa Sjællandssiden, var saaledes Toldboden og de private, men lukkede Pladser mellem den og St. Anneplads, og et lille Stykke ud for denne og ud for Nyhavn; endelig selve Nyhavn og Børsgraven og selve den gamle Havn, Kanalerne omkring Slotsholmen. I Indløbet til de sidste og i Nyhavns yderste Del kunde der ligge større Skibe ligesom ved de store Pakhuse og ved Toldboden inden for Bommen; Skudehandlen, der vedrørte Københavnernes daglige Liv og som bragte Fødevarer, Brændsel, Pottemagerarbejde o. s. v. laa i Kanalerne.

Handelskrisen i 1847 havde undergravet Hamborgs Overmagt baade over Københavns og Provinsernes Købmandsstand, og med den nationale Løftelse i Aarhundredets Midte blev denne Overmagt fuldstændig brudt. Og dette gavnede væsentlig København, der — takket være en Række gode Høstaar, Landbrugets stigende Udvikling, Øresundstoldens Ophør og Konsumptionsafgiftens Afskaffelse — atter kom til at indtage den ledende Plads i Handelen med Udlandet, medens Provinskøbmanden overtog den lokale Handel.

Man ser da ogsaa, at Københavns Søfart og Handel i den sidste Menneskealder havde udviklet sig saa stærkt, at der henimod 1860 var altfor lidt Plads i Havnen. Der kunde stundom ligge over hundrede Skibe mellem Pælene paa Strømmen og vente paa at komme til Bolværket; mange maatte undertiden vente 10—11 Dage, inden de kunde faa Plads. Der var intet Skibbyggeri og ingen Dok, og der var heller ikke Plads til en saadan, hvor nødvendig den end kunde være. I 1855 var Antallet af indgaaende Skibe over dobbelt saa stort som umiddelbart før 1800 og alene fra 1852—1857 steg Antallet af bestuede Læster med 30 pCt. Dertil var der for ringe Dybde i Havnen, som var opfyldt af Grunde, og endelig laa den gamle Knippelsbro med sit kun 32 Fod brede Sejlløb og spærrede som en Dæmning mellem Havnens nordlige og den sydlige Del.

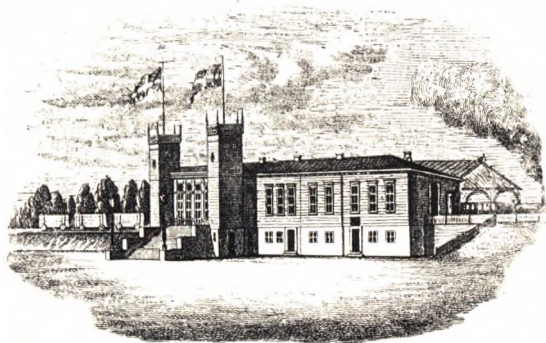
Først maatte der skaffes Anlægsplads for Dampskibene, som ved H. P. Priors og Koch & Hendersons Virksomhed stadig voksede i Antal. I Midten af Halvtredserne blev da Kvæsthusbroen anlagt — siden betydelig udvidet —, og da Havnen i 1858 havde faaet en ny og mere praktisk Forvaltning, og efter at Flaadens gamle

Anlæg paa Bremerholm var bleven flyttet ud til Nyholm, gik det Slag i Slag med Udvidelser og Forbedringer, Uddybninger, Sætning af Bolværk, Anlæg af nye og Ombygning af gamle Broer, Reguleringer og Anlæg af Gader og Veje. Det ved Uddybningerne optagne Materiale blev ført ud paa Revshalegrunden, hvor Burmeister og Wains store Skibsbyggeri og Maskinværksted flyttede ud, og i Bugten mellem Gml. Kalkbrænderi og Kastelspynten. Og medens Havnen voksede mod Syd ud til Gasværkshavnen, forberedtes mod Nord Anlægget af Frihavnen, der aabnedes for Trafikken 9. November 1894. Længden af Københavns Havn fra Nord mod Syd udgør omtr. halvanden Mil. For at regulere Strømmen i Havnen, der med den store Dybde, som nu var naaet i Sejlløbet, kunde blive faretruende, særlig om Foraaret, er der i Kalvebodstrand bleven lagt en Afspærringsdæmning med et Sluseværk.

De sidste store Landvindinger til Bebyggelse og Bolværkspladser er foregaaet paa Amagersiden, Syd for Langebro.

Tallene taler! Ved Aarhundredets Begyndelse talte Københavns Handelsflaade 327 Skibe (over 20 Tons) med 52000 Reg. Tons. De ulykkelige Krigsaar bragte Tallene langt ned, men i 1872 havde Københavns Flaade samme Tonnage som i 1800. Da imidlertid et Dampskib — paa Grund af dets Hurtighed — i Sammenligning med et Sejskib af samme Drægtighed yder langt mere som Lastslæber end dette, har man for at have et fælles Maal, beregnet en Dampskibston til 3,6 Gange en Sejskibston. Handelsflaadens Transport i 1872 var derfor i Virkeligheden langt større end i 1800.

Fra 1870 har Udviklingen været endnu betydeligere, idet ikke blot Dampskibenes Antal er steget fra 48 til 319 — samtidig er Sejskibene aftaget i Tal fra 334 til 289 — men den samlede Tonnage er vokset til over det femdobbelte.

BANEGAARDEN 1844.

Med Benyttelse af sin fra Naturens Haand udmærkede Havn og de for os naturlige Vandveje, de indskaarne Kyster og sejlbare Fjorde knyttede København saaledes de øvrige Landsdele til sig paa en Maade som aldrig før. Og samtidig spandt der sig — i Begyndelsen med det samme Maal for Øje — et Næt af Jærnbanner ud over det hele Land.

I 1844 aabnedes Jærnbanetrafikken fra København til Roskilde, fortsat 1856 til Køge; 1863 Banerne København—Klampenborg og København—Lyngby, fortsat 1864

til Helsingør. 1870 fuldførtes Banen til Masnedssund, 1874 til Kallundborg, 1879 til Frederikssund, 1897 blev Kystbanen til Helsingør aabnet og samme Aar Banen til Slangerup. Endelig aabnedes 1906 Banen til Amager.

I 1904 befordrede Banerne, der har en langt større Betydning for Persontrafikken end Dampskibene, 2,304,559 Rejsende til og 2,095,996 fra København. I samme Aar bragtes der ad Skinnevejen 936,338 Tons Gods (og Kreaturer) til og fra Byen, medens der til Søs besørgedes 2,074,000.

Længe inden København ved Jærnbanner blev sat i direkte Postforbindelse med Ulandet, var Ørsteds Opfindelse bleven udnyttet til den elektriske Telegraf, og 2. Februar 1854 aabnedes den første Linie i Danmark fra København til Hamborg.

Københavnerne følte det dengang, som om Eventyret var kommet til Byen. Men efter den Tid er Eventyret kommet os endnu nærmere. Nu kan man sidde i sin Stue, ved sit Skrivebord og i Telefonen tale med Handelsforbindelser ikke blot i Køge, Roskilde og Helsingør, men langt borte i Udlandet. Men med den traadløse Telegraf, hvor atter en Københavner har gjort en Indsats af Verdensbetydning, er det Vidunderligste naaet. Nu kan en Købmand sende en Ordre til en Skibsfører ude i rum Sø!

HOVEDBANEGAARDEN OMKRING 1900.

I Fyrreerne var Københavns Befolkning vokset saa stærkt, at den ikke længer kunde faa Rum i de gamle Huse inden for Voldene. Men de faa Gadeanlæg, man havde haft Terrain til, og den Udvej at sætte flere Etager paa Husene gav kun ringe Plads. Saa besluttedes det endelig i 1852 at rykke Fæstningens Demarkationslinie ind til Søerne, saa det hele Bælte paa den anden Side disse, ud til den tidligere Linie omtrent langs Falkoneralleen — 1800 Tdr. Land — blev prisgivet til Bebyggelse, medens der paa Terrainet mellem Voldene og Søerne ligesom før ikke maatte bygges grundmurede Huse. Hvor betydelig denne Udvidelse af Byen var, — den første efter Christian IV.s i 1629 — vil blive klart, naar man erindrer, at den gamle By, Byen inden for Voldene med Christianshavn — Orlogsværftet, Flaadens Leje og Havnen iberegnet — kun optager et Areal af 800 Tdr. Land.

Paa Grund af den stadig stigende Folkemængde — København tiltog i de 25 Aar 1850—74 — med omtr. 80,000 Indbyggere og fra 1874—1900 med omtrent 180,000 — fandt der en hurtig og stærk Bebyggelse Sted af Forstæderne uden for

Sørerne, særlig af Nørre- og Vesterbro. Og Færdselen mellem den gamle By og de nye Forstæder var alt 1856 bleven saa stor, at Byens vise Øvrighed fandt det nødvendigt at rive de gamle Stadsporte ned. De faldt alle mellem 1856 og 1858. Terrainet mellem Voldene og Sørerne med den maleriske Stadsgrav, Glaciserne og de prægtige Alleer, af hvilke nu kun Østerbros Allee delvis er tilbage, fik imidlertid endnu Lov til at ligge i idyllisk Ro. Men 1867 den 6. Juni blev Københavns Fæstningsværker med Undtagelse af Kastellet og Amagersiden ved Lov nedlagt, og 30. Juni 1870 overtog Københavns Kommune Terrainet, som blev bebygget inden Udgangen af 1800-Tallet.

Men da var tillige efterhaanden store Arealer inde i selve Byen blevet inddragne til almindelig Bebyggelse. Fra Nyboder blev der taget det ene Stykke efter det andet,

HOVEDBANEGAARDEN I 1911 (endnu ikke taget i Brug).

og i 1859 blev det ved Lov bestemt, at Flaadens Etablissementer skulde flytte bort fra Gammelholm og det hele Terrain her tillige med Botanisk Have, før Charlottenborgs Have, indgaa i Byen. I 1864 kastedes Holmens Kanal — Christian IV.s gamle »Revier« — til, og 1875 var Bebyggelsen paa Holmen fuldendt. Samtidig blev Børsgraven paa Sydsiden af Børsen kastet til, Slotsholmsgaden blev anlagt, Christiansgade brudt igennem og ført videre paa Opfyldning i Havnen og store Landvindinger foretaget paa Sjællandssiden i Kalvebodstrand.

Endelig blev Kastelsglaciset i 1894 overdraget Kommunen. Her rejste sig Glaciskvarteret og samtidig dermed Frihavnskvarteret, — det sidste delvis paa Opfyldning i Sundet.

Og endelig kommer i 1900—1902 den sidste store Udvidelse af København med Brønshøj, Valby og Sundbydistrikterne, der forøgede Byens Areal til næsten det tredobbelte, nemlig fra omtr. 4,250 Tdr. Land til omtr. 12,300.

Det varede længe, inden den nye, mere pengelige Tid gjorde sig egentlig kendelig inde i den indre By. Det nye Kvarter paa Holmen blev kun tildels bebygget med

de stilfulde Bygninger, man havde haabet. Først da det københavnske Byggeselskab havde dannet sig (1872) i Anledning af Bebyggelsen af Voldkvarteret og samtidig en Del af de gamle, snævre og smudsige Smøger og Gange, som »Peder Madsengang«, der gennem Porten i Nr. 18 udmundede i Østergade, »Bag Hovedvagten«, »Pistolstræde« og »Prammandens Gang«, nedlagdes, kom der mere Plan i Bebyggelsen. I Stedet for de nævnte Smøger rejste sig Ny Østergade og Hovedvagtsgade. I Aarhundredets sidste Aar blev Nygade, Antonistræde og Christenbernikovstræde udvidede samt den nye Citygade anlagt, og endelig den nye Skraagade, der under Navn af Christian IX.s Gade gennem Kongens Have direkte forbinder den ældste Del af Byen med Østervoldkvarteret og Østerbro, en Plan, som allerede Christian IV. havde arbejdet paa, men som først nu er bleven gjort til Virkelighed.

Med Byens Vækst blev der Trang til Færdselsforbindelser, man ikke havde haft nødvendig før. I 1828 viste de første Drosker sig; de var kun faa i Tallet. I 1840 sattes den første Omnibus i Gang mellem Frederiksberg, Vesterbro og Byen. I 1863 aabnedes den første Sporvejslinie, der efterhaanden blev til flere og flere og som i Slutningen af Aarhundredet er gaaet over til elektrisk Drift.

Og samtidig blev der Trang til meget andet. Københavns Gader oplystes endnu som paa Christian V.s Tid, da de første Gadelygter blev sat op, af Tranlygter, og det var først i 1857, at disse maatte vige for Gassen, der fra 1892 har faaet en skarp Konkurrent i Elektriciteten. Paa Vandforsyningens Omraade stod Byen endnu paa Christian IV.s Indretninger indtil 1860, da Vandværket blev indrettet. Med Afledningsvæsenet forholdt det sig paa samme Maade, og ligesom for mere end 200 Aar tilbage førte aabne Rendestene — eller rettere sagt skulde føre — Byens Spildevand ned til Havnen og Kanalerne, til man i Slutningen af 50erne byggede de første underjordiske Kloaker. Og nu, i 1911, begynder man at bygge underjordiske Jærnbaner!

København er blevet en stor By og en moderne By. Det er de moderne Samfærdselsmidler, den skylder sin mægtige Udvikling. Og det er endelig de mest moderne Samfærdselsmidler Cyklen og Automobilten, der giver Københavns Gader deres Præg. Tænk blot paa den idylliske Tilstand for en Menneskealder tilbage!

Med Automobilten er den sidste Rest af Idyllen forsvundet. Københavns Gader er ikke for Drømmere og gammeldags Romantikere mere. Folk har travlt i København, de lever i Virkeligheden, handler og virker, — der er Gang i dem og der er Drift i dem, og By er som Borger, der er Drift i den og Fart i den, i dens Vækst og i dens Trivsel, — gid det vinde og vare!

